

İĞDIR'DA SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

(1923-1970)

İBRAHİM ÖZKAL

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**IĞDIR'DA SİYASİ, SOSYAL
VE EKONOMİK HAYAT**
(1923-1970)

İbrahim ÖZKAL

IĞDIR-2022

Özkal, İbrahim, 1980-

İğdır' da siyasi, sosyal ve ekonomik hayat (1923- 1970) / İbrahim Özkal. __ Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2022.

XVII, 285 s.: tbl., fotoğ.; 24 cm. __ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını no: 519)

Kaynakça (s. 219- 245)

Dizin (s. 279- 285)

ISBN: 978-975-17-5141-6

1. İĞDIR(TÜRKİYE) __ TARİHİ __ 20.YÜZYIL

2. TÜRKİYE __ SİYASET VE YÖNETİM __ 20.YÜZYIL

I. E.a. II. Seri

323.2

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

İnceleyenler : Prof. Dr. Figen ATABEY
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Yay. Haz. : Uzm. Erdem ÜNLEN

Grafik Tasarım : Selen Kuyucu

KİTAP SATIŞ : **ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ**

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay/ANKARA

Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel : 009 (0312) 285 65 11

Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73

web : <http://www.atam.gov.tr>

e-mağaza : emagaza-atam.ayk.gov.tr

ISBN : 978-975-17-5141-6

YAYIN NO : 519

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	III
TABLolar	X
ÖN SÖZ	XIII
KISALTMALAR	XV

GİRİŞ

1. İğdır'ın Coğrafi Konumu ve İğdır Adının Anlamı.....	1
2. Tarih Öncesi Dönemden Osmanlı Devleti Yönetimine Kadar İğdır'ın Durumu	2
3. Osmanlı Devleti Döneminde İğdır (1514-1918)	4
4. Mondros Mütarekesi Sonrası İğdır'ın Durumu (1918-1920)	9

BİRİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'DA SİYASİ HAYAT

1.1. TBMM'nin Açılışı ve İğdir'la İlgili Aldığı Kararlar	17
1.1.1. Tek Parti Döneminde İğdir ile İlgili TBMM'de Yapılan Çalışmalar	23
1.1.2. Demokrat Partinin Kuruluşundan 1960 Askeri Darbesine Kadar TBMM'de İğdir ile İlgili Yapılan Çalışmalar.....	28
1.1.3. 1960 Askeri Darbesinden 1970 Yılına Kadar Milet Meclisinde İğdir İle İlgili Alınan Kararlar ve Yapılan Çalışmalar	49
1.2. İğdir'da Siyasi Partilerin Kuruluşu ve Yaptıkları Çalışmalar	60
1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisinin Kuruluşu ve İğdir'da Parti Teşkilatı Kurulmadan Önce Yaptığı Çalışmalar	60
1.2.1.1. CHF 1926 Teftiş Raporunda İğdir	61
1.2.1.2. CHP 1938 Kars İl Kongresi ve V. Büyük Kurultayında İğdir'in Durumu	62
1.2.1.3. CHP 1941-1942 Kars Teftiş Raporunda İğdir.....	65
1.2.1.4. CHP İğdir Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar.....	65

İÇİNDEKİLER

1.2.2. Demokrat Parti Iğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları	70
1.2.3. Millet Partisi Iğdır İlçe Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları	74
1.2.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi Iğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları	77
1.2.5. Adalet Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar	78
1.2.6. Yeni Türkiye Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Çalışmaları	79
1.3. Milletvekili Seçimleri ve Iğdır'ın Milletvekili Seçimlerine Katkısı.....	80
1.3.1. 1920 Milletvekili Seçimleri.....	80
1.3.2. 1923 Milletvekili Seçimleri	81
1.3.3. 1927 Milletvekili Seçimleri	82
1.3.4. 1931 Milletvekili Seçimleri.....	83
1.3.5. 1935 Milletvekili Seçimleri	83
1.3.6. 1939 Milletvekili Seçimleri	85

İÇİNDEKİLER

1.3.7. 1943 Milletvekili Seçimleri.....	87
1.3.8. 1946 Milletvekili Seçimleri	88
1.3.9. 1950 Milletvekili Seçimleri	89
1.3.10. 1954 Milletvekili Seçimleri.....	90
1.3.11. 1957 Milletvekili Seçimleri.....	92
1.3.12. 1961 Milletvekili Seçimleri.....	94
1.3.13. 1965 Milletvekili Seçimleri.....	96
1.3.14. 1969 Milletvekili Seçimleri.....	99
1.4. Iğdır'da Belediyelerin Yaptıkları Çalışmalar.....	102

İKİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'IN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

2.1. Iğdır'ın İdari Teşkilatlanması	109
2.2. Iğdır'ın Nüfus Yapısı.....	116
2.2.1. Iğdır'a Gelen Göçlerin Nüfusa Etkisi	127
2.3. Iğdır'da İçme Suyu Sağlama Konusunda Yapılan Çalışmalar....	129

İÇİNDEKİLER

2.4. Iğdır ve Çevresinde Görülen Doğal Afetler ve Alınan Tedbirler	133
2.4.1. Sel Baskınları.....	133
2.4.2. Iğdır'da Yaşanan Diğer Doğal Afetler	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EĞİTİM VE KÜLTÜREL HAYAT

3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır'da Eğitim.....	147
3.1.1. İlkokul Durumu.....	148
3.1.2. Ortaokul Durumu	155
3.1.3. Ortaöğretim Durumu	158
3.2. Iğdır Halkevi'nin Kuruluşu ve Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri	159
3.2.1. Iğdır Halkevi'nin Kuruluşu.....	159
3.2.2. Iğdır Halkevi'nin Yönetimi ve Çalışmaları	163
3.2.3. Halkevinin Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri	166
3.2.3.1. Gösterit Şubesi	167

İÇİNDEKİLER

3.2.3.2. Spor Şubesi	168
3.2.3.3. Köycülük Şubesi	169
3.2.3.4. Sosyal Yardım Şubesi	170
3.2.3.5. Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi.....	171
3.2.3.6. Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi.....	172
3.2.3.7. Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi	172
3.3. Iğdır'da Kurulan Dernekler ve Kulüpler	173

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EKONOMİK HAYAT

4.1. Tarım	176
4.1.1. Iğdır'da Tarımsal Potansiyelin Geliştirilmesi İçin Yapılan Çalışmalar	184
4.1.1.1. Iğdır Ovası'nın Sulama Sorunu ve Serdarabat Barajı Meselesi	184
4.1.1.2. Iğdır Devlet Üretim Çiftliğinin Kurulması ve Iğdır Tarımına Etkisi.....	195
4.1.1.3. Iğdır Pamuk Tarım Satışları Kooperatifleri Birliğinin Kurulması ve Iğdır Tarımına Etkileri.....	198

İÇİNDEKİLER

4.2. Hayvancılık.....	204
4.3. Sanayi.....	206
4.4. Ulaşım.....	208
4.5. Ticaret.....	209
SONUÇ.....	213
KAYNAKÇA	219
EKLER	246
DİZİN	279

TABLÖLAR

Tablo 1.1. İğdır ve Tuzluca İlçelerinde 1950-1959 Yılları Arası Su Getirilen Köyler İle 1960 Yılı İçme Suyu Programına Alınan Köyler.....	46
Tablo 1.2. İğdır Depremi Dolayısıyla 1962 ve 1963 Yılında Çiftçilere Sağlanan Kredi.....	56
Tablo 1.3. 1961 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı	93
Tablo 1.4. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı.....	94
Tablo 1.5. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı	95
Tablo 1.6. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı.....	97
Tablo 1.7. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı	97
Tablo 1.8. 1929-1938 Yılları Arası İğdır Belediyesi Gelir Durumu.....	100

TABLÖLAR

Tablo 1.9. 1929-1938 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir Durumu.....	101
Tablo 1.10. 1964-1967 Yılları Arası Iğdır Belediyesi Gelir ve Gider Durumu.....	103
Tablo 1.11. 1964-1967 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir ve Gider Durumu.....	104
Tablo 1.12. 1964-1967 Yılları Arası Aralık Belediyesi Gelir ve Gider Durumu.....	104
Tablo 2.1. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazaları 1928-1929 Yıllarındaki Devlet Kurumları ve Kurum Yöneticileri.....	108
Tablo 2.2 Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Medeni Hal Durumu.....	112
Tablo 2.3. Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Yaş Grupları.....	113
Tablo 2.4. 1927 Nüfus Sayımında Iğdır Kazası Nüfusunun Doğum Yerleri.....	114
Tablo 2. 5. Iğdır'da 1962 Yılında Depremzedelere Yapılan Yardım Miktarı.....	139
Tablo 3.1. 1932-1933 Eğitim-Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca'da İlkokul Öğrenci Sayısı.....	142
Tablo 3.2. 1939-1940 Eğitim Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca İlçelerinde İlkokul Çağındaki Çocukların Eğitim Durumları.....	143

TABLÖLAR

- Tablo 3.3.** İğdır, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde 1961-1967 Yılları Arasındaki İlkokul ve Öğrenci Sayıları..... 146
- Tablo 3.4.** 1967-1970 Yılları İğdır, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde İlkokul Öğrenci ve Öğretmen Durumu..... 148
- Tablo 3.5.** İğdır Ortaokulu 1943-1960 Yılları Arasındaki Öğrenci ve Öğretmen Sayıları..... 149
- Tablo 3.6.** 1960-1970 İğdır,Tuzluca ve Aralık'ta Ortaokul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları..... 150
- Tablo 4.1.** İğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında 1927-1928 Yıllarında Ekimi Yapılan Ürünlerin Dönüm ve Kilogram Cinsinden Miktarı.. 169
- Tablo 4.2.** 1937 ile 1945 Yılları İğdır ve Tuzluca'da Tarımı Yapılan Ürünlerin Ekim Alanları ve Ürün Miktarları..... 170
- Tablo 4.3.** 1937 ile 1945 Yılı İğdır ve Tuzluca'da Meyve Ağacı Sayısı ve Ürün Miktarı 171
- Tablo 4.4.** İğdır'da Tarım Ürünlerinin 1967-1969 Yılları Arası Ekim Alanları (Dekar) ve Yüzde Oranları 174
- Tablo 4.5.** 1927-1928 Yılı İğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında Hayvan Sayıları..... 194
- Tablo 4.6.** İğdır'da 1955 Yılındaki Esnaf Türleri ve Sayıları202

ÖN SÖZ

Iğdır coğrafi olarak stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu konumundan dolayı tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve önemli tarihsel olaylara şahitlik etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde birçok devletin hâkimiyet mücadelesine sahne olan Iğdır, yaşanan bu süreç içerisinde birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde bölgede yaşanan gelişmeler Iğdır ve çevresinde var olan sosyal ve ekonomik sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Anavatana katıldıktan sonra Iğdır’da var olan sosyal ve ekonomik sorunların çözümü ile ilgili hükümetler birçok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Iğdır her alanda ilerleme kaydetmiştir.

Iğdır’da Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat 1923-1970 adlı bu eser akademik bir yaklaşımla kronolojiye bağlı kalınarak hazırlandı. Çalışmada Iğdır’ın anavatana katılmasından sonra bölgede var olan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözüm önerileri incelendi. Bu kapsamda kitabın giriş bölümünde Iğdır’ın tarih öncesi dönemden anavatana katılmasına kadar olan süredeki tarihine kısaca yer verildi. Kitabın ilk bölümünde Iğdır ve çevresi ile ilgili TBMM’de yapılan çalışmalar ve sonuçları, Iğdır’da siyasi parti faaliyetleri ve milletvekili seçimlerine Iğdır’ın katkısı incelendi. İkinci bölümde Iğdır’ın idari taksimatındaki değişiklikler, nüfus yapısı, bölgede yaşanan sosyal sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözüm önerilerine yer verildi. Üçüncü bölümde Iğdır’ın eğitim ve kültürel seviyesinin yükseltilmesi ile ilgili yapılan çalışmalar ve sonuçları incelendi. Kitabın dördüncü bölümünde ise Iğdır’daki ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin geliştirilmesi için yapılan çalışmalara yer verildi. Hazırlanan bu eserde özellikle arşiv belgelerinden yararlanıldı. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerindeki belgeler, TBMM arşivindeki Zabıt Cerideleri, Devlet Salnameleri ve kurum arşivlerindeki istatistiklerden elde edilen bilgilerden faydalanıldı. Ayrıca ulusal ve yerel gazeteler,

İBRAHİM ÖZKAL

çalışma alanı ile ilgili tez, makale, sempozyum, hatırat ve başvuru eserlerinden faydalanıldı.

Bu kitabın hazırlanması sürecinde bilgilerini ve akademik tecrübelerini benimle paylaşan ve bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Cengiz Atlı'ya, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı personeline, Kars Halk Kütüphanesi personeline ve kitabın yayınlanmasını sağlayan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına teşekkür ederim. Ayrıca kitabın hazırlanması ve yayınlanması sürecinde başından sonuna kadar yanımda olan ve manevi desteğini esirgemeyen eşim Fatma ÖZKAL'a çocuklarım Eren, Ömer Said ve Muhammed Hatip'e minnet ve şükranlarımı sunarım.

İbrahim ÖZKAL

İğdır 2022

KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
B	Birleşim
BCA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BİGD	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü
BİGM	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü
BİUM	Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü
BP	Birlik Partisi
C	Cilt
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

KISALTMALAR

Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİE	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	Demokrat Parti
DSİ	Devlet Su İşleri
GP	Güven Partisi
M.Ö	Milattan Önce
M.S	Milattan Sonra
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MMTD	Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MP	Millet Partisi
s.	Sayfa
S	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

KISALTMALAR

TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TİP	Türkiye İşçi Partisi
Trc.	Tercüme Eden
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YDT	Yayınlanmamış Doktora Tezi
YTP	Yeni Türkiye Partisi
YYLT	Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

1. Iğdır'ın Coğrafi Konumu ve Iğdır Adının Anlamı

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü'nde yer alan Iğdır, kuzey ve kuzeydoğu sınırında Ermenistan, güneydoğusunda ve doğusunda Nahçıvan ve İran, güneyinde Ağrı, kuzeybatısında ise Kars ile çevrilidir. Aras Nehri boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan Iğdır, Batı Iğdır Ovası, Doğu Iğdır Ovası ve Dil Ovası olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Iğdır'ın yüzölçümü 3.588 km²'dir. Bu alanın %26'sını ova, %74'ünü de dağlık ve engebeli alanlar oluşturmaktadır.¹ Iğdır ili ülkemiz topraklarının yaklaşık %0,47'lik bölümünü kapsamaktadır. Ortalama yüksekliği 850 m. civarındadır.² Günümüzdeki Iğdır ili birçok medeniyetin kalıntıları üzerinde yer almaktadır. İlk yerleşim yeri günümüzdeki Iğdır şehrine göre daha güneyde, Ağrı Dağı'nın kuzeybatı yamaçlarında savunmaya elverişli bir konumda yer almaktaydı. Ağrı Dağı çevresinde 1664 yılında meydana gelen şiddetli depremde şehir yaşanılmayacak duruma gelmişti. Bu sebeple Iğdır dağ eteklerinin yerine günümüzdeki ovada yeniden inşa edilmiştir. Bu alan verimli tarım arazilerine daha yakın olduğundan şehir bir ziraat ve ticaret merkezi olma hüviyeti kazanmıştır. Geçmiş dönemlerde "Sürmeli Çukuru"³ adı verilen Iğdır Ovası önemli ulaşım yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu

1 **Iğdır İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu**, Haz. Efkân Aras, Nesip Tekay, Iğdır Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Iğdır 2018, s.14-15.

2 Faruk Kaya, "Iğdır İlinin İdari Coğrafya Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 8, S 41, 2015, s.704-706.

3 Erivan (Revan) Ovası ile Iğdır Ovası'nın oluşturduğu depresyon (çöküntü) bölgesi tarihte "Sürmeli Çukuru" olarak da adlandırılmaktaydı. Ancak Iğdır yöresinde bu çukurluğun sınırlarımız içinde kalan kısmına "Sürmeli Çukuru", Ermenistan sınırları içinde kalan bölüme de "Sahat Çukuru" adı verilmektedir. M. Salih Mercan, "Iğdır Ovası'nın Sulanması Hakkındaki 1935 Yılı Raporu ve 1910-1914 Devresi Dünya Pamuk Üretimi ve Ticaretinin Durumu", **II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu**, (Yay. Haz. Oktay Belli, Vedat Evren Belli), Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum 2012, s.532-533

yollardan biri Erzurum'dan doğuya doğru gelerek Aras Vadisiyle Iğdır'a ulaşmaktadır. Kars'tan gelen ikinci yol da Kağızman mevkiinde bu yolla birleşmektedir. Iğdır'a ulaşan bu yollar doğuda Nahçıvan'a, güneyde ise Doğubayazıt üzerinden İran'a ulaşmaktadır. Iğdır bu coğrafi konumu dolayısıyla geçmişten günümüze kadar ticari anlamda büyük önem kazanmıştır.⁴

Iğdır ismini Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde Oğuz boylarından birisinin adı olarak belirterek "İğdir" şeklinde yazmıştır.⁵ Reşideddin ise Oğuzname adlı eserinde bu kelimeyi "Yigdir" şeklinde yazarak iyi ve büyük anlamına geldiğini belirtmiştir.⁶

2. Tarih Öncesi Dönemden Osmanlı Devleti Yönetimine Kadar Iğdır'ın Durumu

Iğdır çevresinde ilk yerleşmelerin Mezolitik Dönemde başladığı yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir.⁷ Bölgenin ilk yerleşik kavimi M.Ö. III binli yıllarda Doğu Anadolu'ya yerleşen Hurrilerdir.⁸ Hurrilerin kuzeydoğudaki oymakları Aras ve Kars çevresine yerleşmişlerdir.⁹ Bölgede yapılan çalışmalarda bu döneme ait bulgulara rastlanılması da bu görüşü doğrulamaktadır. Ağrı Dağı'nın kuzey eteğindeki Koruktepe Höyüğü'nde Geç Kalkolitik Döneme (M.Ö 3750-3400) ait çanak, çömlek kahve ve kiremit bitki katkılı malzemeler bulunmuştur. Araştırma yapılan Höyük¹⁰, Karakoyunlu ilçesinin batı kısmında, Ağrı Dağı'nın Iğdır Ovası'na inen son uzantılarında alçak bir tepe üzerinde yer almaktadır.¹¹

4 Metin Tuncel, "Iğdır", **II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu**, (Yay. Haz. Oktay Belli, Vedat Evren Belli), Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum 2012, s. 546-547.

5 Iğdır ismi ile ilgili Kaşgarlı Mahmut Divanü Lügat-İt Türk adlı eserinde şu bilgileri vermektedir; *Doğu Anadolu'da "Iğdır" adında bir kasabamız vardır. Bu kelimeyi "iğdir" şeklinde yazmalıdır. Basma nüshada "iğder" şeklinde ise de yazma nüshada d harfinde hem üstün hem esre vardır. Esre kara üstün kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Birçok yerlerde olduğu gibi kırmızı mürekkep sonradan konulmuştur. Doğrusu "iğdir" dir. Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, C I, Çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.55-57.

6 **Oğuz Destanı**, Trc. Zeki Velidi Togan, Enderun Yayınları, İstanbul 1982, s.51.

7 İ.Kılıç Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi", **III. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s.199.

8 Afif Erzen, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s.18.

9 M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, C I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s.27.

10 Höyük: Tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü olduğu yayvan tepe.

11 Aynur Özfirat, "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", **29. Araştırma Sonuçları**

İğdir'in da içinde yer aldığı bölgede Urartu egemenliği Kral Menua döneminde İğdir Ovası, Kars Yaylası ve Pasinler bölgesinin ele geçirilmesiyle başladı.¹² Sakalar M.Ö. VII. yüzyılda Urartularını ortadan kaldırarak bölgeye egemen oldu.¹³ İğdir ve çevresi Sakalardan sonra M.Ö. 550 yılına kadar Medlerin egemenliğinde kaldı. Medlerin egemenliğine son veren Persler M.Ö. 334 yılında başlayan Büyük İskender'in Asya seferine kadar bölgeyi yönetti. İğdir M.Ö. 334 yılında Selevkosların, M.Ö. 188 yılından sonra Artaksiyas Krallığı'nın, M.Ö. 120'de de Arsaklıların yönetimine kaldı.¹⁴ M.S. 69 yılında Romalılarının denetimine giren İğdir ve çevresi sonraki yıllarda Romalılarla ile Arasklılar arasında sık sık el değiştirdi.¹⁵ Sasaniler 433 yılında Arsak Krallığı'nı ortadan kaldırdı ve bölgenin idaresi için İranlı valiler tayin ederek bölgenin yönetimini ele aldı.¹⁶ İğdir, 642 yılında Habip bin Mesleme komutasındaki orduların Ahlat üzerinden Doğubayazıt, Aras boyu ve Divin'i almasıyla Müslümanların hakimiyetine girdi.¹⁷ Daha sonra bölge yaklaşık dört asır boyunca Müslümanlarla Bizanslılar arasında el değiştirdi.

Selçuklu Sultanı Alpaslan 1064 yılında Rey şehrinden Azerbaycan'a geldi. Nahçıvan'a ulaştıktan sonra bazı civar kaleleri fethederek Gürcülerin yaşadığı bölgeye doğru hareket etti. Oğlu Melikşah ise Sürmeli Çukuru'nu feth ederek bölgeyi Nahçıvan emirinin idaresine bıraktı.¹⁸ İğdir Ovası ve çevresi 1238-1256 yılları arası Çingizlilerin, 1256-1355 yılları arasında da İlhanlıların hâkimiyetinde kaldı.¹⁹ İğdir ve çevresi İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla 1357'de Celayırlilerin, 1375 yılında da Karakoyunluların egemenliği altına girdi. Timur 1384 yılında Tebriz'i işgal ederek 1386'da bütün İran yaylasına hâkim oldu. Daha sonra ordusuyla Revan bölgesine gelerek Aras ırmağının sağ yanında

Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s.155.

12 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.41.

13 İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s.34.

14 Nihat Çetinkaya, **İğdir Tarihi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s.22-25.

15 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.121-125.

16 Çetinkaya, **İğdir Tarihi**, s.34-35.

17 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.213.

18 Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s.110.

19 Çetinkaya, **İğdir Tarihi**, s.69.

bulunan Sürmeli Hisarı'nı ele geçirdi.²⁰ Timur²¹, bu bölgeden çekildikten sonra bölgeyi Altınordu Devleti işgal ederek 1392'de bölgenin yönetimini Kırım Kıpçaklara bıraktı. Kıpçakların buradaki halka zulmetmesi üzerine Timur 1394 yılında bölgeye tekrar bir sefer düzenleyerek Kıpçak beyini idam etti ve bölgenin yönetimini de idam ettiği Kıpçak beyinin eşine bıraktı.²²

Karakoyunlu Kara Yusuf, 1406'da Timur'un Azerbaycan ve Irak hükümdarı olan Miran Şah Oğlu Ebu Bekir Mirza'nın ordusunu Aras boyunda yenerek İğdır ve çevresini tekrar ele geçirdi.²³ Akkoyunlular 1469 yılında Karakoyunlu Devleti'ni yenerek İğdır bölgesine egemen oldular. İğdır ve çevresi 1502 yılına kadar Akkoyunluların yönetimi altında kaldı. Bu tarihten sonra Safeviler 1502'de Akkoyunluları ortadan kaldırarak İğdır ve çevresinde egemenlik kurdu.²⁴ Safevilerin bölgedeki egemenliği 1514 yılına kadar sürdü.

3. Osmanlı Devleti Döneminde İğdır (1514-1918)

İğdır'ın Osmanlı topraklarına katılışı Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra olmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminden sonra Osmanlıların batıya yönelmesi sonucu bölgedeki Türkmen Beyleri İğdır yöresini yönetmişlerdi. III. Murat'ın Revan'ı fethiyle 1583'te İğdır Kalesi ve Sürmeli Çukuru tekrar Osmanlı egemenliği altına girdi. Bu dönemde İğdır Revan vilayetinin Aralık kazasına bağlandı.²⁵ Sonraki yıllarda Sürmeli Çukuru Osmanlılarla Safeviler arasında sık sık el değiştirdi. Osmanlıların Bağdat Seferi sonrasında Safevilerle yaptığı 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Sürmeli Çukuru tekrar Safevi yönetimine bırakıldı.²⁶

20 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.460-468.

21 Bu dönemde İspanya Kralı Timur ile görüşmek için Semerkant'a gönderdiği elçi yolculuk sırasında bölgeden geçerken bölge ile ilgili izlenimlerini eserinde şöyle anlatmaktadır: "*Aras Nehri kenarında olan Surmari bir taraftan derin bir vadi ile çevrilmekte, diğer taraftan da sarp kayalar yükselmektedir. Bu bakımdan şehir son derece muhkem bir yerdedir. Kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan bir kalesi vardır. Kalesinin biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı vardır...*" Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, Trc. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s.89.

22 Çetinkaya, **İğdır Tarihi**, s.75.

23 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.484.

24 Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.152.

25 Tuncel, "İğdır", s.547.

26 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.533.

İran'da 1722 yılında yaşanan iç karışıklıklar ve Rusların bölgeyi ele geçirme tehlikesi karşısında Osmanlılar 1724 yılında yeni bir sefer düzenleyerek Revan (İrevan) şehrini ele geçirdi. Osmanlıların bölgedeki yönetimi 1735 yılına kadar sürdü. İran'da Nadir Şah yönetimi ele aldıktan sonra Revan (İrevan) bölgesi İran yönetimine geçti. Nadir Şah 1736 yılında Pir Mahmut Han'ı Revan (İrevan) Beylerbeyi olarak atadı. Nadir Şah'ın 1747 yılında bir suikastla öldürülmesi sonucu bölgede yirmi civarında bağımsız hanlık kuruldu. Kurulan bu hanlıklardan biri de Revan (İrevan) Hanlığı idi.²⁷ İğdir ve çevresine de hâkim olan bu hanlık 1828 yılına kadar bölgeyi yönetti.²⁸

1826 yılında Rusların Erivan Hanlığı'na taarruzları üzerine İran-Rus savaşı başladı. İran ordusu Aras Nehri'ni geçerek Nahçıvan ve Erivan'da Ruslarla mücadele etti. Ancak Rusya'nın muhasara ve sahra toplarıyla karşılık vermesi sonucu İran ordusunun yaptığı harekât başarısızlıkla sonuçlandı. 7 Haziran 1827'de Ruslar Nahçıvan'ı işgal etti. Geri çekilen İran ordusunu takip eden Rusların Aras Nehri'nin güneyindeki Maku, Hoy, Selmas ve Karabağ Hanlıklarını işgal ederek Tebriz'i ele geçirmeleri sonucunda 1828 yılında Rusya ile İran arasında Türkmençay Antlaşması²⁹ imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Aras Nehri ve Talış Dağları sınır kabul edilerek Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakıldı.³⁰ Ruslar Karabağ ile bu yeni aldıkları bölgeleri birleştirerek "Armyanskaya Oblast" (Ermenistan Vilayeti) adıyla bir idari yapı oluşturdu.³¹ Oluşturulan bu idari yapı 19.yüzyılın sonlarına kadar devam etti.

27 Saide Hacieva, "İrevan (Revan) Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", **Türkler**, C 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.76-78.

28 Çetinkaya, **İğdir Tarihi**, s.90.

29 Türkmençay Antlaşması 10 Şubat 1928 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşma ebedi barış, dostluk ve iş birliği antlaşması olarak kabul edilmiştir. Antlaşmaya göre; Revan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır. Kafkas sıra dağları ve Hazar Denizi arasında bulunan bütün toprak ve adaların Rusya'ya ait olduğu kabul edilmiştir. Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C 14, S 36, Erzurum 2008, s.189-190.

30 İbrahim Ethem Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.3.

31 Kazım Karabekir, **Ermeni Dosyası**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.127. Bölgenin Rus hâkimiyetine geçmesi ile ilgili olarak M.Fahrettin Kırzioğlu'da şu bilgileri vermektedir: 1827 tarihinde Revan Hanlığı'nı yıkan Ruslar bu bölgeyi de işgal ederek Kağızman ve Bayazıt sancaklarına komşu olan ovanın bütünü "Surmalu Uyezdi" (Surmalu Sancağı) adıyla bir idare bölgesi yaparak 1917 tarihine kadar yönetmişlerdi. M. Fahrettin Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi**, San Matbaası, Ankara 1982, s.30.

19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki ayrılıkçı hareketleri destekledi. Osmanlı Devleti'nin bölgede yaşanan olaylara müdahalede başarılı olması üzerine Rusya'nın girişimleri ile konu Avrupa meselesi haline geldi. 23 Aralık 1876 tarihinde Balkanlardaki durumu görüşmek üzere Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın katılımıyla İstanbul'da "Tersane Konferansı" düzenlendi. Konferansta yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti'nin yapacağı reformlarla ilgili bir taslak hazırlandı. Ancak Osmanlı Devleti bu taslağa karşı çıkarak ıslahat teklifini reddetti. Bunun üzerine Avrupalı devletlerinin de desteğini alan Rusya 23 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Yaklaşık bir yıla yakın süren savaş sonucunda Ruslar batıda Ayastefanos (Yeşilköy), doğuda ise Erzurum'a kadar ilerledi.³² Bu durum karşısında Osmanlı Devleti 8 Ocak 1878 tarihinde mütareke istemek zorunda kaldı. 31 Ocak 1878 tarihinde başlayan görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 19. maddesine göre Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak Ardahan, Kars, Batum ve Bayazıt vilayetlerini Rusya'ya bıraktı.³³ Bu antlaşma ile Rusya'nın Balkanlarda ve Elviye-i Selase'de söz sahibi olması Avrupalı devletleri tedirgin etti. Avusturya-Macaristan, Ayastefanos Antlaşması sonrasında oluşan yeni durumun müzakere edilmesi fikrini ortaya attı. Bu fikir İngiltere tarafından da benimsendi. Almanya'nın da bu fikri desteklemesi üzerine Berlin'de bir kongre düzenlenmesine karar verildi. 13 Haziran 1878 tarihinde başlayan kongrede Ayastefanos Anlaşması'nın maddeleri üzerinde yeniden görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler neticesinde 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Anlaşması imzalandı. Antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı ile ilgili maddesine göre Kars, Ardahan ve Batum savaş tazminatı olarak tekrar Rusya'ya verilirken Bayazıt Sancağı ve Eleşkirt Ovası da Osmanlı Devleti'ne iade edildi.³⁴

I. Dünya Savaşı öncesinde üçlü itilaf ve üçlü ittifak gruplarının oluşması Avrupa'da bir savaşın başlayacağını işaretledi. 28 Haziran

32 Muammer Demirel, "Doğu Anadolu'da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 37, Erzurum 2008, s.248-249.

33 Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.7.

34 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.88-89.

1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı ile eşine Saraybosna'da düzenlenen suikast, savaşın başlaması sürecinde ilk kıvılcım oldu. Yaşanan bu olay üzerine Avusturya-Macaristan'ın 28 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle I. Dünya Savaşı başlamış oldu.³⁵ Savaşın ilk günlerinde Osmanlı Devleti tarafsız bir politika takip etti. Ancak Almaya ve Avusturya-Macaristan Osmanlı Devleti'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için baskı yapıyorlardı. İtilaf Devletleri ise Osmanlı Devleti'nin kendi yanlarında savaşa girme konusunda bir güvence vermemekle beraber Osmanlı ordusundaki Alman subayların ülkeyi terk etmelerini istiyordu. Osmanlı Devleti Almanya'nın baskıları üzerine mali durumunun bozukluğunu öne sürerek savaşa girme kararını geciktirmeye çalıştı. Ancak Osmanlı ordusunda görevli Alman subaylar savaşa bir an önce katılması konusunda Osmanlı subay ve askerlerine telkinde bulunmuşlardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda sınırlarını genişleteceği fikri subay ve askerler üzerinde etkili olmuştur. Savaş başladığı anda tarafsızlığını ilan etmesine rağmen 29 Ekim 1914'te Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) adlı Alman gemilerinin de içinde bulunduğu Osmanlı donanması Rusya'nın Sivastopol, Odesa, Kefe, Novorossisk limanlarını topa tuttu. Bu durum üzerine Rusya 31 Ekim 1914'te Doğubayazıt'ın kuzeyinden sınırı geçerek Osmanlı Devleti'ne saldırı düzenledi. Bu saldırının ardından 3 Kasım 1914 tarihinde Rusya, 5 Kasım 1914'te de Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Osmanlı Devleti de İtilaf Devletleri'ne 11 Kasım 1914'te savaş ilan etti.³⁶

Osmanlı donanmasının Rus limanlarını bombalaması üzerine Rusya 31 Ekim 1914'te Osmanlı sınırında ilerlemeye başlamış ve 1 Kasım 1914'te sınır boylarındaki Osmanlı karakollarına saldırılar düzenlemişti.³⁷ Ruslar Nisan 1915'te ileri harekâta devam ederek 1917 yılı-

35 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.365-370.

36 Durmuş Yalçın (vd), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.81.

37 2 Kasım 1914 tarihinde General Bergman komutasındaki Rus birlikleri Karaorgan, Oltu ve Kağızman üzerinden harekete geçerek sınırı aştılar. Hasan İzzet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 5 Kasım'da Rus kuvvetleri üzerine bir taarruz gerçekleştirdi. 8 Kasım'a kadar devam eden muharebede her iki tarafta kesin bir sonuç sağlayamadı. Osmanlı ordusu 10 Kasım'da Rusların Köprüköy civarındaki mevzilerine bir taarruz gerçekleştirdi. Bu taarruz neticesinde Rus kuvvetleri Azap bölgesine kadar geri çekildi. Osmanlı ordusu 17 Kasım'da tekrar taarruza geçti ancak başarıya ulaşamayınca Hasan İzzet Paşa harekâti durdurmak zorunda kaldı. Karal, **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, s.416-417. Doğu Cephesi'nde yaşanan bu durum üzerine Başkomutan Vekili Enver Paşa Doğu Cephesi'ndeki

na kadar Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünü ele geçirdi.³⁸ Ancak 1917 yılında başlayan Bolşevik İhtilali sonrasında Rus ordularının Batı Cephesi'nde çözülmeye başlaması üzerine 1917 yılı yaz aylarında Kafkas Cephesi'nde de geri çekilmeler başladı.³⁹ Bu dönemde iktidardaki Sovyet Hükümeti Alman Başkumandanlığına mütareke teklif etti. Bunun üzerine Enver Paşa III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya Kafkas Cephesi'ndeki Rus Başkumandanı ile temasa geçerek mütareke teklif etmesini istedi. Yapılan muhtelif yazışmalardan sonra Osmanlı ve Rus delegeleri Erzincan'da 5 ile 18 Aralık 1917 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirdi. Yapılan görüşmelerden sonra 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi imzalandı.⁴⁰ Mütareke sonrası Ruslar

Rus kuvvetlerinin imhasını hedef alan bir taarruz yapılmasına karar verdi. Taarruzun olumsuz hava koşulları nedeniyle bahar aylarına bırakılmasını öneren III. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşayı görevden alarak III. Ordu Kumandanlığını kendi üzerine aldı. 22 Aralık 1914'te Ruslara karşı ileri harekât başladı. 26 Aralık'ta Türk ordusu Sarıkamış'a kadar yaklaştı. Enver Paşa Sarıkamış'a girmek istiyordu ancak IX. Kolordu Kumandanı İhsan Paşanın ricasıyla taarruz durduruldu. Gerekçe olarak da takviye kuvvetlerin gelmesi belirtildi. Ancak takviye kuvvetler Sarıkamış'a uzak bir mesafede idi. 27 Aralık'ta takviye güç alan Ruslar Türk ordusunun taarruzunu püskürttü. Türk ordusunun bulunduğu bölgede bir metre kadar kar vardı ve ordugâh çadırsız karlar üstünde kurulmuştu. Askerler -35 ve -40 derece olan hava koşullarında açıkta uyuyorlardı. Bu durumdan dolayı askerlerin al ve ayaklarında donarak kopmalar ve ölümler olmaya başladı. Türk ordusu 29 ve 30 Aralık'ta Sarıkamış'a girmek için ileri harekâta geçti. Ancak yapılan bu harekât Ruslar tarafından püskürtüldü. Bu yenilgiden sonra Türk ordusu Tutak-Narman hattına doğru geri çekildi. İsmail Eyyupoğlu, "91. Yılında Sarıkamış Taarruzu", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 31, Erzurum 2006, s.96-100. Sarıkamış Harekâtı'nda verilen kayıplarla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Süleyman Tekir: IX. ve X. Kolorduların savaşta veya donarak 30.000 şehit verdiğini XI. Kolordunun 9.000 ve Ardahan'ın kaybedilmesi sürecinde de 2.000 olmak üzere şehit sayısının 41.000 olduğunu belirtmektedir. Süleyman Tekir, "Sarıkamış Harekâtında Türk ve Rus Kayıpları", **Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı III**, S 73, 2015, s.803. Tuncay Öğün ise şehit sayısı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Şehit naaşları karların erimesiyle Rus yetkililerin nezareti altında Müslüman köylerden oluşturulan işçi gurupları vasıtasıyla imamlar gözetiminde defin işlemleri yapılmıştır. Defin işlemlerinin tamamlanmasından sonra her bir mezarlığın başına kaç şehit defnedildiği belirtilmiştir. Bu şekilde Sarıkamış civarında 18.000 olmak üzere 23.000 şehit defnedilmiştir. Bunun dışında naaşlarına ulaşamayanlarla ve XI. Kolordunun Aras Vadisinde verdiği şehitlerle toplam şehit sayısı 30.000 civarındadır. Tuncay Öğün, "Sarıkamış Harekâtı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C EK-2, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınevi, İstanbul 2016, s.476-479.

38 İsmail Eyyupoğlu, "91. Yılında Sarıkamış Taarruzu", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 31, Erzurum 2006, s.96-100.

39 Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.330-331.

40 Erzincan Mütarekesi 14 maddeden oluşmaktadır. Mütarekenin imzalanması ile birlikte Kafkas Cephesi'ndeki Osmanlı-Rus Orduları arasındaki askerî harekât durdurulmuş ve mütarekenin imzalandığı tarih göz önüne alınarak bir sınır hattı çizilmiştir. Mütarekeye göre askerlerin stratejik olarak yeniden yerleştirilmesine izin verilmeyecek ve Türk ordusunun hiçbir bölümü Kafkasya'dan Mezopotamya'ya transfer edilmeyecekti. Nurcan Toksoy, "Erzincan Mütarekesi

geri çekilerek bu bölgeleri Ermenilere bıraktı. Ermeniler Erzincan'dan Kars'a kadar olan bölgede katliamlar yapmaya başladı. Bunun üzerine III. Ordu Komutanlığına Ermeniler üzerine harekât emri verildi. Türk kuvvetleri 12 Şubat 1918'de ileri harekâta geçti. Harekât sırasında Erzincan ve Erzurum kurtarılarak 3 Mart 1918'de Osmanlı-Rus sınırına kadar ilerlendi.⁴¹

3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Kars, Ardahan ve Batum boşaltılacak ve bu üç şehrin durumu halkın isteği doğrultusunda tespit edilecekti. Ruslar antlaşmaya göre bölgeden çekildi.⁴² Ermeni ve Gürcülerin Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımamaları üzerine III. Ordu Komutanlığı bölgeye yeniden ileri harekât düzenledi.⁴³ İleri harekâta başlayan Türk ordusunun önünden çekilen Ermeniler, çekildikleri bölgelerdeki Türk-İslam ahaliyi yok etme girişimine başladı. Bölgedeki Türk-İslam ahali bu durum karşısında, Türk kumandanlarına bölgeyi kurtarmaları için gizli heyetler ve mektuplar gönderdi.⁴⁴ Yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlı ordusuna bağlı 12. Piyade Tümeni 20 Mayıs 1918'de ileri bir harekâtle Iğdır'ı Ermeni işgalinden kurtardı.⁴⁵

4. Mondros Mütarekesi Sonrası Iğdır'ın Durumu (1918-1920)

Osmanlı Devleti'nde Mondros Ateşkes Antlaşması öncesi 14 Ekim 1918 tarihinde kabine değişikliği oldu. Ahmet İzzet Paşa yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesi

ve Türk-Ermeni İlişkileri", XIV. Türk Tarih Kongresi, I. Kısım, C II, Ankara 2002, s.279.

41 S. Esin Dayı, "1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.5, Erzurum 1996, s.1.

42 Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.83.

43 Dayı, "1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve çevresindeki siyasi gelişmeler", s.1-2.

44 Bu mektupların birinde şu ifadeler yer almaktadır: "*Rusların çekilmesi, Ermenileri başımıza musallat etti. Senelerden beri bölgede biriktirilen lezavıma sahip oldular. Uzun süredir besledikleri emellerini fiiliyata geçirdiler. İki buçuk aydan beri adeta Müslümanlara harp ilan etmişler gibi askerler eşkiya çeteleri Müslümanlar üzerine top ve mitralyözlerle gidip zulmediyorlar. Nahiyeleri, köyleri yaktilar. Kadınlara tecavüz ettiler. Çocukları kestiler. İhtiyarları boğazladılar. Bu ana kadar iki yüz kadar köy mahvolmuş, zulümden kurtulabilenler dağlara kaçmışlardır. Tabii onların bir kısmı da açlık ve soğuktan ölmüşlerdir. Erivan şehrinin 18.000 kişilik İslam ahalişi iki aydan beri muhasara altındadır.*" İbrahim Ethem Atnur, "1917 Rus İhtilalinden Türk Ordusunun Bölgeyi Ele Geçirilişine Kadar Olan Dönemde Iğdır ve Nahçıvan'da Türk-Ermeni İlişkileri", **Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.158.

45 Dayı, "1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s.2.

İtilaf devletleriyle mütareke zemini aradı. Bu konudaki samimiyetini kanıtlamak için 21 Ekim 1918'de Şark Orduları Grup Komutanlığı'na aşağıdaki emirleri gönderdi:

“1- Şark Orduları Grubu, Baş Menzil Müfettişliği ve I. Kafkas Kolordusu Karargâhlarının lağvedilerek, Karargâh heyetlerinin İstanbul'a dönmeleri,

2- 6. ve 9. Orduların doğrudan doğruya Umumi Karargâh'a bağlandıkları;

3- İran'da Sakız bölgesindeki Mürettep Süvari Tugayı'nın 6. Ordu emrine verildiği;

4- 10. Kafkas, 5. Kafkas ve 36. Tümenler ile 15. Piyade Tümeni'nin İstanbul'a taşınmalarından sonra, 3., 9., 11. Kafkas ve 12. Tümenlerin 9. Ordu emrinde kalacakları;

5- 9. Ordunun, İstanbul'a taşınacak tümenlerinin Batum'a nakilleri için Kafkas Hükümetleri ile temasa geçilmesine;

6- 9. Ordunun İran'ı ve yine Brest-Litovsk Muahedesi ile Osmanlı Hükümeti'ne ilhak edilmemiş, bütün toprakların boşaltılması;

7- 9. Ordunun vazifesinin; Nazlıçay'ın İran hududunu kestiği noktadan Karadeniz'e kadar uzanan hududun emniyetini sağlamak, olduğu bildirilmiştir.”⁴⁶ Hükümet bu emirle Brest-Litovsk Anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne katılmamış bölgeler olan Ahıska, Ahılkelek, Nahçıvan, Iğdır, Gümrü ve Karakilis'ten 21 Ekim ile 5 Aralık 1918 tarihleri arasında çekilmiş olacaktı.⁴⁷

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Anlaşma metninde açık bir madde olmamasına rağmen hükümet, İngilizlerin baskısı sonucu Elviye-i Selâse'nin⁴⁸ boşaltılması emrini verdi. Ordunun bölgeden çekileceği haberi

46 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.31.

47 Tevfik Bıyıklıoğlu, “Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selâse ile İlgili Yeni Vesikalar”, *Belleten*, C XXI, S 84, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s.579.

48 Üç liva veya Üç sancak anlamına gelen Elviye-i Selâse, Rumeli'de Makedonya Bölgesini oluşturan Selanik, Manastır ve Kosova, bir aralık Yanya, Tırhala ve Manastır için kullanılmışsa

bölge halkını endişelendirdi. Elviye-i Selâse ile Ahıska, Iğdır, Nahçıvan ve çevresindeki halkta büyük bir huzursuzluk baş gösterdi ve halk ordu ile birlikte iç kesimlere doğru göç etmeye başladı.⁴⁹

Bu durum üzerine Türk askeri makamları, ahaliyi göç düşüncesinden uzaklaştırarak, “Millî Teşkilatlanmalar” kurmaya yönlendirdi. IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa bölgedeki yetkili makamlara ve halkın ileri gelenlerine 2 Kasım 1918’de bir telgraf gönderdi. Telgrafta kendilerini Ermeni saldırılarına karşı korumak isteyen ahaliye silah dağıtılacağını bildirdi. Halkın elindeki silah mevcudiyetini bildirmelerini ve her kaza ahalisinin kendi bölgesinde mahalli hükümetler kurarak bütün işleri ele almalarını istedi.⁵⁰ Bu kapsamda Iğdır’da da teşkilatlanma çalışmaları başladı. Yapılan çalışmalar neticesinde “İttihat-ı Millet Fırkası” adıyla bir askeri teşkilat kuruldu. Kurulan bu teşkilat 11 Kasım 1918’de bir toplantı yaparak, ordudan silah ve cephane talebinde bulundu.⁵¹ Türk askeri makamlarının yardımları ve halkın katılımı ile sürdürülen faaliyetler sonucunda askeri ve mülki teşkilatlanmada önemli mesafeler kat edildi. Bu durum, Aras Türk Hükümeti’nin kuruluşuna zemin hazırladı. 18 Kasım 1918’de⁵² Kamerli kasabasında yapı-

da daha ziyade 93 Harbi’den sonra harp tazminatına karşılık olmak üzere Rusya’ya terk edilmeleriyle siyasi bir mesele olarak ortaya çıkan, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını ifade etmektedir. Mahir Aydın, “Elviye-i Selâse”, **DİA**, C XI, TDV Yayınevi, İstanbul 1995, s.68.

49 M.Fahrettin Kırzioğlu, “Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1784-1948)’daki Millî Mücadele’de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler”, **Bellekten**, C XLVIII, S 189-190, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.113.

50 Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, s.87-88.

51 Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, s.90-91.

52 Hükümetin kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşler de bulunmaktadır. Ahmet Ender Gökdemir hükümetin kuruluş tarihini 3 Kasım 1918 olarak belirtmektedir. Bununla ilgili olarak ATASE Arşivinde iki farklı belgenin olduğu ve bu belgelerin birinde hükümetin kuruluş beyannamesinin 18 Kasım 1918 tarihli olduğunu diğer belgede de Miralay Rüştü Bey’e hükümetin müracaat tahninin 3 Kasım 1918 olduğunu belirtmektedir. Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s.46. Hükümetin kuruluş tarihi ile ilgili olarak S.Esin Dayı da: “3 Kasım 1918 tarihindeki tereddütlerimizi arttıran diğer bir konu da 11 Kasım 1918’de Iğdır Hükümet-i Mahalliye Reisi Mehmed Mühiddin’den IX. Ordu Komutanlığı’na gönderilen bir yazıda Iğdır’da İslam Ahalisince kurulan İttihad-ı Milli Fırkası’nın 10.000 adet mavzer ile 1.000 sandık cephane verilmesi isteğinin belirtilmesidir eğer Aras Türk Hükümeti 3 Kasım’da kurulmuş olsa idi 11 Kasım’da Iğdır Hükümet-i Mahalliye Reisliği’nden veya İttihad-ı Milli Fırkası’ndan bahsedilmemesi gerekirdi” şeklinde bir tespit yaparak Aras Türk Hükümeti’nin 18 Kasım 1918’de kurulma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Dayı, “1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler”, s.8-11.

lan çalışmalar sonucu Aras Türk Hükümeti'nin kurulduğu ilan edildi.⁵³

Hükümetin kuruluş beyannamesi şu şekilde idi: “18 Teşrin-i Sani 1334’de Revan vilayetinde Aras kenarı ve civarında bulunan bir milyon kadar İslam ahalisi Osmanlı Asakirinin buradan çekilmesi ve kendilerinin tehlike altında kalmasını nazar-ı dikkate alıp bunun çaresine bakmak için; Revan muhacirleri Nahçıvan, Şerür; Eçmiyadzin ve Sürmeli İslamlarının mebusları fevkte muharrer tarihinde Kumarlı (Kamerli) kasabasında bir meclis-i müşavere inikad edip birçok kâffe-i efkâr ve müzakere bu’dunda muvakkat bir teşkilat yapıp böyle karar verdiler. Biz Aras kenarı ve civarında bulunan mütehiden bir milyon kadar İslam cemaati kendi hukukumuzu müdafaa için "Aras Hükümeti" namında bir teşkilat yapıp ve bu teşkilatın makarr-ı hükümeti İğdır kasabası tayin oldu. Vesair nevahide şubeler açılıp cemaat ve milletimizin hukukunu muhafaza ve müdafaa etmekle beraber hiçbir milletin ve devletin hukukuna tecavüzümüz olmayacaktır. Lakin başkaları bizim hukukumuzda tecavüz ettiği takdirde umumi seferberlik ile silaha sarılıp malımız, canımız ve kanımızın son damlasına kadar, kendi hukukumuzu gözlemek selahiyeti dahi Hükümet-i mezbureye verildi. Ve bu hususta becerikli ve dirayetli bir Hükümet teşkil ettiler ki; her ne havf ile hangi esbab ile olursa olsun bu ufak millet ve cemaatin hukukunu müdafaa ve muhafaza eylesin. Bunun için Meclis lazım bildiği bir Harbiye, Mülkiye, Adliye, Maliye, Hariciye ve Umur-u Şer’iyye Nazırları tayin eylesinler. Buna göre meclis müttefiken buna karar verip zeyldeki muhteremeleri intihap eylediler.”⁵⁴ Kuruluş beyannamesi ile Osmanlı Devleti’nin buradan çekilmesiyle Ermeni saldırılarına karşı topyekûn mücadele edileceği belirtilerek hükümetin kuruluş amacı açıklandı.

Emir Bey Ekberzade başkanlığında kurulan hükümette Harbiye Nezaretine Karşılı Cihangirzade İbrahim Bey, Maliye Nezaretine Kamber Ali Bey, Mülkiye Nezaretine Bakır Bey Rızazade, Hariciye Nezaretine Hasan Ağa Safazade, Adliye Nezaretine Mehmet Beyzade, Şeyhülislamlığa Mirza Hüseyin, Mirza Hasanzade ve Müftü Hoca Ekit Efendi ayrıca Aşiret Reisi General Ali Eşref Bey de hükümete yardımcı olarak seçildi.⁵⁵

Hükümetin sınırları Eçmiadzin (Üç Kilise)’nin bir bölümü, Serdarabad, Zengibasar, Kamerli, Vedi, Şerur, Nahçıvan, Ordubad ve Sürme-

53 Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.96.

54 Dayı, “1918-1920 Yılları Arasında ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler İğdır”, s.8-9.

55 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.46.

li bölgesi olarak belirlendi.⁵⁶ 18 Kasım 1918 tarihinde kuruluşunu ilan eden hükümet ordudan aşağıda belirtilen isteklerde bulundu.

- “1- İki batarya top havanıyla beraber
- 2- Osmanlı kıtaatı yerden alan on iki top
- 3- Makineli tüfeng 50 adet
- 4- Bunlara lazım olan mermiyat ve kurşun
- 5- Bunlara mikdar-ı kâfi zâbitân ve efrâd
- 6- Askerlerimize muallim olmak için 40 dane zabıt ve 40 dane çavuş, onbaşı
- 7- Bomba on bin ve elli bin beş açılan tüfeng
- 8- Asker için elbise, mümkün kadarı
- 9- Sıhhiye araba ve levazımatı, yük arabaları ve otomobil ve cem-i koşuma lazım olan eşya.
- 10- Mevcud erzakdan dört yüz ton bize bıraksınlar, yüz ton Nahçıvan'da, yüz ton Şerur'da, yüz ton Kamerli'de yüz ton İğdir'da. Nahçıvan Hükümet-i Mahalliye Reisi kalmış erzakı toplamakta devam ediyor. Buna mâni olunmazsa, ahirde bize hiçbir şey kalmaz.
- 11- Mehmed Ali Paşa uhdesinde mahfuz bulunan iki yüz elli min manat muhacir parası.
- 12- Nahçıvan Hükümet-i Mahalliye Reisinde bulunan Kamerli, Şerur ve Nahçıvan belediyelerinin parası.
- 13- İğdir Kumandanlığında bulunan belediye idaresinin iki yüz bin manattan fazla parası.
- 14- Erivan Şehbenderi Nuri Bey'de emanet koyulan Revan muhacirlerinin tüfengleri binden ziyade.
- 15- Telefon her bir yerdeki var, kemâ-fi-s-sâbık yerlerinde kalmalı.
- 16- Mümkün olursa bizim teşkilatımız doğru yola girince, yahud emniyet hâsıl olunca, bir firka askerinin burada ikamesi.

56 Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, s.100-101.

17- *Bir komisyon, harici milletlerden memzûc sulh ve hudûda karar koyulmak için takibi,*

18- *Ta işler sulha müncer olmayınca ve hudûd meselesi kurtarmayınca, Ermenileri bu tarafa bırakmamalı.*"⁵⁷ Bu isteklerle hükümetin silah, erzak ve para ihtiyacı olduğu belirtildi.

Bu sıralarda Hükümet, Ermenilere karşı alınacak önlemleri görüşmek üzere Kamerli'de bir toplantı düzenleyerek bölgeden temsilciler çağırdı. Toplantıda Ermenilerin Türk ve Müslümanlara yaptığı zulümler anlatıldı. Ermenilerin saldırması durumunda tek bir kişi kalsa bile mücadeleye devam edileceği kararı alındı.⁵⁸ Bu kararın alınmasından sonra Ermeniler 10 Aralık 1918'de Aras Türk Hükümeti'ne karşı saldırıya geçerek Aras Vadisi'nden Nuraşin'e doğru ilerlediler. Ermeni ilerleyişi karşısında hükümet, Kamerli'den Develi'ye oradan da Sederek'e kadar geri çekildi. Sederek'den, Baş Nuraşin'e ve Yenice'ye gelen hükümet heyeti Şerur, Dere-Elegez'e bağlı köylerden gelenlerle bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Ermenilerle savaş kararı alındı.⁵⁹ Bu karar üzerine Cihangiroğlu İbrahim Bey 500 kişilik bir süvari alayı kurma çalışmasına başladı. Ermenilerin, Sederek'e yaklaştıkları haberi üzerine hükümet Takı Bey'i öncü birlik olarak bu bölgeye gönderdi. Nuraşin beylerinden birini de mevki kumandanı olarak tayin etti. Dehne'de Ermeniler ile savaşan Takı Bey'in yardım istemesi üzerine Cihangiroğlu İbrahim Bey, mahiyetindeki on sekiz Türk askeri ile Dehne'ye giderek Ermenileri geri çekilmeye mecbur bıraktı. Ayrıca silah ve cephanelerini de ele geçirdi. Ancak Ermenilerin top atışı sonucu İbrahim Bey komutasındaki birlikler geri çekilmeye başladı. Askeri birliklerin geri çekilmesiyle Ermeniler Dehne Boğazı'nı ele geçirdi.⁶⁰

Ermenilerin Dehne Boğazı ve Şerur saldırıları üzerine bölge halkı İran'a doğru göç etmeye başladı. Ermeni zulmünden kurtulan bir kısım halk Aras Nehri'nde sulara kapılarak şehit oldu. Iğdır, Kamerli, Dereleyez ve Uluhanlı'da yaşayan bir kısım halk da yurtlarından göç ettirildi. Kamerli'de 48, Vedibasar'da 18, Dereleyez'de 74, Şerur'de 7 köy Ermeniler tarafından yıkılıp yıkıldı. Aras Türk Hükümeti yetkilileri bu saldırılara rağmen bölgenin korunması amacıyla çalışmalarını

57 Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.103-104.

58 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.54-55.

59 Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s.16.

60 Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s.17.

sürdü. Hükümet başkanı Emir Bey, Harbiye Nazırı İbrahim Bey ve kuvvet komutanlarından Tağı Bey Şahtahtı'nda bir araya gelerek Nahçıvan'dan yardım istediler. Bunun üzerine Nahçıvan'dan Kerbelayı Han'ın kumandasında 400 kişilik bir kuvvet bölgeye gönderildi. Daha sonra Nahçıvan ile iletişim kesilmesi üzerine İbrahim Bey, Kerbelayı Han ve Ali Asğar Ağa bölgenin merkezi olan Noraşen'e gittiler. Ancak bölgedeki durumun kötüye gitmesi üzerine tekrar Şahtatı'na geri dönmek zorunda kaldılar.⁶¹ İbrahim Bey Şahtatı'nda iken Kars'ta olan kardeşi Hasan Bey tarafından kendisinin Kars'a dönmesi gerektiğini belirten bir mektup aldı. Mektup üzerine Kars'a gitmesi ile ilgili durumu Aras Türk Hükümeti yetkililerine bildirdi. Yapılan görüşmeler sonucu İbrahim Bey'in İran üzerinden Kars'a gitmesi hükümet yetkililerince uygun görüldü. İbrahim Bey yanında on kadar mücahit ile Şahtahtı'ndan ayrıldı. Makü, Doğubayazıt, Karakilise ve Kağızman üzerinden Kars'a geçti.⁶² İbrahim Bey'in bölgeden ayrılması sonucu Aras Türk Hükümeti önemli bir teşkilatçısını kaybetti. Hükümette Emir Bey'den başka kimsenin kalmaması üzerine Aras Türk Hükümeti fiilen sona erdi.⁶³

Bölgede kurulan Millî Şura Hükümetleri Ermenilerle mücadele ederek 1920 yılında Türk ordusunun bölgeye gelişine kadar halkı Ermenilere karşı korumaya çalıştı. Ermenilerin bölgedeki zulüm ve kat-

61 Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, s.125-127.

62 Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında İğdir ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s.17-18.

63 Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, s.128-29. Aras Türk Hükümeti'nin yıkılışı ile ilgili farklı görüşlerde bulunmaktadır. Ahmet Ender Gökdemir; Kars İslam Şurasının 30 Kasım 1918'deki büyük kongresinde Aras Türk Hükümeti'nin merkezi Kars olan Millî Şura Hükümeti'ne iltihak ettiğini ve çalışmalarına Millî Şura Hükümeti'nin bir şubesi olarak devam ettiğini belirtmektedir. Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s.62. S.Esin Dayı da konu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir; 7-9 Ocak 1919'da II. Ardahan Kongresi toplandı. Kongrede Kars'ta 'Cenubigarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere büyük bir kongre yapılması kararı alındı. Bu karar üzerine 17 Ocak 1919'da III. Kars kongresi toplandı. Kongrede yapılan çalışmalar neticesinde 17/18 Ocak 1919 gecesi "Cenubigarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi" adıyla yeni bir hükümet kuruldu. Ahıska Hükümet-i Muvakkatası, Aras Türk Hükümeti ve Kars Millî Şura Hükümeti tek isim altında birleştirildi. Hükümet sınırları dâhilindeki bölgeyi on üç mıntıkaya ayırdı ve her mıntıkaya hem idari hem de askeri amir olan kişiler görevlendirdi ve bu kişilere yardımcılar da verildi. İğdir mıntıkasına Pernevütlü Ayrım Oymağı Beyi Şamil, mıntika komutanı Behran ve Hanlar Beyler, Cemşid Bey, İskender Bey, Ali Abbas Bey, Behran Bey, Şir Mehmed Bey ve Meşhedi Veli Bey görevlendirildi. Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında İğdir ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s.19-20.

liamlarının⁶⁴ artması üzerine Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa komutasındaki XV. Kolordu Komutanlığı bölgenin kurtarılması için Büyük Millet Meclisi tarafından seferber edildi.⁶⁵ 28 Eylül 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı ileri harekâta başlayarak 20 Eylül'de Sarıkamış, 30 Eylül'de Göle, 5 Ekim'de Kağızman ve Kulp'u⁶⁶ Ermeni işgalinden kurtardı. 20-21 Ekim 1920'de Iğdır üzerine bir harekât düzenlendi. Ancak Ermenilerin şiddetli direnişi üzerine Iğdır ele geçirilemedi. 30 Ekim'de Kars'ın kurtarılmasıyla Ermenilere büyük bir darbe vuruldu.⁶⁷ Kazım Karabekir Paşa 11 Kasım 1920'de karargâhını Gümrü'ye naklederek Ermenilere karşı taarruz hazırlığına başladı. Taarruzla birlikte Arpaçay'ın doğusundaki bazı mevkiiler ele geçirildi. Ermeniler, 12 Kasım'da Iğdır'ı boşaltarak Aras'ın kuzeyine çekildiler. 14 Kasım'da da yapılan taarruzla da yenilerek doğuya doğru çekilmeye başladılar. Ermenilerin 15 Kasım'da Şahtahtı Müfrezesi'ne yaptıkları taarruz başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durum üzerine Ermeniler 17 Kasım'da mütareke şartlarını kabul ettiklerini bildirdiler. 25 Kasım'da görüşmeler başladı. Yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920'de Büyük Millet Meclisi ile Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması⁶⁸ imzalandı. Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla Doğu Cephesi'nde Ermenilerle yapılan savaş sona erdi.⁶⁹

64 Ermenistan Hükümeti ve Taşnak Cemiyeti bu yıllarda Revan ve Aras bölgeleri ile Kars, Ardahan ve Batum'da Müslüman halkı katletmeye başlamışlardı. Iğdır ve çevresinde de katliam gerçekleştiren Ermeniler yüz elli hanelik Oba köyünde ve yirmi beş hanelik Persa köyündeki halkı katletmişlerdi. Ayrıca Tavus köyünden yüzeli Müslüman'ı katleden Ermeniler üç yüz hanelik Yaycı köyünde de katliam gerçekleştirmişlerdi. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001, s.646.

65 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.558.

66 Kulp, Tuzluca ilçesinin eski ismidir. Diyarbakır'ın Kulp ilçesiyle karıştırılmaması için 1934 yılında yapılan isim değişikliği ile Tuzluca olarak değiştirilmiştir. İlyas Topçu, **1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasal ve Sosyal Hayat**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (YDT), Kars 2014, s.183.

67 Dayı, "1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve çevresindeki siyasal gelişmeler", s.26-27.

68 Gümrü'de gerçekleşen barış görüşmelerine TBMM adına Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Erzurum Valisi Hamit Bey ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey katılmıştır. Ermenistan Cumhuriyeti adına da eski Başbakan Aleksander Hatisyan, Maliye Bakanı Avram Gülhandanyan ve İçişleri bakanlığı adına da İsteyan Gorgaryan katılmıştır. 2/3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Antlaşmayla 1918 'den beri Ermeni işgali altında olan Iğdır ve Tuzluca ile birlikte Kars bölgesi Ermenilerden geri alınmıştır. İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.103-107.

69 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul 1990, s.861-862.

BİRİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'DA SİYASİ HAYAT

1.1. TBMM'nin Açılışı ve İğdir İle İlgili Aldığı Kararlar

12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı 28 Ocak tarihindeki gizli birleşimde Misak-ı Milli kararlarını kabul etti.⁷⁰ Bu karar üzerine İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etti. İşgal sonrası Meclis-i Mebusanı basarak Millî Mücadele taraftarı olan bir kısım milletvekillerini tutuklayıp Malta'ya sürgüne gönderdiler. Meclis-i Mebusan 18 Mart'ta yaptığı toplantıda güvenli bir ortam oluşuncaya kadar meclis çalışmalarının ertelenmesi kararını alarak dağıldı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgalinin ertesi günü 17 Mart 1920'de durumu ordu komutanlarına ileterek Ankara'da acil olarak bir meclisin toplanması gerektiğini belirtti.⁷¹ Ankara'da toplanacak meclis için Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de bir seçim talimatnamesi yayınlarak seçimlerin 15 gün içinde tamamlanması gerektiğini ifade etti. Yapılan seçimler sonucunda 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçildi. Meclis-i Mebusandan katılan 88 milletvekili ile sayı 437 oldu. Ancak 34 milletvekilinin meclise gelmeden istifa etmesi ile I. Dönem Büyük Millet Meclisinde milletvekili sayısı 403'e düştü. Yapılan seçimin ardından Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de cuma günü saat 13.45'te toplanarak çalışmalarına başladı.⁷²

TBMM'nin açılmasından sonra İğdir ile ilgili yapılan çalışmalar

⁷⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s.17.

⁷¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.24-28.

⁷² Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C I, s.38-41.

kapsamında ilk olarak bölgede mülki teşkilatlanmanın oluşturulması için 22 Mayıs 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti toplantısında bir kanun teklifi hazırlandı. 7 Temmuz 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa tarafından meclise sunulan kanun teklifi Gümrü ve Moskova antlaşmalarıyla anavatana katılmış olan yerlerde mülki teşkilatın oluşturulması konusunu içermekteydi. Kanun teklifinin Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları ile ilgili 1. maddesi: “*Moskova ve Gümrü muahedeleriyle Türkiye’ye terk edilmiş olan mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp kazaları Bayazıt⁷³ sancağına raptedilmiştir.*” şeklinde idi.⁷⁴

Kanun teklifinin TBMM’de görüşülmeye başlanması ile söz alan Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemali Bey konu ile ilgili bir konuşma yaptı. Buna göre Brest-Litovsk, Moskova ve Gümrü antlaşmaları TBMM’de henüz onaylanmadığı için bu antlaşma isimlerinin kanun metninde yer almasının doğru değildi. Dahiliye Vekâleti Müsteşarı Refet Bey’e göre bu ibareler bölgenin iltihak tarzını ifade için eklenmişti ve arzu edilirse değiştirilebilirdi.⁷⁵ Bunun üzerine bu ibareler kanun metninden çıkarılarak kanunun 1. maddesi: “*Anavatana iltihak eden mahallerde Artvin, Ardahan Kars livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp Kazaları Bayazıt Sancağına raptedilmiştir*” şeklinde düzenlendi. Kabul edilen bu kanunla Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt sancağına bağlandı.⁷⁶

TBMM’de yapılan diğer bir çalışma da Elviye-i Selâse’de vergilerin toplanması ile ilgili yapılan kanun düzenlemesi idi. Konu ile ilgili olarak TBMM’nin 11 Ağustos 1921 tarihli toplantısında “Elviye-i Selâse Mebuslarının, Elviye-i Selâse’de Vergilerin Sureti Cibayetine dair kanun teklifi” görüşülmeye başlandı. Kanun teklifinin Iğdır ile ilgili 1.maddesi: “*1337 senesine mahsus olmak üzere Kars, Ardahan, Artvin livalarıyla Iğdır, Sürmeli kazalarında arazi, aşar vergileriyle kuraya*

73 Bayazıt ismi tarihi ve resmi belgelerde Bayazıt, Bayezid ve Bayezit olarak da geçmektedir. Osmanlı Devleti döneminde Erzurum eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştı. 1920 tarihinde müstakil sancak, 1924 yılında da vilayet olarak teşkilatlandırıldı. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s.94. 1927 yılına kadar vilayetin merkezi olan Bayazıt, bu tarihte il merkezinin Karaköse (Ağrı)’ye nakledilmesiyle ilçe merkezi haline geldi. Bayazıt adı da 1935 yılında Doğubayazıt olarak değiştirildi. Metin Tuncel “Doğubayazıt” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C 9, s.292-294

74 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, 1. Dönem, Cilt (C) 11, Birleşim (B) 47, s.172-182.

75 **TBMMZC**, 1. Dönem C 11/ B 47, s.172-182.

76 **Resmî Gazete**, 18 Temmuz 1921, No.21.

ait emlak vergisi yerine kaim olmak üzere Rus idaresi zamanında cari maktu vergi istifa olunur” şeklinde idi.⁷⁷

Kanun maddelerinin görüşülmesi sırasında Maliye Vekili Hasan Bey söz alarak konu ile ilgili bilgi verdi. Buna göre askerî harekât sahası olan yerlerde aşar vergisinin miktarı tahmin suretiyle belirlenmişti. Daha önce verilen bir önerge ile Elviye-i Selâse eskiden beri uygulanmakta olan maktu vergi usulünün bu sene de uygulanacağı kabul edilmişti. Bu durumun önlenebilmesi için Elviye-i Selâse milletvekilleri bu kanun metnini hazırlamışlardı. Kars milletvekilleri Cavit (Erdel) Bey ve Fahrettin (Erdoğan) Bey bir önerge vererek Kars livası ile Ardahan ve Artvin livaları, Iğdır, Sürmeli kazaları ahalisinden evvelce mezalimden kurtulmak için hicret etmiş olanlardan maktu vergi alınmamasını istediler. Önerge kabul edilerek kanun teklifine eklendi.⁷⁸ Yapılan müzakereler sonucunda “*Elviye-i Selâse’de Vergilerin Sureti Cibayetine Dair 145 numaralı Kanun*” kabul edildi. Kanunun Iğdır ile ilgili 1. ve 4. maddeleri aşağıdaki şekilde idi.

“BİRİNCİ MADDE — 1337 senesine mahsus olmak üzere Kars, Ardahan, Artvin livalarıyla Iğdır, Sürmeli kazalarında arazi; aşar vergileriyle kuraya ait emlak vergisi yerine kaim olmak üzere Rus idaresi zamanında cari maktu vergi istifa olunur.

*DÖRDÜNCÜ MADDE — İşbu livalar ve kazalar halkından olup 1337 senesi zarfında muhaceretten avdet edenler maktu vergiden muafırlar”.*⁷⁹

Kabul edilen kanunla 1921 yılından geçerli olmak üzere Kars, Ardahan, Artvin sancakları ile Iğdır ve Sürmeli kazalarında alınan aşar ve emlak vergilerinin yerine Rus idaresi döneminde alınan cari maktu vergisi alınmasına devam edilecekti. Kanunun yayınlanmasından önce arazi, aşar ve emlak vergileri ile ilgili yapılan işlemler geçerliliğini yitirecekti. Böylece Kars, Ardahan ve Artvin livaları, Iğdır, Sürmeli kazaları halkından olan ve 1921 yılında bölgeye geri gelenlerden de maktu vergi alınmayacaktı. Kabul edilen kanunla anavatana yeni katıl-

77 TBMMZC, 1. Dönem C 12 / B 64, s.60-64.

78 TBMMZC, 1. Dönem C 12 / B 64, s.60-64.

79 Süleyman Tekir, **1921-1927 Ardahan’da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (YYLT), Kars 2010, s.94-95.

mış olan bu bölge halkı ve göçle gelenler için vergi konusunda kolaylıklar sağlanmış oldu.

TBMM'nin 13 Eylül 1921 tarihinde yapılan toplantısında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yapılacak olan antlaşma gündeme geldi. Kars Milletvekili Cavit (Erdel) Bey Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yapılacak olan konferans hakkında yapılan görüşmelerde söz alarak; *“Şimdi efendim orada münaziünfih olan mesele zahiren hiç yoksa da, hakikatte İğdır, Sürmeli havalisidir. Çünkü İğdır Aras mevkiinden Erivan'a bir buçuk saattir. Bu Gümrü Muhadesiyle bize terk edilmiş bir arazidir. Ermeniler hiçbir vakit razı olmayacak, bizden isteyecektir.”* şeklinde bir konuşma yaparak Gümrü Antlaşması ile anavatana katılan İğdır'ın Ermenistan tarafından geri istenebileceğini vurguladı. Yapılacak olan barış görüşmelerinde Ermenistan'ın taleplerine karşı meclisi bilgilendirerek müzakereye gidecek olan heyetin bu konuda hakkımızı müdafaa edeceğini belirtti.⁸⁰

TBMM'de yapılan diğer bir çalışma da Elviye-i Selâse ve İğdır'da var olan sorunların tespiti ve çözümü için bir tahkik heyeti kurulması konusu idi. Tahkik heyetinin oluşturulması ile ilgili olarak Batum ve Kars mebuslarının Elviye-i Selâse'ye bir heyeti tahkikiye kurulmasına yönelik önermeleri 3 Kasım 1921'de TBMM'de görüşüldü. Önerge ile bölgedeki beylerin halk üzerindeki baskısı ve hükümet memurlarının beylerin lehine hareket ettikleri belirtildi. Anavatana yeni katılmış olan İğdır ve çevresi ile Artvin'in Şavşat kazasındaki kanun dışı durumları ortadan kaldırmak üzere TBMM'den üç kişilik bir teftiş heyetinin görevlendirilmesi talep edildi.⁸¹ Teklif 7 Kasım 1921'de mecliste görüşülmeye başlandı. Dahiliye Vekili Fethi Bey, *“Hükümetçe henüz hiçbir tahkikat yapılmadan meclisten derhal heyeti tahkikiye gönderilmesi muvafık değildir ve lüzum yoktur.”* şeklinde bir beyanda bulunarak ilk önce hükümetin bu konuyu tahkik etmesinin gerektiğini belirtti. Bunun üzerine Batum Mebusu Fevzi Bey söz alarak, *“Büyük Millet Meclisinden oraya bir heyet gitsin ki; onlara sizin için bir baba vardır, bir meclis vardır diyebilelim. Madem siz onlara askerlik teklif ediyorsunuz, vergi teklif ediyorsunuz, baş üstüne diyorlar. Kanun gösteriyoruz. Semi'na ve ata'nâ diyorlar o halde, burada Büyük Millet Meclisi olduğunu göstermek için meclis âzasından bir heyet gitsin ve bu milletin fedakârlığı ilelebet devam etsin arzusundayım. Çünkü belki oradan İngilizler*

80 Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I. Devre, C 12 / B 75, s.233.

81 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 104,s.36.

çıkarken parası kaldı korkusundayım. Bendeniz heyeti tahkikiyenin her halde gitmesi taraftarıyım. O yolda takririmizi vermişiz.” şeklinde bir konuşma yaparak meclis tarafından bir heyetin gönderilmesinin bölge halkı için önemli olduğunu savundu.⁸² Konu ile ilgili olarak Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Elviye-i Selâse’de tahkikat icrasının hükümete havale edilmesine dair bir önerge sundu. Buna göre hükümetin tahkik etmeden meclisin tahkik etmesinin doğru olmayacaktı. Bunun üzerine Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Dahiliye Vekilinin tahkikatın yapılması hakkında teminat vermesini istedi. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey: *“Her yerde icraya hak ve salâhiyetim vardır.”* şeklinde beyanda bulunarak gerekli teminatı verdi. Bunun üzerine Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey tarafından verilen takrir oya sunularak kabul edildi. Takririn kabul edilmesiyle konu Dahiliye Vekâletine havale edildi.⁸³ Daha sonra hükümet tarafından “Tahkik ve Tetkik Heyeti” adında bir heyet oluşturularak başkanlığına Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran getirildi. Heyet bölgede beş ay boyunca incelemelerde bulunarak, yapılan çalışmaların sonucunu Dahiliye Vekâletine bir rapor şeklinde sundu. Raporda; Elviye-i Selâse, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır kazalarının bir merkezden idaresinin elzem olduğu ve bölgeye iyi muhtasarıfların ve kaymakamların atanması gerektiği belirtildi.⁸⁴ Raporun Elviye-i Selâse’de emlak ve arazi meselesi hakkındaki bölümü 10 Nisan 1924’te yapılan TBMM görüşmelerinde ele alındı.⁸⁵

Kars milletvekilleri Cavit (Erdel) Bey, Fahrettin (Erdoğan) Bey ve Ali Rıza (Ataman) Bey 28 Kasım 1921 tarihinde meclise Iğdır ve Sürmeli kazaları hakkında bir soru önergesi sundular. Önerge: *“Iğdır ve Sürmeli kazaları halkı namına vasıtamızla Makamı âlilerine takdim kılınan telgraf merbuttur. Bu fakir aç ve çıplak halkın feryatlarına acilen bir çare bulunması için keyfiyetin Muaveneti İçtimaiye Vekâletine tevdiini rica ederiz. Ve vekâleti mezkûreden işbu telgraf üzerine ne tarzda ne gibi muavenetler temin edildiğini Meclisi Âliye bildirmesini talep ve temenni ederiz”* şeklinde idi.⁸⁶ Milletvekillerinin telgrafın mecliste okunmasını istemesi üzerine telgraf mecliste okundu. Telgrafta veri-

82 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 106, s.118-119.

83 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 106, s.120-121.

84 Nurşen Gök, “Ebubekir Hazım Tepeyran’ın Memleket İdaresine Dair Önerileri”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Aştırmaları Dergisi**, C 26, S 42, Ankara 2007, s.203-209.

85 TBMMZC, II. Dönem, C 8 / B 34, s.510.

86 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 119, s.392.

len bilgilere göre şehirde belediye hizmetleri yeterli düzeyde değildi. Belediyeye ait bina yoktu ve belediyenin gelirleri yetersizdi. Telgrafta ayrıca sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu, hastanenin bulunmadığı ve çocukların tedavi olamadıkları için öldüğünden bahsedilmekteydi. Şehirde eczane ve okulun bulunmadığı belirtilerek, bu sorunların çözümü için hükümetin yardım etmesi isteniyordu. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda telgrafta belirtilen sorunların Dahiliye, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletlerine ayrı ayrı tebliğ edileceği, yapılmış olan çalışmaların neler olduğu ve yapılacakların meclise beyan etmeleri kararlaştırıldı.⁸⁷ 1 Aralık 1921 tarihindeki meclis görüşmelerinde bu konu ile ilgili Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey soru önergesine cevap vererek: *“Dindaşlarımızın burada iskânları için evvelce geçen sene Kânunuevvelde Van vilâyetinden gelecek olan muhacirin gibi, tâbiyetimizi kabul etmek şartıyla bunların da doğrudan doğruya muhacirin tahsisatlarından istifade edecekleri, bu sene bize oradan vaki olan bir müracaat üzerine, ağustosta Heyeti Vekilece takarrür ettirildi. Ve mahalline de tebligat yapıldı. Yani bu hususu doğrudan doğruya Bayazıt Mutasarrıflığına taallûku itibariyle tebliğ ettiğimiz gibi, Şark Cephesi Kumandanlığı’na da yazdık. Ondan sonra bize hiçbir malûmat gelmedi. Yakın zamanlarda 12 Teşrinisani tarihi ile bize gelen Dahiliye Vekâletinin tezkeresinde liva dâhilinde muhtaç olan yetimlerin günden güne miktarı tezayüt etmekte olduğundan muhtacın tahsisatından havale istiyorlar. Bunun için bizden iki bin lira para istiyorlar. Bayazıt Mutasarrıflığına yazdık efendim. Mezkûr yetimler nereden ve ne suretle gelmiştir? Ve şimdiye kadar ne suretle iâşe olunmuşlardır? Bunlar, sagir, kebir, zükür, inas kaç nüfustan ibarettir? Bu gibiler hakkında şimdiye kadar niçin malûmat verilmemiştir? Tavzihan işarı dedik. Bayezid Mutasarrıflığı bize bunlar hakkında cevap verdiler. Kaza ve civar karasında (120 yetim, 90 zükür; 90 kız, 85 kadın) ki, ceman 385 yetim, yetime, çocuk mevcud olup bunların İran ve Azerbaycan muhacirini meyanında geldikleri ve bir takımları geçen sene ordu tarafından iâşe edilmekte iseler de elyevm kâffesinin erbabı hamiyetin muavenetine muhtaç bir halde oldukları İğdır Kaymakamlığının işarına atfen Bayezid Mutasarrıflığı bize bildiriyor. Onun üzerine bu 300 küsur nüfusu nazarı İtibara alarak, biz kendilerine ilk taksit olmak üzere, mevcut paradan (500) lira gönderdik ve evvelisi günde bu takrir verilmiştir. Yani ikisi yekdiğerine tekabül etti, bize bir sual takriiriyle tevdi edilen İğdır Müdafaa-i Hukuk Azalarının ve Reisinin söyledikleri vaziyete biz ancak bu telgrafta mut-*

87 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 119, s.393.

tali olduk. Fakat ondan evvel aldığımız cevap ve yaptığımız muamele bundan ibarettir. Biz kendilerine dahi muavenet, yapacağız. Fakat fazla bir muavenet yapamayacağız. Ancak (1000) lira, kadar daha, muavenet yapabileceğiz, O da ancak ayın on beşine kadar olacaktır.” şeklinde bir açıklamada bulunarak İğdir için yapılan yardım ve çalışmalar hakkında bilgi verdi. Telgrafta belirtilen durumlar için de 1000 lira daha yardım yapılacağını belirtti.⁸⁸ Bunun üzerine Kars Milletvekili Cavit (Erdel) Bey söz alarak yapılan 1000 liralık yardımın arttırılmasını ve bölge ahalisinin ziraatla geçimini sağladıkları için tohumluk verilmesini istedi, ancak yapılacak 1000 liralık yardım yeterli görüldü.⁸⁹

28 Kasım 1921 tarihinde görüşülen diğer bir konu da Elviye-i Selâse, İğdir ve Sürmeli kazalarına göç edenlerden maktu vergi alınmaması konusu idi. Konu ile ilgili olarak Kars milletvekilleri Cavit (Erdel) Bey, Fahrettin (Erdoğan) Bey ve Ali Rıza (Ataman) Bey doğu sınırı dışındaki yerlerden Elviye-i Selâse, İğdir ve Sürmeli kazalarına göç eden ahalden maktu vergi alınmamasına dair meclise bir önerge sundular. Konu ile ilgili söz alan Kars Milletvekili Cavid Bey önerge ile ilgili açıklamalarda bulundu. Buna göre önergede bahsedilen halk doğu sınırlarımızın kesinleşmesinden sonra bu sınırların dışında kalan kimselerdi. Bunlar mülteci değil muhacir idi. Hükümet bunlara mülteci namı verdiği için muhacirlerin yararlandığı vergi muafiyetinden yararlanamamaktaydı. Bunların da muhacir olarak kabul edilmesi gerekiyordu. Genel kurulda yapılan görüşmeler sonucunda önerge kabul edildi.⁹⁰

1.1.1. Tek Parti Döneminde İğdir ile İlgili TBMM’de Yapılan Çalışmalar

Bu dönemde İğdir ve Elviye-i Selâse’de arazi ve emlak sorunu sıklıkla TBMM’nin gündemine gelen konular arasındaydı. Konu ile ilgili olarak İcra Vekilleri Heyeti tarafından Elviye-i Selâse hakkında gönderilen 1/151 numaralı kanun teklifi ve Elviye-i Selâse Tahkik Heyeti Raporu 10 Nisan 1924 tarihinde TBMM’nin gündemine geldi. Kanun teklifinin maddelerine geçilmeden önce Elviye-i Selâse Tahkik Heyeti Raporu TBMM’de görüşülmeye başlandı. Raporda özetle bölgedeki arazinin durumu ile ilgili şu bilgiler verilmekteydi: 93 Harbi’nden sonra bölgenin Rus idaresine geçmesiyle Ruslar, bölgede heyetler kurarak

88 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 120, s. 422.

89 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 120, s.422-423.

90 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 120, s. 419.

arazi üzerinde yeniden ölçümler yapmışlardı. Yapılan ölçümlerde arazinin hududa göre değil, tapu senetlerindeki dönüm miktarlarını esas alarak halka “kopça” denilen belgeler vermişlerdi. Ölçümlerde bir dönüm üzerindeki araziyi de “kazorini” yani “miri malı” olarak saymışlar ve sahiplerine vermemişlerdi. Devlet malı sayılan miri arazilerinin bir kısmı köylülere tahsis edilmişti. Kasabalardaki araziyi de kira bedeli olarak belediyelere bırakmışlardı. Rus Hükümeti arazileri köylülere dağıtırken, Hıristiyanlara daha iyi arazileri vermiş hatta bazı yerlerde Müslümanlara ait verimli arazileri ellerinden alarak, Hıristiyanlara vermişti. Rus Hükümeti miri olarak saydığı arazilerin alım ve satımını da yasaklamıştı.⁹¹

Raporda Rus idaresi dönemine ait bilgiler verildikten sonra bölgenin anavatana katılmasından sonraki durumu hakkında da bilgiler yer almaktaydı. Buna göre kendisine Rus Hükümeti tarafından “kopça (belge)” verilenler yine bu arazileri idare etmekteydiler. Rus idaresi zamanında hükümet malı sayılan miri araziler Kars ve çevresindeki muhacirlere bedelsiz olarak verilmişti. Ardahan ve Artvin civarlarındaki sahipsiz ve terk edilmiş araziler de kira bedeli alınarak, köylülere verilip emanet olarak kaydedilmişti. Raporda çözülmesi gereken sorunlar olarak, 93 Harbinden sonra bölgeden göç eden ve sonradan geri dönenler kendilerine ait arazilerin verilmesini istemekteydiler. Rus idaresi zamanında ellerinden alınarak Hıristiyanlara verilen arazilerin tekrar sahiplerine verilmesi gerekiyordu. Bölgede göçler neticesinde terk edilmiş emlak ve araziler bir kısım halk tarafından ele geçirilmişti ve bu arazilerle ilgili herhangi bir kayıt olmadığı için alım ve satım yapılamıyordu. Raporda var olan bu sorunların çözümü için öneriler de sunulmuştu. Buna göre 93 muhacirlerinden tapu senetleri olanlara arazileri verilmeliydi. Bu şekilde sahiplerine verilen araziden arta kalan arazi de arazisi olmayanlara ve bölgenin anavatana katılmasından sonra gelen muhacirlere verilmeliydi. Kars ve Ardahan livaları ile Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının nüfusu 1. Dünya Savaşı'ndan öncesine göre bazı yerlerde yarı yarıya bazı yerlerde üçte birine hatta dördte bir oranına kadar düşmüştü. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları 93 Harbi'nden öncede Rus idaresinde bulunduğundan bu kazalarda 93 muhaciri olan ve arazi isteyen yoktu. Bölgede fazla arazi olması ve nüfusun az olmasından dolayı 93 muhacirlerine ve Rus dönemi kopçalı arazi sahiplerine fazladan arazi verilebilirdi.⁹²

91 TBMMZC, II. Dönem, C 8 / B 34, s.510-512.

92 TBMMZC, II. Dönem, C 8 / B 34, s.512-517.

Tahkik heyetinin raporu, mecliste görüşüldükten sonra kanun teklifi TBMM'nin gündemine alındı. Yapılan görüşmelerin tamamlanmasıyla kanun teklifi kabul edildi. Kabul edilen 10 Nisan 1924 tarih ve 474 numaralı Kanunun Iğdır ile ilgili 1. maddesi şu şekildeydi: “*Kars, Ardahan ve Artvin vilâyetleriyle Iğdır ve Kulp kazaları ve Hopa'nın Kemalpaşa nahiyesi ahalisinden olup öteden beri kariye ve kasabalarda mütemekkin ve ziraatle müteveğğil bulunanların elyevm ziraat etmekte oldukları araziye bin üç yüz otuz senesi iptidasında dahi vâziülyed buldukları veyahut tarihi mezkûrdaki vâziülyedlerden intikal ve teferruğ gibi esbabı kanuniyeye binaen elyevm makamına kaim oldukları tahakkuk eylediği halde namlarına kaydı icra ve yedlerine usulen tapu senedi ita kılınacaktır. Yalnız Rus Hükümeti tarafından bilmüzayede icarla verilip o suretle vazıyed edilen arazi bu hükümden müstesnadır.*”⁹³ Kabul edilen kanunla Kars, Ardahan ve Artvin ile Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları ahalisinden olup, öteden beri ziraatla uğraşanların hâlihazırda ziraat yaptıkları araziler kendilerine verildi. Bunun dışında kalan araziler muhaceretten gelenlere ve gelecek olanlara mübadele, imar ve iskân kanunlarına uygun olarak verilecekti. Vakıf arazileri bu hükmün dışındaydı. Karye ve kasabalara ait olan mera, yayla, kışla, pazar, panayır, ibadethane, koru ve mesire gibi araziler ait oldukları kasaba ve karyeler üzerine kaydedilecekti. Bu bölgede ikamet edip, I. Dünya Savaşı sonrasında bölgeden ayrılanlara, geri döndüklerinde ihtiyacı bulunanlara devlete ait araziden verilecekti. Kabul edilen kanunla bölgenin arazi ve emlak sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Bayazıt Milletvekili Şefik Bey (Baydar) 5 Kasım 1924'te Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları arazilerinin sulanması için su kanallarının temizlenmesi ve pamuk fabrikalarının tamir ve inşasına gerekli olan sermayenin verilmesine dair önerge sundu. Önerge TBMM Reisi tarafından başvekâlete havale edildi.⁹⁴

Kars Milletvekili Ömer (Tarım) Bey 11 Aralık 1924'te TBMM Başkanlığına Kars, Kağızman, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır yollarının genel yol planına alınması ile ilgili bir kanun teklifi sundu.⁹⁵ Teklif Meclis Başkanlığı tarafından Lâyiha Encümenine havale edildi.⁹⁶ Lâyiha Encümenince kanun teklifinin müzakere edilmesinin uygun görülmesi

93 TBMMZC, II. Dönem, C 8 / B 34, s.517-533.

94 TBMMZC, II. Dönem, C 10 / B 2, s.20; BCA, 30.10.0.0.6.38.17.

95 Cengiz Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.28.

96 TBMMZC, II. Dönem, C 11 / B 20, s.87.

üzerine kanun teklifi Nafia ve Maliye Encümenine havale edildi.⁹⁷ Ancak kanun teklifi Nafia ve Maliye Encümenlerince reddedildi. Kanun teklifinin reddedildiğine dair mazbatanın mecliste okunması üzerine Kars milletvekili Ömer Bey söz alarak açıklamalarda bulundu. Buna göre bahsedilen yol 190 km'lik bir yoldu ve yerel kaynakların sınırlı olmasından dolayı yapılamamıştı. Bu yol İran'dan gelen transit kervanlar tarafından kullanılıyordu. Ayrıca sınır bölgesinde olmasından dolayı da askeri ve iktisadi açıdan önemliydi. Bu yolun dışında kullanılacak düzenli bir yol olmadığı için Ruslar tarafından yapılan bu yolun genel yol planına alınması gerekmektedir. Genel yol planına alınmaması durumunda yol günden güne bozulacaktı. Konu ile ilgili olarak Kastamonu Milletvekili Halit Bey de encümen incelemesinde kendisinin de bulunduğunu ve yolun askerî açıdan önemi ile ilgili Erkânı Harbiye'den görüş istendiğini ifade etti. Erkânı Harbiye'nin değerlendirmesine göre yol askeri açıdan önemliydi ve yapılması gerekiyordu. Ancak yapılan oylama sonucu kanun teklifinin Nafia ve Maliye Encümenlerince reddedildiğine dair mazbata kabul edildi.⁹⁸ Kanun teklifinin reddedilmesiyle Kars, Kağızman, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır yolları genel yol planına dâhil edilmedi.

Kars milletvekili Ömer Kâmil (Kuntay) Bey TBMM'ye 28 Nisan 1934'te Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı kısımlarında mülteci ve muhacir iskânına dair bir kanun teklifi sundu.⁹⁹ 23 Mayıs 1934'te kanun teklifi maddelerinin müzakerelerine başlandı.¹⁰⁰ Kanun teklifi ile ilgili müzakerelerin tamamlanmasıyla 7 Haziran 1934'te TBMM'de yapılan oylamaya 317 milletvekilinden 129 milletvekili katılarak kabul oyu verdi. Ancak 188 milletvekili oylamaya katılmadığından çoğunluk sağlanamadığı için kanun TBMM'den geçmedi.¹⁰¹ 9 Haziran 1934'te kanun ikinci kez oylanmak için TBMM gündemine alındı.¹⁰² Yapılan oylama sonucu 182 milletvekilinin oylamaya katılarak kabul oyu vermesi üzerine kanun teklifi kabul edildi.¹⁰³ Kabul edilen 9 Haziran 1934 tarih ve 2502 numaralı kanunun Iğdır ile ilgili maddesi: "*Kars vilâyeti ile Bayazıt vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca (Kulp),*

97 TBMMZC, II. Dönem, C 11 / B 23, s.165.

98 TBMMZC, II. Dönem, C 20 / B 18, s.17-18.

99 TBMMZC, IV. Dönem, C 22 / B 55, s.223-225.

100 TBMMZC, IV. Dönem, C 22 / B 55, s.222.

101 TBMMZC, IV. Dönem, C 23 / B 65, s.82.

102 TBMMZC, IV. Dönem, C 23 / B 66, s.90.

103 TBMMZC, IV. Dönem, C 23 / B 66, s.109.

Erzurum vilâyetinin Oltu ve Çoruh vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa nahiyesinde hiyar haklarını başka bir devlet hesabına kullanıp buralarını bırakmış bulunan Rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti devlete intikal etmiş bulunmakta olduğundan gerek bunlardan ve gerek devlete ait başka topraklardan ve yapılardan muhacirlere, mültecilere yerleşmek üzere hükümetçe bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan evler, ahırlar, samanlıklar, dükkânlar ve topraklar bunlara parasız temlik olunup tapuya bağlanır. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da yerleştirme kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız yerleştirilirler”¹⁰⁴ şeklinde idi. Kabul edilen kanunla Kars ile Bayazıt’ın Iğdır ve Kulp (Tuzluca), Erzurum’un Oltu ve Çoruh vilayetine Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa nahiyesinde bulunan ve mülkiyeti devlete ait olan toprak ve yapılardan mülteci ve muhacirlere verilenler parasız olarak tapuya kaydedilecekti. Muhacir ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da iskan kanununa uygun olarak bu yerlere parasız yerleştirilecekti. Bu vilayet ve kazalardaki topraksız ve az topraklı çiftçilere de bu topraklar parasız verilerek tapuya bağlanacaktı. Bu şekilde bu yerlerdeki topraksız olan çiftçilere, muhacir ve mültecilere toprak verilerek bölge halkının arazi sorunu çözülmeye çalışılmıştı.

Bu dönemde TBMM’de yapılan diğer bir çalışma da Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının Kars’a bağlanmasıydı. Konu ile ilgili kanun teklifi TBMM’de 31 Mayıs 1934 tarihinde görüşmeye başlandı. Kanun teklifi aşağıdaki maddelerden oluşmaktaydı:

“MADDE 1 — Bayazıt vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca kazaları bu vilâyetten ayrılarak Kars vilâyetine ve Muş vilâyetine bağlı Malazgirt kazası da bu vilâyetten ayrılarak Bayazıt vilâyetine bağlanmışlardır.

MADDE 2 — Bu kanunun hükmü neşri tarihinden başlar.

MADDE 3 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.” TBMM’de yapılan oylama sonucunda kanun teklifi kabul edildi. 7 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2500 numaralı kanunla Iğdır ve Tuzluca kazaları Kars’a bağlandı.¹⁰⁵

Bu dönemde Iğdır’ın tarımsal sulama sorunu ve Serdarbat Barajı meselesi Kars Milletvekili Esat Oktay tarafından TBMM gündemine

104 **Resmî Gazete**, 14 Haziran 1934, S 2727.

105 **TBMMZC**, IV. Dönem, C 23 / B 65, s.77; **BCA**,030.18.01.02.44.30.3.

getirildi. 26 Mayıs 1944 tarihindeki meclis görüşmelerinde söz alan Esat Oktay Kars ili ile ilgili Kars ve Sarıkamış'ın yol ve şose sorunları ile Erzurum ve Sarıkamış yol yapımı sorunlarını dile getirdikten sonra Iğdır'ın sulama sorununa da değindi. Konuşmasında: *“Bir de Iğdır barajı meselesi vardır. Çoğunuz biliyorsunuz, Iğdır mümbit bir mıntıkadır. Mısır'ın otuzda biridir. Güzel pamuk, pirinç yetişir. Bilhas- sa pamuğu meşhurdur. Fakat sulamaya ihtiyacı vardır. Baraj Ruslarla beraber müştereken yapılmıştır. Esas mühim kısımları üzerinde yalnız tali kanallar yapılacak ve sulama işi bitecektir. Bunun da biran evvel bitirilmesini rica ediyorum.”*¹⁰⁶ şeklinde bir açıklama yaparak Iğdır'ın su sorununu dile getirdi. Barajın tali kanallarının bitirilmesi ile Iğdır'ın tarımsal sulama sorununun çözüleceğini belirtti.

Serdarabat Barajı sorunu TBMM'nin 25 Aralık 1945 tarihindeki Bayındırlık Bakanlığının 1946 yılı mali bütçesi görüşmelerinde tekrar gündeme geldi. Konu ile ilgili olarak söz alan Kars Milletvekili Zihni Orhon: *“Bütçede Karakale barajı için bir kayıt göremedim. Iğdır Ovası Dobrica ve Mısır kadar feyizli ve bereketli bir arazidir. Orada iyi bir pamukçuluk vardı fakat son yıllarda bu pamukçuluk öldü. Bunun sebebi, su yoktur. Karşımızda bulunanlar bizim millî nehrimiz olan Bingöl'den kalkan Aras'ı kendi yerlerine götürdüler, oralarını gül gülistan yaptılar. Senelerden beri bu baraj işine cin mi karıştı, peri mi karıştı, bilmiyorum, yapılamaz oldu. Barajın yakınında bir tünel açıldı, kanallar kazıldı. Fakat senelerden beri hazin, hazin yalvarırız, bir türlü yapılamaz oldu. Oradan geçen yolcular turistik bir ziyaretgâh gibi bakıp giderler. Bundan hem maddeten hem de manen zararımız vardır. Maddeten zararımız şudur: Mahsul yetiştiremiyoruz. Manen de zararımız var, ne ise tamamen açmayayım. Bilmiyorum, Bayındırlık Bakanlığının yapacağı işlerin listesinde bu dâhil edilmiş midir, dâhil edilmemiş midir? Yani küskün bir vaziyete geldik. Allah rızası için bunu yapsınlar, yeter artık.”*¹⁰⁷ şeklinde bir konuşma yaparak Barajın Iğdır Ovası'nın sulanmasındaki önemini dile getirdi ve bir an önce bu sorunun çözülmesini istedi.

1.1.2. Demokrat Partinin Kuruluşundan 1960 Askeri Darbesine Kadar TBMM'de Iğdır ile İlgili Yapılan Çalışmalar

TBMM'nin bu çalışma döneminde, Kars milletvekilleri Kars ve il-

106 TBMMZC, VII. Dönem, C 10 / B 62, s.315-316.

107 TBMMZC, VII. Dönem, C 20 / B 18, s.385.

çelerinde var olan sağlık, eğitim, ulaşım, ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla bu konuları sık sık TBMM gündemine getirdiler. Bu kapsamda ilgili bakanlıkların cevaplama istemiyle TBMM'ye birçok yazılı ve sözlü soru önergesi verildi. Bu çalışma döneminde Serdarabat Barajı meselesi tekrar TBMM gündemine geldi. Konuyla ilgili Kars Milletvekili Hüsamettin Tugaç Başbakanın sözlü olarak cevaplama istemiyle 26 Aralık 1949 tarihinde Meclis Başkanlığına bir soru önergesi verdi. Soru önergesi şu şekilde idi: “*Kars'ın Iğdır ilçesinde Sovyet Rusya topraklarıyla sınırlarımızı teşkil eden Aras Nehri üzerinde 1927 Anlaşması gereğince yapılmış olan Serdarabat Barajından, bizim topraklarımız faydalanamamıştır. Başbakandan bu konuda aşağıdaki sorulara sözlü cevap vermesini saygılarımla dilerim.*

1. *Anlaşma gereğince barajın temin ettiği sudan yarı yarıya istifademiz icap ederken şimdiye kadar bu cihetin sağlanamamış olmasının sebepleri nelerdir?*

2. *Anlaşma mucibince ödenmesi gereken paranın 1950 senesinde temini için ne tedbir alınmıştır ve ne düşünülmektedir?*

3. *Tarafımızdan yerine getirilmesi gereken taahhütler sağlandığı takdirde dahi mukabil taraf müşkülât çıkarmakta devam eder ve taahhüdünü yapmazsa bu takdirde Hükümetçe ne gibi çarelere başvurmak düşünülebilir?”*¹⁰⁸ Soru önergesine 6 Ocak 1950 tarihli meclis oturumunda Başbakan adına Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak cevap verdi. Necmettin Sadak verdiği cevaba göre Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları arasında bulunan Aras Nehri üzerinde 1927 yılında bir baraj inşaatı başlamıştı. Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan bir sulama mukavelesi ile bu barajın, inşa ve tamir masraflarını Rusya temin edecekti ve bu masrafın yarısını da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ödeyecekti. 1937 yılında Rusya Hükümeti hissemize düşen miktarın bir milyon ruble olduğunu belirtmişti. O dönem için bu para Rusya Hükümeti'ne ödenemedi. Sonraki süreçte hissemize düşen paranın Türk parası ile veya mal ile ödenmesi düşünülmüş ancak bundan da bir netice alınamamıştı. Sovyet Hükümeti'ne borcumuzun son durumu sorulduğunda ise borcumuzun dolar üzerinden ödenmesinin gerektiği cevabı verilmişti. Sovyet Hükümeti'nin önerdiği borcun dolar cinsinden ödenmesinin, hükümet tarafından fahiş bir fi-

108 TBMMZC, VIII. Dönem, C 22 / B 22, s.464.

yat olarak değerlendirilmiş bundan dolayı ödeme yapılmamıştı. Sorunun çözümü için Dışişleri Bakanlığı konu ile ilgilenmekte ve yakında Sovyet Rusya Hükümeti'ne yeni bir teklifte bulunulacaktı.¹⁰⁹ Kars Milletvekili Hüsamettin Tugaç Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın verdiği cevabı değerlendirmeden önce, neden böyle bir önerge verdiğini açıkladı. Buna göre barajın sosyal ve ekonomik bakımından önemli bir iş olmasının yanı sıra meselenin politik bir tarafı da vardı. Meselenin dikkat edilmesi gereken yönü de bu durum idi. Hüsamettin Tugaç konuşmasının devamında barajın bölge ekonomisi için önemini de dile getirdi. Bölgenin Mısır ve Aras Nehri'nin de Nil Nehri gibi bereket kaynağı olduğundan bahsetti. Sovyet Rusya'nın barajdan mükemmel bir şekilde faydalandığı halde Türk tarafının barajdan yararlanmadığını belirtti.¹¹⁰ Konuşmasında bu durumun bölgede oluşturduğu psikolojik ve ekonomik etkilere de değinen Hüsamettin Tugaç, bu durumu da şu şekilde açıkladı: *“İşin asıl acıklı tarafı şudur; Toprağın suya en ziyade muhtaç olduğu aylarda nehir civarında olan köyler kendi gayretleri ve kendi vasıtalarıyla nehrin kuru olan yatağına daha doğrusu barajdan artan suyun önüne çakıldan ve çalidan birtakım muvakkat setler yaparlar. Su biraz kabarıp, mevcut kanala ve ovaya su gelmeye başlayınca baraja hâkim olan el faaliyete geçer ve güya barajın temizlenmesi icap ediyormuş gibi kapaklar açılır ve nehir yatağına bol su bırakılır. Bu suretle köylünün setleri de sular tarafından süpürülür, götürülür. Temmuz ve Ağustos aylarını tasavvur buyurunuz. Pamuk suya muhtaçtır, etraf yanmaktadır. Hatta içme suyu dahi Aras'tan alınır. Böyle bir zamanda sistematik bir şekilde bu hareketin devamı elbette dikkati celp edecek ehemmiyetli bir meseledir. Hudut üzerindeki ilgili memurlarımız karşı tarafla temasa geçerek bu işi önlemeye çalışmış fakat halledememişlerdir.”* şeklinde bir açıklama yaparak hükümetin bu durumu dikkate almasını istedi. Sorunun çözümü için merkezden veya mahalli memurlar tarafından gerekli teşebbüslerin yapılarak, barajdan su alma meselesi halledilinceye kadar halkın kendi imkânlarıyla yaptıkları setler vasıtasıyla alınacak sulara engel olunmamasının faydalı olacağını belirtti.¹¹¹

Kars Milletvekili Esat Oktay, TBMM'de 25 Şubat 1951 tarihinde görüşülen Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları Genel Müdürlüğü'nün

109 Topçu, 1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat, s.76.

110 Cengiz Atlı, “Türk Rus İlişkileri Bağlamında İğdir (1927-1953)”, **Kültür ve Tarih Bağlamında İğdir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.196.

111 **TBMMZC**, VIII. Dönem, C 23 / B 26, s.52-53.

1951 yılı bütçe görüşmelerinde söz alarak Iğdır'ın sulama sorununa değindi. Konuyla ilgili olarak: *“Bu ova 500 bin dekadır. Bunun adına Doğu Adanası da deniyor. Pamuk ve meyve yetiştirir. Bazı arkadaşlar, büyükler, oraya gelip görenler, askerî kumandanlar oraya Mısır'ın 30 da biri diyorlar. Mümbit bir arazidir. Bugünkü siyasi vaziyet dolayısıyla barajdan istifade edemiyoruz. Fakat ovanın 60 kilometre Cenup batısında Balıklı gölü denilen bol suyu olan bir göl vardır, eskiden bu gölden de kanallar yaparak istifade edildiği söyleniyor. Yine bu iş için 3. cihet bugün Amerika'da olduğu gibi çorak ve kurak yerler yeraltı sularından istifade edilmek suretiyle bağlık bahçelik haline getirilmiştir. Burasının da Ağrı Dağı'nın eteğinde olması itibariyle muhiti ve teşekkülâtı dolayısıyla yer altı sularının kuvvetli olması muhtemeldir. Bu ciheti Sayın Bayındırlık Bakanı etüd ettirirse hakikaten mümbit bir ova, büyük bir saha hem kalkınır hem de kendi nüfusunun bir misli, 40 bin nüfus da iskân edebilir.”*¹¹² şeklinde bir konuşma yaparak, Iğdır'ın sulama sorunu ve çözüm önerilerini dile getirdi.

Kars Milletvekili Sırrı Atalay Kars ve ilçelerinin eğitim sorunlarının çözümü için Millî Eğitim Bakanlığının cevaplanması istemiyle 8 Aralık 1951 tarihinde TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önergede Kars ilinin eğitim sorunlarının yanı sıra Iğdır ve Kağızman ilçelerinde mevcut okulların ihtiyacı karşılamadığını belirterek, bu ilçelerde birer ilkokul açılması hakkında bakanlığın ne düşündüğünü sordu. Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri önergeye cevap verdi. Buna göre Iğdır ve Kağızman ilçe merkezlerindeki ilkokulların bina ihtiyaçlarının 5166 sayılı Kanuna göre özel idare ödeneklerine konulan bütçelerle karşılanması gerekiyordu. Bu nedenle Iğdır ve Kağızman ilçelerinde ilkokul açılmasıyla ilgili bir yardım yapılamayacaktı.¹¹³

Kars Milletvekili Abbas Çetin, 12 Aralık 1951 tarihli meclis görüşmelerinde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu'nun cevabı istediğiyle TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önergede Iğdır ile ilgili olarak Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin demiryoluna bağlantısını temin edecek olan, Kağızman-Horasan arasında bir yol inşasının düşünülüp düşünülmediğini sordu. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu'nun verdiği cevaba göre Horasan-Sarıkamış arasındaki 85 km uzunluğa sahip olan yol inşa programına alınmıştı. Ancak maliyetinin 40 milyon lira olacağı tahmin edilen bu iş için bütçe imkânları kısıtlı

112 TBMMZC, IX. Dönem, C 5 / B 51, s.849.

113 TBMMZC, IX. Dönem, C 12 / B 25, s.108-109.

idi. Bu nedenle yol yapımı ileriki yıllara ertelendi. Ayrıca Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin devlet yolu ile demiryoluna Benliahmet İstasyonu ile bağlantısı vardı. Bu nedenle Kağızman-Horasan yol inşasının 1952 inşaa programına alınmamıştı.¹¹⁴ Bunun üzerine söz alan Kars Milletvekili Abbas Çetin demiryolunun Kars'a ulaştırılmasının öneminden bahsetti. Konuşmasında Kağızman-Horasan yolu ile ilgili soruna da değinerek; *"Kağızman-Horasan şosesine gelince; buyurdular ki, Iğdır, Tuzluca ve Kağızman, ilçeleri devlet yolu ile demiryoluna Benliahmet İstasyonu'nda bağlıdır. Bilenleriniz vardır. Aras Vadisindeki bu üç kaza Çilli Gediği ile Karaköse'ye bağlıdır. Pasin Gediği ile de Kars'a bağlıdır. Senenin asgari dört ayında bu üç kazanın motorlu vasıta ile İç Anadolu ile irtibatı yoktur. Hâlbuki ikmal ve inşaa edildiği takdirde bu yol az masrafla Aras Vadisi'nden Horasan'a çıkar ve arazide müsaittir. Tesviyei türabiye dahi irtibatı temine kâfidir. Çok paraya ihtiyaç yoktur. Kağızman'la Horasan arasında bir bağlantının olması kâfi değildir. Benliahmet'e götüren bakımsız bir şose vardır ki, senenin beş ayında işlemez. Bizim derdimiz bu üç kazanın senenin her ayında işleyebilir bir yola kavuşmasıdır. Bu yapılacak yol 74 kilometre kadar bir şeydir, tesviyei turabiyesi de hemen hemen hazır. Bu itibarla Kars'a geniş hat yapılırsa dahi bu üç kaza yine bu hattan istifade edemeyecektir. Çünkü Pasin Gediği ile Çilli Gediği yine kapalı bir halde bulunacaktır. Yapılacak 74 kilometrelik yol bu üç kazaya nefes alma imkânını verecektir. Bu üç kaza pamuk, çeltik ve meyve yetiştirir. Bu yol yapıldığı takdirde Erzurum'a ve iç pazarlara bu mahsulleri ulaştırarak biraz refaha kavuşması imkânı vardır. Bu üç kazadan geçen yol ve bu kazaların güney tarafından geçip Doğu Bayazıt'a giden yollar devlet yollarıdır. Üç kazayı birbirine bağlayacak Horasan yolu da yine devlet yolları meyanındadır. Aynı zamanda Iğdır'dan Kars'ı dolaşmak suretiyle, Horasan'a kadar gelmek için 400 küsur kilometre kat etmek lâzımdır. Bu yol yapılırsa; mesafe Iğdır'dan Horasan'a kadar 200 kilometreye inhisar edecektir ki, bu suretle yol yarı yarıya kısalmış olacaktır. Bunda da yegâne faydamız istihsal edilen mahsullerin dışarıya daha kısa yoldan sevki olacaktır. Bu yol yapıldığı takdirde dışarıya en az üç misli kolaylıkla sefer yapılabilecektir..."* şeklinde bir açıklama yaparak Kağızman-Horasan yolunun yapılmasının Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçeleri için önemini dile getirdi.¹¹⁵

Kars Milletvekili Sırrı Atalay, 18 Aralık 1951 tarihinde Sağlık ve

114 TBMMZC, IX. Dönem, C 11 / B 16, s.126-128.

115 Topçu, 1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat, s.109.

Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın yazılı olarak cevaplama için bir soru önergesi verdi. Soru önergesinin Iğdır ile ilgili bölümünde: Iğdır Hastanesine bir operatör tayin edilmemesinin sebebi, Kars'ın her ilçesinde ayrı ayrı kaç sağlık memuru ve kaç ebe bulunduğunu, bucaklara veya on köy topluluğuna ebe verilip verilmeyeceğini sordu. Soru önergesine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, 7 Ocak 1952 tarihindeki meclis görüşmelerinde cevap verdi. Buna göre Iğdır Memleket Hastanesinde özel idareye ait 60 lira maaşlı bir hariciye mütehassıslığı kadrosu bulunuyordu ve bu kadroda 27 Mayıs 1948 tarihinden beri bir operatör doktor görev yapmaktaydı. Operatör doktorun üç yıl görev yaptıktan sonra nakil isteğinde bulunmasından dolayı 23 Haziran 1951 tarihinde Rize Devlet Hastanesine tayin edilmişti. Operatör doktorun görevinden ayrılmasından önce 28 Nisan 1951 tarihli bakanlık encümenin kararı ile Iğdır Memleket Hastanesine bir operatör tayin edildiği halde operatör görevine gelmeyerek istifa etmişti. Bunun üzerine 26 Eylül 1951 tarihli bakanlık encümenin kararı ile yeni bir operatör doktor görevlendirilmişti. Görevlendirilen bu doktor da görevine gitmeyerek istifa etmişti. Iğdır Memleket Hastanesine yeni bir doktor görevlendirilmesine çalışıldığı ve ilk imkânda görevlendirme yapılacaktı. Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, önergeye verdiği cevapta Iğdır ve Tuzluca'nın sağlık memuru ve ebe sayılarını da açıkladı. Buna göre Iğdır'da bir gezici sağlık memuru ilçeye bağlı üç köy grubuna da birer adet olmak üzere üç köy sağlık memuru, Tuzluca kazasında ise iki adet gezici sağlık memuru ile bir köy sağlık memuru görev yapmaktaydı.¹¹⁶

Kars Milletvekili Sırrı Atalay, 19 Aralık 1951 tarihinde Ardahan ve Iğdır'da ağır ceza; Arpaçay, Çıldır ve Tuzluca'da ise asliye mahkemelerinin kurulmasıyla ilgili TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Soru önergesinde Iğdır ile ilgili olarak: Iğdır'ın Kağızman, Tuzluca ve Doğubayazıt ilçelerinin merkezi durumda olduğunu belirterek, Iğdır'da bir ağır ceza teşkilatının açılmasının zaruretini ifade etti. Ayrıca Tuzluca için de köylerin ilçe merkezine uzaklığı, yılın en az altı ayının kış olduğu, işlerin çokluğu ve ilçe nüfusunun fazlalığı gibi sebeplerle Tuzluca'da bir asliye teşkilatının kurulmasının mutlak bir zaruret olduğunu belirtti. Bu konularla ilgili Adalet Bakanlığının düşüncelerini sordu. Soru önergesine Adalet Bakanı Rükneddin Nasihioğlu cevap verdi. Buna göre Iğdır Mahkemesine 1950 yılı içerisinde hukuk ve ceza işleri için 1168 kişi başvurmuştu. Bu durumda mahkeme teşkilatı için daha fazla ihti-

116 TBMMZC, IX. Dönem, C 12 / B 23, s.28-30.

yacın olduğu yerler öne alınacaktı. Tuzluca da dâhil olmak üzere toplam yetmiş beş ilçede sulh mahkemeleri bulunmaktaydı. Kadro ve bütçe imkânları göz önünde bulundurularak sulh mahkemelerinin asliye mahkemeleri haline getirilmesi üzerinde durulmaktaydı. Bununla ilgili tasarının mecliste kabul edilmesi durumunda bu ilçelerin otuz beş tanesindeki sulh mahkemeleri asliye mahkemelerine dönüştürülecekti.¹¹⁷

Kars Milletvekili Latif Aküzüm 21 Aralık 1951 tarihindeki meclis görüşmelerinde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu'nun, cevaplama isteğiyle bir sözlü soru önergesi verdi. Önergede: Digor bucağının Kars merkezine 30 km mesafede olduğunu belirtti. Bu yolun 45 km daha uzatıldığında Kars-Iğdır yoluna ulaşacağını ifade etti. Bu durumda Iğdır, Tuzluca ve Kağızman'ın bugüne nispeten 70 km daha kısa bir yol ile Kars'a bağlanacağını ifade ederek bakanlığın bu konudaki düşüncesini sordu. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu'nun önergeye verdiği cevaba göre Kars'tan Digor'a, Digor'dan da Pernavut'a kadar olan yol il yolu idi ve il yollarının yapımı da özel idarenin sorumluluğundaydı. Kars-Digor arası yol Kars il genel meclisinin 1952 yılı programına dâhil edilmişti. Ancak Digor-Pernavut yolu programa dahil edilememiştir. Bunun üzerine söz alan Latif Aküzüm: *"Iğdır, Tuzluca ilçeleri Kars'a 200 kilometre uzunluğunda bir şose ile bağlı bulunmaktadır. Bu şose Iğdır-Tuzluca ve Aras vadisini takiben Kağızman'dan geçer, Kötek ve Paslı gediklerinden büyük bir kavis çizerek Kars'a gelir. Yapılmasını istediğim yol, Sayın Bakanın izah ettikleri gibi, Digor-Aras yoludur. Kars'a 30 kilometre mesafede bulunan Digor Bucacağı ile Kars arasında muntazam bir şose mevcuttur. Bu yol bugün işlemektedir. Digor'dan itibaren güney istikametinde Tuzluca'ya doğru 45 kilometre uzunluğunda bulunan bu yol temdit edilirse Iğdır, Tuzluca'dan gelen şoseye Aras'ın hemen kıyısında Ceyrikli köyü önünde ve Ergöder Karakolu yakınında mülâki olur. Bu yolun geçeceği muntika dağlık olmamakla beraber eskiden yapılması düşünüldüğü için birçok yerlerde hasetsen Halıkışlak-Pakran köyleri arasında kısmen kayalık olan kısım tamamen açılarak şose yapılmasına elverişli bir hale getirilmiştir. Bu itibarla bu yolun yapılması büyük masrafa bağlı değildir. Bu yol yapıldığı takdirde Kars'a 200 kilometre mesafede olan Iğdır, 160 km mesafede bulunan Tuzluca, 70-80 Km. tasarrufla Kars'a bağlanmış; bu suretle meyve ve sebze bakımından Kars pazarına açılış imkânları kolaylıkla sağlanarak Kars'la irtibatları temini edilmiş olur. Bundan başka Digor'la Aras Vadisi arasında tamamen mahsur kalan beş altı köy uzun yılların mahru-*

117 TBMMZC, IX. Dönem, C 12 / B 23, s.30-31.

miyet ve ıstırabından kurtularak refaha kavuşmuş bulunurlar.” şeklinde bir açıklama yaparak yolun yapılmasının önemini dile getirdi.¹¹⁸

Kars Milletvekili Esat Oktay 16 Mayıs 1952 tarihinde TBMM'ye bir sözlü soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: “Kars'ın Iğdır ilçesinde hususi idareye ait 25 yataklı ve tek doktorlu bir memleket hastanesi vardır. Iğdır 60 yataklı ve iki doktorlu olan Kars Memleket Hastanesine 180 kilometre mesafededir. Bu itibarla cerrahi acil vakaları karşılamak üzere Iğdır Hastanesi doktorunun operatör olması lâzımdır. Bu hastane açıldığından beri bir operatörle idare edilmiştir. Son defa hastane operatörünün oradan ayrılmasıyla üç ay evvel yerine bir dahiliye mütehassısı tayin edilmiş ve halen vazife görmektedir. Hastanenin tek doktorla ve operatör bulunan mahalle 180 kilometre bir mesafede bulunup hasta nakli için de her zaman vesait bulunamaması yüzünden acil cerrahi vakalarda vatandaş sağlığına hizmet müşkülât arz etmektedir. Bu hususta gerek mahallinden gerekse vilâyetten bakanlığa müracaatlar da vaki olmaktadır. Bu itibarla tek doktorlu olan Iğdır Hastanesine bir operatörün tayini için ne düşünüldüğüne dair durumun Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca sözlü olarak cevaplandırılmasını saygılarımla rica ederim.” Kars Milletvekili Esat Oktay verdiği bu önergeyle Iğdır Devlet Hastanesinde var olan sorunlardan dolayı halkın yaşadığı sıkıntıları dile getirdi. Önergeye Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ cevap verdi. Cevabında Iğdır'a doktor görevlendirilmesi ile ilgili: “Yani Iğdır Memleket Hastanesine neden dolayı bir operatör tayin edilmediğinden bizi tahtiye etmektedirler. Arz ettiğim gibi Iğdır'a bir ay zarfında üç tane operatör tayin edilmiş fakat hiçbiri bu vazifeyi kabul edip gitmemiştir. Kendileri bu sebeple müstafi addedilmiştir. Bütün bütün doktorsuz bırakmamak için biz Iğdır'a bir dahiliye mütehassısı tayin ettik ve gönderdik. Esasen özel idarenin bütçesinde operatör değil, dahiliye mütehassısı lâzımdır demektedirler. Biz orası için operatöre daha çok ehemmiyet verdiğimiz için operatör tayinine gayret ettik. Fakat üç tanesinin de kabul etmemesi dolayısıyla büsbütün boş kalmamasını teminen ister istemez bir dahiliye mütehassısını oraya gönderdik.” şeklinde bir açıklama yaparak Iğdır'a operatör doktor görevlendirilmemesinin sebeplerini açıkladı.¹¹⁹

Bu dönemde meclis gündemine getirilen diğer bir konu da Iğdır ve Tuzluca'nın içme ve tarımsal sulama sorunu idi. Konuyla ilgili olarak

118 TBMMZC, IX. Dönem, C 11 / B 20, s.295-297.

119 TBMMZC, IX. Dönem, C 15 / B 73, s.253-258.

Kars Milletvekili Fevzi Aktaş 15 Mayıs 1953 tarihinde TBMM'ye bir soru önergesi vererek Kars il ve ilçelerindeki içme ve tarımsal sulama sorununa değindi. Önergede Iğdır ile ilgili olarak: *“Tuzluca ve Iğdır ovalarının sulanması için yıllardan beri devam tetkik ve araştırmalar daha bitmedi mi? Bu muazzam ovaların suya kavuşturulmaları yüz binlerce insanın kader ve istikbali ile alakadar olduğu gibi Türkiye'nin iktisadi hayatı içinde mühim bir dönüm noktası olacaktır. Bu ovaların sulanmaları için hükümetin sarih ve kati görüşü ve teşebbüsü nedir? Iğdır'ın, Başköy Bucağının pis ve kirli sudan ölümlerden ve sefaletten kurtulması için getirilen, fakat formalite ve beceriksizlik yüzünden Iğdır'a hapsedilen artezyen makinesinin hazin hikâyesi bitmeyecek mi? Bu köyler içme suyuna kavuşmayacak mı?”* şeklinde sorular sorarak Iğdır'ın içme ve tarımsal sulama sorununu gündeme getirdi. Soru önergesine Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu yazılı olarak cevap verdi. Buna göre Iğdır Ovası'nın sulanması için Serdarabat Barajı'nın tamir ve inşa masraflarında payımıza düşen para henüz ödenmediği için bir neticeye varılamamıştı. Sorunun çözülememesi durumunda bölgede bir tulumba istasyonu kurularak Aras Nehri'nden gerekli suyun alınacağı düşünülmüyordu. Bu durum için mayıs ayı sonunda Iğdır'da toplanacak olan komisyonda mesele kesinlik kazanacaktı. Başköy'den itibaren İran sınırına doğru “Dil” tabir edilen bölgenin de Karasu'dan faydalanması imkanı da etüt edilmişti ve 1954 yılı programında ele alınacaktı. Iğdır köylerinin içme suyu sorunu için çalışmalara başlanmıştı. Bu kapsamda sondaj makinesiyle artezyen kuyuları açılması için Iğdır'ın Melekli köyünde çalışmalara başlanmıştı.¹²⁰

Kars Milletvekili Sırrı Atalay, Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Iğdır'da Yapı Kredi ve Emlak Kredi Bankalarının birer şube açarak bu bölgelerin imarı için çalışmalarının mümkün olup olmadığına dair 23 Mayıs 1953 tarihinde TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Soru önergesinde bu bölgelerin yıllardır ihmal edildiğini, genel hizmetlerden çok az şekilde istifade ettiklerini belirtti. Kars'ın bu ihmal yanında geçmişte işgale uğrayıp, yağma edilip, talan edildiğini belirterek yurdun her yerinden çok ve her yerinden önce imarının ve ekonomik olarak kalkınmasının sağlanması gerektiğini belirtti. Bu bölgelerdeki şehir ve kasabaların imarı için bankaların açılması imkânının olup olmadığını sordu. Soru önergesine Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın verdikleri cevaplar 20 Temmuz 1953 tarihindeki meclis görüşmelerinde ele alındı. Ekonomi ve Ticaret Ba-

120 TBMMZC, IX. Dönem, C 25 / B 2, s.58.

kanı Fethi Çelikbaş'ın verdiği cevaba göre Emlak Kredi Bankası'nın Kars, Ardahan ve Iğdır'ın faaliyet sahalarına alınması için inceleme ve çalışmalar yapılmaktaydı. Bu çalışmaların sonucuna göre bu bölgelere mesken ve inşaat yardımları yapılacaktı. Ayrıca Yapı ve Kredi Bankası özel bir teşebbüstü. Çalışma şekli ve nerelerde şube açılacağı konuları kendi takdirlerindeydi. Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın verdiği bilgiye göre de Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Iğdır Türkiye Emlak ve Kredi Bankası'nın Erzurum şubesinin faaliyet alanındaydı. Bölge halkının kredi talepleri bu şube üzerinden yapıyordu. Ayrıca Kars il merkezinde bir şube açılması çalışmaları da devam etmekteydi, şube açılması durumunda bu bölgelere yardımlar daha iyi bir şekilde yapılacaktı.¹²¹

Kars Milletvekili Sırrı Atalay Iğdır'daki tarımsal sorunlarla ilgili olarak 4 Aralık 1953 tarihinde TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önergede Kars'ın Posof, Iğdır ve Tuzluca ilçelerinde halkın büyük bir bölümünün meyvecilik yaptığını belirterek bu ilçelerde erik, şeftali, armut, elma ve kayısı yetiştirildiğini ifade etti. Bu ilçelerde yapılan meyve tarımının Doğu Anadolu'nun meyve ihtiyacını karşıladığını belirtti. Bölgedeki çiftçilerin fenni imkân ve araçlardan mahrum oldukları için üretimin basit tarım yöntemleri ile yapıldığını ifade ederek hükümetin bu konuda bölge çiftçilerine destek olmasını istedi. Soru önergesine Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in yazılı olarak verdiği cevaba göre Kars'ın, Posof, Kağızman, Iğdır ve Tuzluca kazaları meyvecilerine sağlanmakta olan kredilerin arttırılması konusu Ziraat Bankası Genel Müdürlüğünce tetkik ettirilmişti. Tetkik neticesinde meyve üretimini arttırmak amacıyla başlangıçtan, bahçenin meyve vereceği zamana kadar geçen 6-7 yıllık sürede dekar başına 200 lira olarak verilen kredi 22 Aralık 1950 tarihinden itibaren de meyvelerin türlerine göre arttırılmıştı. Ayrıca Iğdır, Tuzluca ve Posof şubelerinde meyvecilik ve bağcılık kredi başvurularında istenilen kredilerin vakit geçirilmeden değerlendirilmesi hakkında tebligat yapılmıştı.¹²²

Kars Milletvekili Mehmet Hazer, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu'nun cevaplaması isteğiyle 1 Aralık 1954 tarihinde bir sözlü soru önergesi verdi. Önerge: *"Iğdır, Tuzluca ve Kağızman kazalarına Aras Vadisi'ni takiben, Horasan Şosesi'ne ve demir yoluna bağlayacak olan, kışında geçit vermeye müsait bulunan yolun inşaatının ne zaman olacağı ve bu yolun devlet yolları arasına alınması hususunda ne*

121 TBMMZC, IX. Dönem, C 24 / B 112, s.901-902.

122 TBMMZC, IX. Dönem, C 27 / B 24, s.29-31.

düşünüldüğünü Sayın Nafia Vekili tarafından sözlü olarak, meclis kürsüsüne bildirilmesine delaletlerini rica ederim.” şeklindeydi. Önergeye Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu cevap verdi. Buna göre Iğdır, Tuzluca ve Kağızman arasındaki yol devlet yolu kapsamındaydı. Kağızman-Horasan yolu da 66 km idi ve bu yol Kars ili sorumluluğundaydı. Yapımı devam eden yol inşaatları da bittiğinde bu yolların devlet yolları kapsamına alınması değerlendirilecekti. Konu ile ilgili söz alan Kars Milletvekili Mehmet Hazer yolun yapılmasının önemini vurguladı. Bu yol Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin ekonomisini olumlu yönde etkileyecek önemli bir yoldu. Yolun yapımının ertelenmesi halkın sıkıntılarının bir müddet daha devam edeceği anlamına gelmekteydi.¹²³

Kars Milletvekili Mehmet Hazer’in 1 Aralık 1954 tarihinde verdiği diğer bir sözlü soru önergesi ise Kars ilçelerini il merkezine bağlayan yolların kışın yağın karla kaplanması sorununun çözülmesi için ne gibi tedbirler alındığı ile ilgiliydi. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, önergeye verdiği cevaba göre Kağızman, Tuzluca ve Iğdır ilçelerini il merkezine bağlayan yollar devlet yolları kapsamındaydı. Bu yollar kış programına alınmıştı ve gerekli makineler bu yollar için gönderilmişti. Bunun üzerine söz alan Kars Milletvekili Mehmet Hazer: *“Ardahan, Iğdır yollarının devlet yolları şebekesine dâhil bulunması dolayısıyla karayollarınca kış mücadelesine alınmadığını biliyorum. Yalnız bu mücadeleye tahsis edilen makineler, maalesef kış aylarında bu yolu gidiş ve geliş müsait bir halde tutamamaktadır. Bilhassa Iğdır, Göle, Ardahan, Posof ve Diğor yollarında kış aylarında motorlu vasıta değil, tekerlekli vasıta dahi işleyememektedir. Bu yüzden o muntıklar halkı kış aylarında sıkıntı çekmektedir.”* şeklinde bir konuşma yaparak yolların kapalı olması durumunda halkın yaşadığı sıkıntıları ifade etti. Ayrıca yolların açılması için gönderilen makinelerin yetersiz kaldığını belirterek daha büyük makinelerin gönderilmesi gerektiğini belirtti.¹²⁴

Kars Milletvekili Rıza Yalçın,¹²⁵ Iğdır’ın içme suyu sorunuyla ilgili 18 Şubat 1955 tarihinde Bayındırlık Bakanlığının cevaplaması için

123 TBMMZC, X. Dönem, C 3 / B 17, s.101.

124 TBMMZC, X. Dönem, C 3 / B 17, s.102.

125 1906 Yılında Iğdır’da doğumlu olan Rıza Yalçın Haydar Bey ve Matan Hanımın oğludur. Ortaokul mezunu olan Rıza Yalçın Iğdır Belediye Başkanlığı, Iğdır Halkevi Başkanlığı, İl Genel Meclis Üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Meclisin XI. ve XIII. Dönemlerinde Kars Milletvekili olarak görev yapan Rıza Yalçın 29 Eylül 1967 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010**, C II 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s.805.

TBMM'ye bir sözlü soru önergesi verdi. Önerge:

"1. Kars'a bağlı Iğdır kazasına gönderilen artezyen makinesi hangi tarihte kazaya gönderilmiş ve şimdiye kadar ne iş yapmıştır? Bu makinenin nakli için ne kadar masraf yapılmış ve gönderilmeden evvel bu makinenin mahallinde faydalı olup olmayacağı tespit edilmiş midir?

*2. Makinenin gönderildiği tarihten şimdiye kadar faaliyete geçirilmesi için ne gibi tedbirler alınmış ve ne gibi masraflar yapılmıştır? Iğdır ve Başköy nahiye ve köylerinin suya kavuşması üzerinde münakaşa edilmeyecek bir zaruret ve hakikat olduğuna göre binlerce vatandaşın hayatı ile alakalı olan bu hususun temini için Vekâletçe ne düşünüldüğünün açıklanması"*¹²⁶ şekilde idi.

Soru önergesine 6 Nisan 1955 tarihinde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, cevap verdi. Buna göre Sondaj makinesi 1952 yılında Kars Valiliğine gönderilmişti ve Kars Valiliği de makineyi Iğdır'a sevk ederek Melekli köyünde çalışmalara başlaması sağlanmıştı. Makinenin sevk edilme işlemi için de on beş bin lira masraf yapılmıştı. Makinenin faaliyeti sırasında bazı parçaları bozulmuş ve bozulan parçalar tedarik edilmişti. Ayrıca Devlet Su İşlerinden bir teknisyen de bölgeye gönderilerek gerekli çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar kapsamında Sondaj makinesi ile 43 metre derinliğe kadar bir sondaj çalışması yapılmış ancak uzman personel bulunmamasından dolayı Kars Valiliği bu işi devam ettirememişti. Su İşleri Bölge Müdürleri toplantısında bu konu gündeme gelmiş ve makine Su İşleri Bölge Müdürlüğüne devredilerek Iğdır köylerinin su işlerinde kullanılması kararı alınmıştı. Ayrıca Iğdır yer altı suları araştırılması programına da dahil edilmişti. Bu açıklama üzerine Kars Milletvekili Rıza Yalçın, Iğdır'ın düz bir ova olduğunu, yakınında bir pınar olmadığını ifade etti. Halkın öteden beri Aras Nehri'nin sağlıklı olmayan suyunu içmek zorunda olduğunu belirtti. Hükümetin bu sorunu çözmek için gönderdiği artezyen makinesinin bölge halkını çok sevindirdiğini makinenin davul, zurna ve kurbanlar keserek karşıladığını ifade etti. Ancak Melekli köyünde makine ile iki yılda yapılan çalışmalarda su temin edilemediği bilgisini verdi. Köylülerin makinenin korunması için bir bekçi görevlendirdiğini ve bekçiye her yıl 1200 lira para ödendiğini ayrıca çalışma sırasında da 4000 lira işçi ücreti ödendiğini ifade etti. Bu harcama ve emeklere rağmen, su

126 TBMMZC, X. Dönem, C 6 / B 60, s.221-222.

elde edilememesinin köylülerin büyük üzüntülerine sebep olduğunu ifade ederek, tüm bu sorunların çözümü için hükümetin yeni bir sondaj makinesi göndermesini istedi. Konuşmasında Rusların yaptıkları sondaj çalışmalarından da örnekler vererek, bölgede 60-70 metre derinliklerde su çıkarılabildiğini ifade etti. Yer altı suları araştırma programına dâhil edilen Iğdır'ın etüdü yapılırken köylerin de içme suyu etütlerinin yapılmasını istedi. Konuşmasını; *“Muhterem arkadaşlar; yine ümitle tahmin ederim ki, hükümet bu feyizli, bereketli ve hareketli yıllarda bu bölge halkının içme su davasını kısa zamanda ve ehemmiyetle ele alacaktır. Asrımızın modern sondaj makineleri ile Iğdır Ovası köylülerinin içme suyu ihtiyacı en çok bir yılda tamamlanmış ve böylece asırların ihmaline son verilmiş ve her yıl yüzlerce Türk evlâdı da ölümden kurtarılmış olacaktır. Kaza köylerini içme su gibi aziz bir nimete kavuşturmanın sevabı da Sayın Adnan Menderes ve arkadaşlarına yeter zannediyoruz.”* şeklinde sonlandırarak Iğdır'ın içme suyu sorununun hükümet tarafından çözülmesini istedi.¹²⁷

Kars Milletvekili Kemal Güven 12 Kasım 1956 tarihinde Iğdır'ın sulama birinci kısım inşaatı ile Doğubayazıt, Eleşkirt ve Pasinler sulama işlerine dair Bayındırlık Bakanı Ethem Menderes'in yazılı olarak cevaplandırılması istemiyle TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi:

“1. Kars vilâyeti Iğdır kazasının sulama birinci kısım inşaatının 29 kilometrelik kısmı 1955 senesinde 3,5 milyon liraya ihale edilmişti.

a) İhale bedeli bulunan 3,5 milyon lira ile inşaatın ancak 2,5 kilometrelik bir kısmının yapılabildiği hususu doğru mudur?

b) Doğru ise bu teknik bir zaruret mi, yoksa teknik bir hatadan mı ileri geliyor?

2. Devlet Su İşleri Erzurum Bölge Müdürlüğüince bu inşaat müteahhidine ton başına 105 lira fazla bedel yani 45 lira bedel farkı yerine 150 lira ödenmesi gibi bir hal mevcut mudur? Böyle bir istihkak tanzim edilerek Divana sevk edilmiş, muamele görmüş müdür? Veya genel müdürlükte tasfihhan bir muamele görmüş müdür?

3. Bu işin müteahhidi olan zat Kars yoluyla Rusya'dan ithal edilen

127 TBMMZC, X. Dönem, C 6 / B 60, s.221-222.

çimentodan 2 700 ton alarak doğruca Iğdır Ovası sulama birinci kısım inşaatı için Iğdır'a sevk ettiği ve inşaatıta kullandığı malûm bir keyfiyettir.

a) Bu çimentoların yerli çimento ile olan bedel farkları Trabzon'dan alındığına göre mi yoksa Kars'tan alındıklarına göre mi muamele görmüştür?

b) Kontrol mühendisliği ve bölge müdürlüğünce Rusya'dan ithal edilen ve inşaatıta kullanılan çimentoların faturaları dosyalarında muhafaza edilmekte midir? Çimentoların menşeiini ve geldiği yeri tespitle mükellef olan idare bu hususta gerektiği şekilde hareket etmiş ve gereken ihtimamı göstermiş midir?

c) Yoksa çimentolar Trabzon'dan getirilmiş gibi müteahhide bir kalemde 250-300 bin lira tutacağı tahmin edilen bedel farkı ödenmiş midir?

4. Çimento bedel farkı emsal işlerde olduğu gibi Erzurum- Benliahmet - Iğdır yolu mu esas tutularak hesaplanmış, yoksa Erzurum-Horasan-Ağrı-Doğubayazıt-Iğdır yolu mu esas tutularak hesap edilmiştir? Eğer ikinci yol esas tutulmuş ise buna neden lüzum görülmüş ve bunu icap ettiren zaruri sebepler neler olmuştur? (Zira ikinci yolun esas tutulması halinde en az 8 000 ton çimento sarfi icap eden bu mevzuda tahminen 300 000 lira fazla para ödenmesi icap etmektedir.)

5. Bu inşaatıta kullanılması icap eden kum, çakıl inşaatın 500-1.000 metre yakınlarında mebzulen ve her türlü şarta uygun vasıfta mevcut olup esasen müteahhitçe de bunlardan istifade edilirken şimdi Arapkir köyü önlerine kadar tahminen 6 kilometreye kadar gidilip çakıl ve kum getirilmesine neden lüzum hissedilmiştir? Teknik bir zaruretle izahı mümkün olmayan bu durum muvacehesinde çakılın ve kumun uzak mesafelerden çekilmesi sebebiyle ödenen fazla bedel için bir muamele yapılmış mıdır? Yapılmamışsa sebebi nedir?

6. Betonun bünyesine giren harç suyunun dışarıdan temini karşılığı olarak kum çakıl mesafesine 300 metre mesafe farkı ilâvesi yapılmış mıdır? Yapılmışla mükerrer bedel neden ödenmiştir. İşin heyeti umu-

miyesine nazaran 90.000 lira civarında olan bu bedel için herhangi bir işlem yapılmış mıdır?

7. Iğdır ilçesinin Başköy Ovası ve Arapkir köyünün Aras Nehri'nin taşkınlıklarından ve dolayısıyla tahribatından korunması için yapılması icap eden şedde müteahhidine ihale edildiği ve çalışmaya başlandığı halde işler gereği gibi yürümemekte birtakım aksaklıklar ve gecikmeler olmaktadır. Bu işler tetkik ve kontrol ettirilmekte midir? İşlerin gereği gibi yürütülmemesinin sebebi nelerdir?

8. Iğdır sulaması gibi Doğubayazıt birinci ve ikinci kısım sulama inşaatı Eleşkirt sulaması, Pasinler sulaması bu günkü halleriyle yapılış gayelerine göre hizmete girecek durumdadır mıdır? Henüz değilse sebepleri nelerdir? Bir yolsuzluk mevzuubahis midir?

9. Bütün yukarıda sıraladığımız hususlardan birinci derecede mesul olan makam ve şahıslar kimlerdir? Bunlar hakkında başkaca şikâyetler yapılmış mıdır? Gerek yukarıda zikrettiğimiz hususlar ve gerekse diğer şikâyetler dolayısıyla bunlar hakkında tahkikat açılmış mıdır? Açılmamışsa sebebi nedir?"¹²⁸

Önergeye Bayındırlık Bakanı Ethem Menderes'in verdiği cevap, 21 Aralık 1956 tarihindeki TBMM görüşmelerinde gündeme geldi. Önergeye verilen cevapta şu bilgiler yer almaktaydı: Iğdır Ovası sulanması birinci kısım inşaatı ihale bedeli 3,5 milyon değil, 295.190.90 liradır. Bu bedelle yapılması gereken iş 29,2 km kanal üzerindeki diğer işlerdir. 29,2 km'lik kanalın, 2,4 km'si ilerde yapılması düşünülen hidroelektrik santraline ulaştırması işidir. 26.8 km'lik kısmı da santralden artacak suyun ovaya ulaştırılması için yapılan iştir. Kanalın, hidroelektrik santraline gidecek olan 2,4 km'lik kanal inşaatı projede toprak zemin olarak dikkate alınmışsa da zeminin tamamen çakma olmasından dolayı beton kaplama ile yapılması zarureti oluştu. Ayrıca projede 8 adet sel geçidi yapılması hesaplandığı halde 26 adet sel geçidi yapma zorunluluğu ortaya çıktı. Projede olmayan ve zarureti sonradan ortaya çıkan, duvarların ve kapalı geçitlerin yapılmasından dolayı işin maliyeti yükselmiştir. Maliyet yükselmesinden dolayı ancak 2,4 km'lik isale kanalı yapılabilmiştir. Bu durum teknik bir hatadan ileri gelmeyip, inşaat sırasında ortaya çıkan durumlardır. İnşaat müteahhidine 45 lira yerine

128 TBMMZC, X. Dönem, C 15 / B 19, s.233-234.

105 lira fazlasıyla 150 lira ödenmiştir. Trabzon'dan alınan 500 ton çimento için, ton başına 136,05 lira bedel farkı ödenmiş ise de sonradan hesaplamada bir hata olduğu ortaya çıkmıştır. Rusya'dan ithal edilen çimento miktarı 2.700 ton olmayıp, 100 tondur. 2.700 ton çimento, yerli malı çimentodan kullanılmıştır. Aras Nehri yatağında ihtiyaç dâhilinde uygun şekilde bir kısım kum ve çakıl alınmıştır. Diğer kum ve çakıl, gerekli ölçümler yapılarak müsait ocaklardan alınmıştır. Başköy ve Arapkir'deki set inşaatlarının gereği gibi yapılmadığı tespit edilmiş, bunun üzerine gerekli ihtar ve tebliğler yapılmıştır. Müteahhidin 45 günlük süre talebine olumlu yanıt verilmiş olup, bu sene zarfında sözleşmeye uygun davranmadığından sözleşme fesh edilerek, iş yeniden ihale edilecektir.¹²⁹

Kars Milletvekili Behram Öcal Iğdır Ovası'nın Aras Nehri taşkınlından korunması için alınan tedbirlerin neler olduğuna dair Bayındırlık Bakanlığının cevaplama için 8 Nisan 1958 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: *"Iğdır kazası ova kısmını Aras Nehri taşkınlından korumak için nehir kenarında yapılmakta olan sedde inşasının bugünkü durumu nedir ve elan taşkına maruz Başköy Nahiyesi merkez ve köylerinin bu yıl taşkınlardan korunması için ne gibi tedbirler alınmıştır?"* Soru önergesine Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 10 Haziran 1958 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Buna göre Iğdır Ovası'nın Taşburun ve Başköy civarında Aras Nehri taşkınlından dolayı yakındaki araziye ve özellikle Dil Ovası mıntıkasında zarar ve ziyana sebep oluyordu. Bu durumun önlenmesi için nehrin taşkına sebep olan bölümlerinde setlerin yapılması kararı alınmış ve 11 Ağustos 1952 tarihinde 400.000 lira bir bedel ile set yapım işi ihale edilerek yapımına başlanmıştı. 27 Ağustos 1955 tarihinde setlerin ikinci kısım inşaatı için çalışmalara başlanmış ve 1.100.000 lira bedel ile bir müteahhide ihale edilmişti. Müteahhidin taahhüdünü yerine getirmemesinden dolayı 9 Aralık 1957 tarihinde sözleşmesi fesh edilmiş ve setlerin inşası için tekrar ihale kararı alınmıştı. 1959 yılı sonuna doğru setlerin yapım işinin bitecek olmasından dolayı taşkınlar önlenecekti.¹³⁰

Kars Milletvekili Berham Öcal 8 Nisan 1958 tarihinde TBMM'ye Bayındırlık Bakanlığının cevaplama isteğiyle bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede; Iğdır'ın Kiti, Arapkir, Ağaver ve Sarıçoban köylerinin Aras Nehri'nin tahribatından korumak için yaptırılmakta olan setlerin

129 TBMMZC, X. Dönem, C 15 / B 19, s.233-236.

130 TBMMZC, XI. Dönem, C 4 / B 80, s.483-484.

durumunu ve ne zaman bitirileceğini sordu. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 10 Haziran 1958 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Buna göre Aras Nehri'nin Iğdır Ovası'na giriş kısmı olan Kiti köyü civarından başlayarak Arapkir köyü hizasındaki bölgelerde tahribatını önlemek için çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar kapsamında 11 Ağustos 1952 tarihinde 600.000 liralık bir ihale yapılarak birinci kısım setler yapılmıştı. 26 Ocak 1954 tarihinde 700.000 liralık ihaleyle setlerin ikinci kısmının yapılmış ve 1957 yılında da 350.000 liralık ihaleyle setlerin üçüncü kısmı tamamlanmıştı. 1958 yılının inşaat mevsimi sonunda da proje tamamlanmış olduğundan bölgedeki araziler Aras Nehri'nin verdiği tahripten korunacaktı.¹³¹

Kars Milletvekili Kemal Güven Tuzluca'nın elektrik sorunuyla ilgili İmar ve İskân Bakanlığının cevaplama isteğiyle 1 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye yazılı bir soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: *“Kars'ın Tuzluca ilçesi belediyesine elektrik işi için evvelce kifayetsiz miktarda iller bankasınca bir yardım yapılmış ise de bu cüzi para ile kazanın elektriğe kavuşmasına imkân bulunmadığına göre kazanın elektriğe kavuşturulması için ek tahsisat verilmesi hakkında vekâletçe ne düşünülmektedir?”* Önergeye İmar ve İskân Bakanı Hayrettin Erkmen 5 Mart 1960 tarihinde cevap verdi. Buna göre Tuzluca'nın termik elektrik projesi iller bankasınca düzenlenmiş, Sanayi Bakanlığınca 22 Ekim 1959 tarihinde 319.494 lira keşif bedeli ile onaylanmıştı. Belediyenin talebi üzerine projeye dâhil bulunan 90 PS gücünde bir dizel jeneratör satın alınması içinde 60.000 liranın bakanlıkça Ziraat Bankası vasıtasıyla belediyeye havale edilmişti.¹³²

Kars Milletvekili Behram Öcal 1 Şubat 1960 tarihinde Ziraat Bakanı Nedim Ökmen'in cevaplama talebi ile TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Tuzluca ilçesinin merkez sulama suyu kanallarının eski olduğu ve tamamıyla bozulmuş olduğundan çiftçilerin çok zor durumda olduklarını belirtti. Bakanlıkça bu zaruri durumun dikkate alınarak bir an önce gerekli etütlerin yapılması ve yeni kanalların hizmete açılması hususunu sordu. Önergeye 3 Mart 1960 tarihinde Ziraat Bakanı Nedim Ökmen'in verdiği cevaba göre Tuzluca'nın sulama suyu ihtiyacını kısmen karşılamakta olan eski sulama kanallarının 1959 yılında keşif ve incelemeleri yapılarak etütleri tamamlanmıştı. Yapılan bu etütlere göre Çiğevat Çayı üzerine yeni bir bent yapılması ve bent

131 TBMMZC, XI. Dönem, C 4 / B 80, s.484-485.

132 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 52, s.39.

mahallinden Tuzluca'ya kadar olan 6 km uzunluğundaki kanalın ıslah edilmesi anlaşılmıştı. 1960 yılında bu iş için kesin etütler yapılarak projeleri hazırlanacaktı. Bunun için Ankara'dan uzman bir ekip Iğdır ve Tuzluca'ya gönderilecekti.¹³³

Kars Milletvekili Kemal Güven, 4 Şubat 1960 tarihinde Sağlık Bakanı tarafından cevaplanması talebiyle TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin; doktor, sağlık memuru ve ebe sayılarını sorarak, bu ilçelerdeki doktor, sağlık memuru ve ebe ihtiyaçlarının temini hususunda bakanlığın düşüncelerini sordu. Önergeye Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Lütfi Kırdar 4 Mart 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta verilen bilgilere göre Iğdır ilçe merkezinde bir hükümet doktoru, bir sıtma bölge başkanı ve sağlık merkezinde de bir operatör ile bir kadın hastalıkları uzmanı görev yapmaktaydı. Ayrıca Iğdır Sağlık Merkezine bir dahiliye doktoru tayin edilmesi kararı alınmıştı. Iğdır'da iki köy ebesi ve üç sağlık memuru görev yapmaktaydı. Tuzluca'da ise hükümet doktoru kadrosu boş durumdaydı ve en kısa zamanda mecburi hizmete tabi olan bir doktorun tayin edilmesi kararı alınmıştı. İlçede bir sağlık memuru görev yapmaktaydı. Ancak belediyede ebe kadrosunun olmamasından dolayı ebe verilmemişti. İlçe köyleri dört gruba ayrılmış ve her gruba bir sağlık memuru ve bir ebe tayin edilmişti. Sağlık Bakanının verdiği bilgilere göre bölgede sağlık okullarının kontenjanları arttırılmıştı ve yeni bir okulun açılması kararı alınmıştı. Ayrıca köy- ebe okullarının sayısı da arttırılmıştı. Köylerde altı yıl görev yapan ebeler için de ilerleme kursları açılarak bu kursları başarılı olarak tamamlayanlar belediye ve sağlık merkezilerine tayin edilecekti.¹³⁴

Kars Milletvekili Behram Öcal, Iğdır'da Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından satın alınan arsa üzerinde idare binası ve lojman inşaatının ne zaman başlayacağı konusunda 4 Şubat 1960 tarihinde Bayındırlık Bakanının cevaplanması talebiyle, TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergeye 13 Nisan 1960 tarihinde Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri yazılı olarak cevap verdi. Buna göre Iğdır DSİ şubesi için yapılacak olan inşaat çalışmalarına 1960 yılı içinde başlanacaktı.¹³⁵

Kars Milletvekili Behram Öcal Iğdır Ovası köylerinin içme suyunu temin etmek için yer altı suları arama çalışmalarının durumu ile ilgili

133 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 52, s.36.

134 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 52, s.36-37.

135 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 57, s.181.

Bayındırlık Bakanlığının cevaplama talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 13 Nisan 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Tevfik İleri'nin verdiği bilgiye göre Iğdır Ovası'nın yer altı su araştırmasını yapmak ve susuz köyleri içme suyuna kavuşturmak için 1959 yılında yer altı suları araştırma çalışmalarına başlanmıştı. Bu kapsamda belirlenen on beş kuyudan altı tanesi açılmış ve diğer kuyularında açılması çalışmaları devam etmekteydi.¹³⁶

Kars Milletvekili Behram Öcal'ın 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye verdiği diğer bir yazılı soru önergesi de Iğdır Ovası'nı Aras Nehri taşkınlarından korumak için yapılmakta olan setlerin durumu ile ilgiliydi. Kars Milletvekili Behram Öcal önergede Iğdır Ovası'nda Aras Nehri taşkınlarından korunmak için yapılmakta olan setlerin durumunu ve Başköy nahiyesinde su baskını tehlikesi olduğu hâlde neden tehlikenin az olduğu bölgelerden set inşaatlarına başlandığının sebebini sordu. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 25 Nisan 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Buna göre Iğdır Ovası'nı Aras Nehri taşkınlarından korumak için yapılmakta olan set inşaatının %30'u yapılmış ve sözleşme gereğince 15 Kasım 1960 tarihinde set inşaatı tamamlanacaktı. Ayrıca Başköy nahiyesi Aras Nehri'nden başka Orta Karasu'nun taşkınına da maruz kalmaktaydı. Nahiyenin taşkınlardan korunması için Aras setti ile Orta Karasu'nun Aşağı Karasu'ya yönlendirilmesi durumu inceleniyordu.¹³⁷

Kars Milletvekili Kemal Güven, Iğdır, Kağızman ve Tuzluca ilçelerinin köylerindeki içme suyu sorunu ile ilgili Bayındırlık Bakanının cevaplama talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede bu ilçelerde 1950 tarihinden itibaren kaç köye içme suyu getirildiği ve 1960 yılında kaç köye içme suyu getirileceğinin belirtilmesini istedi. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 11 Mayıs 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Bayındırlık Bakanı verdiği cevaba göre 1950 yılından itibaren Türkiye'de 24.232 köy ile 9.322 mahalleye içme suyu götürülmüştü. 1960 yılı bütçesine köy içme suları için 129 milyon lira ödenek konulmuş, bu bütçeyle de 11.642 köy ve 12.900 mahallenin içme suyu sorunu iki üç yıl içinde çözülecekti. Bu kapsamda Iğdır, Tuzluca ve Kağızman'da 29 köyün içme suyu sorununun çözülmüş ve 1960 yılı içinde 149 köy daha içme suyuna

136 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 57, s.182.

137 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 63, s.359-360.

kavuşturulacaktı. Soru önermesine verilen yazılı cevapta 1950 yılından 1960 yılına kadar Iğdır ve Tuzluca ilçelerindeki su getirilen köylerin isimleri ve 1960 yılı içme suyu programına alınan köylerin isimleri de yer alıyordu. Bu köylerin isimleri aşağıda verilen şekilde idi.¹³⁸

Tablo 1.1. Iğdır ve Tuzluca İlçelerinde 1950-1959 Yılları Arası Su Getirilen Köyler İle 1960 Yılı İçme Suyu Programına Alınan Köyler

İlçe	Köyün İsmi	Suyun Getirildiği Yıl	Sarfiyat Toplamı	1960 Yılı İçme Suları Programına Alınan Köyler	
Iğdır	Kiti	1951	2.500	Iğdır	Kiti grubu köyler
Iğdır	Cennetebat	1953	3.000	Iğdır	Kellehamo-Mezra-Asma
Iğdır	Çilli	1956	11.678,11	Iğdır	Muça
Iğdır	Başköy	1956	1.355,75	Iğdır	Örüşmüş
Iğdır	Melekli	1959	2.165,05	Iğdır	Cavkişlak
Iğdır	Örüşmüş	1959	5.870,05	Iğdır	Germaşof
Tuzluca	Sana	1951	64.251,00	Tuzluca	Menderes- Pirlı
Tuzluca	Kamışlı	1953	3.000,00	Tuzluca	Pırsak
Tuzluca	Kağan	1953	2.000,00	Tuzluca	Nerzivan
Tuzluca	Kirempe	1955	695,13	Tuzluca	Alhanlı
Tuzluca	Hamurkesen	1956	6.783,16	Tuzluca	Çiçekli
Tuzluca	Turabi	1956	667,19	Tuzluca	Tekaltı köyü
Tuzluca	Aliköse	1957	1.446,00	Tuzluca	Çıraklı
Tuzluca	Pernavut	1958	12.030,00	Tuzluca	Denizhan
Tuzluca	Aşağı Aktaş	1958	3.152,00	Tuzluca	Koçbaşı-Taşucan
Tuzluca	Mirzehan	1959	7.400,00	Tuzluca	Kale Percinis
				Tuzluca	Kalaça
				Tuzluca	Yukarı Aktaş
				Tuzluca	Kayahan

Kars Milletvekili Kemal Güven 4 Şubat 1960 tarihinde Bayındırlık Bakanlığının cevaplaması talebiyle TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede Tuzluca ilçe merkezi ile ilçeye bağlı büyük köy gurubunu birleştirecek olan Kağın köyü yakınındaki köprünün bir an önce yapılması hususunda Bakanlığın düşüncesini sordu. Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri önergeye 7 Mayıs 1960 tarihinde cevap verdi. Buna göre Kağın Köprüsü inşaatı 1960 yılı inşa programına alınmış ve yıl içinde ihalesi yapılacaktı.¹³⁹

Kars Milletvekili Kemal Güven, Iğdır, Kağızman ve Tuzluca ilçeleri köy yollarının durumu ile ilgili Bayındırlık Bakanlığının cevaplaması talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Iğdır, Kağızman ve Tuzluca'da şimdye kadar ne kadar ücretle hangi köy yollarının yapıldığını ve 1960 yılı içinde hangi köy yollarının yapılacağı hakkında bilgi verilmesini istedi. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 21 Nisan 1960 tarihinde cevap verdi. Konu ile ilgili verdiği bilgilere göre 1950-1959 yılları arasında Kars iline toplam 4.404.450 lira köy yolları yardım ödeneği tahsis edilmişti. Tahsis edilen bu ödenekle 439 km yolun tesviyesi, 19 km yolun düzleştirilme çalışması ve 143 km yol onarılmıştı. Ayrıca 263 köprü yapılmış ve 45 köprü de onarılmıştı. 1960 yılında yapılacak köy yolları da Tuzluca- Kirentepe arasındaki 25 km'lik yol, Iğdır- Zor Yaylası arasındaki 29 km'lik yol ile Iğdır- Necefali arasındaki 15 km'lik yol idi.¹⁴⁰

Kars Milletvekili Kemal Güven, Kağızman ve Tuzluca'da heyelana maruz kalan köylere ne gibi yardımlar yapıldığına dair İmar ve İskân Bakanlığının cevaplaması talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye yazılı bir soru önergesi verdi. Önergede Tuzluca ile ilgili olarak Elmalı ve Göktaş köylerine ne kadar yardım yapıldığını ve bu köylerle ilgili ne yapılmasının düşünüldüğünü sordu. Soru önergesine İmar ve İskân Bakanı Hayrettin Erkmen 5 Mart 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevaba göre Tuzluca'nın Elmalı köyünden otuz yedi ve Göktaş köyünden de otuz üç ailenin evleri heyelan tehlikesine karşı önlem olarak başka bir yere nakledilmişti. Bu nakil işlemi için 95.900 lira yardım yapılmış ve ayrıca bu köylerin içme suyu tesisleri için de 6.000 metre boru alınmasına karar verilmişti. Bu çalışmalar için 74.000 lira ödeme yapılmıştı.¹⁴¹

139 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 66, s.437.

140 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 60, s.266-267.

141 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 52, s.38-39.

Kars Milletvekili Behram Öcal, 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Tuzluca ve Kağızman ilçelerinde birer Toprak Tevzi Komisyonunun görevlendirilmesi ile ilgili İmar ve İskân Bakanlığının düşüncesini sordu. Önergeye 19 Mart 1960 tarihinde İmar ve İskân Bakanı Hayrettin Erkmén cevap verdi. Buna göre Kars ilinde üç Toprak Tevzi Komisyonu görev yapmaktaydı. Bu komisyonlar dağıtılacak toprağı fazla olan ilçeden başlamak üzere bir çalışma programı oluşturmuşlardı. Tuzluca ve Kağızman'da yapılacak olan sondajlar neticesinde tevzie alınacak toprak bulunduğu takdirde bu ilçelerde de çalışmalar yapılacaktı.¹⁴²

1.1.3. 1960 Askeri Darbesinden 1970 Yılına Kadar Milet Meclisinde İğdir İle İlgili Alınan Kararlar ve Yapılan Çalışmalar

1960-1970 yılları arasında İğdir'da meydana gelen deprem, yaşanan sel felaketleri, İğdir'ın sağlık ve ulaşım sorunları Millet Meclisinin¹⁴³ gündemine gelen konular arasında idi. Depremi oluşturduğu can ve mal kayıpları, deprem bölgesinde alınacak tedbirler ve yapılacak yardımlarla ilgili milletvekilleri mecliste konuşmalar yaparak yapılacak çalışmalar ile ilgili önerge ve teklifler sundular. İğdir'da meydana gelen depremle ilgili 7 Eylül 1962 tarihli meclis görüşmelerinde söz alan Kars Milletvekili Latif Aküzüm: *“Çok muhterem arkadaşlarım; hepinizin malûmu olduğu üzere, 5 Eylül'ü 6 Eylül'e bağlayan gece yani 6 Eylül saat 2.00'da bütün İğdir'ı hakikaten büyük heyecana sevk edecek şekilde bir deprem olmuş, bu yüzden 1 kişi ölmüş, iki kişi ağır olmak üzere 22 kişi yaralanmıştır. İğdir'in içinde ve köylerinde tahribat vukua gelmiştir. Halk büyük heyecan içindedir. Bu itibarla, Yüksek Meclisçe, Senatoda olduğu gibi, bu ilçe halkının teessürlerine iştirak etmesi için bir telgraf çekilmesini ve Yüksek Meclisin tasvip edeceği bir heyetin İğdir'a gitmesini Kars Milletvekili olarak sizlerden arz ve istirham ediyorum. Bu hususta bir takrir vermiş bulunuyorum, kabulünü bilhassa rica ederim. Hepinizi hürmetle selâmlarım.”* şeklinde bir konuşma yaparak depremin oluşturduğu can ve mal kayıpları hakkında bilgi verdi. Meclisi temsilen deprem dolayısıyla İğdir halkına bir telgraf çekilmesi ve

142 TBMMZC, XI. Dönem, C 13 / B 52, s.45.

143 1961 Anayasasına göre, TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktaydı. Millet Meclisi genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşuyordu. Cumhuriyet Senatosu da genel oyla seçilen 150 üye ve Cumhurbaşkanıınca seçilen 15 üyeden oluşuyordu. Ayrıca Millî Birlik Komitesi üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı da Cumhuriyet Senatosunun doğal üyeleri idi. **Resmî Gazete**, 31 Mayıs 1961, S 10810.

meclisin uygun göreceği bir heyetin bölgeye gitmesini istedi.¹⁴⁴

Kars milletvekilleri Kemal Kaya, Kemal Güven, Sırrı Öktem, Rıza Yalçın, Hasan Erdoğan, Meclis Başkanlığına Iğdır depremi ile ilgili bir teklif sundular. Teklif şu şekilde idi: *“Millet Meclisi Başkanlığına: Iğdır ilçesinde vaki deprem neticesinde bir vatandaşımızın öldüğü, 22 vatandaşımızın da yaralandığı, 5.000 civarında meskenin oturulmaz hale geldiği teessürle öğrenilmiştir. Mahallinde tetkikte bulunmak ve Yüksek Heyetimiz adına Iğdırlıların acılarına iştirak, alınan tedbirlerin tetkiki, alınacakların tespiti için (5) kişilik bir heyetin seçilmesini, heyete seçilecek arkadaşlar için Riyaset Makamınca karar verilmesini arz ve talep ederiz.”*¹⁴⁵

Iğdır’da yaşanan deprem ile ilgili Kars milletvekillerinin dışında diğer milletvekilleri de Meclis Başkanlığına teklif sundular. Bu kapsamda Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz, Yozgat Milletvekili Mustafa Kepir, Kütahya Milletvekili Sadrettin Tosbi ve Erzurum Milletvekili Tahsin Telli Meclis Başkanlığına verdikleri teklifte meclisin deprem dolayısıyla üzüntülerini dile getirmesini ve gerekli tedbirlerin acilen alınmasını istediler. Bingöl Milletvekili Sıddık Aydar Meclis Başkanlığına sunduğu teklifte depremden dolayı zarar gören halkın ihtiyaçlarını yerinde tespit etmek için Millet Meclisince bir komisyon görevlendirilmesini istedi. Mecliste yapılan görüşmeler sonucu Meclis Başkanı Iğdır’da yaşanan depremle ilgili meclisin duyduğu üzüntünün Meclis Divanınca bildirileceğini belirtti. Depremle ilgili verilen önerge ve teklifler oya sunulurken kabul edildi.¹⁴⁶

Iğdır’da yaşanan depremle ilgili İmar ve İskân Bakanı Fahrettin Kerim Gökay 10 Eylül 1962 tarihinde Meclis görüşmelerinde söz alarak: *“Sayın Başkan, muhterem milletvekilleri; biliyorsunuz ki, bu hafta içerisinde Kars vilâyetinin Iğdır kazasında bir deprem felâketi olmuştur. Ulu Tanrıya hamederiz ki, hiçbir can kaybı yoktur. Yalnız 20 ye yakın yaralı vardır. Fakat buna mukabil 3.000 evi olan Iğdır’da bütün evler oturulamayacak duruma gelmiş olduğundan vatandaşlar açıkta kalmış durumdadırlar. Kars Valiliği felâketten derhal hükümeti haberdar etmiş ve bunun üzerine gerek Bakanlığımız gerekse Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı harekete geçmişler ve Emlâk ve Kredi Bankası buradan kendilerine ilk yardımı göndermişlerdir. Diğer taraftan Kolordu*

144 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)**, I. Dönem, C 6 / B 113, s.355.

145 **MMTD**, I. Dönem, C 6 / B 113, s.356.

146 **MMTD**, I. Dönem, C 6 / B 113, s.355-356.

Kumandanlığı ve askerî birlikler yardıma koşmuşlar ve aynı zamanda Kızılay da nakdî yardımla beraber 1.500 çadır göndermek suretiyle yardımda bulunmuş, askerî birlikler de 400 çadır göndermiştir. Vatandaşlarımızın ıstırabını yakından görmek ve hükümetin kendileri ile ilgilendiğini belirtmek üzere, Devlet Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoglu ve İmar İskân Bakanı olarak bendeniz önce Kars'a, Kars'tan da otomobille Iğdır'a gittiğimiz zaman gördük ki, vatandaşlarımızın hemen hepsi dışarıda, büyük bir ıstırap içinde, moralce sarsılmış bir vaziyette bulunuyorlardı. Yalnız hepsi, ilk dakikadan itibaren hükümetin göstermiş olduğu yakın ilgiye minnet ve şükranlarını ifade ettiler. Diğer taraftan alınan acil tedbirler üzerine kendileriyle müdavele ve müşavere imkânını bulduk. Şimdi zelzele mıntıkası olan bu bölge, bundan 50 yıl önce de aynı şekilde zelzeleye maruz kalmış, fakat bu defaki felâkette şehirde 3 bine yakın evin hemen hepsi oturulmayacak bir halde hasara uğramış vaziyetteydi. Devlet daireleri de aynı vaziyette tamamıyla hasara uğramış durumdaydı. Vatandaşlar bizden bir an evvel çadırların çoğaltılmasını istediler. Kızılay 1.500, askeriyeye de 1.600 çadır göndermiştir. Yalnız askeriyenin vermiş olduğu bu çadırlardan dördü birleştirildiği takdirde 2-3 ailenin oturabileceği bir ikametgâh haline getirilebilmektedir. Bunların da kâfi gelmediği anlaşıldığından Kızılay'ın Ankara'daki depolarından yeneden çadır gönderilmektedir. Bu suretle gönderilen çadır adedi şimdilik 3.000'dir, icabında 5.000'e kadar çıkarılacaktır. Şehrin merkezindeki bu tahribattan başka maatteessüf köylerde de %50 nispetinde pek çok evlerin yıkıldığını haber almış bulunuyoruz. İlk dakikadan itibaren Bayındırlık Bakanlığı mühendisleri ve bizim İskân Müdürü hasar mahalline gitmişlerdir. Fakat bu mevzuda daha derinliğine inceleme yapabilmek ve süratle hareket edebilmek için, İmar ve İskân Bakanlığından bir jeoloji mütehasssısı ve aynı zamanda imar plânlarını ve hasarın derecesini tespit edecek, hem de icap eden kanuni mevzuları inceleyecek bir heyet gönderdik. Bu heyet halen vazife başındadır. Muhterem arkadaşlarım, durumun bu açıklığı karşısında, diğer taraftan da mevsimin oralarda kışa doğru gitmesi sebebiyle gerçi Iğdır bir nevi Çukurova vaziyetindedir, ama iklim şartları dolayısıyla, kış yaklaşmış bulunmaktadır. Derhal alınması lâzım gelen tedbirler üzerinde Bakanlığımızın mütehasssısları çalışıyor. Tespit edilecek hasar derecesine göre derhal Heyeti Vekileye sevk edilerek yardımın miktarını ve ne şekilde yapılması lazım geldiğini karara bağlayacağız. Şimdi orada bulunan arkadaşlarımız, oranın iklim şartlarını ve zelzele mıntıkası bulunduğunu dikkate almak suretiyle

yapılacak evlerin, jeolojik etüde göre tiplerini tayinle meşguldürler. Bütün bunların azami süratle hareket etmek suretiyle yapıldığını arz etmek isterim. Diğer taraftan bahçelerde ve pamuk mahsullerinde herhangi bir zarar olmadığı için, bizden mahsullerinin Hükümetçe alınmasını ve kredi mevzularında kendilerine yardım gösterilmesini talep ettiler. Orada bir Emlak ve Kredi şubesini açmak suretiyle kredi açılmasını, evlerini kendilerinin yapmak istediklerini ifade ettiler. Bu husustaki tekliflerimiz bugünden itibaren tetkike geçilmiş bulunmaktadır. Ayrıca Kızılay'ın gönderdiği hastane barakası Tuzluca'da kurulmuştur. Hasta nakliye arabaları daimî şekilde çalışmakta ve hastaların tedavisi yapılmaktadır. Ekmek Kars'tan ve civardan temin ediliyordu. Şimdi orada bir fırın inşasına başlanılmıştır. Muhterem arkadaşlar, bunları arz ederken Kızılay'ın göstermiş olduğu şefkat ve alâkayı da minnetle ifade etmek isterim. Oraya gıda maddeleri, ilâç ve hekim kafileleri sevk edilmiş bulunmaktadır. Iğdır'da bulunan memurların hepsi açıkta ve İskân vaziyetleri de güç durumdadır. Çok yakında bunların da durumları ıslah edilecektir. Yalnız şu hususu da arz edeyim ki, deprem fasıllarla devam etmektedir. Hatta bugün bile bir deprem olmuştur. Yalnız bir ölü var, denmişti fakat onun da koma halinden açılmak suretiyle kurtulduğunu şükran ile sizlere arz etmek isterim. Acaba, kışa kadar bu lojmanlar mevzuu halledilebilir mi halledilemez mi? Heyet dönmeden, burada heyeti aliyenize bir vaatte bulunmayı doğru bulmuyorum. Gönderdiğimiz fennî heyet gelir gelmez derhal bu işin ne şekilde halledileceğini, lojmanların nasıl yapılacağını, kararlaştıracağız ve hükümet de gerekli ödeneği verecektir. Bakanlar Kurulu, bu konuyu halletmek üzere üç kişilik bir heyet teşkil etti, bizi vazifelendirdi. Bakanlıklar arası koordinasyon yapmak suretiyle bu mevzu halledilecektir.” şeklinde bir açıklama yaparak deprem bölgesinde yaşanan durumlar, alınan tedbirler ve yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi verdi.¹⁴⁷

Iğdır'da yaşanan depremle ilgili siyasi partiler de çalışma yaptılar. Bu kapsamda Millet Partisi¹⁴⁸ Iğdır depreminin oluşturduğu hasarı yerinde incelemek için bir kurul oluşturarak Iğdır'a gönderdi. Bölgeye giden kurul içinde yer alan Çankırı Milletvekili Kazım Arar 14 Eylül 1962 tarihindeki meclis görüşmelerinde söz alarak: “10 Eylül 1962

147 MMTD, I. Dönem, C 6 / B 114, s.378-380.

148 Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ve arkadaşları partilerinden istifa ederek 1962 tarihinde Millet Partisini yeniden kurmuşlardı. Alihan Limoncuoğlu, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C 5, S 10, 2018, s.151.

tarihinde aralarında bendenizin de bulunduğu Millet Partisi senatör ve milletvekillerinden mürekkep bir grup son depremden geniş ölçüde hasara uğrayan Iğdır'a bir geçmiş olsun ziyaretinde bulunmuştur. Kaza halkı ile yaptığımız temaslardan ve kasaba dâhilinde gördüğümüz ve tetkik ettiğimiz binaların durumundan edindiğimiz kanaati ve felâketzede Iğdırlıların isteklerini Yüce Meclise arz etmeyi bir vecibe saymaktayız. Iğdır ve havalisinde yıkılan evlerin sayısının 5 bin civarında olmasına mukabil Iğdır'da müşahede ettiğimiz manzara şudur: Resmî daireler, ortaokul ve postahane dâhil, bütün evler oturulamayacak hale gelmiştir. Resmî makamların acil ihtiyaç olarak talep ettiği 15.000 çadıra mukabil 1.000 civarında çadır gönderilmiş olması üzüntü yaratmıştır. Her ne kadar iki gün sonra İmar ve iskân Bakanlığında yapılan toplantıda Iğdır, Doğubayazıt ve Tuzluca'da vuku bulan deprem dolayısıyla acil yardım olmak üzere 30.000 lira nakdî yardım ve Kızılay tarafından 20 yataklı seyyar hastane gönderilmesinin kararlaştırıldığı, ordu ekipleri tarafından da 6.000 portatif çadır gönderildiğinin resmen açıklanması memnuniyet verici olmakla beraber bu bölge halkının esas ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve vatandaşların talepleriyle mutabakat halinde olmadığını belirtmek isteriz. Nitekim tamamen oturulamayacak hale gelen binaların evvelki gün vuku bulan şiddetli zelzelede tamamen yıkılmış olması muvacehesinde Iğdır halkının aşağıdaki istek ve şikâyetlerini muhterem Meclise aksettirmekle bu vadiye alınacak ciddi tedbirlerin ilgili makamlarca bir an evvel alınacağını ve tahakkuk ettirileceğini ümit etmekteyiz. Halk perişandır ve sokaktadır, çadır kâfi değildir, yağışlar ve deprem devam etmektedir. Yağışlar sebebiyle hava soğumuştur. Halk sıhhatlerini koruyamamaktadırlar. Kendilerini, yiyecek ve hayvanlarını muhafaza edememektedirler. Bize intikal ettirilen en mühim istek şudur: Azami bir ay zarfında Hükümet seri halinde barakalar yaptırmalı ve bunlar mahallinde monte edilmelidir. Aksi takdirde yağmurlar ve soğuk dolayısıyla halk perişan duruma düşecektir. Halkın kendi imkân ve vasıtalarıyla zelzeleden müteessir olmayacak meskenler yaptırmaları imkânsızdır. Bu iş bir Hükümet meselesi olarak ele alınmalı ve süratle gerçekleştirilmelidir. Çok hazindir ki, bu durumda olan bu bölge halkına banka hacizlerinin de devam ettirildiğini esefle öğrenmiş bulunuyoruz. Muhterem arkadaşlar, bizim de müşahede ve tetkiklerimiz halkın bu taleplerinin yerinde olduğu kanaatini uyardırmıştır. Hükümet derhal harekete geçerek büyük merkezlerdeki müesseseler zelzele bölgesindeki halkın ihtiyacını karşılayacak seri halinde barakalar yaptırmalı ve soğuklar ve yağmurlar şiddetini artırmadan

bunları mahalline gönderip monte ettirilmelidir. Aksi takdirde büyük can ve mal kaybına uğramak mukadderdir. Hükümetin gerekli tedbirleri süratle almasını bir kere daha temenni; eder maruzatımıza son veririz.” şeklinde açıklamalarda bulunarak deprem bölgesine yapılan yardımların, alınan tedbirlerin yetersizliği ve Iğdır halkının taleplerini meclis kürsüsünden dile getirdi.¹⁴⁹

Meclisin Iğdır’da meydana gelen deprem dolayısıyla yaptığı çalışmalar için Iğdır Kaymakamı ve Belediye Başkanı Kemal Kalender Millet Meclisine Iğdır halkı namına minnet ve şükranlarını bildiren bir telgraf gönderdi. 17 Eylül 1962 tarihindeki meclis toplantısında okunan telgraf şu şekilde idi: *“Iğdır kazasının uğradığı deprem felaketi dolayısıyla bakanlığımızın gösterdikleri yakın alaka ve teveccühlerinize kazamız halkının şükran ve minnetlerini Iğdır Belediye Meclisininin 12.09.1962 günlü kararı gereği ile arz ederim.”*¹⁵⁰

Iğdır’da 6 Eylül 1962 tarihinde saat 2.00’da meydana gelen deprem dolayısıyla yerinde inceleme yapmak üzere Millet Meclisi tarafından beş kişilik bir heyet oluşturularak bölgeye gönderildi.¹⁵¹ Heyet deprem bölgesinde yaptığı çalışmalar sonucu bir rapor hazırlayarak Meclis Başkanlığına sundu. Meclisin 5 Aralık 1962 tarihli toplantısında gündeme alınan rapor şu şekilde idi: *“Kars vilâyetinin Iğdır ilçesinde 5 Eylül 1962 tarihinde vukua gelen deprem dolayısıyla mahallinde tetkikat yapmak ve Millet Meclisininin geçmiş olsun dilekelerini Iğdır halkına ulaştırmak maksadıyla, Meclis kararı gereğince ve Başkanlık Divanınca görevlendirilen 5 kişilik heyetimiz 12 Eylül’de Iğdır’a muvasalat etti. Bir gece çadırda kalındı. Vatandaşların heyecan ve üzüntüsünü yakinen görerek paylaştı. Millet Meclisininin üzüntüsü, gerekli tedbirlerin alınması hususunda yakın ilgisi, halka duyuruldu. Iğdır bölgesinde vukua gelen deprem dolayısıyla mahallinde yapılan tetkikatta, aşağıdaki kanaat ve neticelere varılmıştır:*

1. Iğdır, Türkiye’mizin en mümbit arazi parçasından bir kısmı üzerindedir. 1963 yılında kısa bir yolla Erzurum’la irtibatı sağlanacaktır. DSİ faaliyetlerini kısmen bu bölgede teksif etmiştir. Toprak her türlü sınaî bitkileri yetiştirmeye müsaittir. Güneyinde Türkiye’nin en yüksek

149 MMTD, I. Dönem, C 6 / B 116, s.383-384.

150 MMTD, I. Dönem, C 6 / B 117, s.523.

151 Heyet şu milletvekillerinden oluşmaktaydı: Bahtiyar Vural (Kars), Rıza Polat (Ağrı), Tahsin Telli (Erzurum), Latif Aküzüm (Kars), Rıza Yalçın (Kars), MMTD, I. Dönem, C 9 / B 13, s.641.

dağı Ağrı bulunmaktadır. Iğdır'ın bulunduğu yer 800 rakımı civarındadır. Turist celbi her zaman mümkündür. Depremden sonra yeniden inşa cihetine gidileceğinden yukarıdaki faktörler nazara alınarak, ilerde şehircilik bakımından bir hataya düşülmemesi için iyi bir şehir plânına lüzum vardır. Çünkü yolla Erzurum'a bağlandıktan ve sulama işleri tamamlandıktan sonra hızla bir inkişaf kaydedecektir. Verim artacak, mahsul tüketim sahası bulabilecektir.

2. Vukua gelen deprem şiddetli değildir. Ancak, bu bölgedeki evlerin pek eski oluşu, katıksız kerpiçten yapılmış bulunması tahribatın fazla olması neticesini doğurmuştur. Iğdır'da bulunan mütehassıs elemanların beyanına göre %40-50 ev tamamen hasara uğramıştır. Diğer binalarda esasen oturulamayacak haldedir. Menfi fikirli kimselerin propagandaları, uzun yıllardan beri ihmale uğramış bu bölge halkının moralini iyice bozmuştur. Hükümetimizin gösterdiği yakın ilgi morallerinin düzelmesinde en büyük amil olacaktır.

3. Deprem dolayısıyla halkın 7.500 çadıra ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir. 3.071 çadır İmar ve İskân Bakanlığınca ve Kızılay tarafından temin edilmiştir. Birçok köyler yazın yaylaya çıkmaktadır. Bu itibarla halkın kendi ihtiyacını kısmen karşılayacak çadır vardır. Bu hususun da göz önüne alınarak gerçek ihtiyaç sahiplerine çadır verilmesi yerinde olur.

4. İmar plânı ve gelecekteki inkişaf göz önüne alınarak buna göre kredi verilmek suretiyle bina yaptırılması ve lüzumlu tahsisatın süratle temini yerinde olur.

5. Deprem umumi hayatın aksamasını tevlit ederek zarar verdiğiinden banka alacaklarından bazılarının tahsilinde kolaylık gösterilmesi zaruridir.

6. Memurların konut ihtiyacı için alâkalı Bakanlıklar tarafından baraka yaptırılması lüzumlu ve hatta zaruridir.

7. Ortaokul ihtiyacı, ilkokulların durumu, tarım mahsullerinin satın alınması, tesis kredilerin tecdidi, memurlara Emekli Sandığı tarafından avans verilmesi, hastane ve personel ihtiyaç ve durumu emniyet ve asa-

yişin takviyesi gibi çeşitli ve teferruata ait talep ve şikâyetler yetkililere ulaştırılmıştır.

8. *İnsan ve hayvan zayıatı olmamıştır.*

Hükümetin alâkasını bizzat müşahede etmiş bulunuyoruz. Ciddî çalışmalara devam edileceğini ümit etmekteyiz. Keyfiyeti saygılarımızla arz ederiz."¹⁵² Raporda depremin oluşturduğu hasar ve zararlar dile getirilerek bölge için yapılacak çalışmalar anlatıldı. Rapor okunduktan sonra İmar ve İskân Bakanı Fahrettin Kerim Gökay söz alarak raporla ilgili açıklamalarda bulundu. Raporda bahsedilen hususlar bakanlıkça dikkate alınarak vatandaşlar için yapılacak olan barakalarda kullanılacak keresteler Kastamonu'dan nakledilmişti. Bölgede yapılacak inşaatlar için Alman bir uzmanın bölgeye gönderilmiş ve çalışmalarını sonucu hazırladığı rapora göre bölgede inşaatlar yapılacaktı. Amerika'dan sekiz büyük baraka getirilmişti. Barakalar İskenderun limanından nakledilmek üzere idi. İnşaat mevsiminin açılmasıyla yeni bir İğdır inşa edilecekti.¹⁵³

Kars Milletvekili Rıza Yalçın, İmar ve İskân Bakanı Celalettin Uzer ve Tarım Bakanı Turan Şahin'in cevaplaması talebiyle 29 Nisan 1964 tarihinde Meclis Başkanlığına bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede aşağıdaki sorular yer almaktaydı:

"1. Kars'ın İğdır kazasında 1962 Eylül ayında vuku bulan yer depremi gibi korkunç afet dolayısıyla gerek kasaba merkezinde ve gerekse köylerinde birçok evler yıkılmış ve halk aylarca çadırlarda barınarak kışın yaklaşması dolayısıyla de muvakkat barakalar yaparak rutubet ve yağmur altında aylarca barınmak zorunda kaldığı gibi, halen de bu muvakkat barakalarda yaşamaktadırlar. Gerek merkez kazaya ve gerekse köylerine aradan 20 ay geçmiş olmasına rağmen bir nakdî yardım veya uzun vadeli kredi yapılmadığı binlerce vatandaşın vaki olan müracaat ve şikâyetlerinden anlaşılmaktadır. 1964 yılının inşaat mevsimi de geçerse barakalarda yaşayan vatandaşlar sağlık bakımından çok büyük sıkıntı çekecekleri aşikârdır. 1964 yılında uzun vadeli ve faizsiz kredi verilip verilmeyeceği, verilecekse hangi tarihte faaliyete geçileceği ve

152 MMTD, I. Dönem, C 9 / B 13, s.641.

153 MMTD, I. Dönem, C 9 / B 13, s.602-603.

bu ana kadar yapılan yardım miktarının işaretine müsaadeleri.

2. *Adı geçen kaza ve köylerinde de 1963 yılında dolu afeti birçok ekin ve meyve ağaçlarını tamamen veya kısmen tahrip etmiştir. Dolu afeti dolayısıyla kaza ve köylerinde vuku bulan zarar miktarı nedir? Dolu felâketi dolayısıyla gerek merkeze ve gerekse köylerine ne miktar yiyecek ve tohum ve ne şartlarla tevzi edilmiş olduğunun bildirilmesini.*

3. *1964 yılı ilkbaharında da Aralık kazası ve köylerinin ekinleri sel felâketine maruz kalmış ve birçok ekinler heder olmuş olduğundan kaza ve köy halkı müşkül durumda bulunmaktadır. Ekserisi fakir çiftçi olan bu bölge halkının zarar ve ziyan miktarı nedir? Adı geçen bölgeye yapılan ve yapılması düşünülen yardım miktarı nedir ve bundan sonra ne gibi bir yardım düşünülmektedir.”* Soru önergesine İmar ve İskân Bakanı Celalettin Uzer 18 Mayıs 1964 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Celalettin Uzer’in verdiği bilgilere göre depremde dolayı binaları yıkılan veya ağır hasara uğrayan 556 aile hak sahibi olarak kabul edilmişti. Ancak bütçe yetersizliğinden dolayı hemen inşaat yardımı yapılamamıştı. Bu nedenle deprem bölgesinde yapılan barakalar ile geçici olarak iskânları sağlanmıştı. Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçe merkezlerinde yapılacak inşaatlar için 1964 yılı bütçesine 400.000 lira ödenek konulmuş ve bu ödenekle ilk planda yıkık ve ağır hasarlı 125 bina yapılmıştı. Iğdır’a bağlı 20 köydeki afetzedelere de 1964 yılı içinde inşaat yardımı yapılmıştı. İnşaat yardımı yapılan aile sayısı Iğdır ilçe merkezinde 125 ve köylerde ise 691 kişi idi. Yapılan yardım miktarı 2.102.500 liraydı. Afetzedeler tarafından kendi imkânlarının kullanılması suretiyle yapılacak konutlar için ilçe merkezlerindeki ailelere 10.000 lira, köylerdeki ailelere de 7.500 lira inşaat yardımı yapılmıştı. Sonraki yıllarda da bütçe imkânları doğrultusunda bu yardımlar devam edecekti.¹⁵⁴

Tarım Bakanı Turan Şahin de önergenin Tarım Bakanlığını ilgilendiren bölümüne 15 Haziran 1964 tarihinde cevap verdi. Buna göre 1962 yılında meydana gelen deprem dolayısıyla ihtiyaç sahibi çiftçilere Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri vasıtasıyla kredi desteği sağlanmıştı. 1962-1963 yıllarında bölge çiftçilerine yapılan kredi desteği aşağıdaki verilen şekilde idi.¹⁵⁵

154 MMTD, I. Dönem, C 31 / B 110, s.121-122.

155 MMTD, I. Dönem, C 31 / B 110, s.122-123.

Tablo 1.2. Iğdır Depremi Dolayısıyla 1962 ve 1963 Yılında Çiftçilere Sağlanan Kredi

Hesap İsmi	1962 Yılında Sağlanan Kredi	Borçlu Adedi	1963 Yılında Sağlanan Kredi	Borçlu Adedi
Çevirme kredisi	754.805	4.462	223.050	79
Donatma kredisi	181.009	7	991.941	40
Ziraat Sanatları Kredisi	30.000	1	100.735	1
Yardım fonu	65.747	4	-	-
Tohumluk Yardım Kredisi	-	-	295.200	4.210
Tarım Kredi Kooperatifi Kanalıyla yapılan ikrazat	792.777	5 Kooperatif	890.141	5 Kooperatif

Bu dönemde Millet Meclisinin gündemine gelen diğer konu da Iğdır'da yaşanan şiddetli dolu ve oluşan sel felaketi idi. Tarım Bakanı Turan Şahin 20 Mayıs 1963 ve 25 Mayıs 1963 tarihleri arasında Iğdır'da yaşanan şiddetli dolu ve oluşan sel felaketiyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında da bilgi verdi. Buna göre şiddetli dolu ve oluşan sel felaketi neticesinde %90 hasar oluşmuştu. Bundan dolayı bölgeye 3.500 ton buğday tohumluğu verilmiş, bunun da 2.180 tonu Iğdır'a ayrılmıştı. 4 Nisan 1964 yılında Aras Nehri'nin taşmasıyla sular altında kalan Aralık ilçesi ve Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik, Ortaköy, Aratanlar, Emince, Karabağ ve Gödekli köylerinin hasar tespiti henüz su çekilmediğinden yapılmamıştı. Teknik Ziraat Müdürü ve ilgili elemanlar 10 Nisan 1964 tarihinde Aralık ilçesine giderek hasarı yerinde görmüşlerdi. Yapılan çalışmalar neticesinde Aralık ilçesine 100 ton arpa tohumluğu ve 100 ton yiyecek buğday verilmişti.¹⁵⁶

156 MMTD, I. Dönem, C 31 / B 110, s.123.

Bu dönemde Millet Meclisinin gündemine gelen diğer bir konu da İğdır'da yaşanan sağlık sorunları idi. Bununla ilgili olarak Kars Milletvekili Muzaffer Şamiloğlu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Edip Somunoğlu'nun cevaplaması talebiyle 7 Ocak 1966 tarihinde Meclis Başkanlığına bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede Kars ve ilçelerindeki hastane sayıları, bu hastanelere başvuran hasta sayısı, hastanelerdeki doktor sayısı ve doktor olmayan veya yetersiz olan hastanelerde doktor görevlendirmeleri ile ilgili hususları sordu. Önergeye 17 Ocak 1966 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Edip Somunoğlu cevap verdi. Cevabın İğdır ile ilgili olan bölümünde şu bilgiler yer almakta idi: İğdır Devlet Hastanesi yüz yataklı idi ancak şu anda iki adet baraka içinde otuz yatakla faaliyeteydi. Uzman doktor ve pratisyen doktor yoktu. Merkez Sağlık Ocağı pratisyen doktoru hastanede hizmet vermekteydi. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesinden sonra İğdır Devlet Hastanesinin dahiliye servisine 626 hasta yatırılmış bunlardan dört hasta hayatını kaybetmişti. Cerrahi servisine 80 hasta yatırılmıştı. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesinden itibaren bu hastanede Kadın ve Doğum Hastalıkları Uzmanı Dr. Abbas Çöllü görev yapmıştı. Bu doktorun da tayin ile ayrılmasıyla hastane doktorsuz kalmıştı.¹⁵⁷

Bu dönemde Millet Meclisinin gündemine gelen konular arasında İğdır'ın ulaşım sorunu da yer almaktaydı. Bu konuyla ilgili olarak Kars Milletvekili Sevinç Düşünsel 17 Aralık 1966 tarihinde Millet Meclisi Bakanlığına Bayındırlık Bakanı Orhan Alp'in cevaplaması talebiyle bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede Kars ili ve ilçeleri arasındaki yolların onarım ve asfaltlanması hususunda 1966 yılında ne gibi tedbirlerin alındığını sordu. Bu yolların hangi ilçelere ait olup kaç kilometre olduğunu ve geriye kalan yollardan hangilerinin 1967 yılında onarım ve asfaltlanacağını bildirmesini istedi. Önergeye 19 Haziran 1967 tarihinde Bayındırlık Bakanı Orhan Alp cevap verdi. Cevapta verilen bilgilere göre 1966 yılında Karakurt, Zaphane, Payamlı-Kağızman yol ayrımı, Kağızman-İğdır, Sarıkamış-Kars, Horosan-Karakurt, Kurtkale-Çıldır, Cala-Araçay, Kars-Ani Harabeleri, Başgedizler-Subatan, Ardahan-Şavşat yollarında altyapı, sanat yapıları, alt temel, temel ve stabilize malzeme serilmesi çalışmaları yapılmıştı. Kars ve İğdır geçişleri parke kaplamaları tamamlanmıştı. Bu yollar ile ilgili çalışmalar 1967 yılında da devam edecekti.¹⁵⁸

157 MMTD, II. Dönem, C 2 / B 38, s.485-487.

158 MMTD, II. Dönem, C 19 / B 122, s.144.

1.2. Iğdır'da Siyasi Partilerin Kuruluşu ve Yaptıkları Çalışmalar

1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisinin Kuruluşu ve Iğdır'da Parti Teşkilatı Kurulmadan Önce Yaptığı Çalışmalar

Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı sürecinde bölgesel olarak kurulan millî direniş cemiyetlerini Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirdi. Böylece Millî Mücadele'yi merkezileştirerek mücadelenin lideri konumuna geldi. Ankara'da 23 Nisan 1920 açılan Büyük Millet Meclisi bir taraftan düşmana karşı başarılı olabilmek için mücadele etmiş diğer taraftan da yeni devlet düzenini sağlamaya çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu süreçte meclisin büyük çoğunluğunun desteğini almakla birlikte bu desteği örgütlü bir yapıya dönüştürmek istedi. Bu örgütlü yapı sayesinde yapılacak olan çalışmaların başarıyla neticelenmesini amaçladı. Mustafa Kemal Paşa bu amaçla 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurdu. Kurulan bu yapı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin meclis gurubunu oluşturdu.¹⁵⁹ Bağımsızlık mücadelesinin en önemli unsuru olan Birinci Mecliste 1923 yılının ilk aylarındaki çalışmalarda milletvekilleri arasındaki fikir ayrılıkları iyice gün yüzüne çıkmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yapılarak meclisin yenilenmesini önerdi. Bu öneri üzerine meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı aldı. Seçim kararından sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu çalışmalara başlayarak 8 Nisan 1923'te dokuz ilkeden oluşan seçim beyannamesini yayınladı. Beynamede Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına dönüşeceği belirtilmişti. Seçimlerin yapılmasından sonra bu dokuz ilkeden oluşan seçim beyannamesi temel alınarak 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası Nizamnamesi kabul edildi. Halk Fırkasının kurulduğu ve bu konuda gerekli işlemlerin yapılmasıyla ilgili dilekçenin İçişleri Bakanlığına verilmesiyle fırkanın kuruluşu resmîyet kazandı.¹⁶⁰ Halk Fırkasının ismi 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1935'te de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirildi.¹⁶¹

159 Yunus Ekici, "Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 27, S 2, Elâzığ 2017, s.352.

160 Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.64-74.

161 Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.47.

1.2.1.1. CHF 1926 Teftiş Raporunda İğdir

CHF Genel Merkezi, parti tüzüğü gereği görevlendirdiği parti müfettişleri vasıtasıyla il ve ilçe teşkilatlarını sürekli denetime tabi tutuyordu. Ayrıca yapılan il kongrelerinde de il ve ilçelerin sorunları kongre gündemine getirilip tartışılıyordu. CHF parti müfettişlerinin denetim raporları ve il kongre raporlarında tespit edilen sorunlar CHF Genel Merkezine gönderilerek var olan sorunlara çözüm bulunmaya çalışılıyordu. İğdir ve çevresiyle ilgili hazırlanan ilk rapor Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi ve Amasya Milletvekili Esat Bey tarafından 1926 yılında hazırlanan rapordur. Esat Bey bölgede yaptığı çalışmalar sonucu hazırladığı raporda Kars, Ardahan ve İğdir bölgesine ait var olan sorunları ve görülen eksikleri detaylı olarak ele aldı. Raporun İğdir ile ilgili olan bölümü şu şekilde idi: *“Kars, Ardahan ve İğdir havalisinde ziraat ve sanayi-i ziraiye yine İğdir havalisinde pamukçuluk, gündün güne terakki eylemektedir. Bunların hepsi de ihraç mallarıdır. Bütün bu istihlalata mukabil, ithalat ise gaz, şeker, mazottan ibarettir. Rusların tüccarlarımıza aldığı vaziyet yalnız, mahdut ve pek cüzi bir miktarda ikrazattan başka bir şey yapmayan, Ziraat Bankası şubesine istinad eden tüccarlarımızı boğmak ve sonra tekrar tekrar uzlaşarak mallarını olur fiyatına ellerinden almaktır. Bütün bu felaketler, usulsüz ve teşkilatsız çalışmaktan olmaktadır. Binaenaleyh hükümetin bu havalide mütehasıs bir ticaret muntikası müdürü tayin etmesi ve bütün satış ve ihracat işlerini bu elden idare edilmesi lazım ve pek hayati bir meseledir.”*¹⁶² Esat Bey raporda İğdir'in önemli bir tarım alanı olduğunu, ayrıca Rusya'ya yapılan ihracatla ilgili sıkıntıları belirtti. İhracatta ilgili sorunların çözümü için hükümetin bölgeye deneyimli bir ticaret müdürü tayin etmesini istedi.

Esat Bey raporda ayrıca Ermenistan'ın bölge üzerindeki emellerine de değinerek: *“Kars'ta, Ermenistan hakkında atideki malumat alındı. Ermenistan'da zirai, iktisadi büyük faaliyetler vardır. Kars, İğdir muntikası için Ermenilerin ümitleri pek kuvvetlidir. Bu havalide idame-i mevcudiyet ve hayatları için pek lüzumlu addediyorlar. Gümrü'de Amerikalılar tarafından talim ve terbiye edilerek, yetiştirilmekte olan 8.000 Ermeni eytamı vardır. Amerika, misyonu 1929 senesine kadar temdid-i faaliyete karar vermiştir. Ermeni muhacirlerinin, Ararat'tan itibaren, Türk hudutlarına iskânları takarrür etmiştir. Ruslar, Allahuekber, Ak-*

162 Selçuk Ural, Nebahat Oran Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950*, Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum 2015, s.244-247.

*baba, Borçalı civarındaki Türk köylerini kaçakçılık vesaire bahanelerle yavaş yavaş tazyik ve dâhile naklederek, buralara Ermeni muhacirlerini iskân etmek ve Türkler ile Gürcüler arasına Ermenileri sokmak siyasetini muntazıran takip etmektedirler. Geçen sene Ermenistan'da (Yeni Arabkir) kasabası tesis edildi. Bu sene içinde Yeni Van, Yeni Kayseri, ayrılmaktadır. Yunanistan'da 3.000 Ermeni firarisi gelmiş ve Ermenistan'da yerleştirilmiştir.”*¹⁶³ şeklinde tespitlerde bulunarak, Amerika ve Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri ve Ermenilerin bu devletlerin desteğiyle bölgede yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi verdi.

Bu rapor doğrultusunda Başvekil İsmet Paşa, 10 Kasım 1926'da Dahiliye Vekâletine raporda belirtilen sorunların çözümü için gereğinin yapılmasını istedi. Dahiliye Vekâleti raporda belirtilen sorunlarla ilgili yaptığı çalışmalar kapsamında Doğu illerinde görev yapan ve bölge halkından olan memurların hükümetle halk arasında gerekli iletişimi kuramadıklarını tespit etmiş ve bu nedenle memurların görev yerleri değiştirilerek yerlerine yeni memurlar tayin edilmişti. Rusya'nın bölgedeki faaliyetleriyle ilgili istihbarat çalışmalarına ağırlık verilerek, gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştı. Özellikle Doğu vilayetlerinde hükümetin aldığı kararları uygulaması açısından umumi müfettişliklerin kurulmasının zorunlu olduğu Dahiliye Vekâletince vurgulanan diğer bir konuydu.¹⁶⁴

1.2.1.2. CHP 1938 Kars İl Kongresi ve V. Büyük Kurultayında Iğdır'ın Durumu

CHP'nin 1938 yılında yapılan Kars İl Kongresinde İl Yönetim Kurulunun son iki yıllık çalışma raporu kongre gündemine gelen konular arasındaydı. Raporda Kars il ve ilçelerinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümler yer almaktaydı. Bu kapsamda Iğdır ve Tuzluca kazalarında kurul ve ast örgütlerinin oluşturulması için Kars İl Teşkilatı olarak CHP Genel Yönetim Kuruluna öneride bulunulmuştu. Ayrıca Iğdır halkının yardımıyla bir bina satın alınarak eksiklikleri giderilmiş ve Halkevi binasına dönüştürülmüştü.¹⁶⁵ Raporda ayrıca Iğdır'daki tarım faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalara da yer verilmişti. Buna göre merkezi Iğdır olmak üzere Sürmeli Çukuru bölgesinde dört adet Tarım Kredi Kooperatifi ve dört adet de Pamuk

163 Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950*, s.244-247.

164 Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950*, s.248-250.

165 *Kars Gazetesi*, 16 Birinci Kanun, 1938, S 702.

Tarım, Satış Kooperatifi Birliği kurularak faaliyete başlamıştı. Pamuk Tarım Satış Kooperatifi Birliğinin tespitine göre 1937 yılında üretilen pamuklar o bölge havalisinin ve dışarıdan gelen müşterilerin daha önce görmediği bir kalitede idi. Türkiye piyasasındaki pamuklara nazaran en iyi fiyat ve şartlarda satışı sağlanmıştı. Iğdır'da üretilen pamuk, pamuk satışıyla tanınan Bremen Borsasında da beğenilmişti. Iğdır'ın 1938 yılı pirinç hâsılatı da fiyatça çiftçinin yüzünü güldürecek seviyede idi. Raporunda ayrıca Kars il ve ilçe belediyelerinin yaptıkları çalışmalara da yer verilmişti. Bu kapsamda Iğdır Belediyesi mezbaha, gazhane inşa etmiş ve Mehmet Çavuş Caddesinin parke kaldırımları da yaptırılmıştı. Belediye ayrıca yeni tekel dairesinin bulunduğu caddeyi yeniden açtırarak, halka dinlenme ve yürüyüş alanı oluşturmuştu. Raporunda ayrıca, CHP parti örgütlerinin memleketin sadece siyasi ve idari işleriyle değil aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sorunlarla da ilgilendiği belirtilerek kadın, erkek, çocuk, genç ve her kesimden insanların, sorunlarıyla ilgilendiğinden halkın hoşnutluğu kazanıldığı ifade edilmişti.¹⁶⁶

Kongre çalışmalarını tamamladıktan sonra Kars il ve ilçeleri ile ilgili tespit edilen sorunlar ve çözüm önerileri kırk maddede raporlaştırılarak ilgili bakanlıklara sunulmak üzere 10 Şubat 1939 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderildi. Raporunda Iğdır ile ilgili sorunlar:

“1- Iğdır pamuklarını işleyecek olan iplik fabrikasının biran evvel tesisi.

2- Iğdır ve Tuzluca kazalarında en yakın bir zamanda parti teşkilatının kurulması.

3- Pamuk ziraatının asrileştirmek ve muhtaç olduğumuz mahsulü karşısında az olan kol kuvvetini verimlendirmek için mibzer ve çapa makinesinin köylülere tevzii.

4- Pamuk tohumlarını ilaçlamak için Iğdır'da bir (vakum kamara) teşebbüs olunması.

5- Ziraat Bakanlığı Iğdır için bir pamuk kontrol memuru ile bir tecrübe tarlası tahsisati vermiş ise de bu kadro ve tesisi çok üstünde olan pamuk tarım ihtiyaçlarını karşılamak üzere daha yüksek salahiyetli mütehassıs ziraatçilerimizin idaresi altında esaslı bir pamuk istasyonu ve laboratuvarı tesisi.

166 Kars Gazetesi, 27 Birinci Kanun, 1938, S 705.

6- Ziraat Bankasının Iğdır birliğine açmakta olduğu tesisat kredisinden istifade edilerek Iğdır 'da pamuk yağı, sabun ve küspe imalatının birlik eliyle temini.

7- Iğdır Kasabasının bu günkü içme suyu durumunun ne dereceye kadar bozuk olduğunu bilmeyen yoktur. Tahminen 150 bin lira kadar bir masraf isteyen memba suyu islaseine vilayet bütçesi bu günkü şartlar altında muktedir olmadığından Ankara'nın kıymetli bir armağanı olmak üzere muvaznei umumiyyeden Iğdır içme suyunun temini.

8- Iğdır kasabasına 20 kilometre mesafede havası ve suyu ile meşhur Zor yaylası adında bir yer vardır. Kasaba ile yayla arasındaki yol otomobilleri rahat rahat gidip gelebilecekleri bir duruma ifrağ olunduğu ve devlet tarafından orada birkaç memur evi yaptırıldığı takdirde burası mükemmel bir yazlık kasaba olmaya başlayacak ve bu suretle Iğdır'da yaşayanlar yazın sıcağından ve sivrisineğinden şikâyet etmeyecek bir duruma geleceklerinden zor yaylasında icap eden etütlerin ve tesisatın yapılması." şeklinde sıralanmıştı. Raporda Iğdır ve Tuzluca'da parti teşkilatlarının kurulması, Iğdır'ın tarımsal sorunları ile Iğdır içme suyu sorunu detaylı bir şekilde açıklanarak çözüm önerileri dile getirilmişti.¹⁶⁷

CHP'nin 1938 yılı Kars İl Kongresinden sonra 29 Mart 1939 tarihinde Ankara'da V. Büyük Kurultayı yapıldı. Kurultayda CHP Kars Teşkilatını Fuat Araslı, Aliyar Vural, Samet Oktay ve Dursun Erdağlı temsil etti. Kurultayda söz alan Kars Delegatesi Fuat Araslı, Kars il ve ilçelerinin sorunlarını dile getirdiği konuşmasında Iğdır ile ilgili sorunlara da değindi. Bu kapsamda Iğdır'ın tarımsal sulama sorunu için Serdarabat Barajı kanal inşaatının yapımından bahsederek, Iğdır ziraatı için önemini dile getirdi. Iğdır içme suyu sorununa da değinerek, maddi imkânsızlıklardan dolayı Iğdır'a içme suyu getirilemediğini belirtti. Iğdır'daki pamuk tarımı ile ilgili olarak da bölgenin ayrı bir zenginlik kaynağı olduğunu ifade etti. Türkiye'de kurulan pamuk tarım satış kooperatiflerinden birisinin de Iğdır'da olmasının çiftçinin durumunu iyileştirmek açısından önemli olduğunu belirtti.¹⁶⁸

167 BCA, 490.1.0.0.495.1993.1.

168 Atlı, Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950), s.166-169.

1.2.1.3. CHP 1941-1942 Kars Teftiş Raporunda Iğdır

CHP Genel Merkezi 1941-1942 yıllarında iki defa Kars il ve ilçe teşkilatlarını teftiş etti. Teftiş için CHP Erzurum Bölgesi Müfettişi ve Ordu Milletvekili Dr. Vehbi Demir'i görevlendirdi. Dr. Vehbi Demir, Kars il merkezi ve ilçelerdeki parti teşkilatlarını detaylı bir şekilde teftiş etti. Teftişte var olan parti sorunlarının dışında Kars il ve ilçelerinin diğer sorunlarına da yer verdi. Dr. Vehbi Demir yaptığı çalışmalarla ilgili bir rapor hazırlayarak CHP Genel Merkezine gönderdi. Rapor da Iğdır ile ilgili: *"Kars'a 184 kilometre uzaklığında 2.400 kilometre murabbası mesahai sathiyeyi bulunan Iğdır kazasının umum nüfusu son sayıma göre 34.368'dir. Kazanın, sayısı 1.500'ü bulan evi 9.605 nüfusu ve kaza merkezine bağlı 50 köyü mevcuttur. Kazanın Taşburun ve Aralık isminde iki nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 16 köyü vardır. Kazada parti teşkilatı yoktur. Fakat bu kazada bir parti teşkilatı kurulması lazımdır. Teşkilatı kurmak ve faaliyete sevk etmek için şayanı itimat eleman mevcut ve partiye yazılmak isteyenler pek çoktur. Tensip buyrulduğu takdirde burada bir parti teşkilatı kurulabilir. Tuzluca'da parti teşkilatı olmadığı gibi halen kurulmasına da imkân görülmemektedir. Kaza merkezi büyücek bir köyden ibarettir. Köy evlerinden başka yeni bina olarak bir hükümet dairesi ile beş sınıflı bir ilkokul ve belediye tarafından yaptırılmış iki ev ile Ruslardan kalma kışlalar vardır. Sekenesi memur ve köy halkıdır."* şeklinde bilgiler vererek Iğdır'da parti teşkilatının kurulabileceğini belirtti. Rapor da ayrıca Tuzluca kazasına değinerek bu kazada parti teşkilatı kurması imkânının olmadığını belirtti.¹⁶⁹

1.2.1.4. CHP Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar

Cumhuriyet tarihinin ilk siyasi partisi olan CHP çoğu bölgede parti kurma çalışmalarını tamamlarken Iğdır ve Tuzluca gibi ilçelerde II. Dünya Savaşı sonrasında parti teşkilatı kurma çalışmalarına başladı. CHP'nin Iğdır ve Tuzluca ilçe teşkilatları Kars İl İdare Kurulu Başkanı Fevzi Aktaş tarafından 1946 yılının eylül ayı ortalarında kuruldu.¹⁷⁰ CHP'nin 1946 yılı Kars ilçe kongrelerinin yapılacağı tarihler Bölge Müfettişi ve Kars Milletvekili Hüsamettin Tugaç'ın da katıldığı Kars İl İdare Kurulu toplantısında belirlenerek CHP Genel Sekreterliğine bildirildi. Alınan karara göre 11 Ekim 1946'da Tuzluca ve 12 Ekim 1946'da Iğdır ilçe kongreleri, ilçelere bağlı ocak ve bucak kongrelerinin de 1946

169 BCA, 490.1.0.0.273.1091.1.

170 Topçu, 1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat, s.51.

yılı ekim ayında yapılacaktı. Iğdır ve Tuzluca ilçeleri ile bunlara bağlı bucak ve ocak teşkilatlarının 1946 yılı kongreleri belirlenen tarihlerde yapılarak kongreye katılanların sayıları, kongre başlama ve bitiş tarihleri CHP Kars İl İdare Kurulu tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderildi. Iğdır ve Tuzluca ilçelerinin 1947 yılı bucak ve ocak kongreleri ilçe kongrelerinden önce eylül ve ekim aylarında yapıldı. CHP Kars İl İdare Kurulu 24 Eylül 1947 tarihli toplantısında 1947 yılı ilçe kongre tarihlerini belirledi. Yapılacak ilçe kongrelerine bir müşahit gönderilmesi kararı alındı. Alınan karar doğrultusunda Tuzluca ilçe kongresi 21 Ekim 1947 tarihinde ve Iğdır ilçe kongresinin de 22 Ekim 1947 tarihinde yapılmasına karar verildi. Kars İl İdare Heyetinin aldığı bu kararlar CHP Kars İl İdare Kurul Başkanı Fevzi Aktaş tarafından CHP Genel Sekreterliğine bildirildi. İlçe kongreleri belirlenen tarihlerde yapılarak kongre sonuçları Kars İl İdare Kurulu tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderildi.¹⁷¹

CHP 1952 yılı Iğdır ilçe kongresi 24 Aralık tarihinde saat 10.00'da şehirdeki sinema salonunda yapıldı.¹⁷² Kongre açılışından sonra yönetim kurulu raporu okunarak onaylandı. Yönetim kurulu raporu onaylandıktan sonra konuşmalara geçildi. İlk sözü alan Kars İl İdare Kurulu İkinci Başkanı Rasim İlker sık sık alkışlarla kesilen bir buçuk saatlik bir konuşma yaptı. Konuşmasında Demokrat Parti (DP) iktidarının ekonomi politikalarını eleştirdi. Bu konuşmadan sonra delegelerden İbrahim Sever söz alarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında iktidarın ekonomi ve tarım politikalarını eleştirerek *"Pamuk 60 kuruşa düştü. Bu çapa için yapılan masrafları bile karşılamıyor."* diyerek tarım politikasındaki olumsuzlukları dile getirdi.¹⁷³ Konuşmaların tamamlanmasından sonra yeni idare kurulu başkanlığı seçimine geçildi. Yapılan seçimde tüm delegelerin oyu ile Rıza Yalçın CHP Iğdır İlçe Başkanlığına seçildi. Başkanlık seçiminden sonra Rıza Yalçın kürsüye gelerek bir teşekkür konuşması yaptı. Konuşmasında Iğdırlılar için canını feda etmeye hazır olduğunu, parti başkanı sıfatıyla Iğdırlıların kölesi olarak hizmet edeceğini ifade etti. Konuşmasının devamında, *"CHP mevcudiyetine ve kudretine inanmak istemeyen gafiller, şu muhteşem manzarayı görüp sıklınsınlar! Halk Partisi yaşayacaktır! Çünkü bunu kuran Atatürk, devam ettiren İnönü ve destekleyen asil Türk milletidir. El ele verip çalışarak bu büyük davada mutlaka muvaffak olacağız. Bana karşı gösterdiği-*

171 BCA, 490.1.0.0.167.666.1.

172 Kars Gazetesi, 28 Aralık 1952, S 496.

173 Kars Gazetesi, 30 Aralık 1952, S 497.

niz, teveccühten dolayı hepinize teşekkür ederim.” diyerek konuşmasını sonlandırdı. Konuşmadan sonra İdare Kurulu seçimleri yapıldı. Seçimler sonucunda Hacı Gulam Parlar, Hasan Tezel, Hasan Çetinel, Hüseyin Yayıncı, İsa Yiğit, Kurban Akar, Ali Işık ve Abdullah Armağan İdare Kuruluna seçildi. İdare Kurulu seçiminden sonra dokuz kişilik danışma kurulu ile il kongresine gidecek olan delegelerin seçimi yapıldı. Kongre, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye tazim telgrafı çekilmesine karar vererek çalışmalarını sonlandırdı.¹⁷⁴ Tuzluca İlçe Kongresi de aralık ayının son haftasında yapıldı. Yapılan seçimde CHP Tuzluca İlçe Başkanlığına da Yusuf Timuçin seçildi.¹⁷⁵

CHP İlçe Teşkilatı bu dönemde özellikle köy gezilerine ağırlık verdi. Bu ziyaretler esnasında vatandaşlarla iletişim kurularak parti politikaları ve ülke sorunları hakkında vatandaşlarla görüş alışverişinde bulunuluyordu. Yapılan bu çalışmalar neticesinde CHP’ye katılım da gittikçe artmakta idi. Bu ziyaretlerden biri 3 Mayıs 1953 tarihinde Hakveyis köyüne yapılan ziyaret idi. CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı Rıza Yalçın, İdare Kurulu Üyelerinden Bağır Aras, Ali Işık ve Mehmet Ali Kutlay köy halkı tarafından sevgi ve muhabbet ile karşılandı. Rıza Yalçın burada yaptığı konuşmadan sonra, DP Ocak Başkanı olan Mehmet Ali Büyükdağ ve birçok kişi DP’den istifa ederek CHP’ye katıldı. Bu köyde CHP Ocak Başkanlığına Mehmet Ali Büyükdağ seçildi.¹⁷⁶

CHP Melekli Kongresi 27 Aralık 1953 günü Melekli köy odasında yapıldı. Seçimin yapıldığı gün CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı Rıza Yalçın üç kafile halinde vatandaşlar ile birlikte Melekli köyüne geldi. Burada kalabalık bir vatandaş topluluğu tarafından karşılandı. İdare Kurulu seçimi tamamlandıktan sonra göreve yeni başlayan üyelerle istişarelerde bulundu. Daha sonra köylülerle ülke sorunları hakkında görüş alışverişinde bulunarak köylülerin sordukları soruları cevaplandırdı. Kongre çalışmaları devam ettiği sırada otuz sekizi bağımsız ve otuz dördü DP’li toplam yetmiş iki vatandaş dilekçelerle CHP Kongre Başkanlığına başvurarak partiye katılmak istediklerini belirttiler. Yapılan görüşmeler sonucu bu kişiler CHP’ye üye olarak kaydedildiler. Bunların ardından herhangi bir partiye üye olmayan gençlerden oluşan bir grup salona girerek CHP saflarında çalışacaklarını ifade edip partiye kayıtlarının yapılmasını istediler.¹⁷⁷

174 **Kars Gazetesi**, 2 Ocak 1953, S 499.

175 **Kars Gazetesi**, 28 Aralık 1952, S 496.

176 **Kars Gazetesi**, 11 Mayıs 1953, S 605

177 **Kars Gazetesi**, 29 Aralık 1953, S 787.

CHP İlçe Başkanı Rıza Yalçın başkanlığındaki bir heyet 1954 yılı ocak ayında Karakoyun köyüne bir ziyaret gerçekleştirdi. Heyetin ziyareti vatandaşlar tarafından ilgi ve samimiyetle karşılandı. Heyet ziyarette köylülerle ülke sorunları ve yerel sorunlar konusunda görüş alışverişinde bulundu. Yapılan bu ziyaret sonucunda yirmi sekizi DP üyeliğinden istifa eden toplam iki yüz sekiz vatandaş CHP'ye katıldı.¹⁷⁸ CHP'nin 1954 yılında Iğdır'da yaptığı diğer bir çalışma da CHP Iğdır Gençlik Teşkilatının kurulması oldu. 1954 yılının ocak ayında kurulan gençlik teşkilatına gençler büyük ilgi gösterdi. Gençlik Teşkilatının ilk kongresinin, teşkilatın kuruluş tarihinden sonra on beş gün içinde yapılmasına karar verilerek çalışmalara başlandı.¹⁷⁹

Bu dönemde CHP Tuzluca İlçesi Kongresi de 19 Şubat 1954 tarihinde yapıldı. Kongre Başkanlığı seçimi yapıldıktan sonra konuşmalara geçildi. Söz alan Yönetim Kurulu Başkanı Yusuf Timuçin 1950 yılındaki seçimlerde iktidarın verdiği sözleri yerine getiremediği için bugün hayat pahalılığı olduğunu söyledi. Yirmi yedi yıllık CHP iktidarı döneminde memleketin her tarafının demir ağlarla döşendiğini ifade etti. Konuşmasında DP'yi eleştirerek seçimlerden önce milletvekili maaşlarını beş yüz lira indireceğini vaat ettikleri halde maaşları indirmediği gibi üç yüz lira zam yaptıklarını söyledi. Ayrıca DP'nin birçok kaleme zam yaptığını da belirterek konu ile ilgili örnekler verdi. Mahkemede yaş tahsisinin üç lira iken şimdi üç yüz lira olduğunu ayrıca mahkeme harçlarının ve tapu harçlarının da kat kat artırıldığını belirterek DP iktidarının ekonomi politikalarını eleştirdi. Konuşmaların ardından yapılan idare kurulu seçiminde Yusuf Timuçin İdare Kurulu Başkanlığına seçildi.¹⁸⁰

CHP Iğdır İlçe Başkanı Rıza Yalçın 1954 yılı mart ayında da köy ziyaretlerine devam etti. Bu çalışmalar esnasında ziyaret ettiği köylerden Ağaver, Taşburun Bucağı, Melekli, Bayat Doğanşanlı, Kuzugüden, Hakmehmet, Arapkir köylerini ziyaretinde vatandaşlar yoğun ilgi gösterdi. Bu köylerde vatandaşlarla yaptığı görüşmelerde birçok vatandaş DP'den istifa ederek CHP'ye katıldı. CHP Iğdır Teşkilatının yaptığı bu çalışmalarla DP Iğdır'da güç kaybederken CHP'ye olan ilgi de artmaya başladı.¹⁸¹

178 **Kars Gazetesi**, 11 Ocak 1954, S 798.

179 **Kars Gazetesi**, 26 Ocak 1954, S 810.

180 **Kars Gazetesi**, 26 Şubat 1954, S 825.

181 **Kars Gazetesi**, 5 Mart 1954, S 829.

CHP'nin 1955 yılı kongre çalışmaları kapsamında Iğdır ilçe kongresi 21 Temmuz 1955 tarihinde yapıldı. Kongreye CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay'da katılarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında; “*Mirasyedi bir evlat yahut kumar oynayan bir şahıs, kendi imkânları üzerinde nasıl titizlikle durmazsa, DP'yi sevk ve idare edenlerde memleketin iktisadi imkânları üzerinde hassasiyet göstermemiş, programsız ve günlük politikalarla iktisadi imkânlarımızı kurutmuşlardır.*” diyerek, DP'nin ekonomi politikalarını eleştirdi.¹⁸² Konuşmaların tamamlanmasından sonra yapılan İdare heyeti seçimi sonucunda Iğdır CHP İlçe Başkanlığı'na Fazıl Baykal seçildi.¹⁸³

CHP 1957 Yılı kongre takvimine göre 19 Ağustos 1957'de Iğdır, 20 Ağustos'ta Tuzluca ve Kağızman ve 24 Ağustos'ta da Kars il kongresi yapıldı.¹⁸⁴ Iğdır'da yapılan kongre çalışmalarında Musa Turan CHP Iğdır İlçe Başkanlığına seçildi. Musa Turan daha sonra yaşlılık ve siyasetten çekilmek gibi nedenlerle 1958 yılında bu görevinden ayrıldı. Musa Turan'ın görevden ayrılmasıyla CHP Iğdır İlçe Başkanlığına tekrar çalışma yapılarak başkanlığa Mecit Hun, yönetim kurulu üyeliklerine de Cihangir Turan, Eyüp Serhat, Aziz Güney, Mecit Yılmaz ve Ferzende Armağan seçildi.¹⁸⁵

27 Mayıs 1960'ta yaşanan askeri darbe sonrası siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştı. Siyasi parti faaliyetlerine konulan bu yasak, 13 Ocak 1961'de kısmen kaldırıldı. Buna göre siyasi faaliyetlere izin verilmesi, herkesin özgür ve serbest olarak siyasi faaliyetlerde bulunacağı anlamına gelmiyordu. Bu durumla ilgili İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı bildiriye göre yeni kurulacak siyasi partilerin il, ilçe ve merkez örgütü kurmaları siyasi faaliyet sayılmıyordu. Yapılacak örgüt ve tüzük değişikliklerinde de propaganda faaliyetlerinde bulunulmayacaktı. Bu bildiri ile yeni partilerin kurulmasına ve örgütlenmesine izin verildi.¹⁸⁶

Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan CHP, Atatürk dönemi, İnönü dönemi ve ardından DP'nin iktidara gelmesiyle muhalefet dönemi gibi çeşitli aşamalardan geçmiş bir partiydi. 1950 seçimlerinde 69 milletvekili ve 1954 seçimlerinde de 30 milletvekili çıkarmıştı. CHP

182 **Ekinci Gazetesi**, 7 Mart 1957, S 1658.

183 Mücahit Özden Hun, **Iğdır Sevdası**, C II, Alter Yayıncılık, Ankara 2018, s.2198.

184 **Ekinci Gazetesi**, 9 Ağustos 1957, S 1781.

185 Hun, **Iğdır Sevdası**, s.1428.

186 Melek Çolak, “27 Mayıs sonrası Türkiye’de Partileşme”, **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.138.

1960 sonrası yapılacak seçimlere hazırlanmak, il ve ilçe teşkilatlarını yeniden düzenlemek için çalışmalara başladı.¹⁸⁷ Bu kapsamda CHP Kars İl İdare Kurulu, ilçe kongrelerinin tarihlerini tespit etti. Buna göre İğdır ve Aralık kongreleri 3 Temmuz 1961 tarihinde, Tuzluca kongresi de 4 Temmuz 1961 tarihinde yapıldı. CHP İğdır ilçe kongresinin yaptığı çalışmalar sonucunda İlçe Başkanlığına Mecit Hun, üyeliklere de Aziz Güney, Mehmet Ali Kutlay, Hasan Kocakaya, Kadir Erol, Hüseyin Türkdönmez, Abdül Aslan, Cihangir Turan ve Ali Kılıç seçildi. Aralık İlçe Kongresi sonucunda da İlçe Başkanı Celil Arslantürk, üyeliklere de Kerim Kumtepe, Mehmet Güner, Köse Alagöz, Aliasker Yılmaz, Süleyman Turan, Ramazan Altıntaş, Muharrem Toksöz ve Aziz Duman seçildi. Tuzluca ilçesinde yapılan kongre sonucunda da Başkan Talat Bayburtlu, üyeliklere ise Bekir Parıltı, Hadi Burak, Seyda Türkan, İdris Türkan, Mehmet Atış, Aliasker Salar, Mahmut Koloğlu ve Hasan Şem seçildi.¹⁸⁸

1.2.2. Demokrat Parti İğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları

CHP Meclis Grubu çalışmalarında zaman zaman aykırı sesler olmasına rağmen parti içinde ciddi bir muhalefet ortaya çıkmamıştı. Parti içindeki ilk ciddi muhalefet Celal Bayar'ın TBMM'nin 22 Mayıs 1944 tarihli oturumunda Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken yaptığı eleştirilerle ortaya çıktı. Bayar konuşmasında hükümetin ekonomi politikalarını eleştirerek üretimin arttırılamadığını, üreticinin parasını devletten zamanında alamadığını vurguladı.¹⁸⁹ 1945 yılı bütçe görüşmelerinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Emin Sazak, Yusuf Hikmet Bayur, görüşmeler sırasında hükümeti ekonomi politikası dâhil birçok konuda eleştirdiler.¹⁹⁰ Meclis görüşmelerinde Saraçoğlu Hükümeti o tarihe kadar görülmemiş bir şekilde eleştirildi. Hikmet Bayur, başarılı olmayan bir hükümetin çekilmesi gerektiğini ifade etti.¹⁹¹ 1 Ocak 1945

187 Nebahat Oran Arslan, Selçuk Ural, **Kars Tarihi 1960-1980**, Sonçağ Yayınları, Ankara 2018, s.191.

188 **Ekinci Gazetesi**, 5 Temmuz 1961, S 2874.

189 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phonix Yayınevi, Ankara 2004, s.42.

190 Hikmet Özdemir, "Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi", **Türkler**, C 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1629.

191 Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", **Türkler**, C 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1429.

tarihinde hükümetin meclis gündemine getirdiği toprak reformu kanun tasarısı parti içinde eleştirilere neden oldu. Bu durum CHP içindeki muhalefetin daha da belirginleşmesine sebep oldu.¹⁹² 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından CHP Meclis Grubuna verilen "Dörtlü Takrir" ile parlamentoda yeni bir parti hareketinin işareti ve bu hareketin kurucu kadrosu ortaya çıktı. Verilen bu takrirle ülkede demokratik usullerin daha geniş şekilde uygulanması istendi. Dörtlü Takrir, CHP'nin 12 Haziran 1945 tarihli toplantısında reddedildi. Bu süreçten sonra 17 Eylül 1945'te Celal Bayar, milletvekilliğinden istifa etti. CHP grubunun 25 Eylül 1945 tarihli toplantısında da Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, "*Partinin düzenini bozmak için partide kaldılar.*" gerekçesiyle partiden ihraç edildiler. 27 Kasım 1945'te de Refik Koraltan partiden ihraç edildi. Bu ihraçlar neticesinde yeni parti kurulması çalışmalarını fiilen başlamış oldu.¹⁹³ Parti kuruluş çalışmalarının tamamlanmasıyla 7 Ocak 1946 tarihinde Refik Koraltan'ın İçişleri Bakanlığına verdiği dilekçeyle Demokrat Parti kuruldu. DP'nin kurucuları Dörtlü Takrir'de imzası bulunan: Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes idi.¹⁹⁴

DP kurulduktan sonra il ve ilçelerde teşkilatlanma çalışmalarına başladı. Bu kapsamda Kars ve ilçelerinde teşkilatlanma çalışmaları yapıldı. DP Iğdır'da 1947 yılında teşkilat kurma çalışmalarına başlayarak, 1948 yılında Iğdır Teşkilatının kuruluşunu tamamladı.¹⁹⁵ DP'nin bu yıllarda Iğdır ilçe teşkilatının kurulması ve örgütlenmesi çalışmalarında Nurettin Kirman partinin ilçe başkanlığı görevini üstlenerek, Musa Doğan, Hamit Dönmez, Yusuf Aksu ile birlikte ilçe, bucak ve köylerde DP'nin teşkilatlanmasını sağladı.¹⁹⁶ DP bu süreçte kendisini halka anlatmak konusunda birtakım zorluklarla karşılaştı. Maddi durumu iyi olanların, parti saflarına katılmamış olmasından dolayı parti teşkilatı maddi olarak sıkıntı çekmekteydi. Partiye üye olanların çoğu tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı. Maddi sıkıntıları aşmak için üyelere aidat toplama konusunda da başarı elde edilemedi.¹⁹⁷ DP'nin

192 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s.27.

193 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, C II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1991, s.440-441.

194 Atlı, **Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)**, s.225.

195 Atlı, **Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)**, s.226.

196 **Ekinci Gazetesi**, 23 Şubat 1953, S 439.

197 Atlı, **Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)**, s.226.

Iğdır'da kuruluş çalışmalarında aktif olarak yer alan Rahim Akyüz Iğdır'da teşkilatlanma çalışmaları ve parti binasının tefrişi için şahsi parasıyla harcamalar yaptı. Bu dönemde Iğdır'da işletmeciliğini yaptığı iki otelin gelirini parti çalışmalarına ayırmıştı.¹⁹⁸

DP il idare kurulu 1953 Ocak ayı içerisinde Iğdır ilçe teşkilatını fesh ederek Nurettin Kirman yönetimine son verdi. Yeni oluşturulan geçici ilçe idare heyetine Mehmet Gülten, Naci Güneş, Süphan Güneş, Nağdali Parlar, Kadir Günde ve İsmail Çınar seçildi. Geçici idare kurulu da kendi aralarında seçim yaparak Mehmet Gülten'i başkanlığına getirdi.¹⁹⁹

DP Kars il ve ilçe kongreleri yapılması kapsamında Iğdır ilçe kongresi 25 Nisan 1953 günü şehir sinemasında yapıldı. Salonun tamamen dolmasından dolayı vatandaşların bir kısmı kongre çalışmalarını salon dışından takip etti. Yapılan seçimde Sarıkamış Demokrat Parti İdare Heyeti Üyesi Celal Ögün ittifakla kongre divan başkanlığına seçildi. Atatürk ve şehitler için yapılan saygı duruşundan sonra idare heyeti seçimine geçildi. Yapılan seçimde Demokrat Parti Iğdır İdare Heyeti Başkanlığına Nağdali Parlar, üyeliklere de Mehmet Gülten, Naci Güneş, Sadık Tezel, Musa Doğan, Kadir Günde ve Talat Tufan seçildi. Yeni idare heyetinin seçilmesiyle görevi devreden geçici idare heyeti üç ayda partiye 1.796 üye kaydetmiş ve dört yüz lira da para elde etmişti.²⁰⁰

DP'nin 1953 yılından sonraki kongresi 6 Şubat 1955 tarihinde yapıldı. Kongreye Kars İl İdare Heyeti Başkanı Ahmet Yılmaz ve İl İdare Kurulu üyelerinden Süleyman Gödekli, Şemistan Koçulu, Mehti Öner ve Asker Yıldırım da katıldı. Delegelerin ve halkın yoğun ilgisiyle başlayan kongre, çalışmalarını olumlu bir ortamda tamamladı. Yapılan seçimde DP Iğdır İlçe Başkanlığı Feyzullah İnan İkinci Başkanlığa Sadık Tezel, üyeliklere de Nağdali Parlar, Kadir Günde, Talat Tufan ve Kurban Akar seçildi.²⁰¹

DP Iğdır İlçe Teşkilatının yaptığı çalışmalar kapsamında 28 Ekim 1956 tarihinde Alikamer Bucak Kongresi yapıldı. Kongreye Kars ilinden müşahit olarak gelen Abbas Çetin ve Kars DP İl İdare Kurulu Üyesi Zeki Aras, Iğdır DP İlçe Başkanı Feyzullah İnan ve idare kurulu üye-

198 Hun, **Iğdır Sevdası**, s.2125.

199 Hun, **Iğdır Sevdası**, s.1847.

200 **Birlik Gazetesi**, 28 Nisan 1953, S 144.

201 **Birlik Gazetesi**, 8 Şubat 1955, S 658.

leri ile yüz altmış köylü ve Iğdır'dan gelen yüz elli vatandaş katıldı. Kongrede Abbas Çetin partinin ideallerini konu alan bir konuşma yaptı. Ardından söz alan Zeki Aras'ta Abbas Çetin'i takdir ve teyit eden bir konuşma yaptı. Konuşmalardan sonra Kongre Başkanlığı seçimine geçildi. Kongrede bulunan yetmiş dokuz delege oybirliği ile Kongre Başkanlığına Feyzullah İnan'ı İkinci Başkanlığa Mecit Hun'u, kâtipliklere de Rahim Akyüz ve Kadir Günde'yi seçti. Yapılan Ocak Başkanlığı seçiminde de oybirliği ile Enver Sever ocak başkanı seçilerek kongre çalışmaları tamamlandı.²⁰²

DP'nin Kars il ve ilçelerinde yaptığı kongrelerden biri de 25 Kasım 1956 tarihinde yapılan Iğdır ilçe kongresi idi. Yüz üç delegenin katılımıyla yapılan kongrede başkanlığa Fazıl Baykal ve Musa Doğan olmak üzere iki aday yarıştı. Yapılan seçimde Musa Doğan doksan oy alarak kongre başkanı oldu. Fazıl Baykal'da on üç oy aldı. Kongrede yapılan konuşmalarda hükümetin Iğdır'da yapmış olduğu sulama ve kanal inşaatları ile yapılan diğer çalışmalardan dolayı minnet ve şükran duyguları ifade edildi. Yapılan idare heyeti seçiminde; Hacı Nağdali Parlar, Ahmet Armağan, Kurban Akar, Mecit Hun, Musa Başbut, Naci Güneş ve Cihangir Aras yeni ilçe idare heyetine seçildiler. Yeni üyeler kendi aralarında yaptıkları görev dağılımında İlçe İdare Heyeti Başkanlığına Nağdali Parlar ve İkinci Başkanlığa da Naci Güneş seçildi. İlçe idare heyeti seçiminden sonra kongre çalışmalarında katılımcı olarak bulunan Kars Belediye Başkanı İsmail Hakkı Alaca ve Kars DP İl İdare Heyeti Üyesi Yusuf Eren birer konuşma yaptılar. Partideki birlik ve beraberliğe vurgu yaptıkları konuşmaları büyük tezahürlere vesile oldu. Konuşmalardan sonra üst kongre delege seçimine geçildi. İl kongresine katılmak üzere yirmi yedi delege seçildi. Kongre çalışmaları Kongre Başkanı Musa Doğan'ın kapanış konuşmasıyla son buldu.²⁰³

DP'nin Genel Merkez İdare Kurulu temsilcileri 1957 Haziran ayı başlarında Kars'a gelerek DP Kars İl İdare Heyeti ve Iğdır İlçe İdare Heyetinde değişiklikler yaptı. Iğdır DP İlçe İdare Heyetinde yapılan değişiklik ile DP ilçe Başkanı Nağdali Parlar, İlçe Yönetim Kurulu Üyeleri Mecit Hun, Naci Güneş ve arkadaşları görevden alındı. Yapılan değişiklikle İlçe Başkanlığına Eşref Kaya, Üyeliklere de Enver Güneş, Osman Ataman, Kadir Günde getirildi.²⁰⁴ DP Iğdır Teşkilatında yapılan

202 **Birlik Gazetesi**, 6 Kasım 1956, S 1190.

203 **Hürriyet Gazetesi**, 27 Kasım 1956, S 284.

204 **Kars Gazetesi**, 8 Haziran 1957, S 1808.

bu değişiklikten sonra 1957 yılı ağustos ayı ortalarında DP Kars İl İdare Kurulu Başkanı Nusret Metan, Kurul Üyelerinden Şemistan Koçulu, Himmet Yılmaz ve Zeki Aras ile birlikte Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerine bir ziyaret gerçekleştirdi. Iğdır'daki ziyaretlerinde parti teşkilatının çalışmaları ile ilgili görüş alışverişinde bulundular. Kars İl İdare Kurulu Başkanı ve kurul üyeleri Iğdır ziyaretinin ardından Tuzluca'da partinin ilçe kurulu ile toplantı yaparak parti çalışmaları hakkında bilgi aldı. Tuzluca İlçe İdare Kurulu Üyeleri CHP'den istifaların olduğu, parti ocaklarının kapanarak başkan ve üyelerinin DP'ye katıldıklarını ifade ettiler.²⁰⁵

DP'nin Iğdır'da gerçekleştirdiği diğer bir kongre de 9 Ağustos 1958 tarihinde yapılan Iğdır İlçe Kongresi idi. Şehirdeki sinema binasında yapılan kongreye 120 delegeden 117'si katıldı. Üye tespitinden sonra yapılan seçimde Mehmet Gülten Kongre Başkanlığına seçildi. Kongre Başkanlığı seçimi tamamlandıktan sonra yapılan idare heyeti seçimi sonucunda Eşref Kaya, Musa Doğan, Ahmet Armağan, Naci Güneş, Muhsin Yılmaz, Cihangir Aras, Fazıl Işık ilçe idare kurulu üyeliğine seçildiler. İlçe İdare Heyeti Üyelerinin de kendi aralarında yaptıkları seçimle İlçe Başkanlığına Eşref Kaya, İkinci Başkanlığa da Musa Doğan seçildi.²⁰⁶ 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar faaliyetlerini sürdüren DP darbeden sonra 29 Eylül 1960 tarihinde mahkeme kararıyla kapatıldı.²⁰⁷ DP'nin mahkeme kararıyla kapatılması sonucu tüm Türkiye'de olduğu gibi Iğdır'da da siyasi faaliyetleri sona erdi.

1.2.3. Millet Partisi Iğdır İlçe Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları

CHP'nin tek başına iktidarda olduğu 1948 yılında, DP meclisteki tek muhalefet partisi idi. Mareşal Fevzi Çakmak önderliğinde bir grup, DP'nin CHP'ye karşı gerçek bir alternatif olmadığını belirterek ayrı bir görüş ortaya koydular.²⁰⁸ 1948 yılı mayıs ayında DP Meclis Grubundan ayrılan milletvekilleri, Müstakil Demokratlar Grubunu kurdu. Bu grubun dışındakiler de yeni bir parti kurma çabası içine girdi. Bu dönemde DP yöneticileri ile mesafeli olan İstanbul Bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, Müstakil Demokratlar Grubu ile aynı tutum içerisindey-

205 **Birlik Gazetesi**, 20 Ağustos 1957, S 1428.

206 **Demokrat Kars Gazetesi**, 12 Ağustos 1958, S 901.

207 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1946**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.223.

208 Alihan Limoncuoğlu, "Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)", s.146.

di. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi (MP) kuruldu. ²⁰⁹ MP'nin Fahri Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Parti Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur, Genel Başkan Vekili Osman Nuri Koni ve Partinin Genel Sekreteri de Mustafa Kentli idi. ²¹⁰

MP kurulduktan sonra diğer bölgelerde olduğu gibi Iğdır'da da teşkilat kurdu. MP Iğdır teşkilatının kuruluş çalışmaları 1952 yılında Mecit Hun tarafından gerçekleştirildi. ²¹¹ MP Iğdır İlçe Teşkilatı Iğdır mahallelerinde ocak kurma çalışmaları da yapmaktaydı. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan biri Söğütlü Mahallesi Ocağının açılması idi. Partinin Söğütlü Mahallesi Ocağının açılması münasebeti ile 9 Temmuz 1952 tarihinde saat 17.00'da belediye meydanında halka açık bir toplantı düzenlendi. Toplantı, Iğdır'ın yaz mevsimi dikkate alınarak, günün en hareketsiz saatine denk getirildiği halde büyük bir dinleyici kitlesi tarafından sonuna kadar takip edildi. Toplantıda MP Iğdır İlçe İdare Kurulu Başkanı Mecit Hun bir konuşma yaptı. Konuşmasında: *“Memleketimizde tek parti yerine çok parti idaresinin kaim olmasıyla millet ve memleket hesabına daha hayırlı neticeler umulurken Demokrat Parti'nin bugün tesis ettiği idare ile takip ettiği siyaset bizi ümitsizliğe sevk etmiştir. Müteredit siyasi partiler arasından iktidara gelenler çok parti siyasetinin icap ettirdiği şekilde hareket etmediği müddetçe teessüs eden idare tek parti rejiminden daha kötü neticeler doğurur. Maalesef DP takip ettiği hattı harekete muhalefeti ezmek ve hatta bertaraf etmek emelindedir. Muhalif partilerle halk, huzur ve teminat altında faaliyetten mahrum bulunmaktadır. Parti kademeleri, memurları daimî surette baskı altında tutmak ve onları partinin memuru olarak, arzusu-na göre harekete mecbur etmek suretiyle partizan bir idarenin temellerini atmakla memurlarımızın huzur içinde çalışmalarına mâni olmanın başka bir netice istihsal edemeyeceklerdir.”* şeklinde açıklamalarda bulunarak çok partili yaşamda muhalefet partilerinin önemine değindi. Konuşmasının devamında Millet Partisi'nin halka yardım prensibine dayandığını ve halkın hizmetinde bir parti olacağını belirterek konuşmasını sonlandırdı. ²¹²

209 Murat Bal, **Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Parti Kapatmaları ve Millet Partisi Örneği**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, YYLT, Diyarbakır 2019, s.72.

210 Alpaslan Öztürkci, **Demokrat Partide Parti İçi Muhalefet (1946-1950)**, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, YDT, Antalya 2019, s.134.

211 Hun, **Iğdır Sevdası**, s.1665.

212 **Kars Gazetesi**, 17 Temmuz, 1952, S 361.

Mecit Hun'un konuşmasından sonra DP'nin Başköy Bucağı kurucularından İsmail Gödeklî kürsüye gelerek bir konuşma yaptı. Konuşmasında: *"Sayın hemşerilerim bugün Millet Partisi'nin Söğütlü Ocağının açılış törenine şeref verdiğinden dolayı hepinize partim adına candan teşekkür ederim. Arkadaşlar, 1947 yılında Başköy bucağında DP'yi saf-fet ve samimiyetle sarsılmayan, azim ve iradelerine ve medeni cesaretlerine çok iyi güvendiği ve itimat ettiğim aziz Başköylü kardeşlerimle el ele vererek, bütün hürriyet cesaretinin karargâhı olan Dil Mıntıkasında kurduk. Kurduğumuz gündən 1952 kongresine kadar bu partide gayet samimi ve ahenkaber bir şekilde çalıştık. Hakikaten DP'nin ana akidelelerine tüzük ve programına hayranım. Gerek Halk Partisi gerek DP ve gerekse Millet Partileri benim için mukaddestir. Bu partilerin üçüne de kurucularına da hürmetim vardır. Mademki memleketimizde bugünkü bünyemize göre bir parti hızı ve havası yaşamakta ve yükselmektedir. Binaenaleyh bu hız muhakkaktır ki çok kuvvetli temellere dayanarak, yurdumuzda milletimiz selamet ve insafı yolunda göğüs gererek yürümelerini icap ettiriyor. Şu hâlde en kutsî hizmeti partiler yapmış oluyor demektir. Fakat maalesef yeni iktidar bu zihniyet ve gayeyi taşıyamadı bu varlığı gösteremedi, tüzük ve programdaki vaatleri yerine getiremedi..."* şeklinde konuşmasını sürdürerek, DP'den ayrıldığını ve MP'ye katıldığını açıkladı.²¹³

MP Iğdır Teşkilatı Başkanı Mecit Hun ve partinin yönetim kurulu üyeleri, Nisan 1953'te partinin komiteci bir ruhla hareket ettiğini ve Atatürk düşmanlığı yaptığını belirterek parti teşkilatını feshettiler. Bu gelişme üzerine Iğdır'daki parti teşkilatı çalışmaları sonlandırılmış oldu.²¹⁴ Ancak partinin diğer bölgelerdeki çalışmaları devam etmekteydi. Partinin kapanmasına yol açan gelişmeler partinin dördüncü büyük kurultayında başladı. 24 Haziran 1953 tarihinde yapılan dördüncü büyük kurultayda partinin inkılâpçı kesimini temsil eden Hikmet Bayur,

213 **Dil Gazetesi**, 12 Temmuz 1952, S 2; Hun, **Iğdır Sevdası**, s.1669-1672. Dil Gazetesi Iğdır'da Mecit Hun tarafından çıkarılmıştır. Gazete 9 Temmuz 1952 yılında yayın hayatına başlamıştır. İlk zamanlarda çarşamba ve cumartesi günleri olmak üzere haftada iki kez yayınlanan gazete 17 Ekim 1952 tarihine günlük olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Gazetenin yazarları arasında Hamza Mızrak, Turgut Sungar, Cengiz Sungar yer almaktadır. Gazetenin içeriğinde Iğdır ile ilgili siyasi ve ekonomik haberler yer almaktadır. Bilinen son sayısı 17 Nisan 1953 tarihli 130. sayıdır. Nebahat Arslan, Süleyman Tekir, "Cumhuriyet Dönemi Iğdır Yerel Basını", **Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.119-120.

214 **Ekinci Gazetesi**, 21 Nisan 1953, S 487.

bir konuşma yaptı. Konuşmasında: Partinin devrimcilik veya muhafazakârlık gibi iki şıktan birini seçmesi gerektiğini, orta yerde kaldığı sürece daima eleştirilere maruz kalacağını belirtti. Konuşmasında: “*Mutedil, muhafazakârlık*” tabiri üzerinde duran Bayur, ya inkılâpçı ya da muhafazakâr olunması gerektiğini ifade etti. Partinin inkılâpçı kesimi partinin esas hüviyetinin tespit edilmesini isteyerek, parti programının bazı maddelerinin tartışılması konusunu gündeme getirdiler. Bunun üzerine kurultayda çok sert tartışmalar yaşandı. Başlarında Hikmet Bayur'un bulunduğu inkılâpçılar, teşebbüslerinden bir sonuç elde edemeyince partiden istifa ettiler. İstifa edenlerden Saffet Olgaç, MP'nin dinici, şeriatçı, mecelleci ve hilafetçi birtakım cereyanlar peşinde olduğunu ifşa ve ihbar etti. Bu durumun mahkemeye intikal etmesiyle 9 Temmuz 1953 günü Millet Partisi'nin bütün teşkilatları mahkeme kararıyla geçici olarak kapatıldı. 27 Ocak 1954 tarihinde mahkemenin verdiği kararla Millet Partisi daimî olarak kapatıldı.²¹⁵

1.2.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi Iğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları

MP'nin kapatılmasından sonra bu partinin üyeleri tarafından 10 Şubat 1954 tarihinde Ahmet Tahtakılıç başkanlığında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) kuruldu.²¹⁶ Partinin kuruluşundan sonra il ve ilçelerde teşkilatlanma çalışmaları başladı. Bu kapsamda Iğdır ve Tuzluca teşkilatlarının kurulması amacıyla 23 Mart 1954 tarihinde CMP Kars İl Başkanı İsmail Alaca ve İkinci Başkan Cengiz Ekici Iğdır ve Tuzluca'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.²¹⁷ Teşkilat kurma çalışmaları kapsamında Iğdır ve Tuzluca'ya yapılan ziyaret halk tarafından sempatiyle karşılandı. Iğdır ve Tuzluca teşkilatları kurucu üyelerinin bölgede sevilen ve hürmet edilen kişilerden olması halkın CMP'ye olan ilgisini arttırdı.²¹⁸ Yapılan teşkilat kurma çalışmaları sonucunda CMP Iğdır Teşkilatı Başkanı Hasan Öztürk, Başkan Vekili Osman Ataman, Kâtip Kazım Kuyucak, Üyelerde Salih Çöllü ve Hüseyin Erdem'den oluştu.²¹⁹ Iğdır ve Tuzluca ilçe teşkilatları kurulduktan sonra yapılan çalışmalar neticesinde köylerde de parti ocak teşkilatları kurma çalışmaları yapıldı.

215 Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s.136.

216 Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, s.136.

217 **Ekinci Gazetesi**, 23 Mart 1954, S 755.

218 **Ekinci Gazetesi**, 24 Mart 1954, S 756.

219 **Ekinci Gazetesi**, 25 Mart 1954, S 757.

Bu kapsamda Tuzluca'da 1954 Nisan ayı içerisinde Abbasgöl, Göktaş, Yassıbulak, Aliköse, Kızılkalefe, Canderviş, Hadımlı, Güllüce, Yukarı Kenzek, Kumbulak ve Gülali köylerinde parti ocakları kuruldu.²²⁰ Iğdır' da CMP İlçe Teşkilatı kurulduktan sonra diğer partilerin üye ve yöneticilerinden de CMP'ye geçenler olmaktadır. DP Iğdır Teşkilatı İkinci Başkanı Mehmet Gülten 1954 yılı nisan ayı içerisinde partisinden istifa ederek CMP' ye üye olmuştur.²²¹

2 Mayıs 1954 milletvekili seçimlerinden hemen önce kurulan parti milletvekili seçimlerine katılma kararı aldı. Kars ve ilçelerinde yapmış olduğu teşkilatlanma ve seçim çalışmalarına rağmen müspet bir netice elde edemedi. Seçimlerden sonra partinin kurucularından ayrılımlar başladı.²²² 1958 yılının ekim ayında CMP, Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını aldı.²²³

1.2.5. Adalet Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra orduda yapılan tasfiye hareketi sonrası emekliliğe sevk edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, parti kurma çalışmalarına başladı. Parti kurma çalışmaları kapsamında 31 Ocak 1961'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile bir görüşme gerçekleştirerek, kuracağı yeni partinin programının hazır olduğunu ifade etti.²²⁴ Ragıp Gümüşpala liderliğindeki Adalet Partisi (AP) 11 Şubat 1961 tarihinde kuruluş müracaatını gerçekleştirdi. Aynı gün Adalet Partisi dışında Cumhuriyetçi Memleket İslahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Mutedil Liberal Partisi de kuruluş müracaatlarını yaptılar.²²⁵

Adalet Partisi'nin 1961 yılında il ve ilçe teşkilatlanma çalışmaları kapsamında Iğdır AP İlçe Başkanlığını Nağdali Parlar üstlenmişti. Nağdali Parlar, AP Iğdır İlçe Başkanlığı görevini 1970 yılına kadar sürdürdü. AP Genel Kurulu, 4 Ağustos 1970 tarihinde aldığı bir kararla Nağdali Parlar yönetimindeki AP Iğdır ilçe yönetim kurulunun feshine

220 *Ekinci Gazetesi*, 8 Nisan 1954, S 769.

221 *Ekinci Gazetesi*, 22 Nisan 1954, S 781.

222 Topçu, *1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat*, s.116.

223 Mustafa Arıkan, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler", *Türkler*, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.125.

224 *Milliyet Gazetesi*, 1 Şubat 1961, S 3840.

225 *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, S 13121.

karar verdi. Fesih kararı AP Kars İl Başkanlığına ve Iğdır İlçe Başkanlığına bildirildi. Bunun üzerine AP Iğdır teşkilatı için yeni yönetim kurulu belirlendi. Buna göre yeni yönetim kurulu Kadir Günde başkanlığında Latif Kesemen, Feramuz Şimşek, Kadir Karadeniz, Talat Tufan, Subhan Güneş, Cihangir Aras, Ali Bilen ve Muhtar Çiftçi'den oluştu. Oluşturulan bu geçici yönetim bir ay içinde yapılacak kongre sürecini de yönetecekti.²²⁶ Oluşturulan yeni yönetim kongre hazırlıklarını tamlandıktan sonra AP Iğdır kongresi, 1970 yılı eylül ayı sonlarına doğru yapıldı. Kongre sonucuna göre, AP İlçe Başkanlığına Kadir Günde Yönetim Kurulu Üyeliklerine de Kadir Karadeniz, Enver Güneş, Beytullah Güneş, Oruç Türkoğlu, Hasan Artantaş, Meydan Salman, Latif Kesemen ve Ali Bilen seçildi.²²⁷

1.2.6. Yeni Türkiye Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Çalışmaları

27 Mayıs 1960'ta siyasi partilere konulan yasağın 13 Ocak 1961'de kaldırılmasıyla kurulan bir parti de Yeni Türkiye Partisi (YTP) idi. Partinin kuruluş beyannamesi parti kurucuları olan Ekrem Alican, Raif Aybar, İrfan Aksu, Aydın Yalçın ve Hikmet Yıldız tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde Ankara Valiliğine verildi. Aynı gün parti genel idare kurulu toplanarak, oy birliği ile Ekrem Alican'ı YTP Genel Başkanı, Raif Aybar'ı da İkinci Başkan olarak seçti.²²⁸

YTP kuruluşunu tamamladıktan sonra il ve ilçelerde teşkilatlanma çalışmalarına başladı. Bu kapsamda parti teşkilatı kurulan ilçelerden biri de Iğdır idi. Iğdır'da partinin ilçe idare kurulunu oluşturmak üzere Kars İl İdare Kurulu Üyesi Avukat Haydar Işıklı ve Yeşil Iğdır Gazetesi sahibi Fazıl Şıktaş teşkilat kurma çalışmalarına başladı.²²⁹ Yapılan çalışmalardan sonra 19 Haziran 1961 tarihinde YTP Iğdır Teşkilatı kurularak başkanlığına Yakup Tuncer getirildi.²³⁰ YTP'nin parti teşkilatı kurduğu diğer bir ilçede Aralık ilçesi idi. Aralık ilçesinde yapılan parti teşkilatı kurma çalışmaları sonucu 29 Haziran 1961 tarihinde partinin Aralık İlçe Teşkilatı kuruldu. Kurulan ilçe teşkilatında başkanlığa Yahya

226 **Ekinci Gazetesi**, 19 Ağustos 1970, S 5445.

227 **Ekinci Gazetesi**, 24 Eylül 1970, S 5476.

228 Gül Tuba Taşpınar Dağcı, **Ekrem Alican'ın Siyasi Hayatı**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, YDT, İstanbul 2003, s.47- 48.

229 **Bugün Gazetesi**, 17 Haziran 1961, S 976.

230 **Bugün Gazetesi**, 19 Haziran 1961, S 977.

Atakan, ikinci başkanlığa Celil Aslantürk, sekreterliğe Merdan Turan, muhasipliğe İbrahim Özkan, üyeliklere de Müslüm Taşdemir, Abdülali Kartal, İbrahim Toksoy, Zülfikar Okur, Rahim Kumtepe, Kahraman Yenigün ve Timur Yılmaz seçildi.²³¹

YTP Iğdır Teşkilatı kurulmasından sonra gençlik teşkilatının kuruluş çalışmaları da başladı. Iğdır İlçe İdare Kurulu Üyeleri Cabbar Günaydın, Mehmet Tunç ve Nuri Çöllü gençlik teşkilatını kurmak için görevlendirildi. Görevlendirilen bu kişilerle birlikte Ziya Yüksel, Hasan Akar, Yakup Vurgun, M.Ali Aycan, Kurban Ali Sallar, Muhittin Kalafat, Ali Aydoğan ve Paşa Çağatay'da kuruluş çalışmalarında yer alarak, 1961 Haziran ayı sonlarında YTP Iğdır Gençlik Teşkilatını kurdular. YTP İlçe İdare Kurulu üyelerinden Cabbar Günaydın, Mehmet Tunç ve Nuri Çöllü gençlik teşkilatı kuruluş çalışmalarında görevlendirildiğinden bu kişilerin yerine Macit Turcan, Ahmet Güngör ve Enver Sever ilçe idare kuruluna görevlendirildi.²³²

YTP Kars il idare kurulu, 1961 yılı ağustos ayı başlarında bir heyet oluşturarak ilçe teşkilatlarını gözden geçirmek için çalışma başlattı. Heyet bu kapsamda Iğdır, Aralık ve Tuzluca ilçelerini de ziyaret etti. Iğdır'da yapılan çalışmalar sonucunda ilçenin mümtaz şahsiyetlerinden eski Kars Mebusu Rıza Yalçın ve ilçe eşrafından Hasan Çetinel ve yüz kişiden fazla Iğdırlı YTP'ye katıldı.²³³

1.3. Milletvekili Seçimleri ve Iğdır'ın Milletvekili Seçimlerine Katkısı

1.3.1. 1920 Milletvekili Seçimleri

TBMM'nin ilk dönem milletvekili seçimleri Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayınladığı tebliğe göre yapıldı. Buna göre seçimlerde vilayetler esas alınacak ve her vilayetten beş milletvekili seçilecekti. Tebliğe göre seçimler şu şekilde olacaktı: *Her liva, kazalarından celbedeceği müntehibi sanilerden ve merkezi liva müntehibi sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva müdafai hukuk hey'eti idarelerinden ve vilâyetlerde merkezi vilâyet hey'eti merkeziyelerinden ve vilâyet idare meclisiyle merkezi vilâyet belediye meclisinden ve merkezi vilâyet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza*

231 **Bugün Gazetesi**, 29 Haziran 1961, S 985.

232 **Bugün Gazetesi**, 1 Ağustos 1961, S 1013.

233 **Bugün Gazetesi**, 24 Ağustos 1961, S 1032.

*müntehibi sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.*²³⁴

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açıldığında Iğdır ve çevresi Ermeni işgali altında idi. Bu nedenle Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarında seçim yapılmadı. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının anavatana katılmasından sonra 1921 yılında TBMM'de yapılan kanuni düzleme ile Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt vilayetine bağlandı. I. Dönem TBMM'ye Bayazıt vilayetinden beş milletvekili seçilmişti. Bu milletvekilleri: İbrahim Refik Bey (Saydam), Mehmet Efendi, Mehmet Atıf Bey (Bayazıt), Şevket Bey (Bayazıt) ve Süleyman Sudi Bey'dir.²³⁵

1.3.2. 1923 Milletvekili Seçimleri

23 Nisan 1920'de açılan TBMM Milli Mücadele'yi başarıyla sonuçlandırmış ve yeni Türk Devleti'ni kurmuştu. TBMM'nin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda Aydın Milletvekili Esat Efendi (İleri), yüz yirmi arkadaşı ile birlikte TBMM'ye bir önerge verdi. Önergede ülkenin savunması için toplanan TBMM'nin bu görevini onurla yerine getirdiğini belirterek, üç yıldan beri gelişen ve değişen koşullara bağlı olarak oluşan kamuoyunu yansıtacak yeni meclisin oluşması için seçimlerin yenilenmesini istedi. Önerge üzerinde yapılan görüşmeler sonucunda önerge kabul edilerek, seçim kararı alındı. Meclisin seçim kararı almasından sonra 3 Nisan 1923 tarihli birleşiminde seçim kanunuyla ilgili birtakım değişiklikler yapıldı. Buna göre her 20.000 erkek nüfusuna bir milletvekili seçilecekti. Bir seçim bölgesinde 20.000'den az nüfus olsa bile yine bir milletvekili seçilecekti. 20.000'i aşan erkek nüfus için 30.000'e kadar bir, 30.001'den sonra her 20.000 nüfus için bir milletvekili arttırılacaktı. Milletvekili seçiminde birinci seçmen olan halk, doğrudan milletvekillerini seçmez milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenleri seçerdi. İkinci seçmenlerde milletvekillerini seçerdi. Yapılan düzenleme ile her seçim bölgesinde 200 erkek nüfus için 1 ikinci seçmen seçilecekti. Fazlası durumunda 300'e kadar 1, 301'den sonrası için her 200 arttığında 1 ikinci seçmen arttırılacaktı.²³⁶ 1 Nisan 1923'te seçim kararı alan meclis 16 Nisan 1923'te çalışmalarına son verdi.

234 İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992, s.27.

235 Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C III, s.19.

236 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.3-5.

TBMM II. Dönem milletvekili seçimleri 1923 Haziran ve Temmuz aylarında yapıldı.²³⁷ Yapılan seçim sonucunda Iğdır ve Tuzluca kazalarının bağlı olduğu Bayazıt' tan Mehmet Şefik Baydar ve Süleyman Sudi Acarbay seçildi.²³⁸ Seçimlerde Bayazıt vilayetinden toplam 194 ikinci seçmenin oyunu alan Mehmet Şefik Baydar'a Iğdır'dan 22 ve Kulp (Tuzluca)'dan da 19 ikinci seçmen oy vermişti.²³⁹ Vilayette toplam 182 ikinci seçmenin oyunu Süleyman Sudi Acarbay ise Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının her birinden 19 ikinci seçmenin oyunu almıştı.²⁴⁰

1.3.3. 1927 Milletvekili Seçimleri

TBMM'nin II. Dönem çalışmaları 26 Haziran 1927 tarihinde Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya'nın meclis çalışmalarının tatil edilmesi ile ilgili verdiği önerenin kabul edilmesiyle sona erdi. Bu karardan sonra meclis 1 Kasım 1927 tarihinde tatile girdi. Böylece II. Dönem meclis çalışmaları tamamlanarak III. Dönem hazırlıkları başlamış oldu.²⁴¹ TBMM III. Dönem milletvekilleri seçimi öncesi Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) parti tüzüğünde bir değişiklik yapılarak milletvekili adaylarını belirleme yetkisi parti başkanına verildi. CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa seçimde aday olacakları belirlemek için 29 Ağustos 1927'de bir beyanname yayınladı.²⁴² Beyanname ile CHF'den aday olacakların uymaları gereken şartlar belirlendi.²⁴³ Adaylar belirlendikten sonra iki dereceli olarak yapılan seçimlerde ikinci seçmenler için yapılan seçim 30 Temmuz 1927'de başladı ve 5 Ağustos 1927 tarihinde sona erdi. İkinci seçmenlerin katıldığı milletvekilleri seçimi de 2-6 Eylül 1927 tarihleri arasında yapıldı. Yapılan seçimler sonucunda hepsi CHF adayı olan 316 milletvekili TBMM'ye girmeye hak kazandı.²⁴⁴ Yeni oluşan mecliste Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının bağlı olduğu

237 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2011*, TÜİK Yayınları Yayın No: 3685, Ankara 2012, s.IX.

238 *TBMM Albümü 1920-2010*, C I 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s.85.

239 *TBMM II. Dönem Mehmet Şefik Baydar'a Ait Seçim Mazbatası*.

240 *TBMM II. Dönem Süleyman Sudi Acarbay'a Ait Seçim Mazbatası*.

241 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931*, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.4.

242 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.578-580.

243 Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı beyanname için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s.581.

244 Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.54.

Bayazıt'ı Halit Bayrak, Aziz İhsan Tav ve Şefik Baydar temsil etti.²⁴⁵

1.3.4. 1931 Milletvekili Seçimleri

Mustafa Kemal Paşa ülke içinde yaptığı tetkiklerde edindiği izlenimler sonucunda Meclis Grup Başkanlığına 3 Mart 1931'de bir yazı göndererek milletvekili seçimlerin yenilenmesini hakkındaki düşüncesini belirtti.²⁴⁶ Seçimlerin yenilenmesinin gerektiği ile ilgili Erzincan Milletvekili Saffet Bey, Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey ve Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey TBMM'ye bir önerge vererek seçimlerin yenilenmesini istedi. Mecliste yapılan oylama sonucunda seçimlerin yenilenmesine karar verildi.²⁴⁷

TBMM IV. Dönem milletvekili seçimlerinde illerin nüfus sayısına göre belirlenen milletvekili sayısı 317 idi. Bayazıt vilayeti 57.298 kişilik nüfusuyla bir önceki dönemde olduğu gibi üç milletvekili seçecekti. CHF Başkanlık Divanı aldığı kararla bazı seçim çevrelerinde eksik aday göstererek bağımsız adayların da seçilmesine fırsat tanıdı.²⁴⁸ 25 Nisan 1931 tarihinde tamamlan seçimler neticesinde Bayazıt'tan Übeydullah Bey²⁴⁹, Halit Bayrak ve Aziz İhsan Tav seçildi.²⁵⁰ Yapılan seçimde 231 ikinci seçmenden 224'ü oy kullandı. Oyların kazalara dağılımı şu şekilde idi: Bayazıt 47, Karaköse 34, Tuzluca 33, Eleşkirt 26, Tutak 19, Diyadin 14 ve Iğdır 57 idi. Buna göre seçimlerde en yüksek oy Iğdır'da kullanılmıştı.²⁵¹

1.3.5. 1935 Milletvekili Seçimleri

CHF'nin 14 Kasım 1934 tarihindeki toplantısında İsmet Paşa, TBMM'nin 1935 yazında seçimlerin yapılmasının anayasa gereği oldu-

245 TBMM Albümü 1920-2010, C I 1920-1950, s.85.

246 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s.604.

247 TBMMZC, III. Dönem, C 26 / B 32, s.18-19.

248 Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s.6-8.

249 "TBMM'nin IV ve V Dönemlerinde Ubeydullah olarak kayıtlara geçmiştir. Mermis'ten kız kardeşi Hatice Mekkiye'nin nüfus kaydı çıkarılmış, ancak kendisinin kaydına ulaşılamamıştır. Özlük dosyasında bulunan, İstanbul Asliye Mahkemesi 3. Hukuk Dairesi Hâkimliği'ni 30.04.1938 tarih ve 938/62 sayılı Veraset İlanında adının Ubeydullah olarak geçtiği, bunun yanında soyadına ilişkin bir bilginin yer almadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte resmi olmayan bazı kaynaklarda Hatipoğlu soyadını aldığı, adı ve soyadının Mehmet Ubeydullah Hatipoğlu olduğu şeklinde bir bilgi bulunmaktadır." TBMM Albümü 1920-2010, C I, s.191.

250 TBMM Albümü 1920-2010, C I 1920-1950, s.229.

251 TBMM IV. Dönem Ubeydullah Bey'e Ait Seçim Mazbatası.

ğunu ancak uluslararası durumun seçimlerin erkene alınmasını zorunlu kıldığını ve seçimlerin yapılmasının yararlı olacağını belirtti. CHF Grubu da seçimlerin yenilenmesi konusunun TBMM gündemine getirilmesini fırka reisliğinin onayına bırakılmasını kabul etti. TBMM'nin 5 Aralık 1934 tarihindeki toplantısında Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Tekirdağ Milletvekili Cemil Uybadin ve Kütahya Milletvekili Recep Bey tarafından verilen seçimlerin yenilenmesi ile ilgili önerge görüşülerek kabul edildi.²⁵² Seçimlerin yenilenmesi kararı alındıktan sonra seçim kanununda bazı değişiklikler yapıldı. Teşkilat-ı Esasiye kanununun 10. ve 11. Maddeleri değiştirilerek, 22 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk vatandaşı milletvekili seçimlerine katılma hakkına kavuşmuş ve 30 yaşını bitiren kadın erkek her Türk vatandaşının milletvekili olmasının yolu açılmıştı. Böylece Türkiye, demokratik sisteme geçen birçok ülkeden daha önce siyasi haklarda kadın erkek eşitliğini sağlamış oldu.²⁵³

Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesiyle seçim kanunlarında birtakım düzenlemeler yapılması gerekti. 5 Aralık 1934 tarihinde yapılan düzenleme ile Türkiye Cumhuriyeti halkından her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilecekti. Bir seçim çevresinde nüfus 40.000'den az olsa bile yine 1 milletvekili seçilecekti. Nüfusun 40.000'den fazla olması durumunda 55.000'e kadar 1 sonrası için her 40.000 artış için yine bir milletvekili arttırılacaktı. 22 Aralık 1934'te yapılan bir düzenleme de ikinci seçmenlerle ilgili idi. Buna göre bir kaza dâhilinde kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için 1 ikinci seçmen seçilecekti. Bu miktarı aşan nüfus için de 600'e kadar yine 1 ikinci seçmen, 600'den sonra her 400 kişi için 1 ikinci seçmen arttırılacaktı.²⁵⁴ Seçim kanunu değişiklikleri kabul edildikten sonra seçim çalışmaları başladı. CHF çeşitli meslek gruplarından, bürokratlardan ve mebuslardan ikinci seçmen adaylarını belirledikten sonra ikinci seçmenlerin seçimi 20-21 Ocak 1935'te yapıldı.²⁵⁵ İkinci seçmenlerin seçimi tamamlandıktan sonra 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan milletvekilleri seçimlerinde 444 milletvekili seçildi. Bu seçimlerde 18 kadın milletvekili de ilk kez seçilmiş oldu.²⁵⁶

252 İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939**, C I, TBMM Vakfı Yayınları 2001, Ankara s.1-2.

253 Güneş, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939**, C I, s.13-16.

254 Atlı, **Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)**, s.130.

255 Güneş, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939**, C I, s.17.

256 Cengiz Şavklı, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, YDT, Ankara 2011, s.253.

İğdir ve Tuzluca kazaları 7 Haziran 1934 tarihinde Kars'a bağlanmasıyla TBMM'de V. Dönemden itibaren mecliste Kars Milletvekilleri tarafından temsil edildiler. 8 Şubat 1935 tarihinde tamamlanan milletvekili seçimlerinde Kars'tan yedi milletvekili seçildi. Seçilen Milletvekilleri: Yusuf Akçura, Muhittin Akyüz, Hüsrev Sami Kızıldoğan, Ömer Kâmil Küntay, Baha Tali Öngören, Esat Oğuz, Mehmet Nazif Sirel idi. Milletvekilleri Kars Merkez 87, Arpaçay 66, Çıldır 54, Ardahan 69, Posof 66, Göle 68, Sarıkamış 88, Kağızman 51, Tuzluca 33 ve İğdir 61 olmak üzere 708 ikinci seçmenden 643 ikinci seçmenin oyunu alarak Kars milletvekili olarak seçildiler.²⁵⁷

Yusuf Akçura'nın Kars Milletvekili seçildikten sonra 11 Mart 1935 tarihinde vefat etmesiyle²⁵⁸ 31 Mayıs 1935'te Kars'ta yapılan ara seçimde Fuat Köprülü Kars Milletvekili seçildi.²⁵⁹ Fuat Köprülü Kars Merkez 84, Arpaçay 46, Çıldır 43, Ardahan 60, Posof 63, Göle 56, Sarıkamış 86, Kağızman 51, Tuzluca 28 ve İğdir'dan 34 ikinci seçmenin oyunu alarak Kars Milletvekili seçildi.²⁶⁰

1.3.6. 1939 Milletvekili Seçimleri

TBMM 1939 yılı ocak ayı sonunda seçim kararı aldı. CHP milletvekili seçimlerinin ilk safhası olan ikinci seçmenlerin seçimi için aday listelerini 13 Mart'ta ilan etti. 15 Mart 1939 tarihinde başlayan ikinci seçmenlerin seçimi 21 Mart 1939'da tamamlandı. Kars'ta yapılan ikinci seçmenlerin sonucunda 810 ikinci seçmen seçildi. İkinci seçmen seçimine katılım oranı yüksek oldu. Türkiye ortalaması %77,8 iken bu oran Kars'ta %86 olarak gerçekleşti. İkinci seçmenlerin seçimi tamamlandıktan sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 28 seçim bölgesindeki ikinci seçmenlerle Ankara'da bir toplantı yaptı. Bu toplantıda ilk kez milletvekili adaylarının belirlenmesinde ikinci seçmenlerin görüşü de alındı. Yapılan bu çalışmalardan sonra CHP, milletvekili adaylarını 25 Mart 1939 tarihinde açıkladı.²⁶¹ Aday belirleme çalışmalarından sonra 26 Mart 1939 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri sonucunda CHP'den 420 ve 4 bağımsız olmak üzere toplam 424 milletvekili

257 BCA,30.10.75.494.1.

258 TBMM Albümü 1920-2010, C I 1920-1950, s.267.

259 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939*, C II, s.405.

260 TBMM V. Dönem, Fuat Köprülü'ye Ait Seçim Mazbatası.

261 İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)*, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s.39-43.

seçildi. Seçilen dört bağımsız milletvekili bir önceki dönemde seçilen milletvekilleri idi.²⁶² Kars'ta 26 Mart 1939 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri sonucunda CHP Genel Merkezi tarafından belirlenmiş aday milletvekili seçildi. Seçilen milletvekilleri: Esat Özoğuz, Fuat Köprülü, Muhittin Akyüz, Hüsrev Kızıldoğan, Kahraman Arıklı, Ömer Küntay, Şerafettin Karacan ve Zihni Orhon idi.²⁶³ Milletvekilleri Kars Merkez 117, Ardahan 89, Kağızman 57, Göle 58, Posof 74, Arpaçay 97, Çıldır 50, Sarıkamış 132, Iğdır 85 ve Tuzluca 32 olmak üzere toplamda 791 ikinci seçmenin oyunu alarak milletvekili seçilmişlerdi.²⁶⁴

TBMM'nin VI. Döneminde milletvekilleri sayılarından çeşitli sebeplerle azalmalar olduğundan ara seçimler yapıldı. Kars Milletvekili Muhittin Akyüz'ün 11 Kasım 1940 tarihinde vefat²⁶⁵ etmesinden dolayı Kars milletvekili sayısında bir azalma oldu. Bunun üzerine TBMM'de ara seçim kararı alındı. Boşalan Kars milletvekilliği için Ethem İzzet Benice aday oldu. 22 Kasım 1940'ta yapılan ara seçimle Ethem İzzet Benice Kars Milletvekili seçildi.²⁶⁶ Seçimde Kars'tan 96, Ardahan'dan 84, Kağızman'dan 42, Göle'den 52, Posof'tan 69, Arpaçay'dan 92, Çıldır'dan 48, Sarıkamış'tan 112, Iğdır'dan 73 ve Tuzluca'dan 35 olmak üzere toplamda 703 ikinci seçmenin oyunu alarak Kars milletvekili olarak seçildi.²⁶⁷ Kars milletvekillerinden Hüsrev Kızıldoğan'ın 21 Mart 1942 tarihinde vefat²⁶⁸ etmesinden dolayı 1942 yılında Kars'ta tekrar bir ara seçim yapıldı. Yapılan seçim sonucunda Cevat Dursunoğlu Kars Milletvekili olarak seçildi.²⁶⁹ Seçimde Kars Merkez 112, Arpaçay 91, Çıldır 46, Ardahan 83, Posof 44, Göle 48, Sarıkamış 102, Kağızman 34, Tuzluca 25, Iğdır 70 olmak üzere toplamda 655 ikinci seçmenin oyunu alarak milletvekili seçildi.²⁷⁰

262 Tansu Barış Mahmutoğlu, "Atatürk'süz İlk Seçimler- 1939 Genel Seçimlerinde CHP'nin Çalışma ve Propagandalar", *Atatürk Dergisi*, C 5, S 1, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2016, s.57.

263 *BCA*, 30.10.75.497.16.

264 **TBMM VI. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.**

265 *TBMM Albümü 1920-2010*, C I 1920-1950, s.334.

266 Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)*, C I, 284-285.

267 **TBMM VI. Dönem Ethem İzzet Benice'ye Ait Seçim Mazbatası.**

268 *TBMM Albümü 1920-2010*, C I 1920-1950, s.335.

269 Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)*, C I, s.355-356.

270 **TBMM VI. Dönem Cevat Dursunoğlu'na Ait Seçim Mazbatası.**

1.3.7. 1943 Milletvekili Seçimleri

TBMM 12 Ocak 1943 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı aldı.²⁷¹ Milletvekili seçimleri 14 Aralık 1942 tarihinde TBMM'de kabul edilen milletvekili seçim kanununa göre yapılacaktı. Buna göre her il bir seçim çevresi olarak kabul edilecek ve her 40.000 nüfus için bir milletvekili seçilecekti. Birinci ve ikinci seçmen olabilmek için Türk olmak, 22 yaşını bitirmiş olmak, kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak, kısıtlı olmamak, yabancı devlet vatandaşı olduğu iddiasında bulunmuş olmamak, yabancı bir devletin resmi hizmetinde bulunmamak gerekirdi. Ayrıca silâh altında bulunan er ve erbaşlar, jandarmalar, subaylar, polisler, askeri memurlar ve askeri hâkimler, askeri okul öğrencileri birinci ve ikinci seçmen olamayacaktı.²⁷² Seçim kararı alındıktan sonra milletvekili seçimi öncesi ikinci seçmenlerin seçimi yapıldı. 15 Şubat 1943 tarihinde başlayan ikinci seçmenlerin seçimi 20 Şubat 1943 tarihinde tamamlandı. İkinci seçmen seçimlerinin tamamlanmasından sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından CHP milletvekilleri adayları açıklandı. Buna göre 24 ilde aday sayısı ile seçilecek milletvekili sayısı eşit idi. Ancak 38 ilde aday sayısı, seçilecek milletvekili sayısından fazla olduğu görüldü. Bu şekilde bu 38 ilde ikinci seçmenlere adaylar arasında tercih yapma imkânı sunuldu. Milletvekili seçimleri 28 Şubat 1943 tarihinde yapıldı. Yapılan seçimler sonucunda TBMM'ye 455 milletvekili seçildi.²⁷³

Kars'ta yapılan seçimler neticesinde CHP adayları olan, Eşref Demirel, Cevat Dursunoğlu, Hasan Durudoğan, Şerafettin Karaca, Fuat Köprülü, Esat Oktay, Zihni Orhon, Esat Özoğuz oy birliğiyle Kars Milletvekili olarak seçildiler.²⁷⁴ Seçilen milletvekilleri Kars Merkez 128, Sarıkamış 122, Arpaçay 101, Tuzluca 36, Posof 70, Kağızman 54, Ardahan 92, Iğdır 76, Çıldır 48, Göle 53 olmak üzere 800 ikinci seçmen-den 780'ninin oyunu alarak milletvekili seçilmişlerdi.²⁷⁵

1.3.8. 1946 Milletvekili Seçimleri

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler tek partili siyasi yaşamdan

271 TBMMZC, VI. Dönem, C 30 / B 30, s.216-220.

272 Resmî Gazete, 17Aralık 1942, S 5258.

273 Osman Akandere, **Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.120-121.

274 BCA, 490.1.0.0.370.1560.1.

275 TBMM VII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.

çok partili yaşama geçerken Türkiye’de bu duruma kayıtsız kalmadı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihindeki TBMM’nin yasama yılı açılış konuşmasında Türkiye’nin çok partili yaşama geçmesi ile ilgili konuya değindi. Konuşmasında: *“Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza edilmiştir. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk Milletine yakışmaz olarak daima ittiham edilmiştir. Büyük meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.”* şeklinde bir açıklama yaparak Türkiye’nin çok partili yaşama geçmesinin önemini dile getirdi.²⁷⁶ Bu amaçla 1946 yılında cemiyetler kanununda yapılan değişikliklerle serbestlik ilkesi benimsenerek siyasi partilerin kurulmasının önündeki engeller kaldırıldı.²⁷⁷ TBMM’de 5 Haziran 1946 tarihinde milletvekili seçim kanununda değişiklik yapılarak seçimlerin tek dereceli olarak yapılması, seçim kurullarının atanmış kişiler yerine belediye meclis üyelerinden oluşması ve kullanılan oyların kapalı zarf içinde atılması esasları getirildi.²⁷⁸ Yapılan bu değişikliklerle çok partili siyasi yaşamın önündeki engeller kaldırılarak birden çok partinin seçime girmesine olanak sağlanmış oldu. Yapılan bu değişikliklerden sonra 1947 yılında yapılması gereken seçimlerin erkene alınması konusu gündeme geldi.²⁷⁹ TBMM’de 10 Haziran 1946 tarihinde alınan kararla seçimler erkene alındı.²⁸⁰ 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimde CHP 397, DP 61 ve Bağımsızlar 7 olmak üzere toplam 465 milletvekili seçildi.²⁸¹

Seçimlerin erkene alınması CHP’ye avantaj sağlarken aynı durum DP açısından dezavantaj oldu. DP 16 ilde²⁸² örgütlenme çalışmasını

276 **İsmet İnönü’nün TBMM’deki konuşmaları 1920-1973**, C II, Der. Ali Rıza Cihan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1993, s.60.

277 **Resmî Gazete**, 10 Haziran 1946, S 6329.

278 **Resmî Gazete**, 6 Haziran 1946, S 6326.

279 **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (Yay. Haz. İlhan Turan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003, s.84.

280 **Resmî Gazete**, 12 Haziran 1946, S 6331.

281 TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s.8.

282 Bu İller: Çorum, Kırşehir, Niğde, Malatya, Gümüşhane, Rize, Bingöl, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Ağrı, Kars, Van ve Hakkâri ileri idi. İlyas Topçu, Nebahat Oran Arslan, “Kars’ta 1950-1954-1957 Milletvekilleri Seçimleri ve Demokrat Parti”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Erzurum 2017, S 58, s.392.

tamamlayamadan seçimlere katılmak zorunda kaldı. Kars'ta yapılan seçimlere DP tam olarak örgütlenemediği için katılmadı. Seçime sadece Kars'ta tam olarak örgütlü bulunan CHP katıldı.²⁸³ Yapılan seçim sonucunda tümü CHP adayları olan Fevzi Aktaş, Abdurrahman Azizoğlu, Mehmet Bahadır, Akif Eyidoğan, Aziz Semih İlter, Şerafettin Karacan, Esat Oktay, Zihni Orhon, Tezer Taşkiran, Hüsametdin Tugaç milletvekili olarak seçildi.²⁸⁴ Milletvekillerinden Hüsametdin Tugaç, Akif Eyidoğan, Zihni Orhon, Esat Oktay, Şerafettin Karacan, Aziz Semih İlter ve Tezer Taşkiran Iğdır'dan 12.071 ve Tuzluca'dan da 6.796 oy almışlardı. Diğer millevetkillerden Fevzi Aktaş Iğdır'dan 9.042 ve Tuzluca'dan 4.975 oy, Abdurrahman Azizoğlu Iğdır'dan 18.071 ve Tuzluca'dan 6.796 oy, Mehmet Bahadır da Iğdır'dan 18.104 ve Tuzluca'dan 6.791 oy almıştı.²⁸⁵ Seçimde Iğdır ve Tuzluca'dan en az oyu alan Fevzi Aktaş oldu. Abdurrahman Azizoğlu ve Mehmet Bahadır Iğdır'da en yüksek oyu alırken Tuzluca'da diğer milletvekillerin oylarına yakın bir oy aldılar.

1.3.9. 1950 Milletvekili Seçimleri

1950 yılı seçimleri yapılmadan önce 16 Şubat 1950 tarihinde yeni seçim kanunu kabul edildi. Seçim Kanununa göre tek dereceli seçim sistemine devam edilerek çoğunluk usulüne göre genel, eşit ve gizli oyla yapılması, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık şekilde yapılması kararlaştırıldı.²⁸⁶ TBMM 24 Mart 1950 tarihindeki toplantısında seçimlerin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılması kararını aldı.²⁸⁷

Seçim kararı alınmasından sonra partiler Kars ilçelerinde açık hava toplantıları düzenleyerek seçim çalışmalarına başladı. Bu çalışmalar kapsamında ziyaret edilen ilçelerden biri de Iğdır İlçesi idi. DP Iğdır'da bir açık hava toplantısı düzenleyerek CHP İktidarını şiddetli bir şekilde eleştirdi. DP'nin toplantısından bir gün sonra CHP Iğdır'da bir toplantı düzenledi. CHP'nin 24 Nisan 1950 tarihinde Iğdır'da düzenlediği açık hava toplantısına Hüseyin Cahit Yalçın dışında tüm CHP milletvekili adayları, CHP il başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, Kars Bölge Müfettişi ve Urfa Milletvekili Atalay Akan katıldı. Yapılan ko-

283 Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.228-229.

284 *TBMM Albümü 1920-2010*, C I 1920-1950, s.479-480.

285 *TBMM VIII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları*.

286 *Resmî Gazete*, 21 Şubat 1950, S 7438.

287 *Resmî Gazete*, 29 Mart 1950, S 7469.

nuşmalarda DP'nin eleştirilerine cevap verilerek CHP'nin yaptığı hizmetler ve seçimlerin önemi anlatıldı.²⁸⁸

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimde ülke genelinde 8.905.743 seçmenden 7.953.085 seçmen oy kullandı. Seçimlere %89,3 oranında yüksek bir katılım oldu. Yapılan seçimin sonucunda DP 4.391.694 oy ve %55,2 oy oranı ile 416 milletvekili olarak birinci parti oldu. CHP 3.148.626 oy ve %39,6 oy oranı ile 69 milletvekili aldı. MP 368.537 oy ve %4,6 oy oranı ile 1 milletvekili ve bağımsızlar da 44.537 oy ve %0,6 oy oranı ile 1 milletvekili almışlardı.²⁸⁹

14 Mayıs 1950 milletvekili seçiminde Kars'ta kayıtlı bulunan 156.502 seçmenden 139.749'u oy kullandı.²⁹⁰ CHP 76.561 oyla %58,5 oranında, DP 54.112 oyla %41,3 oranında ve Bağımsızlar 917 oyla %0,2 oranında oy aldı.²⁹¹ Çoğunluk usulüne göre yapılan seçimde bir ilde en fazla oyu alan parti o ildeki tüm milletvekillerini alıyordu. Buna göre CHP, DP'den 22.449 fazla oy alarak Kars'taki seçimleri liste halinde kazanmış oldu. Seçilen milletvekilleri: Fevzi Aktaş, Latif Aküzüm, Sırrı Atalay, Mehmet Bahadır, Abbas Çetin, Veyis Koçulu, Esat Oktay, Tezer Taşkiran, Hüsamettin Tuğaç ve Hüseyin Cahit Yalçın idi.²⁹²

1.3.10. 1954 Milletvekili Seçimleri

Cumhuriyet tarihinin ilk tek dereceli seçimi ile oluşan IX. Dönem TBMM'nin görev süresinin 14 Mayıs 1954'te sona erecek olmasından dolayı TBMM 12 Mart 1954 tarihli toplantısında seçimlerin yenilenmesi kararı aldı.²⁹³

Bu kapsamda aday belirleme çalışmaları tamamlandıktan sonra partiler miting çalışmalarına başladı. DP Milletvekili adayları: Veyis Koçulu, Abbas Çetin, Latif Aküzüm, Kemal Kaya, Fevzi Yeşilkaya,

288 Sırrı Atalay, **Bir Ömür Boyu Politika Kars'tan Zincir Bozan'a**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s.86.

289 TÜİK, **Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2007**, TÜİK Yayınları Yayın No:3168, Ankara 2008, s.28.

290 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), **İstatistik Yıllığı 1951**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:332, Ankara 1951, s.225.

291 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), **1950-1965 Milletvekilleri ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları**, DİE Yayınları Yayın No: 513, Ankara 1966, s.XXVIII-XXIX.

292 **BCA**, 30.10.77.511.11.

293 **Resmî Gazete**, 15 Mart 1954, S 8658.

Ali Topçuoğlu, İhsan Aksu ve DP Kars Teşkilatı Üyeleri ile birlikte Kars'tan Iğdır'a geldiler. Halk, Pernavut (Gaziler) hattından itibaren 60 km mesafe kat ederek adayları karşıladı. Tuzluca'da halk 30'dan fazla kamyon, otobüs ve traktörlerle adayları karşıladı. Adaylar Tuzluca'da birer kısa konuşma yaptıktan sonra Iğdır'a hareket ettiler. Yol güzergâhında bulunan köylerdeki halk kabileyi tezahüratlarla karşıladı. Kafile Iğdır'a ulaştığında belediye meydanında kalabalık bir toplulukla karşılandı. Iğdır'da yapılan mitingde konuşmacılar DP icraatlarından bahsederek CHP'yi eleştirdiler.²⁹⁴

CHP seçim çalışmaları kapsamında 4 Nisan 1954'te kalabalık bir kabileyle Tuzluca ve Iğdır ilçelerine bir ziyaret gerçekleştirdi. Tuzluca'da CHP adayları sevgi ve tezahüratla karşılandı. Burada kısa konuşmalar yaptıktan sonra Iğdır'a hareket ettiler. Iğdır'da yapılan mitingden sonra Başköy ve Taşburun bucaklarına bir ziyaret gerçekleştirerek burada konuşmalar yaptılar.²⁹⁵

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimlere CHP, DP, CMP, İşçi Partisi (İP) ve Türkiye Köylü Partisi (KP) katıldı. Seçimlere katılım oranı %88,6 oldu. Yapılan seçimin sonucunda DP 5.313.659 oy ve %58,4 oy oranı ile 503 milletvekili olarak birinci parti oldu. CHP 3.193.471 ve %35,1 oy oranı ile 31 milletvekili aldı. CMP'de 480.249 oy ve %5,3 oy oranı ile 5 milletvekili aldı. Seçime katılan diğer partilerden KP 50.935 oy ve İP de 910 oy aldı. Bu partiler aldıkları oy sayısı ile milletvekili çıkaramadılar. Seçimde 56.393 oy alan 2 bağımsız aday da milletvekili seçildi.²⁹⁶

Kars'ta yapılan seçimlerde 177.587 seçmenden 161.610'u oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %91 oldu. CHP 79.426 oy ve %49,8 oy oranı ile ilde en yüksek oyu alan parti olarak 10 milletvekilliğinin tümünü kazanmış oldu. DP 61.573 oy ve %38,6 oranı ile ildeki oy sıralamasında ikinci parti oldu. CMP 18.400 ve %11,5 oranında oy aldı. Bağımsızların oyu da 2.335 oy ve %0,2 oranında oldu.²⁹⁷

Seçimler sonucunda Kars'ta seçilen milletvekilleri: Kemal Güven, İbrahim Us, Sırrı Atalay, Remzi Çakır, Mehmet Hazer, Turgut Göle,

294 **Birlik Gazetesi**, 19 Nisan 1954, S 416.

295 **Kars Gazetesi**, 8 Nisan 1954, S 854.

296 TÜİK, **Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2007**, s.28.

297 DİE, **1950-1965 Milletvekilleri ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları**, s.XXVIII-XXIX.

Hasan Erdoğan, Ali Yeniaras, Fevzi Aktaş ve Rıza Yalçın²⁹⁸ idi.²⁹⁹

1.3.11. 1957 Milletvekili Seçimleri

DP'nin 1957 yılı seçimleri yapılmadan önce 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nun 35. ve 109. Maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili TBMM'ye sunduğu kanun teklifi 11 Eylül 1957 tarihinde kabul edildi. Bu değişikliğe göre seçime katılacak olan siyasi partiler il ve ilçe teşkilatı kurdukları her seçim çevresinde seçime müstakilen girmek ve o seçim çevresinde milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorunda idiler.³⁰⁰ TBMM'nin 11 Eylül 1957'de aldığı bir karar da seçimlerin yenilenmesi kararı idi.³⁰¹ Alınan karara göre 1958 Eylül ayının üçüncü pazarında yapılacak milletvekili seçimi³⁰² bir yıl öne alınarak 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacaktı.³⁰³

Adaylar belirlendikten sonra partiler miting çalışmalarına başladı. Bu kapsamda Hürriyet Partisi (HP) Kars İl Başkanı Hadi Üçer ve partililer 4 Ekim 1957'de Iğdır'a bir ziyaret gerçekleştirdiler. Iğdır'daki parti üyeleri ile milletvekili adayları yapılacak seçim çalışmaları hakkında görüş alışverişinde bulundular.³⁰⁴ DP 17 Ekim 1957 tarihinde Iğdır'da bir miting gerçekleştirdi. Mitingde DP milletvekili adayları konuşmalar yaparak CHP iktidarının yıllarca Iğdır'ı ihmal ettiklerinden bahsettiler. Mitingde Iğdır DP teşkilatından Sefer Karakoyunlu, Abbas Odoğlu, Mehmet Gülten ve İsmail Gödekli, birer konuşma yaparak Iğdır'da yaşanan sıkıntıları dile getirdiler.³⁰⁵ CHP 1 Ekim 1957 tarihinde Iğdır'da bir miting düzenledi. CHP milletvekili adayları mitingde konuşmalar yaparak DP iktidarını eleştirdiler.³⁰⁶

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerine CHP,

298 1906 Yılında Iğdır'da doğulu olan Rıza Yalçın Haydar Bey ve Matan Hanımın oğludur. Ortaokul mezunu olan Rıza Yalçın Iğdır Belediye Başkanlığı, Iğdır Halkevi Başkanlığı, İl Genel Meclis Üyeliği görevlerinde bulunmuştu. Meclisin XI. ve XIII. Dönemlerinde Kars Milletvekili olarak görev yapan Rıza Yalçın 29 Eylül 1967 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010**, C II, 1950-1980, s.805.

299 **BCA**, 30.10. 78.517.15.

300 **Resmî Gazete**, 13 Eylül 1957, S 9705.

301 **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1957, S 9708.

302 **Resmî Gazete**, 21 Şubat 1950, S 7438.

303 **Resmî Gazete**, 19 Eylül 1957, S 9710.

304 **Kars Gazetesi**, 5 Ekim 1957, S 1907.

305 **Demokrat Kars Gazetesi**, 21 Ekim 1957, S 652.

306 **Ekinci Gazetesi**, 1 Ekim 1957, S 1825.

DP, CMP, Vatan Partisi (VP) ve HP katıldı. Seçimlerde 12.078.623 kayıtlı seçmenden 9.250.949 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %76,59 olduğu seçimlerde 610 milletvekili seçildi. Seçim sonuçlarına göre DP 4.497.811 oy ve %48,62 oy oranı ile 424 milletvekili olarak seçimi birinci parti olarak tamamladı. CHP 3.825.267 oy ve %41,35 oy oranı ile 178 milletvekili aldı. CMP 604.087 oy ve %6,53 oy oranı ile 4 milletvekili aldı. HP 321.471 oy ve %3,47 oy oranı ile 4 milletvekili alan diğer parti idi. VP seçimlerde aldığı oy sayısı 463 idi. Seçimlerde bağımsızlar için kullanılan oy sayısı da 1.850 idi.³⁰⁷

Kars'ta yapılan seçimlerde 194.078 seçmenden 155.530'u oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %80,3 oldu. Kars seçim sonuçlarına göre CHP 90.368 oy ve %58,6 oy oranı ile en yüksek oyu alan parti olarak 12 milletvekilliğinin tümünü kazanmış oldu. DP 56.742 oy ve %36,8 oy oranı ile ikinci parti oldu. HP 6.068 oy ve %3,9 oranında ve CMP de 1.161 oy ve %0,8 oranında oy aldı. Bağımsızlar bu seçimde sadece 6 oy alabildi.³⁰⁸

Seçimler sonuncunda Kars'ta CHP'nin kazandığı milletvekilleri Fevzi Aktaş, Sırrı Atalay, Şemsettin Ataman, Hasan Erdoğan, Turgut Göle, Kemal Güven, Mehmet Hazer, Ahmet Rasim İlker, Behram Öcal³⁰⁹, İbrahim Us, Osman Yeltekin, Ali Yeniaras idi.³¹⁰

Çok partili siyasi hayatın başlamasıyla Iğdır'da 1947-1960 yılları arasında ilk teşkilat kuran parti CHP oldu. Sonraki yıllarda Iğdır'da DP, MP ve CMP parti teşkilatlarının kurulmasıyla siyasi yaşam hareketlendi. 1946-1957 yılları arasında yapılan milletvekili seçimlerinde Iğdır'ın bağlı olduğu Kars'ta CHP seçimleri birinci parti olarak tamamladı. CHP parti teşkilatının bulunmadığı yerlerde de çalışmalar yapmış bu bölgelerde yaşanan sorunlar CHP Genel Merkezi tarafından çözülmeye çalışılmıştı. Bu kapsamda CHP Iğdır'da parti teşkilatı kurulmadan önce Iğdır'ın sorunları ile ilgili çalışmalar yaparak yaşanan sorunların çözümünü ile ilgili raporlar hazırlamış ve bu raporlar ilgili bakanlık-

307 BCA,30.01.00.00.52.312.4.

308 DİE, 1950-1965 Milletvekilleri ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s.XXVIII-XXIX.

309 1923 Iğdır doğumlu olan Behram Öcal Şefik Bey ve Suna Hanımın oğludur Ziraat Fakültesi Mezunu olan Behram Öcal Balıkkesir ve Bilecik Teknik Ziraat Müdürlüğü Mühendisi, Eskişehir Teknik Ziraat Müdürlüğü Ziraat Mücadele Uzmanı ve Kars Teknik Ziraat Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. XI. Dönem Kars Milletvekili olarak görev yapan Behram Öcal 24 Ağustos 1964 tarihinde vefat etmiştir. TBMM Albümü 1920-2010, C II, 1950-1980, s.729.

310 TBMM Albümü 1920-2010, C II, 1950-1980, s.729.

lara iletilmişti. Yapılan bu çalışmalar sonucu CHP bölgedeki halkın sempatisini kazanmıştı. Bu süreçte DP Kars ve ilçelerinde örgütlenme çalışmalarında birtakım zorluklarla karşılaştı. Özellikle maddi durumu iyi olan vatandaşların partiye üye olmamaları partinin ekonomik olarak sıkıntı yaşamasına neden oluyordu. Ayrıca DP yeni kurulan bir parti olduğu için kendisini halka anlatmakta zorluklarla karşılaşılıyordu. DP 1950 yılında iktidara gelmesinden sonra Kars ve ilçelerinde çalışmalarını yoğunlaştırdı. Ayrıca bölgede var olan sosyal ve ekonomik sorunların çözümü için yaptığı çalışmalar halk üzerinde olumlu etki oluşturdu. Bu süreçte özellikle Iğdır'da Devlet Üretme Çiftliği gibi büyük bir yatırımın yapılması ve bölge tarımı için hayati öneme sahip olan Sedarabat Barajı sorununun çözülmesi yapılan önemli yatırımlardanandı. Yapılan bu çalışmalar sonucu DP'nin oy oranlarını artırsa da 1947-1957 yılları arasında yapılan milletvekili seçimlerinde DP Kars'tan milletvekili çıkaramadı.

1.3.12. 1961 Milletvekili Seçimleri

27 Mayıs 1960 yılındaki askeri darbe ile Millî Birlik Komitesi (MBK) İktidarı ele geçirerek yeni bir hükümet kurdu. MBK, Aralık 1960 tarihinde yeni anayasayı hazırlamakla görevli bir "Kurucu Meclis" oluşturdu. Bu meclisin hazırladığı anayasa 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylaması sonucunda kabul edildi.³¹¹ Anayasanın kabulünden sonra Kurucu Meclis 21 Temmuz 1961 tarihindeki toplantısında genel seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılması kararı aldı.³¹² 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimlere AP, CHP, CKMP ve YTP olmak üzere dört siyasi parti katıldı. Seçimde 12.925.395 kayıtlı seçmenden 10.522.716 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %81,4 olduğu seçimde 450 milletvekili seçildi. Seçim sonuçlarına göre CHP 3.724.752 oy ve %36,7 oranı ile 173 milletvekili olarak birinci parti oldu. AP 3.527.435 oy ve %34,8 oy oranı ile 158 milletvekili olarak ikinci parti oldu. CKMP 1.415.390 oy ve %14 oy oranı ile 54 milletvekili ve YTP'de 1.391.934 oy ve %13,7 oy oranı ile 65 milletvekili aldı. Bağımsızlar 81.732 oy ve %0,8 oranında oy aldı. Bağımsızlar aldıkları oyla milletvekili seçilemediler.³¹³

311 Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, II. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2000, s.106-107.

312 **Resmî Gazete**, 22 Temmuz 1961, S 10861.

313 TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, s.28.

Kars'ta yapılan milletvekili seçimlerinde 222.559 seçmenden 180.064'ü oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %80,1 oldu. Seçimde CHP %48 oranında, YTP %30,5 oranında ve AP %21,5 oranında oy aldı.³¹⁴ Seçimlerde Kars ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy sayıları da aşağıda gösterilen şekilde idi.³¹⁵

Tablo 1.3. 1961 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı

İlçeler	Seçmen Sayısı	Kullanılan Oy Sayısı	Geçerli Oy	AP	CHP	YTP
Merkez	24.554	18.435	17.624	3.242	9.135	5.248
Aralık	4.075	3.042	2.925	401	1.492	1.024
Ardahan	20.272	16.863	16.445	2.651	9.810	3.984
Arpaçay	25.672	19.359	18.517	6.587	8.843	3.094
Çıldır	12.589	10.822	10.410	1.924	5.604	3.065
Digor	7.174	6.113	5.959	348	1.796	3.815
Göle	17.293	14.573	14.209	1.181	7.157	5.869
Hanak	12.923	11.306	11.118	1.316	6.004	3.798
İğdir	19.677	16.133	15.351	4.905	6.560	3.929
Kağızman	13.577	10.815	10.518	590	4.825	5.121
Posof	12.086	10.123	9.801	4.030	4.380	1.393
Sarıkamış	19.373	15.786	15.296	4.413	5.574	5.309
Selim	12.621	10.211	9.927	669	4.536	4.726
Susuz	10.477	8.079	7.783	1.248	5.702	1.841
Tuzluca	10.196	8.404	8.147	4.610	2.388	1.149
Toplam	222.559	180.064	174.030	38.115	83.806	53.365

314 TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.61.

315 DİE, 15.10.1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Seçimi Sonuçları İl İlçe ve Sandık Bölgeleri İtibariyle, DİE Yayınları Yayın No:463, Ankara 1964, s.XII.

Iğdır, Tuzluca ve Aralık seçim sonuçları incelendiğinde; Iğdır'da CHP'nin seçimlerde en yüksek oyu alan parti olduğu görülmektedir. AP ve YTP yeni kurulan partiler olup seçimlere ilk kez katıldıkları halde Iğdır'dan yüksek oranda oy almışlardır. Tuzluca'da AP, CHP'nin iki katına yakın bir düzeyde oy almıştır. Kars ilçeleri içinde Tuzluca AP'nin seçimi birinci olarak tamamladığı ilçedir. Aralık ilçesinde ise AP diğer partilere göre en az oy alan partidir. Kars ilçeleri içerisinde Digor'dan sonra AP en az oyu Aralık ilçesinde almıştır.

Kars'ta yapılan milletvekili seçiminde seçimi kazanan 9 milletvekilinin isimleri ve partileri şu şekilde idi: CHP milletvekilleri Kemal Güven, Hasan Erdoğan, Kemal Okyay ve Bahtiyar Vural idi. YTP milletvekilleri Rıza Yalçın, Sırrı Öktem ve Kemal Kaya ve AP milletvekilleri de Necmettin Akan ve Latif Aküzüm idi.³¹⁶

1.3.13. 1965 Milletvekili Seçimleri

1965 Milletvekili seçiminden önce seçim kanununda değişiklikler yapıldı. Yapılan değişiklik ile seçimler tek dereceli yapılacak, her il bir seçim çevresi olacak ve Millet Meclisine seçilecek 450 milletvekili millî bakiye usulü nispi temsil sistemine göre seçilecekti.³¹⁷ 15 Ekim 1965 tarihinde ülke genelinde yapılan seçimlere AP, CHP, CKMP, Türkiye İşçi Partisi (TİP), YTP ve MP olmak üzere 6 siyasi parti katıldı. Seçimlere 13.679.753 kayıtlı seçmenden 9.748.678 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %71,3 olduğu seçimde 450 milletvekili seçildi. Seçimde partilerin aldıkları oy sayısı, oy oranı ve milletvekili sayısı aşağıda gösterilen şekilde idi.³¹⁸

316 **Resmî Gazete**, 17 Kasım 1961, S 10960.

317 Yeni sisteme göre her seçim çevresindeki geçerli oy toplamı, o seçim çevresindeki milletvekili sayısına ve o çevrenin "seçim sayısı" tespit edilir. Partilerin o seçim çevresindeki toplam oyları seçim çevresinin seçim sayısına bölünerek her partinin çıkaracağı milletvekili sayısı belirlenir. Bu belirlemeden sonra her partiye ait geçerli bakiye oylar tüm ülkeyi kapsayan "Millî Seçim Çevresi" ne aktarılır. Millî Seçim Çevresi'ndeki oyların toplamı seçim çevrelerinde yapılan milletvekili dağıtımından sonra açıkta kalan toplam milletvekili sayısına bölünerek, "Millî Seçim Sayısı" tespit edilir. Her partinin toplam millî bakiye oyu seçim sayısına bölünerek kalan milletvekilleri dağıtılır. Menderes Çınar **Türk Parlamento Tarihi TBMM XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2011, s.11.

318 TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, s.28.

Tablo 1.4. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı

Siyasi Parti	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AP	4.921.235	%52,9	240
CHP	2.675.785	%28,7	134
MP	582.704	%6,3	31
YTP	346.514	%3,7	19
TİP	276.101	%3,0	14
CKMP	208.696	%2,2	11
Bağımsız	296.528	%3,2	1

Kars'ta yapılan seçimlerde 233.849 seçmenden 165.175 seçmen oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %70,6 oldu. AP %37,3, CHP %34,3, YTP %9,7, TİP %6, MP %2,9 ve bağımsızlarda %9,8 oranında oy aldı.³¹⁹ Seçimlerde Kars ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy sayıları tabloda gösterilen şekilde idi.³²⁰

319 TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.61.

320 DİE, 1950-1960 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu üye seçimleri sonuçları, DİE Yayınları Yayın No:513, Ankara 1966, s.11-12.

Tablo 1.5. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı

İlçeler	Kullanılan Oy	Geçerli Oy	AP	CHP	MP	TİP	YTP	Bağımsız
Merkez	18.886	17.892	6.963	7.299	429	711	1.778	712
Aralık	3.104	3.102	1.690	1.045	87	130	147	
Ardahan	14.407	13.266	4.666	3.145	319	970	395	3.771
Arpaçay	17.081	16.659	7.893	5.878	324	502	2.005	57
Çıldır	9.428	8.652	3.192	2.545	464	756	951	744
Digor	5.704	5.379	1.430	2.236	166	127	468	952
Göle	13.304	12.666	2.731	5.998	498	2.301	1.034	104
Hanak	9.999	9.732	732	1.368	188	617	2.467	4.360
İğdır	14.890	13.905	8.612	2.996	302	708	1.231	56
Kağızman	11.053	10.430	4.534	4.229	265	258	675	469
Posof	8.035	7.509	2.292	2.015	428	982	529	1.263
Sarıkamış	14.801	14.038	5.269	6.556	418	331	779	685
Selim	9.307	8.606	2.132	3.057	246	439	1.016	1.716
Susuz	6.661	6.301	1.964	3.192	193	209	368	375
Tuzluca	8.433	8.242	4.261	2.147	192	292	1.326	24
Toplam	165.093	15.6379	58.361	53.706	4.519	9.333	15.169	15.291

İğdır, Tuzluca ve Aralık ilçeleri seçim sonuçlarına bakıldığında AP'nin üç ilçede de diğer partilere göre fazla oy aldığı görülmektedir. AP Kars ilçeleri içinde en yüksek oyu İğdır'dan almıştır. Tuzluca'da da oyların yarısına yakını almıştır. 1961 seçimlerinde Aralık ilçesinde en az oyu alan AP bu seçimde ilçede birinci parti olmuştur. CHP'nin oylarında 1961 seçimlerine göre düşüş olmuştur. CHP, 1961 seçimlerinde İğdır ve Aralık'ta en fazla oyu alan parti iken 1965 seçimlerinde bu iki ilçede üstünlüğünü kaybetmiştir. Seçimlere ilk kez katılan MP ve TİP bu üç ilçede de en az oy alan partiler olmuştur.

Kars'ta yapılan milletvekili seçiminde seçimi kazanan milletvekillerinin isimleri ve partileri şu şekilde idi: AP Celal Nuri Koç, Latif Aküzüm ve Abbas Ali Çetin, CHP Turgut Göle, Muzaffer Şamiloğlu ve Osman Yeltekin, YTP Cengiz Ekinci ve Sevinç Düşünsel ve TİP Adil Kurtel idi.³²¹

1.3.14. 1969 Milletvekili Seçimleri

1969 milletvekili seçimleri yapılmadan önce seçim sisteminde değişiklik yapılarak millî bakiye seçim sistemi yerine barajsız D'Hont seçim sistemi³²² kabul edildi. 12 Ekim 1969'da milletvekili seçimi bu sisteme göre yapıldı.³²³

12 Ekim 1969 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerine AP, CHP, MP, TİP, YTP, Birlik Partisi (BP), Güven Partisi (GP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olmak üzere 8 siyasi parti katıldı. Seçimlere 14.788.552 kayıtlı seçmenden 9.516.035 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %64,3 olduğu seçimde 450 milletvekili seçildi. Seçimde partilerin aldıkları oy sayısı, oy oranı ve milletvekili sayısı aşağıdaki tabloda gösterilen şekilde idi.³²⁴

321 TBMM Albümü 1920-2010, C II 1950-1980, s.868-869.

322 “Bu sisteme göre siyasi partilerin ve bağımsız adayların elde ettikleri milletvekilleri sayısı şu şekilde hesaplanacaktı: Seçim katılmış olan siyasi partilerin ve bağımsız adayların, adları alt alta ve aldıkları muteber oy sayıları da hizalarına yazılır. Bu rakamlar önce bire, sonra ikiye, sonra üçe... ila, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Elde edilen paylar, parti ayrımı yapılmaksızın en büyükten, en küçüğe doğru sıralanır. Milletvekillikleri bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara, rakamların büyüklük sırasına göre tahsis olunur. Son kalan milletvekilliği için, birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde bunlar arasında ad çekilmek suretiyle, tahsis yapılır. Bir seçim çevresinde, kullanılan muteber oy pusulaları toplamının o çevreden çıkacak, milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez. Bu gibi hallerde, milletvekilliği elde edemeyen siyasi partiler veya bağımsız adaylar ve aldıkları oylar nazara alınmaksızın milletvekillikleri geriye kalan partiler ve bağımsız adaylar arasında yukarıdaki fıkra gereğince paylaşılır. Şayet seçime katılan siyasi partilerden ve bağımsız adaylardan hiçbiri, yukarıdaki fıkroda gösterilen sayı kadar oy almamışlarsa, milletvekillikleri gene ikinci fıkra hükümlerine göre paylaşılır.” **Resmî Gazete**, 23 Mart 1968, S 12856.

323 TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s.XIII.

324 TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, s.28.

Tablo 1.6. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı

Siyasi Parti	Aldığı Oy	Oy Yüzdesi	Milletvekili Sayısı
AP	4.229.712	%46,6	256
CHP	2.487.006	%27,4	143
GP	597.818	%6,6	15
BP	254.695	%2,8	8
MP	292.961	%3,2	6
YTP	197.929	%2,2	6
MHP	275.091	%3,0	1
TİP	243.631	%2,7	2
Bağımsız	511.023	%5,6	13

Kars'ta yapılan seçime katılım oranı %65,6 oldu.³²⁵ Partilerin Kars ve ilçelerinde aldıkları oy sayıları ile oy oranları da aşağıdaki şekilde idi.³²⁶

325 TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, s.61.

326 DİE, *12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları*, DİE Yayınları Yayın No:598, Ankara 1970, s.17.

Tablo 1.7. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı

İLÇELER	AP	CHP	GP	MP	MHP	TİP	YTP	Bağımsız
Merkez	7.515 %43,2	6.368 %36,6	721 %4,1	354 %2,0	317 %1,8	842 %4,8	219 %1,3	1.072 %6,2
Aralık	2.314 %69,5	369 %11,1	91 %2,7	36 %1,1	355 %10,7	153 %4,6	8 %0,2	5 %0,1
Ardahan	4.267 %31,4	6.530 %48,0	508 %3,7	108 %0,8	217 %1,6	1.828 %13,4	91 %0,7	50 %0,4
Arpaçay	8.001 %49,8	5.305 %33,0	309 %1,9	301 %1,9	294 %1,8	1.149 %7,2	65 %0,4	657 %4,0
Çıldır	3.475 %40,3	2.956 %34,3	406 %4,7	177 %2,1	136 %1,6	887 %10,3	553 %6,4	25 %0,3
Digor	3.236 %51,0	2.015 %31,8	206 %3,3	50 %0,8	76 %1,2	272 %4,3	471 %7,4	14 %0,2
Göle	6.691 %51,2	4.033 %30,8	1.140 %8,7	147 %1,1	113 %0,9	640 %4,9	82 %0,6	230 %1,8
Hanak	1.813 %17,7	5.708 %55,8	169 %1,7	66 %0,7	125 %1,2	2.193 %21,4	129 %1,3	24 %0,2
İğdir	5.231 %34,4	2.238 %14,7	290 %1,9	141 %0,9	5.967 %39,3	1.221 %9,1	59 %0,4	48 %0,3
Kağızman	5.073 %47,5	4.136 %38,7	546 %5,1	68 %0,6	87 %0,8	429 %4,0	325 %3,1	24 %0,2
Posof	2.528 %34,6	3.288 %45,0	336 %4,6	123 %1,7	161 %2,2	715 %9,8	128 %1,8	23 %0,3
Sarıkamış	5.987 %48,0	3.380 %27,1	778 %6,2	104 %0,8	473 %3,8	427 %3,4	1.265 %10,1	68 %0,6
Selim	2.602 %31,1	3.043 %30,3	209 %2,5	816 %9,7	166 %2,0	871 %10,4	333 %4,0	340 %4,0
Susuz	2.540 %46,8	2.000 %36,9	269 %5,0	51 %0,9	133 %2,5	298 %5,5	45 %0,8	88 %1,9
Tuzluca	6.341 %68,2	999 %10,8	270 %2,9	45 %0,5	522 %5,6	1.078 %11,6	31 %0,3	10 %0,1
Toplam	67.614 %42,9	52.368 %33,3	6.248 %4,0	2.587 %1,6	9.142 %5,8	13.003 %8,3	3.804 %2,4	2.678 %1,7

İğdir'daki seçim sonuçlarına bakıldığında seçimlere ilk kez katılan MHP'nin büyük bir başarı göstererek Kars ilçeleri içinde en yüksek oyu İğdir'dan aldığı görülmektedir. Ancak Aralık ve Tuzluca'da aynı başarıyı gösterememiştir. Bu iki ilçede seçimi üçüncü sırada tamamlamıştır. AP, Aralık ve Tuzluca'da seçimi ilk sırada tamamlamıştır. Kars ilçeleri içinde en yüksek oyu bu iki ilçede almıştır.

Kars'ta yapılan milletvekili seçiminde AP'den Latif Aküzüm, Musa Doğan, Kemal Kaya, Veyis Koçulu ve İsmail Hakkı Alaca, CHP'den ise Kemal Güven, Kemal Okyay, Osman Yeltekin ve Turgut Artaç milletvekili olarak seçildiler.³²⁷

1.4. İğdir'da Belediyelerin Yaptıkları Çalışmalar

Türkiye'de belediye yönetimleri kuruluşun 1930 yılına kadar Osmanlı Devleti belediye kanunları olan 1864 Dersaadet Vilayet Nizamnamesi, 1877 Vilayet Belediye Kanunu ve 1912 Dersaadet Teşkilat Belediyesi hakkındaki Kanun-u Muvakkata'ya göre faaliyetlerini sürdürdüler. 1930'lu yıllarda ise yeni Belediye Kanunu, Hıfzıssıhha Kanunu, Belediyeler Bankası Kanunu, Yapı, Yollar ve İstimlak Kanunlarının çıkarılmasıyla Türkiye'de belediyeciliğin yasal alt yapısı güçlendirildi. Türkiye 1923'te Osmanlı'dan 389 belediye devralmıştı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurulan 32 belediye ile sayı 421'e ulaşmıştı. Bu dönemde etkin bir belediyecilik hizmeti gerçekleşmemiştir. Mali kaynak yetersizliği, personel eksikliği gibi sebeplerden dolayı şehirlerde altyapı, su, elektrik, ulaşım sorunları yaşanmaktaydı.³²⁸

İğdir'ın 1920'de anavatana katılmasından sonra şehirdeki belediye hizmetlerinin yetersiz olduğu görülmektedir. 1921 yılında Belediye Reisi Paşa, Belediye Azaları Baba ve Hacı Mirze Kars milletvekilleri vasıtasıyla TBMM'ye gönderdikleri telgrafta şehirde yaşanan sorunları şu şekilde dile getirmişlerdi: “*Şehrin umumi varidatı emvali metruke namıyla Hükümet tarafından idare olunuyor. Şehrimizde belediye namına eytamhane, eczane, hastane, mektep ve saire yoktur. Belediyenin idaresi için bir binası yoktur. Ve çavuşu beslemeye iktidarı yok. Belediye gülünç bir halde yaşıyor. Ancak kuru nam taşıyor. Millet her vergiyi verdiği halde bir mâlî idareye malik değildir. Şehrimiz idaresizlikten yıkılıp dağılıyor. Güzelliğini kaybediyor. Bu gayritabiî hallere nihayet*

327 **Resmî Gazete**, 20 Ekim 1969, S 13331.

328 Hazine Doğualp, **Kars Belediyesi Tarihi (1920- 1970)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, Kars 2014, s.14.

vermek için ve daimî vakitte muhtaçlara muavenette bulunmak için şehrin umumi varidatının Hükümet tasarrufundan iadesi ile belediye idaresine teminini siz muhterem olan milletvekilleri müdafilerimizin vasıtasıyla bu halleri Büyük Millet Meclisine bildirmenizi istifham ediyoruz.” Kars milletvekilleri de Iğdır’da var olan sorunları ve belediye hizmetlerinin yetersizliğini dile getirerek, TBMM’den bu sorunların çözümünü istemişlerdi.³²⁹

Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında Türkiye’nin birçok yerinde olduğu gibi Iğdır bölgesindeki belediyelerde de maddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. 1929-1938 yılları arasında Iğdır ve Tuzluca Belediyesine ait tahmini gelir, gerçek gelir, tahsilât ve masraf durumu da aşağıda gösterilen şekilde idi.³³⁰

Tablo 1.8. 1929-1938 Yılları Arası Iğdır Belediyesi Gelir Durumu

Seneler	Muhammenat (Tahmini gelir)	Tahakkukat (Gerçek gelir)	Tahsilât	Masarifat
1929	11.280	9.468	7.411	8.198
1930	13.000	10.995	9.480	8.369
1931	20.300	10.956	11.618	13.375
1932	22.910	11.900	12.639	11.943
1933	13.000	10.280	9.794	9.853
1934	14.000	11.156	10.844	10.683
1935	15.000	15.901	12.478	12.229
1936	19.570	18.984	18.613	18.388
1937	28.425	38.557	27.773	25.145
1938	27.765	41.230	27.026	27.101

329 TBMMZC, I. Dönem, C 14 / B 119, s.393.

330 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), **Belediyeler İstatistiği (1929-1935)**, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s.11; BİUM, **Belediyeler İstatistiği (1929-1938)**, Ulusal Matbaa, Ankara 1941, s.41

Tablo 1.9. 1929-1938 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir Durumu

Seneler	Muhammenat (Tahmini gelir)	Tahakkukat (Gerçek gelir)	Tahsilat	Masarifat
1931	2.065	722	721	752
1932	2.807	856	566	556
1933	1.608	1.550	1.233	1.017
1934	2.639	1.667	1.436	1.269
1935	2.755	1.668	1.469	1.345
1936	3.296	2.443	2.171	1.875
1937	3.865	3.365	3.231	3.141
1938	4.735	3.274	2.537	2.490

Belediyeler her yıl tahmini bütçe oluşturmalarıdır. Tahmini bütçeler bir önceki yılın gelirlerine göre hazırlanırdı. Iğdır Belediyesinin tahmini bütçe ile gerçek gelirlerine bakıldığında tahmini bütçenin gerçek gelirden en fazla olduğu yılların 1931 ve 1932 yılları olduğu görülmektedir. 1936 yılında farkın azaldığı, 1937 ve 1938 yıllarında ise gerçek gelirlerin tahmini bütçe gelirlerini aştığı görülmektedir. Iğdır Belediyesi bu yıllar içerisinde denk bütçe ve bütçe artışı sağlayamamıştır. Denk bütçeye en yakın yıl 1938 yılı olmuştur. Tuzluca Belediyesinin de denk bütçe oluşturamadığı ve tahsilât oranının artışına bağlı olarak harcamaların da arttığı görülmektedir. Tuzluca Belediyesinin 1931 yılı tahmini gelirine göre gerçek gelir oranı düşük seviyede kalmıştır. Ancak gerçek gelirin tamamına yakını tahsil edilmiştir. Tuzluca Belediyesi bu dönemde denk bütçe oluşturamamıştır. Belediyenin tahsilât oranının artışına bağlı olarak yaptığı harcamalarda da artış olmuştur.

Iğdır Belediyesi 1938 yılındaki gelirlerin bir kısmıyla Iğdır şehir merkezine parke ve bordur yapılmasını planladı. Bu amaçla 22 Temmuz 1938 tarihinde 400 lira keşif bedeli ile yapılacak işin ihalesi yayımlandı.³³¹ Iğdır Belediyesi 1939 yılında şehrin elektrik sorununu

331 Kars Gazetesi, 20 Temmuz 1938, S 661.

çözmek için çalışmalar yaptı. 17 Kasım 1939 tarihinde Iğdır elektrik şebeke tesisatının temeli törenle açıldı. Törene şehrin mülkiye ve askeri erkânı ile kalabalık bir halk kitlesi katıldı. Belediye Başkanı Rıza Yalçın, yaptığı konuşmada Iğdır'a cumhuriyet rejiminin her sahada gösterdiği alakaya halk namına teşekkür etti. Kars Valisi Akif Eyidoğan da Iğdır'ın kalkınması yolundaki hamlelerden şükranla bahsederek, Iğdır gibi yurdumuzun uzak bir köşesine ışık getirme yolunda gösterilen iradeyi gönlümüzün bütün heyecanı ile alkışladıklarını belirtti. Kaymakam Salah Gedik'te hayırlı uğurlu olması temennisiyle alkışlar arasında ilk kazmayı vurdu. Iğdır elektrik tesisat işinin altı haftada tamamlanacak olmasıyla Iğdır ilk defa elektriğe kavuşacaktı.³³² Sonraki yıllarda Iğdır Belediyesi elektrik kullanımını arttırmak için çalışmalarına devam etti. 1967 yılı itibarı ile Iğdır'da en ücra köşeye kadar her yeri ışıklandırma kapasitesine ulaştı. Belediye elektriği 25 kuruş karşılığında Devlet Su İşleri (DSİ)'den almakta sanayi tesislerine 33,5 kuruştan diğer abonelelere de 35,5 kuruştan vermekteydi.³³³

1940 yılında ise halkevi, postane ve hamam caddelerindeki yollar şose haline getirildi. Bunlara ek olarak, Şehit Mehmet Çavuş caddesinin eksik olan 500 m yol 3.700 liraya ihale edilerek çalışmalara başlandı. 1940 yılında belediyenin yaptığı diğer bir çalışma da park ve bahçe düzenlemeleri idi. Şehirdeki park için bir bahçıvan nezaretinde işçiler görevlendirildi. Park için İstanbul'dan çeşitli tohumlar getirildi. Parkın iç ve dış duvarları ile sinema salonunun içi, dışı ve bahçedeki yazlık sahne yeniden yapılmış şekilde tamir edildi. Belediye tarafından fidanlıkların mevcutlarına ilaveten 20.000 liralık kavak fidanı ve 1.000 akasya fidanı dikildi. Ayrıca belediye Hudut Alayı Karargâhına ve Tuzluca Belediyesine de fidan yardımında bulundu. Belediyeye ait olan ve İstanbul'a tamir için gönderilen radyo tamir ettirilerek teslim alındı. Radyoya ilave olarak da hoparlörler satın alınarak halkın hizmetine sunuldu.³³⁴

Iğdır Belediyesi 1948 yılında elektrik santral binası yapımı için çalışmalara başladı. Bu kapsamda keşif bedeli 19.434 lira olan bir ihale açmıştı.³³⁵ 1953 yılında Iğdır Belediyesi yaptığı çalışmalar kapsamında şehir içindeki ana caddeye parke döşemesi için kazı çalışmalarına

332 **Kars Gazetesi**, 17 İkinci Teşrin 1939, S 794.

333 **Kars İl Yıllığı 1967**, Tisa Matbaacılık, Ankara 1967, s.202.

334 **Kars Gazetesi**, 17 İkinci Teşrin 1940, S 843.

335 **Kars Gazetesi**, 3 Mart 1948, S 1606.

başladı. Ayrıca fabrikalara giden yolun yakınındaki su kanalını bir metre geri aldirarak yolu genişletti. 1953 yılında yaptığı diğer bir çalışmada belediyeye ait bir garaj yapılması idi. Belediye yapılan bu garaj sayesinde 4.000 lira gelir elde ediyordu. Iğdır Belediyesi bu dönemde çevre düzenlemeleri çalışmaları da yapmıştı. Bu kapsamda belediye bahçesine iki havuz yaptırmış ve bu havuzlara fiskiye tesisatı da yapmıştı. Bu çalışma Iğdır halkını memnun etmişti.³³⁶

Iğdır Belediyesi şehirdeki eğitim hizmetlerine de katkı sunmaktaydı. 1959 yılında Iğdır Ortaokul Yaptırma Derneğinin belediyeden bir okul yeri talep etmesi üzerine Iğdır Belediye Meclisi bu talebi gündemine alarak imar planında gösterilen yerden 10 dekar alanı kamulaştırarak Millî Eğitim Bakanlığına devredilmesine karar vermişti. Ayrıca Iğdır Ortaokul Yaptırma Derneğine 15.000 lira yardımda bulunmuştu.³³⁷

Iğdır Belediyesi 1967 yılında ilçenin elektrik ve su ihtiyacını karşılayacak durumda gelmişti. Iğdır Belediyesinin 1964-1967 yılları arası gelir ve gider durumu aşağıda gösterilen şekilde idi.³³⁸

Tablo 1.10. 1964-1967 Yılları Arası Iğdır Belediyesi Gelir ve Gider Durumu

Yıllar	Gelir		Gider		
	Tahakkuk	Tahsilât	Cari	Yatırım	Toplam
1964	713.417.53	609.321.55	498.621.28	106.952.72	605.574.10
1965	905.411.25	857.506.05	373.994.81	201.981.84	575.976.65
1966	970.581.83	913.378.41	496.957.32	319.437.51	816.994.83
1967	1.195.857.47	1.108.971.10	668.179.84	190.175.39	858.355.23

Tablodaki verilere göre Iğdır Belediyesinin gelirlerinin sürekli artışı görülmektedir. Gelir artışına bağlı olarak belediyenin yatırım miktarı da artmıştır. Ancak 1967 yılında belediyenin gelirlerinin ve tahsilâtın en

336 **Birlik Gazetesi**, 6 Temmuz 1953, S 196.

337 **Bugün Gazetesi**, 4 Şubat 1959, S 277.

338 **Kars İl Yıllığı 1967**, s.212-214.

fazla olan yıl olmasına karşın yatırımlarında önceki yıllardaki artışın aksine bir gerileme yaşanmıştır.

Tuzluca Belediyesi 1967 yılı itibari ile yol yapımında ilerleme kaydetmiş ise de ilçenin elektrik ve su ihtiyacı giderilememiştir. Tuzluca Belediyesinin 1964-1967 yıllarında gelir ve gider durumu da aşağıda gösterilen şekilde idi.³³⁹

Tablo 1.11. 1964-1967 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir ve Gider Durumu

Yıllar	Gelir		Gider		
	Tahakkuk	Tahsilât	Cari	Yatırım	Toplam
1964	118.576.61	118.576.11	63.403.54	8.928.00	77.331.54
1965	105.155.17	105.155.17	67.459.15	3.720.00	71.188.15
1966	137.159.57	137.159.57	96.390.42	2.718.56	129.108.96
1967	190.484.56	190.484.56	113.022.24	60.589.15	173.911.39

Tuzluca Belediyesi bu dönemde tahakkuk eden gelirlerini büyük oranda tahsil etmiştir. 1967 yılında belediyenin gelirlerinde önceki yıllara göre fazla bir artış olmuş ve bu durumda belediyenin yatırımlarını arttırmasını sağlamıştır.

Aralık Belediyesinde 1967 yılı itibariyle şehircilik çalışmaları henüz başlamamıştı. Belediyenin on beş dekarlık bir arsası bulunmaktaydı. Bu arsanın dört dekarı üzerinde belediye binası inşa edilmişti. Belediye 2,5 beygirlik bir dinamo ile sokakların ancak bir bölümünü aydınlatabiliyordu. Bu dönemde belediyeye ait bir adet kamyon bir adet dozer ve bir adet traktör bulunmaktaydı. Aralık Belediyesinin 1964-1967 yılları arası gelir gider durumu da aşağıda gösterilen şekilde idi.³⁴⁰

339 Kars İl Yıllığı 1967, s.212-215.

340 Kars İl Yıllığı 1967, s.211-213.

Tablo 1.12. 1964-1967 Yılları Arası Aralık Belediyesi Gelir ve Gider Durumu

Yıllar	Gelir		Gider		
	Tahakkuk	Tahsilât	Cari	Yatırım	Toplam
1964	103.516.00	101.376.00	100.810.00	-	100.810.00
1965	96.573.00	92.063.00	68.720.00	35.452.00	104.172.00
1966	152.000.00	142.861.00	79.674.00	32.562.00	112.236.00
1967	171.619.00	144.219.00	124.334.00	35.307.00	159.641.00

Aralık Belediyesi 1964 yılında elde edilen gelire yatırım yapmamıştır. Diğer yıllarda da elde edilen gelire göre yatırım için harcanan miktarında az olduğu görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'IN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

2.1. İğdir'in İdari Teşkilatlanması

İğdir ve çevresi 1406 yılında Karakoyunluların, 1469 yılında Akkoyunluların hâkimiyetinde kalmıştır. 1414 yılında Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nda Safevileri yenmesi ile Doğu Anadolu Bölgesi ve Aras Havzası Osmanlı Devleti'nin egemenliğine geçti. III. Murat döneminde İğdir, Tuzluca ve Aralık bölgesinin fethiyle bölgede Osmanlı Devleti'nin egemenliği kesinleşti.³⁴¹ 1583'te Osmanlı Devleti Revan bölgesini fethederek, Revan eyaleti adıyla bir yönetim bölgesi oluşturdu. İğdir, Tuzluca ve Aralık yeni oluşturulan Revan eyaletine bağlandı.³⁴²

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 17 Mayıs 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Revan bölgesi Safevi Devleti'ne bırakıldı. 1722 yılında Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra Rusya'nın bölgeyi ele geçirme isteğinden dolayı Osmanlı Devleti bölgeye bir sefer düzenleyerek 3 Ekim 1724'te Revan ve çevresini ele geçirdi.³⁴³ Revan ve çevresinin fethedilmesinden sonra Aralık, İğdir ve Sürmeli nahiyeleri, Revan eyaletine bağlandı. Bu dönemde İğdir nahiyesinde 64 köy, 15 kışlak ve 1 mezra, Aralık nahiyesinde 30 köy, 8 kışla, 2 yayla ve 2 mezra, Sürmeli nahiyesinde de 48 köy, 8 mezra, 2 kışla ve 4 yayla bulunmaktaydı.³⁴⁴ 1736 İstanbul Antlaşması ile İran'a

341 İbrahim Güner, **İlimiz İğdir**, İl Millî Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yayınları, İğdir 1993, 138.

342 M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.347-348.

343 Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, s.533-539.

344 İrade Memmedova, "İğdir ve Çevresinin Nüfusu, Sosyal, Ekonomi ve Ticari Hayatı (18.

bırakılan Revan eyaleti ve Sürmeli Çukuru bölgesi 1827’de Rusya’nın denetimine girdi.³⁴⁵ Rusya 1829 yılında bölgeyi askeri bir idare merkezi haline getirdi. 1850 yılında yapılan idari bir taksimatla bölge Erivan, Nahçıvan, Gümrü, Yeni Bayezid ve Ordubad kazalarından oluşan Erivan vilayetine dönüştürüldü. Oluşturulan vilayetin başında askeri bir vali bulunuyordu. Vilayette vali yardımcısı ve Rus memurlardan oluşan bir vilayet meclisi ve mahalli olarak Şeyhülislamın riyasetinde Müslümanlar için Şer’i bir meclis kurulmuştu. Vilayette Rus memurlardan oluşan bir mahkeme bulunmaktaydı. 1868 yılında yapılan yeni bir idari düzenleme ile Erivan vilayeti; Erivan, Gümrü, Nahçıvan, Yeni Bayezid, Sürmeli, Daralagez ve Eçmiyadzin kazalarından oluşturuldu.³⁴⁶ İğdir ve çevresi 1917 yılına kadar Rusya’nın yönetiminde kaldı.³⁴⁷

I. Dünya Savaşı sırasında Bolşevikler Rusya’da bir ihtilal gerçekleştirerek ülke yönetimini ele geçirdi. Yönetimi ele geçiren Bolşevikler I. Dünya Savaşı’ndan çekilme kararı aldı.³⁴⁸ Bu kapsamda Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın dördüncü maddesi Rusya’nın Elviye-i Selâse’yi boşaltmasını ve bölgenin geleceğini halkoyu ile belirlenmesi hakkını tanıyordu. Rusya’nın bölgeyi tahliye etmesi üzerine bölgede asayişin temin edilmesi için Türk ordusu ileri harekâta başlayarak Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Kars’ı ele geçirdi. Bölgenin kurtuluşundan sonra hükümet bölgede halkoylaması ve yeni oluşturulacak idareyi tesis etmek için Dahiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalık Bey başkanlığında bir heyet oluşturup bölgeye gönderdi. 12 Haziran 1918’de başlayan halkoylaması sonucu bölge nüfusunun büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti yönetimini tercih etti. Bunun üzerine Mustafa Abdülhalık Bey başkanlığındaki heyet bölgede yeni oluşturulacak mülki teşkilat ve gerekli olan düzenlemeler ilgili çalışma yaparak bir rapor hazırladı. Rapor 30 Temmuz 1918’de hükümete sunuldu. Rapor da Elviye-i Selâse’de Batum ve Kars adıyla iki vilayet veya müstakil liva oluşturulması ve Kars vilayetinin Göle, Ardahan, Çıldır, Zaruşat, Şöregel, Akbaba, Sarıkamış İğdir, Kağızman, Nahçıvan, Oltu, Tavus-

ve 19. Yüzyıllar)”, **Tarih ve Kültür Bağlamında İğdir Sempozyumu İğdir Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.47.

345 Güner, **İlimiz İğdir**, s.138-139.

346 Mirza Bala, “Erivan” **İslam Ansiklopedisi**, C 4, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s.314.

347 Güner, **İlimiz İğdir**, s.139.

348 Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, s.79.

kerd ve Poshof kazalarından oluşturulması önerilmekteydi. Hükümet rapordaki öneriler doğrultusunda 11 Eylül 1918'de yayınladığı kararnameyle Kars'ı Batum vilayetine bağlı bir liva şeklinde teşkilatlandırdı.³⁴⁹

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması hükümleri gereğince Türk ordusunun bölgeden çekilmesi ile bölge İngiliz kontrolündeki Ermeni hâkimiyetine girdi.³⁵⁰ 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920'de TBMM'ye başvurarak Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılan Elviye-i Selâse'yi Ermeni işgalinden kurtarmak için taarruz kararı alınmasını istedi. Ankara'nın taarruz kararıyla ileri harekâta başlayan Türk ordusu bölgeyi Ermeni işgalinden kurtardı. 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile bölgenin yönetimi Türkiye'ye geçti.³⁵¹ Kazım Karabekir Paşa Kars'ın kurtuluşundan sonra bölgenin mülki teşkilatlanmasını kurmak için Fahrettin Erdoğan'ı geçici bir süreliğine vali olarak görevlendirdi. Ayrıca Kars'ın idari, asayiş ve ekonomik durumunu belirten bir rapor hazırladı. Raporda Kars'ın mülki ve idari teşkilatının bir an önce yapılmasını istedi. Ayrıca Oltu ve Iğdır kazalarının Kars'a bağlanmasını ve Kars ile Ardahan vilayetlerinden oluşacak yeni bir vilayet oluşturulmasını önerdi.³⁵² Yapılan bu çalışmalardan sonra bölgede mülki teşkilatın oluşturulması için 22 Mayıs 1921 tarihindeki İcra Vekilleri Heyeti toplantısında bir kanun lahiyası hazırlandı. Hazırlanan kanun lahiyası 7 Temmuz'da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa imzasıyla TBMM Riyaseti Celilesine sunuldu. TBMM'de yapılan görüşmeler sonucu kanun lahiyası kabul edildi. Kabul edilen kanunun Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları ile ilgili birinci maddesi "*Anavatana iltihak eden mahallerde Artvin, Ardahan, Kars; livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp Kazaları Beyazıt sancağına raptedilmiştir.*" şeklinde idi. Kabul edilen kanun 18 Temmuz 1921'de Ceride-i Resmiye'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Kanunun yürürlüğe girmesiyle Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt sancağına bağlandı.³⁵³

1925-1926 yıllarında Iğdır ve Kulp kazaları, Eleşkirt, Diyadin, Tu-

349 Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.209-218.

350 S.Esin Dayı, "Elviye-i Selâse Üç sancak (Kars, Ardahan ve Batum)'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2004, S 23, s.249.

351 Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.226-227.

352 Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.227-228.

353 Süleyman Tekir, *1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, Kars 2010, s.70-71.

tak, Karaköse kazalarıyla birlikte Bayazıt'a bağlı idi. Iğdır kazasının Aralık ve Kulp kazasının Pernevut adında birer nahiyeleri vardı. Iğdır'a bağlı 98 ve Kulp'a bağlı 108 köy mevcuttu. 1925-1926 yıllarında Iğdır'daki kurum yöneticileri: Kaymakam Akif Rahmi Bey, Mal Müdürü Ahmet Zühtü Bey, Hâkim Vehbi Bey, Müddeiumumî Salih Zeki Bey idi. Kulp (Tuzluca) kazasında ise Kaymakam Ahmet Şükrü Bey ve Mal Müdürü de Muhammed Hüseyin Bey idi.³⁵⁴

1926-1927 yıllarında Bayazıt'a bağlı kazalar bir önceki dönemle aynı olmakla birlikte bu dönemde Iğdır kazasına bağlı Aralık nahiyesi ve Kulp kazasına bağlı Oğurca nahiyesi bulunmaktaydı. Iğdır ve Kulp kazalarına bağlı köylerde bir önceki döneme göre herhangi bir değişiklik olmamıştı. Bu dönemdeki kurum yöneticilerinde değişiklikler olmakla birlikte yeni atanan kurum yöneticileri de olmuştu. 1926-1927 yıllarında Iğdır'da kurum yöneticileri: Kaymakam İhsan Bey, Mal Müdürü Muhammed Hüseyin Bey, Hâkim Abdurrahman Bey ve Müstantık Salim Bey idi. Kulp (Tuzluca) kazasında ise Kaymakam Şükrü Bey ve Mal Müdürü Şevket Bey görev yapıyordu.³⁵⁵

1927-1928 yıllarında Iğdır ve Kulp kazalarının idari taksimatında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1928-1929 yıllarında Bayazıt'a bağlı olan Iğdır kazası Aralık ve Cennetabat nahiyeleri ile 98 köyden oluşan bir yerleşim birimi idi. Tuzluca kazası da Oğurca nahiyesi ile 108 köyden oluşmaktaydı. 1928-1929 yıllarında Iğdır ve Tuzluca kazalarında bulunan devlet kurumları ve yöneticileri ise aşağıda belirtilen isimlerden oluşmaktaydı.³⁵⁶

354 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.512-513.

355 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.78-710.

356 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1929, s.368.

Tablo 2.1. İğdir ve Kulp (Tuzluca) Kazaları 1928-1929 Yıllarındaki Devlet Kurumları ve Kurum Yöneticileri

Devlet Kurumları	İğdir Kazası	Kulp Kazası
Kaymakam	Maksut Bey	İhsan Bey
Mal müdürü	Eşref Bey	-
Hâkim	Abdurrahman Bey	Masum Bey
Müddeiumumî	Mehmet Nuri Bey	-
Müstentik	M.Salim Bey	-
Hükümet Tabibi	M.Kemalettin Bey	-
Posta ve Telgraf Müdürü	Zeki Bey	Mustafa Bey

İğdir ve Tuzluca kazaları 1934 yılına kadar Bayazıt vilayetine bağlı olarak idare edildi. 1934 tarihinde çıkarılan bir kanunla İğdir ve Tuzluca kazaları Kars vilayetine bağlandı.³⁵⁷

1935 yılında İğdir kazasına bağlı 63 köy bulunmaktaydı. Bu köylerden 46 tanesi İğdir kaza merkezine, 6 Köy Aralık nahiyesine ve 11 köy de Cennetabat nahiyesine bağlı idi. Tuzluca kazasında ise 54 köy bulunuyordu. Bu köylerden 34 tanesi Tuzluca kaza merkezine 20 tanesi de Pernavut nahiyesine bağlı idi.³⁵⁸

1952 yılında DP iktidarı döneminde ülkenin önemli ilçelerinin il haline getirilme çalışmaları yapıldı. Konu ile ilgili çalışma yapan İçişleri Bakanlığı, İğdir'in da il haline getirilmesi tasarısını görüştü. Yapılacak olan çalışma ile İğdir il haline getirilecek, Kars'a bağlı birkaç ilçede İğdir'a bağlanacaktı. Bununla ilgili olarak, hükümet bir kanun teklifi hazırlayarak 1952 yılında TBMM'ye sundu.³⁵⁹ Ancak İğdir'in il olma tasarısı TBMM'ye sunulduktan sonra genel kurula getirilmedi. 1954 yılında Adıyaman, Adapazarı, Uşak ve Nevşehir'in il yapılmasından sonra İğdir'in il olma konusu İğdir kamuoyunda tekrar tartışılmaya

357 **Resmi Gazete**, 14 Haziran 1934, S 2727.

358 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı (BİGD), **Kars Vilayeti 20 ilkteşrin 1935**, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s.6.

359 **Kars Gazetesi**, 11 Nisan 1952, S 258.

başlandı. Konuyla ilgili olarak Kars milletvekillerinin ve İğdırlıların teşebbüse geçmesi gerektiği fikri ortaya çıktı.³⁶⁰ Bu düşüncenin uygulamaya konulması için 1955 yılı Şubat ayında İğdırlılar tarafından yedi kişilik bir heyet oluşturularak Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Ankara'ya gidecek heyette belediye başkanı, DP İlçe Başkanı, bazı illeri gelen DP'liler, tüccar ve müteahhitler bulunuyordu. Heyet öncelikli olarak İğdır'ın il olma meselesi olmak üzere İğdır'da iplik fabrikasının kurulması ve elektrik sorunun çözülmesi konularını da gündeme getirecekti.³⁶¹ Ankara'ya gidecek yedi kişilik heyetten dört kişi 4 Mart 1955 tarihinde Kars'a gelerek, konuyla ilgili Kars Valisiyle görüştüler. Diğer üç kişinin de 5 Mart 1955 tarihinde Kars'a gelmesiyle heyet Ankara'ya uğurlandı.³⁶² Ankara'ya giden heyet, burada yaptıkları görüşmelerden sonra İğdır'a döndüklerinde yaptıkları çalışmalar sunucu Serdarabad Barajı'ndan ovanın sulanması için 21 Mart 1955 tarihinde ihale yapılacağı, Erhacı Gölü'nün kurutulacağı, belediye için 40.000 liralık yardım yapılacağını belirtilmişlerdi. Ancak İğdır'ın il olma konusunda arzu edilen bir sonuca varılamamıştı.³⁶³ DP iktidara geldikten sonra İğdır'a önemli yatırımlar yapmış ancak seçimlerde istenen başarıyı elde edememişti. Bu durum İğdır'ın il olma sürecini olumsuz yönde etkilemişti.³⁶⁴

1955 yılında İğdır Kazası Merkez, Aralık ve Taşburun nahiyelerinden oluşmaktaydı. İğdır merkeze 42 köy, Aralık nahiyesine 6 köy ve Taşburun nahiyesine de 12 köy bağlı idi. Tuzluca kazası ise Merkez 48 köy, Pernavut nahiyesi ise 33 köyden oluşmaktaydı. Önceki yıllarda Cennetabat nahiyesi olarak İğdır'a bağlı iken 1955 yılında köy olarak Taşburun nahiyesine bağlanmıştı.³⁶⁵

İğdır'ın il olma konusu 1958 yılında tekrar gündeme geldi. İğdırlılar bu taleplerini Ankara'ya ulaştırmak için tekrar bir heyet oluşturdular.

360 Emine Kısıklı, "Demokrat Parti Döneminde Yerel Basında İğdır ve İğdır'ın İl olma Mücadelesi", **Tarih ve Kültür Bağlamında İğdır Uluslararası Sempozyumu İğdır Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.603.

361 **Ekinci Gazetesi**, 14 Şubat 1955, S 1026.

362 **Ekinci Gazetesi**, 5 Mart 1955, S 1043.

363 Hun, **İğdır Sevdası**, s.2060.

364 Kısıklı, "Demokrat Parti Döneminde Yerel Basında İğdır ve İğdır'ın İl olma Mücadelesi", s.605.

365 BİGM, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, DİE Yayınları Yayın No:412, Ankara 1961, s.293-298.

Heyette Belediye Başkanı Ali Ural, DP İlçe Başkanı Eşref Kaya, Belediye Meclis Üyeleri Mehmet Gülten ve Ali Rıza Bagane, Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Armağan ve Ticaret Odası Meclis Başkanı Kadir Karadeniz'den oluşmuştu. Heyet 21 Mart 1958 tarihinde Ankara'ya gitmek üzere Kars'a gitmişti.³⁶⁶ Kars'tan Ankara'ya geçen heyet Ankara'da Başbakan Adnan Menderes ve diğer hükümet yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirdi. Başbakanla yapılan görüşmede, Iğdır'ın coğrafi ve iktisadi durumu hakkında geniş bilgiler verdikten sonra Iğdır'ın il olması konusunda Iğdırlıların isteğini iletiler. Samimi bir hava içerisinde yapılan görüşmede Başbakan Adnan Menderes, Iğdır'ın yakında yeni tesislere kavuşacağını ve vilayet olma arzusunun da yerine getirileceğini belirtti.³⁶⁷ Heyet konuyla ilgili olarak İçişleri Bakanı Namık Gedik ile görüştü. İçişleri Bakanı elinde Iğdır ile ilgili bir dosyanın bulunduğunu ve Iğdır'ın il olma kararının TBMM gündemine geleceğini belirtti.³⁶⁸ Yapılan bu çalışmalardan sonra 1959 yılında İçişleri Bakanlığında oluşturulan bir komisyon il olmak isteyen 54 ilçenin durumunu inceledi. Yapılan incelemede 3 ilçe üzerinde il olma konusunda neticeye varıldı. Bu üç ilçeden biri de Iğdır idi.³⁶⁹ Komisyon il olma konusunda devam eden çalışmalar neticesinde il olacak ilçe sayısı 12'ye çıktı. Iğdır'ın da aralarında bulunduğu bu 12 ilçe için kanun teklifi hazırlandı.³⁷⁰ Ancak 1960 Askeri darbesi ile Iğdır'ın il olma süreci kesintiye uğradı.

1960 yılında Iğdır ilçesinin idari taksimatında değişiklik yapıldı. Yapılan değişiklik ile Aralık nahiyesi ilçe yönetim birimine dönüştürülerek Kars İline bağlandı.³⁷¹ Iğdır ilçesi 1960 yılında merkeze bağlı 42 köy ve Taşburun nahiyesine bağlı 11 köyden oluşmaktaydı. Tuzluca ilçe merkezine 48 ve Pernavut nahiyesine bağlı 33 köy bulunuyordu. Yeni oluşturulan Aralık ilçesine de 6 köy bağlı idi.³⁷²

1970 yılında Iğdır ilçesi merkez ve Taşburun bucağından oluşmaktaydı. Iğdır ilçe merkezine bağlı 42 köy ve Taşburun Bucacağına bağlı

366 **Bugün Gazetesi**, 22 Mart 1958, S 27.

367 **Kars Gazetesi**, 10 Nisan 1958, S 2066.

368 **Kars Gazetesi**, 28 Mart 1958, S 2079.

369 **Kars Gazetesi**, 23 Temmuz 1959, S 2422.

370 **Demokrat Kars Gazetesi**, 14 Kasım 1959, S 1249.

371 **Kars İl Yıllığı 1967**, s.93; Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s.43.

372 **DİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, DİE Matbaası Yayın No:444, Ankara 1963, s.312-321.

11 köy bulunmaktaydı. Bu dönemde Tuzluca ilçesi merkez ve Gaziler (Pernavut) bucağından oluşuyordu. Tuzluca ilçe merkezine bağlı 50 köy, Gaziler (Pernavut) bucağına bağlı 30 köy bulunuyordu. Aralık ilçesinde de bağlı 22 köy bulunmaktaydı.³⁷³

1992 yılına kadar Kars iline bağlı kalan Iğdır, 3 Haziran 1992 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 27 Mayıs 1992 gün ve 3806 Sayılı Kanunla Iğdır Merkez ilçe, Tuzluca, Karakoyun ve Aralık ilçelerinden oluşan bir il olarak teşkilatlandırıldı.³⁷⁴

2.2. Iğdır’ın Nüfus Yapısı

Iğdır ve çevresinin kısa sürelerle birçok devletin egemenliği altında olmasından dolayı nüfus ve istatistikî bilgiler elde etmek zorlaşmaktadır. Tarihte Sürmeli Çukuru olarak adlandırılan bölgede Rus kaynaklarında nüfus konusunda bazı bilgiler yer almaktadır.³⁷⁵ Bölgede 1886 yılında yapılan nüfus sayımına göre Sürmeli Sancağı ve çevresindeki yerleşmelerin nüfus sayıları: Sürmeli kazası 71.066, Iğdır 30.647, Daşburun 20.520 ve Kulp (Tuzluca) 19.899 idi.³⁷⁶ 28 Ocak 1897’de yapılan nüfus sayımında 343,5 km² yüz ölçüme sahip Sürmeli Çukuru’nda 88.844 kişi yaşamaktaydı.³⁷⁷ Rusya’da 1908 yılında yapılan nüfus sayımına göre Erivan eyaletine bağlı Sürmeli sancağında 234 köy ve 91.141 nüfus bulunmaktaydı.³⁷⁸

Türkiye’de ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapıldı. Yapılan nüfus sayımına göre Türkiye’nin nüfusunun 6.563.879 erkek ve 7.084.391 kadın olmak üzere 13.648.270 olduğu tespit edilmişti.³⁷⁹ 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre Iğdır kazasının nüfusu 13.384 erkek ve 11.825 kadın olmak üzere toplam 25.209 kişi olarak belirlenmişti. Tuzluca (Kulp) kazasının nüfusu da 5.349 erkek ve 5.178 kadın

373 DİE, **Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 25.10.1970**, DİE Matbaası Yayın No:672, Ankara 1973, s.321-333.

374 **Resmî Gazete**, 3 Haziran 1992, S 21247.

375 Güner, **İlimiz Iğdır**, s.140.

376 Memmedova, “Iğdır ve Çevresinin Nüfusu, Sosyal, Ekonomi ve Ticari Hayatı (18. Ve 19. Yüzyıllar)”, s.65.

377 Güner, **İlimiz Iğdır**, s.69.

378 İbrahim Güner, “Kafkaski Kalender Yıllığı’ındaki Iğdır’la İlgili Nüfus Verilerine Coğrafi Bir Yaklaşım”, **Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.131.

379 BUİM, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül III, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929, s.8.

olmak üzere toplam 10.527 kişi idi. Bayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Iğdır, Karaköse, Tuzluca (Kulp) ve Tutak kazalarından oluşan Bayazıt vilayetinin toplam nüfusu da 104.586 kişi idi. Bu dönemde Iğdır nüfus sayısı itibariyle Bayazıt vilayetinin en büyük kazası durumundaydı.³⁸⁰

1927 yılı nüfus sayımında nüfusun medeni hal durumu da tespit edilmişti. Iğdır'ın 1927 nüfus sayımına göre medeni hal durumu aşağıda gösterilen şekilde idi.³⁸¹

Tablo 2.2 Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Medeni Hal Durumu

Cinsiyet	Nüfus Mevcudu	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul
Erkek	13.384	7.628	5.502	43	8	3
Kadın	11.825	5.317	5.363	1.110	19	16
Toplam	25.209	12.945	10.865	1.353	37	19

Tablodaki bilgilere göre dul kadın nüfus sayısının dul erkek nüfus sayısından çok fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni 1. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Doğu Cephesi'ndeki Ermenilerle yapılan savaşlarda erkek nüfustan fazla kayıplar verilmesidir.

Nüfus sayımında tespit edilen diğer bir konu da nüfusun yaş grupları idi. Iğdır'ın 1927 nüfus sayımına göre yaş grupları da aşağıdaki tabloda verilen şekilde idi.³⁸²

380 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929, s.164.

381 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s.164.

382 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s.164.

Tablo 2.3. Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Yaş Grupları

Cinsiyet	Nüfus Mevcudu	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Meçhul
Erkek	13.384	422	1.274	2.048	2.197	1.090	4.641	1.073	434	194	11
Kadın	11.825	334	1.146	1.636	1.180	1.109	5.032	882	318	177	11
Toplam	25.209	756	2.420	3.684	3.377	2.199	9.673	1.955	752	371	22

Iğdır'ın yaş itibarı ile nüfus durumuna bakıldığında genç nüfusun çoğunlukta olduğu görülmektedir. 20-45 yaş grubunun dışındaki gruplarda erkek nüfusun fazla olduğu görülmektedir. 20-45 yaş grubunda erkek nüfus sayısının kadın nüfus sayısından düşük olmasının nedeni savaşlarda erkek nüfustan kayıpların olmasıdır. Tablo incelendiğinde 60 yaş ve üstü yaş grubundaki nüfusun çok az olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni sağlık kuruluşları ve hastalıklarla mücadeledeki yetersizliktir.

1927 nüfus sayımına göre Türkiye nüfusunun %58,46'sının bir mesleği bulunmaktadır. Bu oranın erkekler %85,49'nu kadınlar ise %35,14'nü oluşturmaktadır. Meslek sahibi olan nüfusun %47,71 ile büyük çoğunluğu ziraat alanında çalışmaktadır.³⁸³ Iğdır kazası nüfusu meslekler bakımından incelendiğinde erkeklerde 8.579 kişi ve kadınlarda 1.229 olmak üzere çalışan sayısı toplam 9.808 kişidir. Çalışan nüfustan 7.059 kişinin belirli bir mesleği yoktur ve bu çalışanlar muhtelif mesleklerde çalışmaktadırlar. Kazada 1.266 kişi ziraat işlerinde çalışmaktadır. Ziraat işlerinde çalışanlardan 1.179 tanesi kadın nüfustur. Kazada işsizlik yoğunudur ve kadın işsizlik oranı erkeklerden oldukça fazladır.³⁸⁴

1927 nüfus sayımında Türkiye'de okuma yazma bilen nüfus sayısı 1.111.496 kişidir. Okuma yazma bilen nüfus Türkiye nüfusunun %8,61 kadardır. Okuma yazma bilen nüfusun içinde erkekler %12,99, kadınlar %3,67 oranındadır.³⁸⁵ Iğdır kazasında okuma yazma bilenler 356 er-

383 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s.24.

384 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s.186.

385 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s.22.

kek 17 kadın olmak üzere toplam 373 kişidir. Okuma yazma bilenlerin toplam Iğdır nüfus içerisindeki oranı %1.48'dir. Bu oran Türkiye ortalamasının çok altındadır. Tuzluca kazasında da okuma yazma bilenler 107 erkek 2 bayan olmak üzere 109 kişidir. Bayazıt kazasında 565 erkek 38 bayan olmak üzere 603 kişi okuma yazma bilmektedir. Vilayetin Karaköse kazasında 1.058 erkek 14 kadın olmak üzere okuma yazma bilenlerin sayısı 1.072'dir. Tüm kazalarıyla birlikte Bayazıt vilayetinde toplam okuma yazma bilen kişi sayısı 2.665 idi. Iğdır kazası nüfus bakımından en büyük kaza olduğu halde okuma yazma oranında Karaköse ve Bayazıt kazasından sonra gelmektedir. Okuma yazma oranında kadınların sayısının çok düşük olduğu görülmektedir.³⁸⁶

Nüfus sayımında tespit edilen diğer bir konu da nüfusun doğum yerleriydi. 1927 nüfus sayımında Iğdır kazasındaki nüfusunun doğum yerleri de aşağıdaki tabloda belirtilen şekilde idi.³⁸⁷

Tablo 2.4. 1927 Nüfus Sayımında Iğdır Kazası Nüfusunun Doğum Yerleri

Cinsiyet	Nüfus Mevcudu	Türkiye	Irak	İran	Almanya	Bulgaristan	Yunanistan	Rusya	Meçhul
Erkek	13.384	12.372	4	163	-	2	1	841	1
Kadın	11.825	11.348	-	107	1	-	-	369	-
Toplam	25.209	23.720	4	270	1	2	1	1.210	1

Iğdır kazası nüfusunun doğum yerlerine bakıldığında nüfusun büyük çoğunluğunun Türkiye doğumlu olduğu görülmektedir. Yurt dışı doğumlu nüfusun büyük çoğunluğun olduğu ülkeler ise Rusya ve İran'dır.

Türkiye'de 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımından 8 yıl sonra 20 Ekim 1935'te ikinci nüfus sayımı yapıldı.³⁸⁸ Yapılan nüfus sayımı-

386 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s.164.

387 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s.266.

388 Celal Aybar, Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935, İstatistik Umum Müdürlüğü

na göre Türkiye nüfusunun 7.936.770 erkek ve 8.221.248 kadın olmak üzere toplam 16.158.018 olduğu ve nüfus yoğunluğuna göre de km²'ye 21 kişi düştüğü tespit edildi. 1927 yılında yapılan nüfus sayımı ile karşılaştırıldığında ülke nüfusunun 2.509.748 kişi arttığı görülmektedir.³⁸⁹

Iğdır 1921 yılında idari taksimatta yapılan değişiklikle kaza statüsünde Bayazıt vilayetine bağlanmıştır. 1934 yılında idari taksimatta yapılan değişiklikle Iğdır kazası Kars'a bağlandı.³⁹⁰ Bu nedenle Iğdır ve Tuzluca 20 Ekim 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımında Kars'ın kazaları olarak sayılmıştır.

20 Ekim 1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kars vilayetinin nüfusu 160.757 erkek ve 144.779 kadın olmak üzere toplamda 305.536'dır. Toplam nüfusun 45.233'ü şehirlerde 260.303'ü de köylerde yaşamaktadır. 17.380 km²'lik yüz ölçüme sahip Kars'ın nüfus yoğunluğu %18'dir. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasına eşittir.³⁹¹

20 Ekim 1935 yılında yapılan nüfus sayımında, Iğdır'ın nüfusu 16.722 erkek ve 14.551 kadın olmak üzere toplamda 31.273 kişidir. Toplam nüfusun 6.737'si şehirde 24.536'sı da köylerde yaşamaktadır. 2.105 km² yüz ölçümüne sahip Iğdır'da nüfus yoğunluğu %15'tir. Iğdır nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Iğdır toplam nüfus sayımına göre Kars Merkez (50.702), Sarıkamış (50.621), Arpaçay (33.466) kazalarından sonra nüfus sayısı bakımından Kars'ın dördüncü büyük kazasıdır.³⁹²

20 Kasım 1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre Tuzluca'nın nüfusu 6.673 erkek ve 6.187 kadın olmak üzere toplamda 12.860 kişidir. Toplam nüfusun 1.258'i şehirde 11.602'si de köylerde yaşamaktadır. 840 km²'lik yüz ölçüme sahip Tuzluca'da nüfus yoğunluğu %15'tir.

Yayımları, Ankara 1937, s.3.

389 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), **Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)**, DİE Yayınları Yayın No:75, Ankara 1937, s.3-4.

390 14 Haziran 1934 tarihinde yayımlanan Resmî Gazetede yapılan değişiklik şu şekilde İdi: "Bayazıt vilayetinin Iğdır ve Tuzluca kazaları bu vilayetten ayrılarak, Kars vilayetine ve Muş vilayetine bağlı Malazgirt kazası da bu vilayetten ayrılarak, Bayazıt vilayetine bağlanmıştır." **Resmî Gazete**, 14 Haziran 1934, S 2727.

391 BİGD, **Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)**, s.15.

392 BİGD, **Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)**, s.15.

Nüfus yoğunluğu bakımından da Türkiye ortalamasının altındadır. Tuzluca toplam nüfus bakımından Kars'ın en az nüfuslu kazasıdır.³⁹³

Bu dönemde Iğdır kazası, Merkez nahiye, Aralık nahiyesi, Cennetabat nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 63 köyden oluşmaktadır. Iğdır'ın şehir ve nahiye itibarı ile nüfusu ise şu şekildedir: Şehir merkezi 4.041 erkek ve 2.696 kadın olmak üzere toplamda 6.737 nüfusa sahiptir. Merkez nahiyesine bağlı 46 köy bulunmaktadır. Merkez nahiyesinin köyler dâhil nüfusu 8.161 erkek ve 7.833 kadın olmak üzere toplam 15.994 kişidir. Aralık nahiyesine bağlı 6 köy bulunmaktadır ve nahiyenin köylerle birlikte nüfusu 1.124 erkek ve 900 kadın olmak üzere toplamda 2.024'tür. Cennetabat nahiyesine bağlı 11 köy ve köylerle birlikte 3.396 erkek ve 3.122 kadın olmak üzere toplamda 6.518 nüfus bulunmaktadır.³⁹⁴

Tuzluca kazası bu dönemde merkez nahiye ve Pernavut nahiyesi ile bu nahiyelere bağlı 54 köyden oluşmaktadır. Tuzluca şehir merkezi 763 erkek ve 495 kadın olmak üzere toplam 1.258 nüfusa sahiptir. Merkez nahiyesine bağlı 34 köy bulunuyordu. Nahiyenin köylerle birlikte nüfusu 3.824 erkek ve 3.730 kadın olmak üzere toplamda 7.554 kişiydi. Pernavut nahiyesine bağlı 20 köy bulunmaktadır ve nahiye köylerle birlikte 2.086 erkek ve 1.962 kadın olmak üzere toplamda 4.048 nüfusa sahiptir.³⁹⁵

Iğdır nüfusunun okuryazarlık durumuna bakıldığında şehir merkezinde 1.379 erkek ve 201 kadın olmak üzere toplamda 1.580 kişinin okuma yazma bildiği görülmektedir. Bunun dışında 36 erkek ve 2 kadın olmak üzere 38 kişi ise sadece okuma biliyordu. Şehirde okuma yazma bilenler şehrin nüfusunun %24'nü oluşturuyordu. Erkeklerde okuma yazma oranı %35 iken kadınlarda bu oran %7,5 düzeyindeydi. Iğdır'ın nahiye ve köylerindeki nüfusunun okuryazarlık durumuna da bakıldığında 1.130 erkek ve 82 kadın olmak üzere toplamda 1.212 kişinin okuma yazma bildiği ve 16 erkek 2 kadının da sadece okuma bildiği görülmektedir. Okuma yazma oranı %5 idi. Erkeklerin okuma yazma oranı %9 iken bu oran kadınlarda %0,7 gibi düşük bir orandaydı.³⁹⁶

393 BİGD, Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935), s.15.

394 BİGD, Genel Nüfus Sayım Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s.6.

395 BİGD, Genel Nüfus Sayım Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935, s.6.

396 BİGD, Genel Nüfus Sayım Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin

Tuzluca kazasının şehir merkezinde 190 erkek ve 26 kadın olmak üzere 216 kişi okuma yazma bilmektedir. Şehirde 25 kişi ise sadece okuma biliyordu. Şehirde okuma yazma bilenlerin oranı %19,2 idi. Okuma yazma oranı erkeklerde %28,2 iken kadınlarda %5,3 idi. Kazanın köy ve nahiyelerinde 250 erkek ve 13 kadın olmak üzere 263 kişi okuma yazma biliyordu. Sadece okuma bilenlerin sayısı da 21 erkek ve 4 kadın olmak üzere 25 kişiydi. Okuma yazma oranı %2,5 olan köy ve nahiyelerde bu oran erkekler de %4,6 iken kadınlarda %0,3 idi.³⁹⁷

Türkiye’de üçüncü genel nüfus sayımı 20 Ekim 1940 tarihinde yapıldı. Yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusunun 8.898.912 erkek ve 8.922.038 kadın olmak üzere toplam 17.820.950 olduğu ve nüfus yoğunluğu bakımından km²’ye düşen nüfus sayısının da 23 olduğu tespit edildi. 1935 yılında yapılan nüfus sayımı ile karşılaştırıldığında ülke nüfusunun 1.662.932 kişi arttığı görülmektedir.³⁹⁸

Nüfus sayımına göre Kars vilayeti 194.243 erkek ve 162 291 kadın olmak üzere toplamda 356.534 nüfusa sahiptir. Toplam nüfusun 70.080’ni şehirlerde 286.454’de köylerde yaşamaktadır. 17.380 km²’lik yüz ölçüme sahip Kars’ta nüfus yoğunluğu km²’ye 21 kişi düşmektedir. Kars nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.³⁹⁹

Iğdır’ın nüfusu 18.189 erkek ve 15.832 kadın olmak üzere toplamda 34.021 kişidir. Toplam nüfusun 9.465’i şehirde 24.556’sı da köylerde yaşamaktadır. 2.105 km² yüz ölçümüne sahip Iğdır’da nüfus yoğunluğu bakımından km²’ye 16 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.⁴⁰⁰ Iğdır kazası, 1935 yılı nüfusuna göre 31.273 kişi iken 1940 yılı nüfus sayımına göre 34.021 olmuştur. Nüfus 5 yılda 2.748 kişi artmıştır. Bu dönemde Iğdır kaza merkezinde 9.465 kişi ve merkeze bağlı 47 köyde ise 15.533 kişi olmak üzere toplamda 24.998 nüfusa sahiptir. Iğdır’ın Aralık nahiyesi ve nahiyeye bağlı 7 köyde toplam 2.416 ve Cennetabat nahiyesi ve nahiyeye bağlı 12 köyde toplam 6.607 nüfus bulunmaktadır.⁴⁰¹

1935, s.64.

397 BİGD, Genel Nüfus Sayım Kat’i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935, s.65.

398 DİE, 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, DİE Yayınları Yayın No:158, Ankara 1941, s.III-IV.

399 DİE, 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s.345.

400 DİE, 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s.345.

401 DİE, 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s.346.

Tuzluca'nın nüfusu 8.441 erkek ve 7.178 kadın olmak üzere toplamda 15.619 kişidir. Toplam nüfusun 2.366'sı şehirde 13.253'ü de köylerde yaşamaktadır. 840 km² yüz ölçümüne sahip Tuzluca'da nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 19 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.⁴⁰² Tuzluca kaza merkezi 2.366 kişi ve merkeze bağlı 44 köyde 8.192 kişi olmak üzere toplamda 10.558 nüfusa sahiptir. Kazanın Pernavut Nahiyesi ve nahiyeye bağlı 28 köyde toplam 5.061 nüfus bulunmaktadır.⁴⁰³

21 Ekim 1945 tarihinde yapılan dördüncü genel nüfus sayımına göre Türkiye 9.446.580 erkek ve 9.343.594 kadın olmak üzere toplam 18.790.174 nüfusa sahiptir. Nüfus yoğunluğu olarak km²'ye düşen kişi sayısı 24'tür. 1940 yılında yapılan nüfus sayımına göre 17.820.950 olan ülke nüfusu 969.224 kişi artarak 18.790.174 olmuştur.⁴⁰⁴

Kars ilinin nüfusu 203.826 erkek ve 177.350 kadın olmak üzere toplamda 381.176'dır. Nüfus yoğunluğu olarak km²'ye 21 kişi düşmektedir. Toplam nüfusun 62.709'u şehirlerde 818.467'si de bucak ve muhtarlıklarda yaşamaktadır.⁴⁰⁵ 1940 yılında yapılan nüfus sayımına göre 356.534 olan Kars'ın nüfusunun 5 yıl içinde 24.642 kişi arttığı görülmektedir. Kars'ta nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının altındadır.

İğdir ilçesi bu dönemde 17.726 erkek ve 15.913 kadın olmak üzere toplamda 33.639 nüfusa sahiptir. Toplam nüfusun 8.644'ü şehirde 24.995'i de bucak ve muhtarlıklarda yaşamaktadır. 1.992 km² yüz ölçümüne sahip İğdir'da nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 17 kişi düşmektedir. Tuzluca ilçesinin nüfusu da 9.814 erkek ve 8239 kadın olmak üzere toplamda 18.053 kişidir. Toplam nüfusun 2.577'si şehirde 15.476'sı da bucak ve muhtarlıklarda yaşamaktadır. 1.912 km² yüz ölçümüne sahip Tuzluca'da nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 9 kişi düşmektedir.⁴⁰⁶

İğdir ilçesinin 1940 yılında 34.021 olan nüfusunun 1945 yılında 33.639'a düştüğü görülmektedir. Bu durumun sebebi idari taksimatta yapılan değişikliklerle bazı köylerin Tuzluca ilçesine bağlanmasıdır. 1940 yılında 2.105 km² alana sahip olan İğdir ilçesinin alanı 1945 yılında

402 DİE, 20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s.345.

403 DİE, 20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s.346.

404 BİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, DİE Yayınları Yayın No:286, Ankara 1950, s.3-4.

405 BİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.21.

406 BİGM, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.21.

1.992 km²'ye düşmüştür. Tuzluca ilçesinin de 1940 yılındaki alanı 840 km² iken bu alan 1945'te 1.912 km²'ye yükselmiştir. Bu durumda Iğdır'ın nüfusunda azalma meydana gelirken Tuzluca'nın nüfusunda artış olmuştur. Iğdır ilçesinin alanının azalmasına bağlı olarak km²'ye düşen kişi sayısı 1940 yılında 16 iken 1945 yılında 17 olmuştur. Tuzluca ilçesinde 1940 yılında km²'ye 19 kişi düşerken alanın artmasına bağlı olarak 1945 yılında km²'ye 9 kişi düşmüştür. Km²'ye düşen kişi sayısına göre Iğdır ve Tuzluca ilçeleri nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

22 Ekim 1950 tarihinde yapılan beşinci genel nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 1945 yılına göre 2.157.014 kişi artarak 20.947.188 oldu. Nüfus yoğunluğu bakımından da km²'ye düşen nüfus sayısı 27 olmuştur.⁴⁰⁷ Sayım sonuçlarına göre Kars ilinin nüfusu, 55.287 şehir ve 354.949 köy nüfusu olmak üzere toplam 410.236 olmuştur. Kars'ta nüfus yoğunluğu da km²'ye 22 düşmüştür. Nüfus yoğunluğu bakımından da Türkiye ortalamasının altındadır.⁴⁰⁸ 1945 yılı nüfus sayımına göre Kars'ın nüfusu 29.060 kişi artmıştır.

Iğdır'ın nüfusu, şehir 7.826 ve köy 31.585 olmak üzere toplam 39.411 olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 20 kişi düşmektedir. Tuzluca'nın nüfusu da 1.974 şehir ve 16.188 köy nüfusu olmak üzere toplam 18.162 olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 9 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından da Türkiye ortalamasının altındadır.⁴⁰⁹ Iğdır'ın nüfusu 1945 yılı sayımına göre 5.772 kişi artmıştır. Tuzluca'nın nüfusu da 1945 yılı sayımına göre 109 kişi artmıştır.

23 Ekim 1955 tarihinde yapılan genel nüfus sayımına göre Türkiye 24.064.763 nüfusa sahiptir. Nüfus yoğunluğuna göre de km²'ye düşen nüfus sayısı da 31'dir. 1950 yılındaki sayıma göre Türkiye nüfusu 3.117.575 kişi artmıştır.⁴¹⁰

Sayım sonuçlarına göre Kars ilinin nüfusu 82.416 şehir ve 405.428 nahiye ve köy nüfusu olmak üzere toplam 487.844 olmuştur. Toplam nüfusun 259.215'i erkek, 228.629'u ise kadın nüfustan oluşmaktadır.

407 BİGM, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:410, İstanbul 1961,s.3.

408 BİGM, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.19.

409 BİGM, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.19.

410 BİGM, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, DİE Yayınları Yayın No:412, Ankara 1961, s.IX

Kars'ta nüfus yoğunluğu da km²'ye 26 kişidir.⁴¹¹ Kars'ın nüfusu 1950 yılına göre 77.608 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

İğdir'in nüfusu 9.646 şehir ve 39.589 nahiye ve köy nüfusu olmak üzere toplam 49.235 olmuştur. Toplam nüfus 25.962 erkek ve 23.273 kadın nüfustan oluşmaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 22 kişi düşmektedir. Tuzluca'nın da nüfusu 2.434 şehir ve 19.292 nahiye ve köy nüfusu olmak üzere toplam 21.726 olmuştur. Toplam nüfusun 11.208'i erkek, 10.518'i kadın nüfustan oluşmaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 17 kişi düşmektedir.⁴¹² İğdir'in nüfusu 1950 yılı sayımına göre 9.824 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu da 1950 yılında 20 iken 1955 yılında 22 olmuştur. İğdir'in hem nüfusu hem de nüfus yoğunluğunda artış olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Tuzluca'nın nüfusu 1950 yılı sayımına göre 8.564 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu da 1950 yılında 9 iken 1955 yılında 17 olmuştur. Tuzluca'nın hem nüfusu hem de nüfus yoğunluğunda artış olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

23 Ekim 1960 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 27.754.820 kişidir. Nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 36 kişi düşmektedir. 1955 yılı nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 3.690.057 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu olarak da km²'ye 36 kişi düşmektedir.⁴¹³ Kars İlinin nüfusu 96.427'si şehir ve 447.173'ü bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 543.600 kişidir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 29 kişi düşmektedir.⁴¹⁴ Kars'ın nüfusu 1955 yılı sayımına göre 55.756 kişi artmıştır.

İğdir'in nüfusu 12.730'u şehir ve 37.997'si bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 50.727 kişidir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 30 kişi düşmektedir. Tuzluca'da nüfus 2.287'si şehir ve 21.850' bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 24.137 kişidir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 20 kişi düşmektedir. Aralık ilçesinin nüfusu da 2.869'u şehir ve 7.322'si bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 10.191 kişidir. Nüfus yoğun-

411 BİGM, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.287.

412 BİGM, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.287.

413 DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, DİE Yayınları Yayın No:444, Ankara 1963, s.VII.

414 DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, s.311.

luđu km²'ye 17 kiři dūřmektedir.⁴¹⁵ İğdır'ın nūfusu 1955 yılı sayımına gōre 1.492 artmıştır. Tuzluca'nın nūfusu da 1955 yılı sayımına gōre 2.411 kiři artmıştır.

24 Ekim 1965 tarihinde yapılan nūfus sayımına gōre Tūrkiye nūfusu 31.391.421 kiřidir. Toplam nūfusun 15.996.964'ū erkekler 15.394.457'si ise kadınlardan oluřmaktadır. Nūfusun 10.805.817'si řehirlerde 20.585.604'ū kōylerde yařamaktadır. Nūfus yođunluđu km²'ye 41 kiřidir. 1960 yılı sayımına gōr Tūrkiye nūfusu 3.636.601 kiři artmıřtır.⁴¹⁶

1965 sayım sonuēlarına gōre Kars il nūfusu 312.952 erkek ve 293.361 kadın olmak ūzere toplamda 606.313 kiřidir. Toplam nūfusun 117.363'ū řehirde, 488.950'si kōylerde yařamaktadır. Nūfus yođunluđu olarak da km²'ye 33 kiři dūřmektedir.⁴¹⁷ Kars il nūfusu 1960 yılı sayımına gōre 62.713 kiři artmıřtır. Nūfus yođunluđu bakımından Tūrkiye ortalamasının altındadır.

İđdır'ın nūfusu 30.434 erkek ve 27.788 kadın olmak ūzere toplamda 58.222 kiřidir. Toplam nūfusun 15.701'i řehirde, 42.521' ise kōylerde yařamaktadır. Nūfus yođunluđu olarak da km²'ye 34 kiři dūřmektedir. Tuzluca'nın nūfusu 13.750 erkek ve 13.033 kadın olmak ūzere toplamda 26.783 kiřidir. Toplam nūfusun 3.234'ū řehirde, 23.549' ise kōylerde yařamaktadır. Nūfus yođunluđu olarak da km²'ye 22 kiři dūřmektedir. Aralık ilēesinin nūfusu 6.173 erkek ve 5.519 kadın olmak ūzere toplamda 11.692 kiřidir. Toplam nūfusun 2.879'u řehirde, 8.813'ū ise kōylerde yařamaktadır. Nūfus yođunluđu olarak da km²'ye 19 kiři dūřmektedir. İđdır ilēesinin 1960 yılı sayımına gōre nūfusu 7.495 kiři artmıřtır. Nūfus yođunluđu olarak Tūrkiye ortalamasının altındadır. Kars ilinin nūfus yođunluđunu geēmiřtir. Tuzluca ilēesinin nūfusu 1960 yılı sayımına gōre 2.646 kiři artmıřtır. Aralık ilēesinin nūfusu ise 1960 yılı sayımına gōre 1.501 kiři artmıřtır. Tuzluca ve Aralık ilēelerinin nūfus yođunluđu ortalaması hem Tūrkiye hem de Kars il ortalamasının altında kalmıřtır.⁴¹⁸

25 Ekim 1970 tarihinde yapılan nūfus sayımına gōre Tūrkiye

415 DİE, 1960 Genel Nūfus Sayımı İl, İlēe, Bucak ve Kōyler İtibariyle Nūfus, s.311.

416 DİE, Genel Nūfus Sayımı Nūfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965, DİE Yayınları Yayın No:568, Ankara 1969, s.7.

417 DİE, Genel Nūfus Sayımı Nūfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965, s.18.

418 DİE, Genel Nūfus Sayımı Nūfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965, s.18.

nüfusu 35.605.176 kişidir. Toplam nüfusun 18.006.986'sı erkekler, 17.598.190'nı da kadınlardan oluşmaktadır. Nüfusun 13.691.10'u şehirlerde, 21.914.075'i ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu km²'ye 45 kişidir.1965 yılı sayımına göre Türkiye nüfusu 4.213.755 kişi artmıştır.⁴¹⁹

Kars ilinin nüfusu 335.249 erkek ve 324.769 kadın olmak üzere toplamda 660.018 kişidir. Toplam nüfusun 153.241'i şehirde, 506.777'si köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km²'ye 35 kişi düşmektedir.⁴²⁰ Kars il nüfusu 1965 yılı sayımına göre 53.705 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

İğdir'in nüfusu 34.596 erkek ve 33.563 kadın olmak üzere toplamda 68.159 kişidir. Toplam nüfusun 21.420'si şehirde, 46.739'u ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km²'ye 40 kişi düşmektedir. Tuzluca'nın nüfusu 15.348 erkek ve 14.828 kadın olmak üzere toplamda 30.176 kişidir. Toplam nüfusun 4.270'i şehirde, 25.906'sı ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km²'ye 24 kişi düşmektedir. Aralık ilçesinin nüfusu 7.279 erkek ve 6.642 kadın olmak üzere toplamda 13.921 kişidir. Toplam nüfusun 3.581'i şehirde, 10.340'ı ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km²'ye 22 kişi düşmektedir.⁴²¹ İğdir ilçesinin nüfusu 1965 yılı nüfus sayımına göre 9.937 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu olarak Türkiye ve Kars il ortalamasının altındadır. Tuzluca ilçesinin nüfusu 3.393 kişi artmış ve nüfus yoğunluğu olarak da Türkiye ve Kars il ortalamalarının altındadır. Aralık ilçesinin nüfusu da 2.229 kişi artmış ve yoğunluk bakımından Türkiye ve Kars il ortalamasının altındadır.

2.2.1. İğdir'a Gelen Göçlerin Nüfusa Etkisi

3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Elviye-i Selâse'ye Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan çok sayıda göç oldu. Bu bölgelerden İğdir ve çevresine göç olmasının nedeni bölgede I. Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin, Rumların, diğer Hristiyan unsurların ve Türklerin bu bölgeden göçleri nedeniyle boş kalan arazi ve evlerin muhacirlere verilebileceği düşüncesi idi.⁴²² Bu

419 DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.1970*, DİE Yayınları Yayın No:756, Ankara 1977, s.27.

420 DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.1970*, s.38.

421 DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.1970*, s.38.

422 Nebahat Oran Arslan, "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin

kapsamda 1921 yılında Iğdır'a Ermenistan'dan 298 hane, İran'dan 79 hane ve Kulp (Tuzluca) ilçesine de İran'dan 20 hane göç etmişti.⁴²³ Bölgeye göçle gelen muhacirlere devlet tarafından para yardımı yapılmaktaydı. Bu kapsamda 22 Şubat 1922'de İcra Vekilleri Heyeti, bölgedeki muhacirlere Hilal-i Ahmer veya İktisat Vekâletinden 5.000 lira yardım gönderilmesini kararlaştırdı. Bu karardan sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Şubesi, Kars merkez kazası, Iğdır, Kızılcakmak, Başgedikler bölgesindeki muhacirlere 8.000 lira para yardımı yaptı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi de bir yardım heyeti oluşturarak Kars, Iğdır, Sarıkamış ve Kulp (Tuzluca) bölgesindeki muhacirlere yardımda bulundu.⁴²⁴ Iğdır ve çevresine 1927 yılına kadar göçle gelen nüfus daha çok Rusya ve İran'dan gelenlerdi. 1927 yılında 25.209 nüfusa sahip olan Iğdır'da doğum yeri İran olan 270 ve doğum yeri Rusya olan 1.210 kişi bulunmaktaydı.⁴²⁵ Kafkasya bölgesinden Iğdır ovasına göç hareketi II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında da devam etmiştir. Bu yıllarda bölgedeki Azeri Türkleri Ermenistan'dan zorla göç ettirilmiştir. Göç ettirilen bu nüfustan, 350-400 kadarı Iğdır Ovası'na gelerek Iğdır Merkez, Çakırtaş, Hakveyis, Taşburun, Necefali ve Kadıkışlak köylerine yerleşmişlerdi. 1935 yılında İran'dan da Iğdır Ovası'na göç olmuştur. İran'dan 500 kadar aile Iğdır'a göç ederek Hasanhan köyüne yerleşmişlerdi. Bu aileler daha sonra İzmir ve Trakya bölgesine yerleştirilmişlerse de sonraki yıllarda bir kısmı tekrar Hasanhan köyüne dönmüşlerdir.⁴²⁶ Iğdır'a gelen bu göçler neticesinde, göçmen ailelerin iskânı ve topraksız yurttaşlara arazi verilmesi çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Iğdır merkeze yerleşen 325 hanedeki 1.639 nüfusa 134 ev, 48 ev yeri, 10 dükkân, 8 dükkân yeri ile 13.503 dekar arazi verilmişti. Köylere yerleşen 623 hanedeki 3.473 muhacire de 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkân ile 33.523 dekar arazi verilmişti.⁴²⁷

Iğdır'a göçle gelen diğer bir nüfus hareketi de Balkanlardan gelen göçlerle oldu. 1937 yılında Bulgaristan'dan 217 aile Iğdır ve çev-

Durumu (1921-1945)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 35, Erzurum 2007, s.342.

423 Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.64.

424 Arslan, "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)", s.348.

425 BİUM, *28 Teşrin Evvel 1927 Umum Nüfus Tahriri*, Fasikül I, s.266.

426 Güner, *İlimiz Iğdır*, s.94.

427 *BCA*, 30.10.00.00.70.463.10.

resine gelerek yerleşti.⁴²⁸ Göçmen aileler bu bölgeye geldiklerinde oturacakları evlerin ancak, %10'u tamamlanmıştı. Evler tamamlanana kadar göçmen aileler Iğdır'a yakın köylere yerleştirildi. Devlet tarafından her aileye 10 dönüm toprak verildi. Göçmen aileler Iğdır Ovası'nda birtakım sorunlarla karşılaştı. İlk başlarda örf ve âdet farklılığından dolayı yerli halkla kaynaşmakta güçlük çektiler. Ayrıca Bulgaristan'da yaşadıkları yerin iklimi Iğdır'dan daha serin ve daha yağışlı idi. Burada tahıl ve tütün tarımı yapmaktaydılar. Ancak Iğdır Ovası'ndaki iklim geldikleri bölgeye göre daha sıcaktı ve ovada sulu tarım yapılmaktaydı.⁴²⁹ Iğdır'da Bulgar göçmeni aileler için tarım arazisi dışında geçimlerini sağlamaları için hayvancılık desteği de sağlanmaktaydı. Bu amaçla Iğdır Kaymakamlığı, 1938 yılının mart ayında göçmen ailelere verilmek üzere 143 çift büyükbaş hayvan alımı gerçekleştirmek üzere bir ihale açmıştı.⁴³⁰ Bulgar göçmenleri için bu dönemde kalıcı konutlar da inşa edildi. Bu amaçla göçmenlere verilmek üzere 152 konutun yapımı tamamlanmıştı. Bu konutların teslim alınması için Kars İl Defterdarı Ferit Erkip, İskân Müdürü Edip Özer ve Nafia Müdürü Arif Pelit'ten oluşan bir komisyon 17 Aralık 1938 tarihinde Iğdır'a gelmişti.⁴³¹

Iğdır verimli tarım arazileri, iklimi ve ulaşımına elverişli konumundan dolayı nüfus hareketlerinin çok sık olduğu bir bölgedir. Bu nüfus hareketliliğinden dolayı bölge nüfusu ile ilgili veriler elde etmekte zorlaşmaktadır. 1920 yılında bölgenin anavatana katılmasından sonra bölgede yaşanan göçler nüfus hareketliliği oluşturmuştur. Bu sebeple Iğdır ve çevresinin 1927 yılında yapılan nüfus sayımına kadarki dönemde nüfus sayısı ile ilgili elde edilen veriler sınırlıdır. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında 25.209 olarak tespit edilen Iğdır nüfusu 1970 yılındaki sayımda da 68.159 olmuştur. Bu süreçte nüfusun doğurganlık oranının artması, yapılan idari düzenlemeler, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak bölgeye gelen göçler nüfusun artmasına sebep olmuştur.

2.3. Iğdır'da İçme Suyu Sağlama Konusunda Yapılan Çalışmalar

Iğdır'da 1921 tarihinde içme suyu durumuna bakıldığında kaza

428 Suna Altan, **Kars, Iğdır ve Ağrı Vilayetlerinde İskân Meselesi (1926-1960)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYT, Kars 2013, s.61.

429 Güner, **İlimiz Iğdır**, s.94.

430 **Kars Gazetesi**, 23 Mart 1938, S 631.

431 **Kars Gazetesi**, 23 Birinci Kanun 1938, S 704.

merkezinde ve ova köylerinde kaynak suyu bulunmamaktaydı. Bütün kaza ve ova köyleri Aras Nehri'nden kanallarla ovaya getirilen suları basit taş süzgeçlerden süzerek içme suyu olarak kullanılmaktaydı. Bu taş süzgeçler bölge halkı için büyük bir nimet sayılırdı. Bulanık ve çamurlu akan nehir suyu bu sayede berrak ve içilebilir hale gelmekteydi.⁴³² Aras Nehri suyu dışında kaza merkezinde ve bazı köylerde açılan kuyulardan su çıkarılırsa da kireçli, acı ve ağır kokudan dolayı bu sular içilebilir değildi. Bağ ve bahçe sulamasında da bu kuyu sularından faydalanılırdı. Kazanın Aralık nahiyesinde Ağrı Dağı eteklerinden çıkan ve nahiyeyi suladıktan sonra Aras Nehri'ne karışan Karasu Çayı bulunmaktaydı. Nahiye ve nahiyeye bağlı köyler bu sudan istifade etmekteydi. Karasu tadı acı ve ağır kokusundan dolayı içilebilir bir su değildi. İğdır kazasının dağ köylerinde içilebilir memba suları mevcuttu. Kulp (Tuzluca) kaza merkezinde içilebilir su mevcut değildi. Mevcut olan üç dört memba suyu var ise de tatları acı ve tuzlu olduğundan içme suyu olarak kullanılmamaktaydı. Rus idaresi zamanında Aras Nehri'nden motorlarla kaza merkezine su getirilir ve kaza halkı bu suyu süzdükten sonra içerlerdi. Ermeni saldırıları sonucu bu motorlar tahrip edildiği için kaza halkı kaza yakınlarından geçen ve Aras Nehri'ne karışan çay suyunu kullanmaya başladı. Bu çay suyu içilebilir durumdaydı. Kazanın dağ köyleri memba sularının yakınlarında kurulduğundan bu köylerde içme suyu sorunu yoktu. Kazanın Aras Nehri yakınlarındaki köyler Aras Nehri'nin sularından faydalanılmaktaydı. Aras Nehri'nin suları tatlı olup bazen bulanık, kötü kokulu ve bazen duru akmaktaydı.⁴³³ İğdır'ın içme suyu sorununu çözmek için Nafia Vekâleti Sular Umum Müdürlüğü konu ile ilgili 18 Ekim 1935'te bir rapor hazırladı. Buna göre yapılacak çalışmalar kapsamında Orkof⁴³⁴ memba suyunun kazaya ulaştırılması önerilmekteydi. Raporda konu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “İğdır, içme suyu vaziyeti çok fena bir haldedir. Aras Nehri'nden açılan sulama kanalları ile kasaba dâhiline kadar gelen Aras suyu küçük arklar

432 Mehmet Derviş Kuntman, **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Der. Metin Özata, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s.162-163.

433 İbrahim Edhem, **Türkiye'nin Sıhhi İktimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti**, Sıhhiye ve Muavenet-i İktimaiye Vekâleti, İstanbul 1925, s.26.

434 1910 tarihli “Kafkaski Kalander” adlı yıllıktan bu tarihte yerleşmenin adının “Orkov” olduğu anlaşılmaktadır. Ancak XX. Yüzyılın başlarında İğdır'a içme suyu getirenlerin bu adı Rusça'ya benzettikleri için “Orkof” dedikleri ve Türkçeye de böyle geçtiği sanılmaktadır. Yerleşmenin adı 1956 yılında “Süveren” olarak değiştirilmiştir. İbrahim Güner, vd., “İğdır İli'ndeki Yer Adlarının Kaynakları”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 6, S 4, Atatürk Üniversitesi, 2000, s.284-285.

dâhilinde olarak, her evin önünden akmaktadır. Halk su ihtiyacını bu arklardan alınan pis sularla temin etmektedir. Bu sular kum taşından süzülerek bulanıklığı izale ettikten sonra, istimal edilmekte ise de basit bir surette yapılan bu ameliye ile suyun hali düzeltilmediği için halen bu sular kabil-i şürp bir evsaf arz etmektedir. Kasabaya fenni bir surette su temin etmek üzere etrafta bulunan membaldan, en yakını olan Orkof Membasin'da tetkikat yapılmıştır. Bu memba şehre 10 kilometre mesafede ve yüksekte olup, sarfiyatı saniyede tahminen 40 litredir. Evvelce yaptırıldığı bildirilen, kimyevi tahlil neticesine göre bu suyun gayri kabil-i şürp bir vasıfta olduğu anlaşılmış ise de membain etrafı açık bulunduğundan ve membada bir himaye mintikası tesis edilmemiş bulunduğundan, suyun her türlü müvellesat ile temasa gelmesi bu neticenin alınmasına saik olmuştur. Bundan dolayı bu suyun etrafı temizlendikten sonra talimatnamesine uygun bir şekilde numune alınarak, bu numunelerin kimyevi ve bakteriyolojik tahlillerinin yapılması hususunda mahalli kaymakamlığına icap eden tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu suyun getirilmesi için lüzumu olan boruların Rusya'dan tedariki mümkün olduğu bildirildiğinden şehir şebekesi ile depo hariç, 10 santimetre kutrunda isale mecrası ile birkaç çeşmenin 30.000 liraya çıkacağı anlaşılmıştır. Buna ait projenin tarafımızdan hazırlanması için, lüzumu olan nivelmanın yapılması hususunda Kars Nafia Başmühendisliğine şifahen bildirilmiştir.”⁴³⁵

Orkof suyunun Iğdır'a getirilmesi çalışmaları sonraki yıllarda da devam etmişti. Bu kapsamda Iğdır Belediyesi 1939 yılında çalışmalara başlamış ve işin her türlü teknik ve fenni işlerini bitirmişti. Suyun Iğdır'a ulaştırılması için belediyeler bankasından 100.000 lira kredi çekilmişti.⁴³⁶ 1945 yılında Iğdır'da Kaymakam olarak göreve başlayan Sadık Artukmaç “Bir yaşamın Öyküsü” adlı hatıratında Iğdır'daki su sorununa değinerek: “Iğdır ilçe merkezinde içme suyu yoktu. Herkesin evinde lavabo biçiminde şekillenmiş taştan bir kap vardı. Dereden alınan sular bu kaba konurdu. Bu kaptan süzülen dere suları başka bir kapa toplanarak yabancı maddelerden arınmış olarak içilirdi. Ancak mikropların bertaraf edildiği şüpheli idi. Kasabanın temiz suya son derece ihtiyacı vardı. On kilometre mesafedeki Orkof'tan temiz içme suyu getirmeye çalıştım. Ancak tamamlayamadan Iğdır'dan ayrıldım.” şeklinde bilgiler vermiştir.⁴³⁷

435 BCA, 30.10.0.0.157.106.13.

436 Kars Gazetesi, 1 Eylül 1939, S 774.

437 Sadık Artukmaç, **Bir Yaşamın Öyküsü**, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1995, s.57-58.

İğdir'in içme suyu sorununu çözmek için yapılan diğer bir çalışmada artezyen kuyularının açılması çalışmalarıydı. Bu kapsamda İğdir'da 1944 yılında artezyen kuyularının açılması çalışmaları başladı.⁴³⁸ Yıllardır içme suyu sıkıntısı çeken İğdir halkı, artezyen kuyularının açılması için maddi destek sunmuştu. İğdir'daki tüccarlar ve İğdir halkı tarafından 13.000 lira toplanarak projeye katkıda bulunuldu.⁴³⁹ Artezyen kuyularının açılması çalışmaları sonucu 1945 yılında kuyular açılmış ancak açılan kuyulardan su çıkmamıştı. Bunun üzerine açılan bu kuyulara tulumba yerleştirilerek su çıkarılmaya başlandı. Böylece halkın içme suyu ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştı.⁴⁴⁰ 1960-1961 yıllarında İğdir'da köylere içme suları temini için 3315,40 metre sondaj yapılmış ve 45 adet kuyu açılmıştı.⁴⁴¹ 1963 yılında İğdir'da köylerin %60'ında yeraltı sularından istifade edilerek içme suyu sağlanmıştı.⁴⁴² 1963 yılına kadar İğdir Ovası'nda hidrolojik etütler yapılmış ve 48 tane içme suyu kuyusu olmak üzere 70 kuyu açılmıştı. Bu kuyulardan 58 tanesinde su çıkmıştır. Kuyulardan 6'sı artezyen ve 6 tanesi de su verimi olmayan kuyulardı.⁴⁴³

İğdir Ovası 1968 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla yeraltı suları işletme sahası olarak kabul edildi. Karara göre yeraltı suyu işletme sahası olarak kabul edilen alanlar belirlendi.⁴⁴⁴ Tahmini yeraltı suyunun sınırları belirlenen İğdir Ovası'nda takriben yılda 40 m³ olabileceği belirtildi.⁴⁴⁵

438 **Kars Gazetesi**, 20 Birinci Kanun 1944, S 1291.

439 **Kars Gazetesi**, 22 İkinci Kanun 1944, S 1285.

440 **Kars Gazetesi**, 28 Mart 1945, S 1317.

441 **Kars İl Yıllığı 1967**, s.101.

442 **Kars ve İğdir Projeleri İstikşaf Raporu**, Bayındırlık Bakanlığı, Ankara 1963, s.7.

443 **Kars ve İğdir Projeleri İstikşaf Raporu**, s.13.

444 Bu alanlar Batıdan: Çalpala köyünün 1.6 km batısı ve 0.6 km güneyi, Küllük köyünün 2.8 km batısı, Yukarı Çarıkcı köyünün 3.1 km batısı, Aşağı Çarıkcı köyünün 2 km batısı, Hoşhaber köyünün 1.6 km batısı, Halfeli köyünün 1.8 km batısı ve 1.6 km güneyi Güneyden: Karakulu köyünün 0.4 km güneyi, Erhacı köyü, Karakoyunlu köyünün 1km güneyi ve 3 km doğusu, Cennetabat bucağının 1.2 km güneyi, Yukarı Topraklı köyünün 0.3 km güneyi, Aralık bucağı, Yukarı Aratan köyünün 0.3 km batısı Aşağı Aratan köyünün 0.8 k m batısı, Aşağı Gödekli köyünün 2 k m batısı ve 1km güneyi, Sarhan köyünün 3 km batısı, Yukarı Kurt Ömer köyünün 2 km batısı ve 1.4 km güneyi, Aşağı Kurt Ömer köyünün 1.2 km güneyi, Küllük köyünün 1.4 km kuzeyi, Koçali köyünün, 1.8 km kuzeyi ve 2.6 km doğusu ve Panula köyünün 0.8 k m kuzeyi. Doğudan ve kuzeyden: Aras Nehri ile sınırlandırılmıştı. **BCA**, 30.18.1.2.228.92.5.

445 **BCA**, 30.18.1.2.228.92.5.

2.4. Iğdır ve Çevresinde Görülen Doğal Afetler ve Alınan Tedbirler

2.4.1. Sel Baskınları

Aras Nehri 1936 yılının nisan ayı ortalarında taşarak su baskınına sebep oldu. Iğdır'ın Taşburun ve Aralık nahiyelerindeki bazı köyler su altında kaldı. Kaza Kaymakamı durumu Kars Valiliğine bildirdi. Aras Nehri'nin oluşturduğu taşkın, Iğdır'dan Taşburun, Başköy ve Boralan'a giden yola kadar olan alanın sular altında kalmasına sebep oldu. Aralık ilçesine bağlı Tazeköy civarında bulunan 15 km kadar uzunluğa sahip olan setlerin sekiz yerden yarılması sonucu sular ovaya doğru aktı. Aras boyundaki köylerden, Taşköy, Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik, Gödekli ve Aratan köyleri ile bağlantı kesildi. Daha sonra suların çekilmesiyle bu köylerle bağlantı kurulabildi. Yaşanan su baskınında can kaybı olmadı. Ancak, bölgedeki ekili araziler sular altında kaldı. Buğday tarlaları sular altında kaldığından ürün kayıpları yaşandı. Pamuk tarımı henüz başlamadığından bir zarar oluşmadı. Ancak tarlaların tekrar tarıma hazırlanması pamuk ekiminin gecikmesine sebep olacaktı. Su baskınından dolayı Kars Valiliği, İçişleri Bakanlığına bir yazı yazarak alınacak tedbirleri açıkladı. Bu kapsamda su baskınından etkilenen köylerin, Taşburun'dan Boralan'a giden yolun sağ tarafında kalan 40.000 dekarlık alana taşınması istendi. Baskına maruz kalan köylerin tohumları sular altında kaldığından yeniden ekecek tohum kalmamıştı. Bundan dolayı yemeklik ve tohumluk için 4.000 lira yardım yapılması gerektiği belirtildi. Taşkın ayrıca Kağızman, Tuzluca ve Iğdır yolunda da hasara sebep olmuştu. Bu yol hasarı geçici tamiratlar ile onarılmıştı. Geçici olarak tamir edilen bu yolların tekrar tamir edilmesi gerektiği belirtilmişti.⁴⁴⁶

Aras Nehri yağmur ve karların erimesiyle 1939 yılı mayıs ayı başlarında tekrar taşarak Iğdır ve Aralık ilçelerinde köylerin sular altında kalmalarına sebep oldu. Suların Iğdır'a bağlı Yukarı Arapkir köyünün bulunduğu sahil bölümünden köye doğru ilerlemesi sonucu köy sular altında kaldı. Yaşanan bu su baskınından dolayı, 10 ev ve köyün mescidi sular altında kaldı. Köyün çevresinde bulunan ekili araziler de suyun altında kaldı. Su taşkını, Iğdır'ın Başköy nahiyesine bağlı Çiftlik ve Aratan köylerinin bulunduğu alanda su baskını tehlikesi oluşturdu. Civar köylerdeki vatandaşlar, yardıma gelerek bu bölgede nöbet tutup

446 BCA, 30.10.0.0.118.823.1.

su baskınını önlemeye çalışmışlardı.⁴⁴⁷

İğdır ve çevresinde diğer bir sel felaketi de 1952 yılında yaşandı. İlkbahar mevsiminde havaların ısınması, karların erimesi ve yağmurların aşırı şekilde yağması ile Aras Nehri taşarak sel felaketine sebep oldu. Bu taşkınlar sonucu sular altında kalan İğdır Ovası'nda ciddi zararlar oluştu. İğdır'ın doğu bölgesindeki köylerde 3 Nisan 1952 tarihinde yaşanan selden dolayı köyler sular altında kaldı. Felaket haberi İğdır merkeze ulaşır ulaşmaz İğdır Kaymakamı derhal harekete geçti. Teftiş maksadıyla İğdır'da bulunan Karaköse Komutanının talimatı ile ordu yardımı da sağlandı. Diğer illerden de ekipler felaket bölgesine yardıma gelmeye başladı. Erzincan'dan bir istihkâm taburu, Sarıkamış'tan ve Karaköse'den dört tane tombazlı ekip ve Trabzon'dan kayıkçı ekipler İğdır'a yardıma geldiler. Bu ekipler geceli gündüzlü çalışarak felaketzedelere yardım ettiler. Yaşanan taşkından dolayı 80 km'lik alandaki mahsul harap oldu. Köyler çamur deryası haline geldi.⁴⁴⁸ Harap olan ekili dikili arazi 55.000 dönümdü. Taşkın oluşturduğu maddi hasar ise 5.000.000 lira civarındaydı. Taşkından dolayı Karabağlı, Tazekent, Hacıoğlu, Gödekli, Dize, Aşağı Çiftlik ve Yukarı Çiftlik köyleri tahliye edildi. Karabağlı, Tazekent ve Hacıoğlu köylerindeki bütün evler çöktü. Diğer köylerdeki evlerin de büyük bir bölümü oturulamaz halde idi. Kars Valisi Başköy bucağına gelerek çalışmalarını takip etti. Kızılay da felaket bölgesine 100 çadır gönderdi.⁴⁴⁹

İğdır'da yaşanan bu taşkın felaketi Kars Milletvekili Sırrı Atalay tarafından TBMM gündemine de getirildi. Sırrı Atalay TBMM Başkanlığına 20 Mayıs 1952 tarihinde Başbakanın cevaplaması isteği ile bir soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: *“Kars merkezini geçen ay karların ani surette erimesi üzerine sel basmış, 500 ev kısmen yıkılmış, kısmen harap olmuştur. İğdır ve bazı köyleri keza sel afetine uğramış, ilçede ve köylerde evler yıkılmış veya harap olmuştur. Birkaç günden beri de devamlı yağmurlar yüzünden Kars merkezi, merkez köyleri ve ilçeleriyle köylerinde can ve mal kaybı olmaktadır. Esasen 1951 sonbaharında sürekli yağmurlar birçok maddi zarara sebep olmuştur. Birçok evler yıkılmış veya harap olmuştur. Can ve mal kaybı vardır. Sonbaharda dövülemeyen hububat yağmurlar yüzünden çürümekte. Devamlı yağmurlar sebebiyle köylü tohum ekememektedir. Kızılay mahallinde*

447 BCA, 30.10.0.0.118.827.1.

448 Kars Gazetesi, 12 Nisan 1952, S 259.

449 Kars Gazetesi, 13 Nisan 1952, S 260.

yaptığı çadır ve sair gibi yardımlar, geçici tedbirlerdir. Bu sebeple: Hükümet şimdiye kadar bu geniş ve büyük tehlike karşısında hangi yardımlarda bulunmuştur. Ne gibi tedbirler almıştır? Yıkılan, harap olan yahut sürekli bir yağmur ihtimalinde yıkılacak ev, ahır, kom için köylüye kerestelik ve sair inşaat malzemesi verilmesi, maddi yardım yahut kredi sağlanması yahut yıkılan yerlerin Hükümet tarafından yapılması ekilemeyen tohum üzerine ilerisi için ne düşünülmektedir?"⁴⁵⁰ şeklinde sorular sorarak yapılan çadır yardımının yetersiz olduğunu belirtti. Ayrıca Hükümetin dikkatini bölgeye çekerek yardım yapılmasını istedi.

Önergeye Başbakan adına Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun verdiği cevap şu şekilde idi: "Karların ani olarak erimesi yüzünden Aras Nehri sularının birdenbire ovadan 0,80 metre kadar yükselmesi neticesi Kars ve havalisini sular istilâ etmiş ve bu yüzden Merkez ve Iğdır'da; 50 ev, 21 dükkân, 41 ahır ile 2 köprü, 1 değirmen yıkılmış; 76 ev, 49 dükkân, 38 ahır, 1 değirmen, 1 fabrika da hasara uğramıştır. Mülhakatta ise: 8 ev, 1 dam, 71 ahır, 3 samanlık yıkılmış; 90 ev hasar görmüştür. Tuzluca, Çıldır ve Kağızman ilçelerinin muhtelif köylerinde heyelanlar olmuştur. Suların istilâsına uğrayan 55.000 dönümlük arazi bu yıl ekilemeyecek hale gelmiş, muhtelif köylerdeki meyve bahçeleri ve bir kısım tarlalar hasara uğramıştır. Yapılan yardım, Bayındırlık Bakanlığınca: Yer sarsıntısı ve diğer afetlerden zarar gören bölgelere yardım bölümünden, felâketzede halka yardım olmak üzere Kars Valiliği emrine 50.000 Lira, Kızılay'dan 6.000 lira para yardımı ile 350 adet çadır, ciheti askeriyeden 15 adet mahruti çadırla istihkâm birlikleri, Trabzon'dan 10 kayık ile kurtarma ekipleri, yollanmıştır. Sandal ve sandalcıların yevmiyelerini karşılamak üzere yukarıda belirtilen bölümden 1.900 lira Trabzon Valiliği emrine Bayındırlık Bakanlığınca gönderilmiştir. Tarım Bakanlığınca da 5653 sayılı Orman Kanunu'nun 17. maddesinden faydalanılarak metreküpü 10-15 lira gibi pek cüzi miktardaki masrafları karşılığında tomruk halinde kereste için Sarıkamış Orman Başmüdürlüğüne gerekli talimat verilmiştir. Alınan tedbirler: Ruslarla hudut teşkil eden Aras Nehri'nin bizim tarafa düşen sahilindeki toprak şeddeler, artan nehir sularını muhafaza edecek durumdan çıkmış bulunmaktadır. Mahallinde yapılan tetkikler neticesinde bunların ıslahı için muvakkat tedbir alınması imkânsız görüldüğünden ileride melhuz su taşkınlarını önlemek maksadıyla bu şeddelerin yeniden yapılmasına lüzum görülmüş ve Iğdır-Başköy şeddesi ve mahmuzları 576.000 lira bedelle, 13.06.1952 tarihinde ihale edilmek üzere eksilt-

450 TBMMZC, IX. Dönem, C 16 / B 79, s.18.

meye çıkarılmış bulunmaktadır."⁴⁵¹ şeklinde cevap vererek sel felaketinin oluşturduğu zarar ve yapılan yardımlar hakkında bilgi verdi.

Sel felaketinden etkilenen bölgelerdeki köylülere Bakanlar Kurulu kararıyla tomruk ve kereste yardımı da yapıldı. Bakanlar Kurulu 30 Haziran 1952 tarihinde aldığı kararla Iğdır'da taşkından etkilenen 85 aileye tomruk ve kereste yardımında bulundu. Evlerini ve ahırlarını tamir etmek için toplamda 184.600 metreküp tomruk ve kerestenin masrafı karşılanarak verilmesi sağlandı.⁴⁵²

Aras Nehri 1956 yılı nisan ayı sonunda tekrar taşarak Başköy nahiyesine bağlı Yukarı Çiftlik ve Aşağı Çiftlik köylerinde su baskınına sebep oldu. Bu köylerde ekilmiş olan araziler sular altında kaldı. Su evlere zarar verdiyse de yıkıma sebep olmadı. Su baskınında zarar gören evlerin sakinleri evlerini tahliye ederek, köyün yüksek yerlerindeki komşularına sığındılar. Yaşanan su baskınından dolayı oluşan zararı görmek ve tedbir almak amacıyla Kars Valisi, Jandarma Kumandanı, Millî Eğitim ve Bayındırlık müdürleri su baskınının olduğu bölgeye bir ziyaret gerçekleştirdi.⁴⁵³

Iğdır'ın Yukarı Çarıkçı köyünde de 1957 yılı mayıs ayı sonlarına doğru aşırı yağın yağmurlardan dolayı sel baskını oldu. Kars Valisi Asım Büyüklü, Vilayet Jandarma Komutanı, Bayındırlık, Ziraat ve İskân müdürleri incelemelerde bulunmak üzere Iğdır'a geldiler. Sık sık sel baskınlarına maruz kalan Yukarı Çarıkçı köyünde bu kez sular köyün tamamını kaplamıştı. Sel baskını can kaybına sebep olmamışsa da köydeki evlere zarar vermişti. Köylerdeki kerpiç evlerden üç tanesi çökmüş, bazı evlerinde temelleri zarar görmüştü. Yukarı Çarıkçı köyü önceki yıllarda da sık sık su baskınlarına maruz kalmıştı. Köyde incelemelerde bulunan Kars Valisi Asım Büyüklü de köyün sık sık su baskınlarına maruz kaldığını ifade ederek köyün başka bir yere naklinin uygun olacağını belirtti.⁴⁵⁴ Yaşanan su baskınında evleri zarar gören köylüler için Kızılay tarafından 35 adet çadır gönderildi.⁴⁵⁵

Aras Nehri'nin belli tarihlerde sık sık taşkınlar oluşturmasından dolayı yerleşim yerleri sular altında kalıyor, can ve mal kaybına se-

451 TBMMZC, IX. Dönem, C 16 / B 79, s.19.

452 BCA, 30.18.01.129.50.16.

453 Kars Gazetesi, 30 Nisan 1956, S 1474.

454 Kars Gazetesi, 25 Mayıs 1957, S 1796.

455 Demokrat Kars Gazetesi, 24 Mayıs 1957, S 528.

beb oluyordu. Hükümet bölgenin su baskınına maruz bölge olarak kabul edilmesi için konuyla ilgili çalışma başlattı. Bayındırlık Bakanlığı konuyla ilgili yaptığı çalışmada Aras Nehri yatağının nehrin getirdiği maddelerle yükseldiğini, buna karşılık arazinin Iğdır'a doğru alçalarak uzadığını tespit etti. Bölge sakinlerinin teknik icatlara uymayan gelişti güzel açtıkları gedikler, taşkın dönemlerinde ovanın sular altında kalmasına sebep olmaktaydı. Taşkın zamanlarında nehir sahile doğru yatağını genişlettiğinden toprak kaybedilmesine de sebep oluyordu. Ayrıca taşkın zamanlarında oluşan can ve mal kayıplarında vatandaşlara derhal yardım yapılması gerekiyordu. Bakanlıkça bu sorunların çözümü için bazı çalışmalar yapılmıştı. Nehirden gelişti güzel su alınmasının önüne geçilirken, düzenli şekilde su alınması için kanallar yapılmaya başlanmıştı. Bayındırlık Bakanlığı ayrıca bölgenin su baskınına maruz bölge olarak kabul edilmesi konusunda İmar ve İskân Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığında görüş istedi. Bakanlıkların yaptıkları çalışmaların tamamlanmasından sonra Bayındırlık Bakanlığı Aras Nehri'nin Iğdır Ovası'nda Serderabat Regülâtöründen, Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğı ve İran sınırı kavşağına kadar 500 metre genişliğindeki sağ sahil şeridinin su baskınına maruz bölge ilan edilmesini istedi. Bu talep Bakanlar Kurulunda görüşülüp kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanlığınca 14 Şubat 1962 tarihinde onaylandı.⁴⁵⁶

Kars ve ilçelerinde 1968 yılının nisan ayı sonlarına doğru, nehir ve çayların taşmaları sonucu sel baskınları meydana geldi. Sel baskınları Kars'ın diğer ilçelerinde olduğu gibi, Iğdır ve Aralık ilçelerinde de zarara sebep oldu. Iğdır'a bağlı köylerde Mürşitali, Orta Alican, Koçkırın, Yukarı Alican ve Aşağı Alican köyleri su altında kaldı. Koçkırın köyünde, köylüler eşyalarını tahliye etme fırsatı bulamadılar. Aşağı Alican köyü ile irtibat tamamen kesildi. Aralık ilçesine bağlı 12 köy tamamen sular altında kaldı. Ramazankent, Çamurlu, Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik, Hacihalil, Gödekli ve Karabağ köyleri tahliye edildi. Ekili olan 130 bin dönüm arazinin sular altında kalmasıyla, halk endişelenmeye başladı. Ayrıca ilçede yem sıkıntısı da baş gösterdi.⁴⁵⁷ Yaşanan sel felaketi sonucu Iğdır'da 300'den fazla ev yıkıldı ve 238 bin dönüm ekili arazi sular altında kaldı. Sel bölgesinde yapılan çalışmalardan sonra zararın 40-50 milyon lira arasında olduğu belirlendi. Bu durum üzerine Mimar ve İskân Bakanlığı, Iğdır çevresine en kısa zamanda yardım ya-

456 BCA, 30.18.1.2.163.71.9.

457 İkinci Gazetesi, 20 Nisan 1968, S 4872.

pılacağı ve felaketzedelerin yaralarının sarılacağını belirtti.⁴⁵⁸

2.4.2. Iğdır'da Yaşanan Diğer Doğal Afetler

Iğdır ve çevresinde sel felaketlerinin dışında yaşanan diğer bir doğal afette Pernavut yanardağ hadisesi idi. Tuzluca'nın Pernavut nahiyesindeki Karasirt Dağı'nda 14 Temmuz 1959 tarihinden itibaren hareketlenmeler olmaya başladı. Dağdan her 15 dakikada bir hırıltı seslerinden sonra büyük kaya parçaları kopmakta ve dumanlar çıkmaktaydı. 1200 metre yükseklikteki dağda oluşan bu durumlar üzerine halk, durumu yetkililere bildirdi. Anadolu Ajansı'nın bunu haber olarak duyurmasından sonra bu doğa olayı ülke gündemine gelerek tartışılmaya başlandı. Anadolu Ajansı'nın haberi yabancı basın tarafından da gündeme getirildi. Bunun üzerine hem Türkiye'den hem de dünyanın değişik ülkelerinden Pernavut nahiyesindeki bu doğa olayını incelemek üzere heyetler gelmeye başladı.⁴⁵⁹ Dağda devam eden patlamalar başta Pernavut nahiyesinin merkezi olmak üzere o civarda bulunan Rağbet, Bahçecik ve Bahçelimeydan köylerini tehdit etmekteydi. Dağın arka kısmında bulunan Köroğlu Kalesi de siyah dumanlardan dolayı görünmez hale gelmişti.⁴⁶⁰ Pernavut nahiyesinde yaşanan bu doğa olayını incelemek üzere Ankara'dan bir jeoloji heyeti bölgeye geldi.⁴⁶¹ Jeoloji heyetinin bölgede yaptığı inceleme sonucunda yaşanan bu doğa olayının "Sehra Serpantinlerin" fazla atarlı oluşundan kaynaklandığı belirtilmişti. Bu tür olayların zaman zaman görülebilecek bir doğa olayı olduğu ve bu tür sahereerde sık sık kaymaların ve kırılmaların olabileceği ifade edilmişti. Yuvarlanmalar ve büyük taş parçalarının kopması bu bölgedeki fazla meyilden oluşmuştu. Dağdan çıkan dumanlar ise natürel bir gazın çıkmak için formasyonu zorlamasından ileri gelmişti. Bu zorlamalar dağda çatlama ve vadiye doğru bir taş akışı oluşturmuştu. Gaz çıkışının olduğu yerde 25-30 cm genişliğinde baca oluşmuştu. Bölgenin çok sarp olması ve taş akışının devam etmesi üzerine dağa fazla yaklaşılammıştı. Bundan dolayı gazın cinsi tespit edilememişti. Yapılan incelemelerin sonucunda yaşanan olayın volkanik bir olay olmadığı tespit edilmişti.⁴⁶²

Iğdır'da yaşanan doğal afetlerden biri de 4 Eylül 1962 yılında ya-

458 **Ekinci Gazetesi**, 24 Nisan 1968, S 4875.

459 **Birlik Gazetesi**, 24 Temmuz 1959, S 2041.

460 **Birlik Gazetesi**, 22 Temmuz 1959, S 2039.

461 **Demokrat Kars Gazetesi**, 23 Temmuz 1959, S 1158.

462 **Kars Gazetesi**, 27 Temmuz 1959, S 2425.

şanan 5,3 büyüklüğündeki depremdi.⁴⁶³ Iğdır ve çevresinde ciddi hasara sebep olan deprem sonucunda ilçede hayat durma noktasına gelmişti. Iğdır halkı evlerinin içerisine giremiyorlar ve geceleri dışarıda sabahlıyorlardı. Belediye hoparlörlerinden şehirdeki bütün binaların tehlikeli olduğu, kimsenin içeriye girmemesi anons ediliyordu. İlçede işyerleri kapalı olduğundan ticari hayat durma noktasına gelmişti. İlçede fırınlar çalışmadığı için Kars'tan ekmeğe gönderiliyordu.⁴⁶⁴ Depremden sonra sarsıntılar devam ettiği için zarar gören binalar çökmekteydi. Kars Ordu Komutanlığı, bölgedeki bütün birliklere deprem bölgesine çadır yardımı yapılmasını emretti. Bu emir üzerine çadırlar, kısım kısım Iğdır'a gelmeye başladı. Kızılay Genel Merkezi de ilk yardım olarak 5.000 lira para, 5 ton un, 5 ton bulgur, 1 ton pirinç ve 1 ton margarin olmak üzere para ve gıda maddelerini Iğdır'a gönderdi. İmar ve İskân Bakanlığı da 20 bin liralık para yardımında bulundu.⁴⁶⁵ Deprem felaketinin üçüncü günü üç bakan Iğdır'a geldi. Bakanlar Iğdır'da büyük bir izdihamla karşılandılar. Belediye meydanında kısa birer konuşma yapan bakanlar deprem dolayısıyla Iğdır'a "geçmiş olsun" dileklerini belirterek, alınacak tedbirleri ve yapılacakları yerinde tespit etmek için geldiklerini ifade ettiler.⁴⁶⁶ Sonraki günlerde bakanların Iğdır'a ziyaretleri devam etti. Millî Savunma Bakanı İlhamî Sancar, Bayındırlık Bakanı İlyas Seçkin, beraberinde Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı ve Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı 12 Eylül 1962'de Iğdır'a gelerek incelemelerde bulundular.⁴⁶⁷

Tetkik ve incelemelerden sonra hasar tespit çalışmalarına başlandı. Yapılan ilk çalışmalar neticesinde 1.000 evin ileri derecede tehlike arz ettiği tespit edildi. Fen Heyetinin tespitlerine göre deprem genel hayatı sekteye uğratmıştı. Bundan dolayı deprem bölgesine Tabii Afetler Kanunu hükümlerine göre yardım yapılması gerekiyordu.⁴⁶⁸ Depremde hastane binası yıkıldığından hastane bir çadırda hizmet veriyordu. Diğer devlet daireleri de yıkıldığından devlet hizmetleri çadırlarda görülmüyordu. Depremde 12 Kasım İlkokulu, Atatürk ilkokulu ve İnönü ilkokulu yıkıldığından bu okulların öğrencileri ilçedeki tek sağlam ilkokul

463 **Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu**, Haz. Yasin Aksoy, Demet Savaş, Sezen Dursun, Iğdır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Iğdır 2012, s.15.

464 **Ekinci Gazetesi**, 6 Eylül 1962, S 3223.

465 **Ekinci Gazetesi**, 7 Eylül 1962, S 3224.

466 **Ekinci Gazetesi**, 8 Eylül 1962, S 3225.

467 **Ekinci Gazetesi**, 13 Eylül 1962, S 3229.

468 **Ekinci Gazetesi**, 19 Eylül 1962, S 3234.

olan Cumhuriyet İlkokulunda zor şartlar altında eğitim görüyorlardı. Iğdır'daki ortaokul binası da yıkıldığından okul barakada faaliyetlerine devam etmekteydi.⁴⁶⁹ Iğdır ve çevresinde yaşanan depremde 1 kişi ölmüş ve 20 kişide yaralanmıştı. Depremde 5.000 ev hasar görmüş ve oturulamaz duruma gelmişti.⁴⁷⁰

Iğdır'da yaşanan deprem Cumhuriyet Senatosunun gündemine de geldi. Cumhuriyet Senatosu Iğdır depremi için 3 kişilik bir heyet oluşturarak incelemelerde bulunmak üzere Iğdır'a gönderdi. Heyet Iğdır'da incelemelerini tamamladıktan sonra bir rapor hazırlayarak 24 Eylül 1962 tarihinde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sundu. Rapor şu şekilde idi: *“Kars vilayetinin Iğdır ilçesinde 5 Eylül 1962 tarihinde vukua gelen deprem dolayısıyla mahallinde tetkiklerde bulunmak ve Cumhuriyet Senatosunun “geçmiş olsun” dileklerini Iğdır halkına ulaştırmak maksadıyla, Riyaset Divanınca vazifelendirilen 3 kişilik heyetimiz 12 Eylül'de Iğdır'a muvasalat etti. Bu ani felaket karşısında evini barkını kaybeden vatandaşların heyecan ve üzüntüsünü yakinen paylaştı, bir gecelerini onlarla beraber çadırda geçirdi.*

Cumhuriyet Senatosunun “geçmiş olsun” dileklerini, gerekli tedbirlerin alınması hususundaki yakın ilgisini, kendilerine ulaştırdı. Iğdırlıların Cumhuriyet Senatosunun bu yakın ilgisi karşısında izhar ettikleri minnettarlık ve şükran duygusunu her şeyden önce ifade etmek isteriz.

Iğdır'da durum: 5 Eylül gecesi vukua gelen deprem her ne kadar orta şiddette olmuşsa da evlerin inşa tekniği çok iptidai ve yapılan eski olduğundan, tahribat fazla olmuştur. Iğdır'ın içinde ve köylerinde gezdiğimiz evlerin kerpiç duvarlarının çatlamış olduğunu, çatıların çöktüğünü ve oturulamaz duruma geldiğini gördük. Mahallinde hasar tespiti yapan teknik heyetin ifadesine göre, mevcut meskenlerin %40-50'sinin tamamıyla oturulamaz hale geldiği, geriye kalanların ise büyük çapta tamire muhtaç bulunduğu ve oturulmasının tehlikeli olduğu ifade edilmektedir. Esasen her türlü medeni ihtiyaçlardan ve sağlık şartlarından uzak bulunan bu meskenlerin yıkılması yanında, şükranla ifade etmek isteriz ki, insanca hiçbir zayıat olmamıştır.

469 **Ekinci Gazetesi**, 24 Kasım 1962, S 3291.

470 **Kars Postası Gazetesi**, 7 Eylül 1962, S 1306.

Deprem fasılalarla devam etmektedir. Hava yağışlı önümüz kış olduğundan ve gereken addede çadır temin edilemediğinden, halk heyecan ve endişe içindedir. 7.500 çadıra ihtiyaç bulunduğu halde, orada bulunduğu tarihte, tahsis edilen miktar 2.100 dür. 19 Eylül'de imar ve iskân Bakanlığının verdiği bilgiye göre, gönderilen mahrutî çadır adedi 3.071'dir. En az 4.500 çadırın daha tahsisi zarurî görülmektedir.

Deprem gerek sosyal ve gerekse ekonomik bakımdan umumi hayata tesir etmiştir. Devlet daireleri mesailerine çadırlarda devam etmekte, iş yerleri kısmen yıkıldığından ve kısmen çalışamaz hale geldiğinden, iş hayatı sekteye uğramıştır. Halkın büyük bir kısmı, barınacak bir yer temin edilemeyeceğinden, önümüzdeki kış aylarını ne şekilde geçireceğim endişesi içerisindedir. Moral bakımından tamamıyla çöküntü halinde bulunan felaketedelerin bu tereddütlerinin süratle giderilmesi halkın huzur ve emniyet içinde kışı behemehâl bir çadır veya barakada geçirme imkânının temin edileceğine inanması en başta gelen bir husustur.

Gerekli tedbirler:

a) Çok sayıda mesken oturulamaz şekilde tahribe maruz kaldığından, bu kış halkın meskenlere girmesi ihtimali güç olduğundan isteyenlere kışı geçirmek için çadır tahsisi veya kendi arsalarında, olmadığı takdirde münasip bir yerde, geçici barakalar inşası için Iğdır'da ve tahribatın fazla olduğu köylerde ucuz kereste ve inşaat malzemesi bulundurulmasını zarurî görmekteyiz. Burada ehemmiyetle işaret etmek isteriz ki, kereste ve inşaat malzemesinin kısa zaman mahallinde bulundurulması ve işlerin iyi organize edilmesi zarureti vardır. Çok fakir ve muhtaç olanlara, baraka inşası için kredi ile tahsis yapılması isabetli olur kanaatindeyiz.

b) Umumi hayata müessir olan afetin yardım şekline ait kararname süratle çıkarılmalıdır.

c) Talep ve taahhütnamele mahallinde süratle alınması ve değerlendirilmesi zarurîdir.

d) Kirada oturan memurların mesken ihtiyaçlarını temin için bağlı buldukları vekâlet veya kurumlarca baraka inşası lüzumludur.

e) Harita ve proje çalışmaları için hemen faaliyete geçilmesi yerinde olacaktır.

f) Evleri oturulamaz hale gelenlere sosyal ihtiyaçlara cevap verilecek şekilde sıhhi mesken temini için faizsiz uzun vadeli kredi tahsisi lazımdır. Bu maksatla 1963 bütçesinde 15 milyon lira tahsisat konması ve bir kanun tasarısının hükümet tarafından hazırlanması, Emlak Kredi Bankasının bir ajansının açılmasını, meskenlerin halka tip proje, ucuz yapı malzemesi ve faizsiz uzun vadeli kredi ve halkın kontrolü altında yapılması şekli ile doğrudan doğruya İmar ve İskân Vekâleti tarafından yapılması şeklinin çeşitli fayda ve mahzurları nazarı dikkate alınarak mahalli şartlara göre hangi şeklin tercihi gerektiğinin hükümet tarafından objektif olarak tespitinin lüzumu aşikârdır. Bu hususlarda hükümetin süratli ve isabetli hareketini ümit ve temenni ederiz.

g) Ortaokul ihtiyacı, ilkokulların durumu, zirai mahsullerin satın alınması hayvan ahırlarının onarımı, zirai kredilerin tecili, ticari kredilerin tecdidi, memurlara emekli sandığı tarafından avans verilmesi hastane ve personel ihtiyaç durumu, emniyet ve asayişin takviyesi gibi çeşitli ve teferruata ait takip ve şikâyetler yetkililere ulaştırılmıştır.

Heyetimizin yerinde görüp tespit tetiklerini yukarıda sıraladık. Hükümetin depremin ilk anında itibaren gösterdiği ilgiyi işaret ettiğimiz hususlarda isabetli şekilde ve süratli olarak devam ettirip geçici tedbir ve çarelerle halkın kış aylarını rahat ve endişesiz geçirme, gelecek yıl içinde de birer meskene kavuşturma yolunda ciddi çalışmalarını ümit etmekteyiz.⁴⁷¹

Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı raporda belirtilen hususların yerine getirilmesi ve sonucun Senato Başkanlığına bildirilmesi talebiyle raporu 23 Ekim 1962 tarihinde Başbakanlığa gönderdi. Raporda belirtilen ihtiyaç ve istekler hakkında alınan tedbirlerle yapılan işlemler Başbakan İsmet İnönü imzasıyla Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına 6 Aralık 1962 tarihinde bir yazı ile bildirildi. Yazıda yapılan çalışmalar şu şekilde belirtilmişti:

1- Iğdır bölgesinde 5.9.1962 tarihinde vuku bulan o yer sarsıntısında husule gelen o yerlerin umumi hayatını müessir olacağı kanaatine

471 BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

da varılarak bu hususta daha karar tespiti bitmeden 7269 Sayılı Kanun'un 1'inci maddesine göre Bakanlar Kurulundan 21.9.1962 tarihli ve 6/958 sayılı ilk kararname alınmıştır. Bu kararname ile ayrıca zarar görenlere yapılacak gerekli yardımı karşılamak üzere İmar ve İskân Bakanlığı 1962 yılı bütçesinin (925/10) tertibine şimdilik kaydıyla 10.000.000 liralık ek bir ödenğin verilmesi kabul edilmiştir.

2- 5.9.1962 tarihinden sonra yer sarsıntısının aralıklı olarak devam etmesi yüzünden, binalardaki hasarın tespiti ancak 10.10.1962 tarihinde sonuçlanabilmiştir. Fen ekiplerince düzenlenen hasar tespit raporlarına göre, umumi hayata müessir olacak derecede hasar görmüş yerlerden Iğdır merkezinde 806, Iğdır'a bağlı 30 köyde 1058, Tuzluca ilçe merkezinde 42, Aralık ilçe merkezinde 73 ve bu ilçeye bağlı 4 köyde 202 olmak üzere toplam olarak 2180 evin; bunun dışında umumi hayata müessir sayılmamakla beraber çeşitli köylerde toplam olarak 103 binanın yıkılmış ve hasar görmüş olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Bu durumda yer sarsıntılarının meydana gelen zararın ilk tahminlerin çok üstünde bulunulması sebebiyle, 7269 sayılı kanunun gereğince afetzedelere yapılacak yardım şeklini de kapsayan evvelki kararnameye ek yeni bir kararnamenin alınması gerekli görülmüştür.

3- Yol, su, elektrik, kanalizasyon, arazi temini ve kadastro gibi imar işleri de dâhil olmak üzere yeniden yapılacak binalar için 25-30 milyon liralık bir mesken yardımına ihtiyaç olduğu tespit edilmiş bulunmaktadır.

4- Binaları yıkılmak veya ağır hasara uğramak suretiyle açıkta kalan ailelerden muhtaç durumda olanların kışı geçirmek üzere geçici olarak yerleştirilmelerini sağlamak amacı ile baraka yapılması mümkün görülmüş ve bu iş için Valilik emrine 500.000 lira gönderilmiştir. Ayrıca Malazgirt şantiyesinde mevcut mamul kerestelerden 1.000 metreküpün bu işe tahsisi yapılmıştır. Baraka yapılması işinde Valiliğe yardım olmak üzere İmar ve İskân Bakanlığınca üç teknik eleman görevlendirilmiş ve Iğdır'a gönderilmiştir.

5- Afete uğrayan ailelerden 7269 sayılı kanunun 28'inci maddesi

uyarınca talep ve taahhütname alınarak kendilerine mesken yardımının yapılmasını isteyen hak sahiplerinin tespiti ilgili Valilikten istenilmiştir. Ev yapmayı talep ve borçlanmayı taahhüt edenlerden İlçe merkezinde oturanlara İmar ve İskân Bakanlığınca toplu olarak, köylerde oturanlara ise kendi evini yapana yardım usulüne göre, inşaat yardımı yapılması düşünülmektedir.

6- Yeniden yaptırılacak binalara ait projeler ile harita kadastro ve imar planlarının düzenlenmesi için gerekli çalışmalara başlanılmıştır.

7- Yer sarsıntısından yardıma muhtaç olacak derecede zarara uğrayan memur, müstahdem, emekli, dul ve yetimlerine 7269 sayılı Kanununun 12'inci maddesi gereğince üç aylık brüt istihkakları tutarında avans verilebileceği Valiliğe bildirilmiş ve avans isteyenlerin tespit edilerek gönderilmesi istenmiştir. Bu malumat geldiğinde gereği yapılacaktır.

8- Amerika Birleşik Devletleri'nin deprem dolayısıyla gönderdiği 8 adet portatif baraka teslim alınarak resmi hizmetlerde kullanılmak üzere Kars Valiliği emrine tahsissen Iğdır'a sevk edilmiştir.⁴⁷²

Bakanlar Kurulunun 8 Ekim 1962 tarihli kararına göre depremde evleri zarar gören vatandaşlardan ev yaptırılmasını talep eden ve borçlanmayı taahhüt edenlere toplu inşaat yapılması mümkün görüldüğü takdirde bu binalar İmar ve İskân Bakanlığınca yapılacaktı. Binalarını kendileri yapacak olan vatandaşlara da inşaat bedellerinin inşaatın seyrine göre taksitler halinde nakden ödenmesi ve gerektiğinde teknik ve malzeme yardımı sağlanacaktı. Bu kapsamda depremde evleri zarar gören vatandaşlara yapılan yardımın köyler itibariyle dağılımı aşağıdaki şekilde idi.⁴⁷³

472 BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

473 BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

Tablo 2. 5. İğdir'da 1962 Yılında Depremzedelere Yapılan Yardım Miktarı

Sıra No	İlçe	Köy	Aile Sayısı	Her Aileye Yapılacak Azami Yardım Miktarı	Tutar Lira
1	İğdir	Merkez	556	15.000	8.340.000
2	İğdir	Oba	39	7.500	292.500
3	İğdir	Tacirli	24	7.500	180.000
4	İğdir	Hakveyis	51	7.500	382.000
5	İğdir	Hakmemet	15	7.500	112.500
6	İğdir	Arapkir	11	7.500	82.500
7	İğdir	Necefali	16	7.500	120.000
8	İğdir	Kızılzakir	16	7.500	120.000
9	İğdir	Pulur	71	7.500	532.500
10	İğdir	Karakuyu	15	7.500	112.500
11	İğdir	Kasımcan	27	7.500	202.500
12	İğdir	Kazancı	15	7.500	112.500
13	İğdir	Hoşhaber	92	7.500	690.000
14	İğdir	Alut	53	7.500	397.500
15	İğdir	Evcı	25	7.500	187.500
16	İğdir	Aliköçek	15	7.500	112.500
17	İğdir	Erhacı	132	7.500	990.000
18	İğdir	Amarat	6	7.500	45.000
19	İğdir	Melekli	111	7.500	832.500
20	İğdir	Kadıkışlak	11	7.500	82.500
21	İğdir	Aşağı çarıkçı	5	7.500	37.500

Tablo 2. 5. (Devamı)

22	İğdır	Yaycı	36	7.500	270.000
23	İğdır	Yukarı Çarıklı	33	7.500	247.500
24	İğdır	Halfeli	76	7.500	570.000
25	İğdır	Taşburun	37	15.000	555.000
26	İğdır	Dize	12	7.500	90.000
27	İğdır	Karakoyun	28	7.500	210.000
28	İğdır	Alikamerli	43	7.500	322.000
29	İğdır	Çille-Çike	17	7.500	127.500
30	İğdır	Orgof	43	7.500	322.000
31	Tuzluca	Merkez	36	15.000	540.000
32	Aralık	Merkez	74	15.000	1.110.000
33	Aralık	Yukarı Çamurlu	28	7.500	210.000
34	Aralık	Tazeköy	27	7.500	202.000
35	Aralık	Yukarı Çiftlik	20	7.500	150.000
36	Aralık	Hsanhan	18	7.500	135.000
Toplam	-	-	1834	-	19.027.500

Bu yardımların dışında arazi temini, yol, su ve elektrik, kanalizasyon tesisleri ve kadastro gibi imar işleri içinde 3.500.000 olmak üzere toplamda 22.527.000 lira para yardımı yapıldı.⁴⁷⁴

474 BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EĞİTİM VE KÜLTÜREL HAYAT

3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında İğdir'da Eğitim

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM kurulduğunda ülkede 3.495 ilkokul, 3.316 ilkokul öğretmeni, 5 tanesi 12 yıllık diğerleri 9 yıllık olan 32 sultani ve idadi, 13 erkek öğretmen okulu ve 4 tanede kız öğretmen okulu bulunuyordu. Eğitim seviyesinin çok düşük olduğu ülkede Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim seferberliği başlatıldı.⁴⁷⁵ 15 Temmuz 1921'de toplanan Maarif Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa eğitimin millî olması gerektiğini vurguladı. Kongrede eğitim kurumlarının verimli çalışabilmesi için çağdaş ve pedagojik esaslara uyulmasının önemi üzerinde durdu. Cumhuriyet Dönemi eğitim sistemi üzerindeki önemli değişikliklerden biri 3 Mart 1924'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu idi. Kabul edilen bu kanunla eğitim sisteminde birlik sağlanarak medrese mektep ikilemine son verilmişti.⁴⁷⁶

Tüm ülkede eğitim olanaklarının yetersiz olduğu gibi İğdir'da da eğitim seviyesi yeterli seviyede değildi. İğdir kazasında ve Aralık nahiyesinde 1925 yılında birer olmak üzere ilkokul derecesinde iki erkek mektebi bulunuyordu. Bayazıt Vilayet Encümeni 1921 yılında vilayette yirmi okul açılması kararı almış olsa da henüz uygulamaya konulmamış idi.⁴⁷⁷ Halkın okuryazar oranı çok düşük seviyede idi. Bölge Rus hâkimiyetinde kaldığı dönemde Rusların uyguladıkları politikalarla halk eğitimsiz bırakılmış ve halkın vatan, millet ve din duyguları za-

475 Müge Keser, **1923-1970 Yılları Arasında Kars'ta Eğitim**, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, Kars 2013, s.9.

476 Arzu Boy, **Kars Eğitim Tarihi (Tanzimat'tan, 2015'e)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, Erzurum 2016, s.132-136.

477 Edhem, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti**, s.19-20.

yıflatılmaya çalışılmıştı. Köylerdeki halk Türkçe ve Rusçayı yeterli derecede konuşamaz ve yazamazdı. Kaza merkezlerindeki halktan az da olsa okuma ve yazma bilenler vardı. Rusça bir mektubu zor da olsa okuyacak kadar Rusça bilenler vardı.⁴⁷⁸ 1927 yılında 25.209 nüfusa sahip Iğdır kazasında okuma yazma bilen 373 kişiydi. Toplam nüfus içinde okuma yazma oranı %1.48 kadardı. 10.527 nüfusa sahip Kulp kazasında da okuma yazma bilenler 104 kişiydi.⁴⁷⁹

3.1.1. İlkokul Durumu

1926-1927 eğitim öğretim yılında Iğdır'da ilkokul düzeyinde 5 kademeli 1 okul bulunmaktaydı. Bu okulda 1. Sınıfta 34 öğrenci, 2. sınıfta 16 öğrenci, 3. sınıfta 15 öğrenci, 4. sınıfta 10 öğrenci, 5. sınıfta da 5 öğrenci olmak üzere toplamda 80 öğrenci eğitim görmekteydi. Eğitim gören öğrencilerin tamamı erkekti. Iğdır'ın bağlı olduğu Bayazıt'ın diğer kazalarındaki öğrenci sayılarıyla kıyaslandığında Iğdır'ın 110 öğrenciye sahip Bayazıt merkez kazasından sonra ikinci sırada olduğu görülmektedir.⁴⁸⁰ Sonraki yıllarda bölgedeki okul sayısında artış olmuştu. 1928 yılında Iğdır kazasında Aralık İlkokulu ve Karakoyunlu İlkokulu eğitim ve öğretime başlamıştı. 1932 yılında da kaza merkezinde Kurtuluş İlkokulu eğitim öğretime başladı.⁴⁸¹ 1932-1933 eğitim-öğretim yılında Iğdır ve Tuzluca'daki ilkokullara devam eden öğrenci sayıları aşağıdaki şekilde idi.⁴⁸²

478 Edhem, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti*, s.12-13.

479 BİUM, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, s.164.

480 T.C. Maarif Vekâleti, *1926-1927 İstatistik Yıllığı*, C 4, Devlet Matbaası, Ankara 1929, s.90.

481 Güner, *İlimiz Iğdır*, s.96.

482 BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.30.

Tablo 3.1. 1932-1933 Eğitim-Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca'da İlkokul Öğrenci Sayısı

İlçeler	Okul sayısı	1.sınıf		2.sınıf		3.sınıf		4.sınıf		5.sınıf		Toplam		
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	T
Iğdır Merkez	1	81	13	48	8	45	5	38	1	26	1	238	28	266
Iğdır Köyler	3	112	16	37	5	23	1	-	-	-	-	172	22	194
Tuzluca Merkez	1	28	5	16	2	4	2	14	-	5	-	69	9	76
Tuzluca Köyler	1	11	7	13	2	7	-	-	-	-	-	31	9	40

Tablodaki bilgiler değerlendirildiğinde okul sayısındaki artışa bağlı olarak okula devam eden öğrenci sayısında da artış olmuştur. Öğrenci sayılarına bakıldığında erkek öğrencilerin kız öğrenci sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu durum bölgenin sosyal yapısından kaynaklanmaktaydı.

1937 yılında Iğdır'da İnönü İlkokulu eğitim-öğretime başlamıştı.⁴⁸³ Bu okulun açılması Iğdır'daki okul ve öğrenci sayısını arttırsa da Iğdır'ın okul ve öğretmen ihtiyacı devam etmekteydi. 1938 yılında Kars ve ilçelerindeki okul ve öğretmen ihtiyaçlarını karşılamak için, gerekli olan bütçenin yeterli olmamasından dolayı farklı çözüm yolları bulunmaya çalışıldı. Bu amaçla, okuryazar oranını arttırmak için köylerde, Ulus Eğitim Okulları⁴⁸⁴ açılmaya başlandı. Bu kapsamda Iğdır'da 25 Tuzluca'da da 50 ulus okulu açıldı. Ulus okullarının öğretmen ihtiyacı da çoğunlukla 5. sınıfı bitiren ilkokul mezunlarından karşılandı.⁴⁸⁵

1939-1940 Eğitim-Öğretim yılında Iğdır merkezde 3 tane resmi ilkokul bulunmaktaydı ve bu okullardaki öğretmen sayısı da 12 idi. Iğdır'a bağlı 48 köyün 7 tanesinde ilkokul ve 6 tanesinde de eğitim okulları bulunuyordu. İlkokullardaki öğretmen sayısı 11 ve eğitim okullarındaki eğitimci sayısı da 6 idi. Tuzluca merkezinde 1 tane

483 Güner, **İlimiz Iğdır**, s.96.

484 Bu okullar ilk açılışında Halk Dershaneleri, sonra Millet Mektepleri ve daha sonra da Ulus Okulları adını almışlardı. Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.2142

485 **Kars Gazetesi**, 16 Şubat 1938, S 622.

ilkokul bulunuyordu ve bu okulun öğretmen sayısı da 3 idi. Tuzluca'ya bağlı 66 köyden 4 köyde ilkokul ve 8 köyde de eğitim okulu vardı. İlkokullardaki öğretmen sayısı 4 ve eğitim okullarındaki eğitimci sayısı da 8 idi.⁴⁸⁶ 1939-1940 eğitim öğretim yılında Iğdır ve Tuzluca'daki ilkokul çağındaki çocukların eğitim durumları da aşağıdaki şekilde idi.⁴⁸⁷

Tablo 3.2. 1939-1940 Eğitim Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca İlçelerinde İlkokul Çağındaki Çocukların Eğitim Durumları

İlçeler	İlkokul Çağındaki Çocuk Sayısı			Okula Devam Eden			Okuldan Mezun Olan			Okula Gelmeyenler		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Iğdır	3.187	1.794	4.981	1.413	290	1.703	157	16	173	1.617	1.488	3.105
Tuzluca	1.914	1.971	3.885	413	86	499	38	7	45	1.463	1.878	3.341

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde Iğdır'da eğitim-öğretime dâhil olmayan ilkokul çağındaki çocukların oranı %60 ve Tuzluca'da ise bu oran %86'dır. Eğitim sürecine katılmayan çocukların oranının bu kadar yüksek olmasında bölgenin sosyal ve ekonomik yapısından kaynaklanan faktörler etkili olmaktadır. Bölgede tarım ve hayvancılık temel geçim kaynağıdır. Çocukların bu ekonomik faaliyetlere katılmamasından dolayı eğitim sürecine katılma oranları düşmektedir. Diğer bir faktör ise bölgede yeterli sayıda okul bulunmaması ve öğretmen sayısının yetersiz olmasıdır. Okul olmayan yerleşim yerlerindeki çocukların okul olan bölgelere ulaşmadaki zorluklarda eğitim sürecine katılımı engelleyen diğer bir faktördür.

1944-1945 eğitim-öğretim yılında Iğdır merkezde 3 okul ve köylerde 6 okul olmak üzere toplam okul sayısı 9 idi. Öğrenci sayısı ise Iğdır merkezde 623 ve Iğdır köylerde 564 olmak üzere toplam 1.187 idi. Aynı

486 BİUM, İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1942, s.162.

487 BİUM, İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940, s.163.

eğitim-öğretim yılında Tuzluca'da ise ilçe merkezinde 1 ve köylerde 4 olmak üzere toplam 5 okul bulunuyordu. Tuzluca öğrenci sayısı ise merkezde 269 ve Tuzluca köylerde 515 olmak üzere toplam 784 idi.⁴⁸⁸

1946 yılında Iğdır merkez ve köylerde ciddi şekilde okul ihtiyacı bulunmaktaydı. 10.000 nüfuslu ilçe merkezinde eğitim çağındaki çocuklar nüfusun %27'sini oluşturmakta, bu oran da 2.700 çocuğa denk geliyordu. Ancak 2.700 çocuktan 700 çocuk eğitim öğretime devam ediyordu.⁴⁸⁹1946-1947 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde Iğdır'da merkezde 3 okul ve köylerde 7 okul olmak üzere toplam okul sayısı 10 idi. Iğdır'da öğrenci sayısı da merkezde 634 ve köylerde 747 olmak üzere toplam 1.381 oldu. Tuzluca'da ise merkezde 1 okul ve köylerde 5 olmak üzere toplam 6 okul bulunuyordu. Bu okullarda merkezde 235 ve köylerde 562 olmak üzere 797 öğrenci eğitim görmekteydi.⁴⁹⁰

1950-1951 eğitim-öğretim yılında Iğdır merkezde 3 ilkokul bulunuyordu. Bu okullardan 2 tanesi aktif olarak eğitim ve öğretim durumuna devam ederken 1 tanesi ise kapalı durumdaydı. Iğdır köylerinde ise 25 okul bulunuyordu ve bu okullardan 2 tanesi kapalı durumdaydı. Eğitim-öğretime devam eden, 25 okuldan 19 tanesi öğretmenli, 1 tanesi öğretmenli ve eğitimci, 5 tanesi ise eğitimci okullardı. Iğdır merkezdeki okulların öğrenci sayısı 350 erkek ve 146 tanesi kız öğrenci olmak üzere toplamda 496 idi. Köylerdeki okullarda ise 1.303 erkek ve 489 kız öğrenci olmak üzere toplamda 1.792 öğrenci eğitim görüyordu. Köylerde eğitim gören öğrencilerden, 1.515 tanesi öğretmenli okullarda, 143 öğrenci ise öğretmenli ve eğitimci okullarda 134 öğrenci de eğitimci okullarda eğitim görmekteydi. Tuzluca'da ise merkezde 1 ilkokul ve köylerde 21 aktif ve 4 tane de kapalı okul bulunuyordu. Kapalı olan 4 okul eğitimci okullardı. Köylerdeki 21 aktif okuldan 7 tanesi öğretmenli ve 14 tanesi de eğitimci okullardı. Tuzluca merkezdeki ilkokulda 120 erkek ve 58 kız öğrenci olmak üzere toplamda 178 öğrenci eğitim görüyordu. Köylerde eğitim gören öğrenci sayısı da 532 erkek ve 280 kız olmak üzere toplam 812 idi. Köyde eğitim gören toplam öğrencilerden 494 tanesi öğretmenli olan 7 okulda 318 tanesi ise eğitimci okullarda eğitim görmekteydi.⁴⁹¹

488 BİGM, *Millî Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945*, DİE Yayınları Yayın No: 270, Ankara 1947, s.19,102-103

489 *Kars Gazetesi*, 12 Ekim 1954, S 1003.

490 BİGM, *Millî Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947*, DİE Yayınları Yayın No:305, İstanbul 1949, s.18,100-101.

491 BİUM, *Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1950-1951*, DİE Yayınları Yayın No:346,

Iğdır'da 1960 yılından sonra açılan okul sayısında artış olmuştu. Iğdır merkezde 1961 yılında Cumhuriyet İlkokulu, 1967'de Atatürk İlkokulu açılmıştı.⁴⁹² 1960 yılından sonra Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçelerine bağlı köy okullarının sayısında da artış yaşanmıştı. Okul sayısının artmasına bağlı olarak okula devam eden öğrenci sayısında da artış yaşandı. Bu durum bölgede okuryazar nüfusun artmasını da sağladı. Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçelerinde 1961-1967 yılları arasındaki okul ve öğrenci sayıları aşağıdaki şekilde idi.⁴⁹³

Ankara 1954, s.50-51,196

492 Güner, **İlimiz Iğdır**, s.96.

493 DİE, **Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1961-1965**, DİE Yayınları Yayın No:530, Ankara 1967, s.244; DİE, **Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1965-1967**, DİE Yayınları Yayın No:587, Ankara 1969, s.136.

Tablo 3.3. İğdir, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde 1961-1967 Yılları Arasındaki İlkokul ve Öğrenci Sayıları

Ders Yılı	Okul Yeri	İğdir		Tuzluca		Aralık	
		Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1961-1962	Şehir	4	1.587	1	253	1	289
	Köy	28	3.230	20	1.373	7	518
	Toplam	32	4.817	21	1.626	8	807
1962-1963	Şehir	3	1.051	1	328	1	337
	Köy	23	2.807	21	1.400	8	613
	Toplam	26	3.858	22	1.728	9	950
1963-1964	Şehir	4	1.731	1	304	1	366
	Köy	35	4.073	23	1.467	10	723
	Toplam	39	5.804	24	1.771	11	1.089
1964-1965	Şehir	4	2.001	1	358	1	359
	Köy	35	4.769	26	1.672	13	964
	Toplam	39	6.770	27	2.030	14	1.323
1965-1966	Şehir	4	2.079	1	340	1	350
	Köy	36	5.024	25	1.838	14	1.056
	Toplam	40	7.103	26	2.178	15	1.406
1966-1967	Şehir	4	2.337	1	409	1	361
	Köy	39	5.410	26	1.888	15	979
	Toplam	43	7.747	27	2.297	16	1.340

Tablodaki bilgilere göre İğdir merkezde 1961-1967 yılları arasında merkezdeki ilkokul sayısı 4'tür. Köylerdeki okul sayısı 1961-1962 eğitim-öğretim döneminde 32 iken 1966-1967 eğitim öğretim yılında 43

olmuştur. Köylerde okul sayısının artması okula devam eden öğrenci sayısını da attırıştır. 1966-1967 yılı sonuna kadar şehirdeki öğrenci sayısı artışı 750 iken köylerde öğrenci artışı 2.180 olmuştur.

Tuzluca'da 1961-1967 yılları arasında merkezde 1 ilkokul bulunuyordu. 1961-1962 eğitim öğretim yılında 20 köyde ilkokul varken, 1966-1967 eğitim öğretim yılında bu sayı 27 olmuştu. 1965-1966 eğitim öğretim yılında köy ilkokul sayısı önceki öğretim yılına göre 1 azalmıştı. Bu azalmanın sebebi öğretmen eksiğinden dolayı bir köy okulunun kapatılmasıdır. Tuzluca'da okul sayısının artmasına bağlı olarak okula devam eden öğrenci sayısında da artış olmuştur. 1961-1962 eğitim öğretim yılında okula devam eden öğrenci sayısı 1.626 iken bu sayı 1966-1967 eğitim öğretim yılında 2.297 olmuştur.

Aralık ilçe merkezinde 1961-1967 yılları arasında 1 okul bulunmaktadır. Köylerdeki okul sayısında iki katına yakın bir artış olmuştur. Okul artışına bağlı olarak öğrenci sayısında da artış olmuştur. 1961-1962 eğitim öğretim yılında Aralık'ta okullara devam eden öğrenci sayısı 807 iken 1966-1967 eğitim yılında bu sayı 1.340 olmuştur.

1967-1970 yılları arasında Iğdır, Tuzluca ve Aralık'ta, ilçe merkezlerinde ve köylerde açılan ilkokul sayısında artış devam etmiştir. 1967 yılında Iğdır merkezde 4 olan ilkokul sayısı 1969 yılında Hürriyet ilkokulunun açılmasıyla⁴⁹⁴ ilkokul sayısı 5 olmuştu. Tuzluca merkezde de 1 olan ilkokul sayısı 1968-1969 eğitim öğretim yılında yeni bir okulun açılmasıyla 2 olmuştu. Aralık ilçe merkezinde bu dönem içerisinde ilkokul sayısı 1 idi. Bu dönem içerisinde ilçelere bağlı köylerde de okul sayılarında artışlar olmuştu. 1967-1970 yılları arasında Iğdır Tuzluca ve Aralık ilçelerindeki ilkokul öğrenci ve öğretmen durumu da aşağıdaki şekilde idi.⁴⁹⁵

494 Güner, **İlimiz Iğdır**, s.96.

495 DİE, **Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1967-1972**, DİE Yayınları Yayın No:818, Ankara 1977, s.133-138.

Tablo 3.4. 1967-1970 Yılları İğdır, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde İlkokul Öğrenci ve Öğretmen Durumu

Ders Yılı	Okul Yeri	İğdır			Tuzluca				Aralık	
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen		Okul	Öğrenci
1967-1968	Şehir	4	2.492	56	1	337	11	1	405	10
	Köy	39	5.553	117	33	2.174	57	17	1.091	27
	Toplam	43	8.045	173	34	2.551	68	18	1.496	37
1968-1969	Şehir	4	2.738	64	2	534	15	1	369	12
	Köy	39	5.834	138	35	2.559	62	17	1.145	30
	Toplam	43	8.572	202	37	3.093	77	18	1.514	42
1969-1970	Şehir	5	2.808	71	2	688	20	1	378	11
	Köy	40	5.847	143	39	2.786	71	19	1.274	31
	Toplam	45	8.655	214	41	3.474	91	20	1.652	42

1967-1970 yılları arasında İğdır'da okul ve öğretmen sayısının artmasına bağlı olarak öğrenci sayısında artış olmuştur. 1967-1968 eğitim öğretim yılında 8.045 olan öğrenci sayısı, 1969-1970 eğitim öğretim yılında 8.655 olmuştur. Tuzluca ve Aralık ilçelerine göre artış en fazla İğdir'da olmuştur.

3.1.2. Ortaokul Durumu

1937 yılında İğdir merkezde bir ortaokul açıldı. Okul, 110 öğrenci ile eğitime başladı. İlk olarak 1938'de bu okuldan 21 öğrenci mezun oldu. 1939-1940 eğitim öğretim yılında 209, 1942-1943 eğitim öğretim yılında da okulun öğrenci sayısı 167 idi. 1942 yılında İğdir Ortaokulundan 32 kişi mezun oldu. Bu okul, Bayazıt ve Tuzluca'nın da ortaokul

ihtiyacı karşılamaktaydı.⁴⁹⁶ Iğdır Ortaokulunun 1943-1960 yılları arasındaki öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki şekildedir.⁴⁹⁷

Tablo 3.5. Iğdır Ortaokulu 1943-1960 Yılları Arasındaki Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Eğitim-Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam	
1943-1944	118	13	131	9
1944-1945	108	14	122	11
1945-1946	133	16	149	7
1946-1947	128	14	142	10
1947-1948	133	11	144	9
1948-1949	121	12	133	9
1949-1950	104	11	115	8
1950-1951	97	8	105	9
1951-1952	93	8	101	6
1952-1953	115	9	124	6
1953-1954	107	10	117	6
1954-1955	128	8	136	6
1955-1956	158	13	171	9
1956-1957	206	19	225	7
1957-1958	296	30	326	18
1958-1959	378	26	404	27
1959-1960	462	43	505	23

496 Kars, CHP Halk Evleri Bürosu Yayınları, İstanbul 1943, s.78.

497 BİGM, Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944, DİE Yayınları Yayın No:247, Ankara 1946, s.32,75; BİGM, Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945, DİE Yayınları Yayın No: 271, Ankara 1947, s.32,75; BİGM, Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946, DİE Yayınları Yayın No:281, Ankara 1947, s.34,76; BİGM, Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1946-1947, DİE Yayınları Yayın No:296, Ankara 1948, s.33,71; BİGM, Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948, DİE Yayınları Yayın No:307, İstanbul 1949, s.35,78; BİGM, Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1948-1949, DİE Yayınları Yayın No:326, Ankara 1950 s.35,87; BİGM, Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1949-1950, DİE Yayınları Yayın No:335, Ankara 1952, s.50,116; BİGM, Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1950-1951, DİE Yayınları Yayın No:347, Ankara 1954, s.60,218; BİGM, Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1951-1952, DİE Yayınları Yayın No:356, Ankara 1954 s.64,234; BİGM, Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1952-1953, DİE Yayınları Yayın No:367, Ankara 1956, s.74,261; DİE, Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960, DİE Yayınları Yayın No:437, Ankara 1963, s.110-111.

Tablodaki bilgiler değerlendirildiğinde Iğdır'da okula devam eden kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısına göre çok düşük olduğu görülmektedir. Bu durum bölgenin sosyal yapısından kaynaklanmaktaydı. Bölgede kız çocuklarının eğitim görmesine karşı çıkmaktadır. Bu yıllar arasında ilçede sadece Iğdır Ortaokulu olduğu düşünülürse öğrenci sayısının düşük olduğu görülmektedir. Özellikle köylerde ilkokulu bitirmiş olan öğrencilerin bu dönemde ilçe merkezine ulaşmaları zor olmaktaydı. Öğrencilerin İlçe merkezindeki ortaokulda eğitim görebilmeleri için ilçe merkezinde ikamet etmeleri gerekmekteydi. Bu nedenlerden dolayı ilçede tek ortaokul olmasına rağmen öğrenci mevcudu istenilen düzeyde değildir. Ancak 1955-1956 Eğitim-Öğretim yılından itibaren öğrenci sayısında daha fazla artış olduğu görülmektedir. 1943-1944 eğitim-öğretim yılında 131 olan öğrenci sayısı 1959-1960 eğitim-öğretim yılında 505 olmuştur.

1960-1967 yılları arasında Iğdır Ortaokulunun öğrenci ve öğretmen sayısında değişiklikler oldu. 1964-1965 eğitim-öğretim yılında Tuzluca'da bir ortaokul eğitim-öğretime başladı. Ayrıca 1966-1967 eğitim-öğretim yılında Aralık ilçesinde de bir ortaokul eğitim-öğretime başladı. 1960-1970 yılları arasında Iğdır, Tuzluca ve Aralık'taki ortaokullarda öğrenci ve öğretmen sayısı aşağıdaki şekilde idi.⁴⁹⁸

498 DİE, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1960-1961**, DİE Yayınları Yayın No:466, Ankara 1965, s.74,360; DİE, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1961-1965**, DİE Yayınları Yayın No:564, Ankara 1968, s.72-73; DİE, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967**, DİE Yayınları Yayın No:608, Ankara 1970, s.31-32-55, 117, 154; DİE, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971**, DİE Yayınları Yayın No:761, Ankara 1976, s. 42-43.

Tablo 3.6.1960-1970 Iğdır, Tuzluca ve Aralık'ta Ortaokul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Eğitim-Öğretim Yılı	Iğdır		Tuzluca		Aralık	
	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
1960-1961	546	19	-	-	-	-
1961-1962	590	22	-	-	-	-
1962-1963	624	27	-	-	-	-
1963-1964	687	25	-	-	-	-
1964-1965	776	35	106	12	-	-
1965-1966	801	28	158	8	-	-
1966-1967	1.014	-	212	14	107	7
1967-1968	1.193	40	186	7	118	7
1968-1969	1.298	48	163	8	215	10
1969-1970	1.461	10	229	4	231	11

1960-1970 yılları arasında Iğdır'daki ortaokul öğrenci sayısında ciddi bir artış olmuştur. 1960-1961 eğitim öğretim yılında 546 olan öğrenci sayısı 1969-1970 eğitim öğretim yılında 1.461 olmuştur. Öğrenci sayısındaki artışa bağlı olarak öğretmen sayısında da artış olmuştur. Ancak 1969-1970 eğitim öğretim yılında Iğdır Ortaokulunda öğretmen sayısında düşüş söz konusudur. Tuzluca ve Aralık'ta ortaokul açıldıktan sonra da Iğdır'daki ortaokulda öğrenci sayısındaki artış devam etmiştir. Bu durum bölgede okul sayısı arttıkça eğitim öğretime katılan öğrenci sayısının da arttığını göstermektedir.

3.1.3. Ortaöğretim Durumu

Iğdır'da açılan ilk ortaöğretim kurumu 1965 eğitim öğretim yılında açılan Iğdır Lisesidir.⁴⁹⁹ Iğdır Lisesinde 1967-1968 eğitim-öğretim yı-

499 http://igdiranadolulisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/76/01/278810/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_58247.html?CHK=d8d7d087ce43a6b1354249cfe8b0b8de (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

lında 46 kız ve 418 erkek öğrenci olmak üzere toplam 464 öğrenci eğitim görmekteydi. Okulun öğretmen sayısı da 22 idi. 1968-1969 eğitim-öğretim yılında 50 kız ve 447 erkek öğrenci olmak üzere okulun toplam öğrenci sayısı 497 ve öğretmen sayısı da 15 oldu. Bu eğitim-öğretim döneminde bir önceki eğitim dönemine göre öğrenci sayısı arttığı halde öğretmen sayısında düşüş oldu. Iğdır Lisesinde bu dönemde 92 öğrenci diploma alarak mezun oldu. 1969-1970 eğitim-öğretim yılında okulun öğrenci mevcudu 56 kız ve 764 erkek öğrenci olmak üzere toplam 820 idi. Okulun öğretmen sayısı da bir önceki döneme göre artarak 20 oldu. Bu eğitim-öğretim yılında 160 öğrenci mezun oldu.⁵⁰⁰

3.2. Iğdır Halkevi'nin Kuruluşu ve Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri

3.2.1. Iğdır Halkevi'nin Kuruluşu

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetler eğitim ve araştırma konularına çok önem verdiler. Bilgi, gözlem ve deneyimlerinden yararlanmak amacıyla birçok aydın ve genç yurt dışına gönderildi. Bu gençlerden biri olan Vildan Aşır Savaşır, Avrupa ülkelerindeki kitle eğitimiyle ilgili çalışmalar yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Ankara'da verdiği bir konferansta Atatürk'ün dikkatini çekti. Konferansın sonunda Atatürk kendisinden halkevlerinin kuruluş çalışmalarına katılmasını istedi. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip'in çalışmaları sonucunda halkevleri ile ilgili bir komite oluşturuldu. Komitede; Cevdet Nasuhi, İsmail Hüsrev Tökin, İshak Refet, Hamit Zübeyr Koşay, Behcet Kemal Çağlar, Sadi Irmak ve Vildan Aşır Savaşır bulunmaktaydı. Komitenin yaptığı toplantılarda halkevlerinin yapısı, amaçları ve bu kurumların halka mal edilmeleri konuları ayrıntılı bir şekilde tartışıldı. Yapılan çalışmalar sonucunda halkevlerinin tüzüğünü hazırlayacak bir komisyon oluşturuldu. Komisyon çalışmaları sonucunda halkevleri tüzüğü oluşturularak, CHF Genel Sekreteri Recep Peker'e sunuldu. Tüzük, CHF'nin yetkili organlarında tartışıldıktan sonra 10-18 Mayıs 1931'de toplanan CHF'nin III. Büyük Kongresi'nde halkevlerinin açılması kararı alındı. Karar alındıktan sonra ülke çapında halkevi kurulması çalışmaları hızlandı. İlk etapta on dört ilde halkevi açılması çalışmaları başladı. Bu iller: Ankara, İstanbul, Eskişehir, Afyonkarahisar, Çanakkale, Aydın, Adana, Van, Diyarbakır, Konya, Samsun, Bursa, İzmir ve Denizli idi.

500 DİE, Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971, s.167.

Bu illerdeki hazırlıklar tamamlandıktan sonra 19 Şubat 1932’de Ankara’da yapılan bir törenle halkevleri açıldı. Açılış töreni radyo aracılığıyla tüm ülkede yayımlandı.⁵⁰¹

Iğdır Halkevi de 23 Şubat 1934 Cuma günü saat 14’te yapılan bir törenle açıldı. Açılış törenine 300 aşkın vatandaş ve kaza Kaymakamı Nedim Bey de iştirak etti. İstiklal Marşı’nın okunmasından sonra Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey açılış konuşmasını yaptı. Ali Rıza Bey Konuşmasına: *“Saygı değer kardeşlerim! Bugün açılmasını dört gözle beklediğimiz, halkevinin başlangıç günününün aziz hatırasını tesit etmek için ruhlarımızdaki heyecan ve kalplerimizdeki büyük imanla buraya toplanmış bulunuyoruz. Kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeri olarak Iğdır’ımıza layık görülerek aziz Cumhuriyet ve değerli büyüklerimiz tarafından lütf edilmiş bu değerli kültür müessesemizi ilelebet yaşatmak ve yükseltmeyi kendimize en mukaddes borç bildiğimiz için bütün mevcudiyetimizle bu yuvanın şenlenmesine çalışacağız.”* sözleriyle başlayarak halkevinin açılışından duyduğu memnuniyeti ifade etti. Ayrıca konuşmasında: *“Hayatın her sahasında saadet ve şeref dolu kapıları yüzümüze açan, güneş gibi bize yol gösteren ve bugünde şerefli yuvayı bizlere bahş etmek sureti ile kazamıza en büyük itimadı gösteren, inkılâp ve istiklalimizin aziz lideri en büyüğümüz Gazi babamıza şükran ve minneti ve bu kürsüden onu hürmet ve muhabbetle anmayı kendime borç bilirim.”* diyerek Atatürk’e olan saygı ve şükranlarını dile getirdi.⁵⁰²

Konuşmasının devamında Iğdır Halkevi’nin Köycülük Şubesi, İçtîmai Yardım Şubesi ve Temsil Şubesi olmak üzere üç şubeden oluşacağını açıklayarak şubelerin yapacağı çalışmalar hakkında bilgi verdi.⁵⁰³ Konuşmasını: *“Şimdi hepimize düşen vazife bu asil yuvamızı şenlendirmek ve yükseltmektir, yeni adım attığımız bu aziz ülkü yolundan hepimize muvaffakiyet ve zaferler temenni eder cümlelerinizi saygı ve sevgilerle selamlar bugün için açılan bu yuvada yorulmak bilmeyen bir azimle çalışmak ve yükseltmek emelinde olmanızı candan dilerim.”* sözleriyle tamamladı.⁵⁰⁴

501 Cengiz Atlı, **Kars Halkevi ve Faaliyetleri**, Salkım Söğüt Yayınları, Konya 2013, s.26-28.

502 **BCA**, 490.1.0.0.957.705.1.

503 **BCA**, 490.1.0.0.957.705.1.

504 **BCA**, 490.1.0.0.957.705.1.

Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey'in konuşmasından sonra Kaymakam Nedim Bey de bir konuşma yaptı. Konuşmasına: *"Sözüme meşhur Fransız Şair Viktor Hügo'nun şu misali ile başlamak isterim. (Romalı-lardan daha büyüktü, maziyi avucunun içinde büktü) maziyi avucunun içinde büken kimdir? Bu suali sizlere çevirince hepinizin gönlüne bakıyorum, orada şu ismin yazılı olduğunu görüyorum, o isim hepimizin saydığı ve başımızın tacı olarak başımızda bulunan büyük adamdır. O büyük adamın ismini hep beraber söyleyelim. Mustafa Kemal."* sözleriyle başladı. Konuşmasına Mustafa Kemal kimdir? Sorusuyla devam ederek Kurtuluş Savaşı yıllarını, ülkemizin düşman işgalinden kurtuluşunda Atatürk'ün liderliği ve yaptığı inkılâpları anlattı.⁵⁰⁵

Konuşmalardan sonra Iğdır'da öğretmen olarak görev yapan Zeki Efendi bir Türk askerinin Türk Bayrağı'na duyduğu sevgiyi anlatan bir gösteri sundu. Gösteride okunan metin şu şekilde idi: *"Güneşle arktan doğan dünyanın teşekkülünden beri, beşeriyetin gözlerini kamaştırıran ulu bir neslin evladıyım. Dedem tarihi yaratmış ve yazmış, ben ise tarihi ve insanıyeti yaşatıyorum, istiklalimin hakiki manasını dünyaya ben öğretiyorum, geçmiş günler benimle teselli oluyor, gelecek günler benimle iftihar ediyor, ben temiz ve asil medeniyet hocası, Türk kavminin cengâver oğlu Türk askeriyim. Kasırga heyulalarına çelik göğsünü gererek tufanlar, volkanlar karşısında göz kırpmayan istiklali için şimşekler, yıldırımlar yağdıran sonsuz bir Türküm. Dünya semalarında ay yıldız ile ebediyen dalgalanan ve bu anda gölgesi altında beni arşa yükseltmek isteyen bu bayrağım bana destanlar okuyor, Japon Denizi'nden Sibiryaya steplerinden Hint Denizi'nden geçerek Avrupa ve Afrika sonlarına kadar, üç kıtayı arşınlayan, şu haşmetli bayrağım gittikçe yükselen bir gururla ne güzel üzerime dalgalanıyor. Ben onun dalgalandığı topraklara düşman ayağı bastırmamak için vatan ve millet aşkı ile kanımın son damlasına kadar çarpıştım, Tuna ve Akdeniz kıyılarında, Asya'nın göklere duvar çeken dağlarında dört değil her cephede onu eğmeden ve durdurmadan her an bir parça daha yükselttim. Ona kötü niyetle bakan gözleri kör uzanan elleri yok ettim. Onu geçmişte olduğu gibi gelecekte de dünya ufuklarında bir nur parçası gibi dalgalandırmak için dövüştüm, çarpıştım, yaralandım.*

Ey yüce Türk nesli!

Tarih seninle ilelebet iftihar etsin ki vatani ve milleti uğrunda kıvrılmakla zevk alan, elini yarasının kanlarına sürüp ay yıldızlı bayra-

505 BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

ğını okşayarak ölen asker bir babanın oğlusun, oku ve düşün ki biraz evvel büyük savaşta al bayrağını alıp Kafkasları aşan ana yurduna sonsuz, sağlık ve istiklal selamları yollayan, bir Mehmetçik, yine şan ve şeref ile bayrağının altında gözlerini hayata yumuyor. Evet, ben yaralıyım, sağ olmayacak yerimden vurulmuşum, belki birkaç dakika sonra öleceğim, yok olacağım, fakat ne mutlu bana ki atalarımın kemikler ile yan yana mukaddes bayrağımın altında yatacağım.

Ulu ve şanlı bayrağım.

Sen ceddimin al kanları ile boyanmış uçan ruhları ile ay yıldız şeklinde yücelip bir ufuktan diğer ufuğa uzanan Türk elinin dünyaya bedel topraklarını çevreliyorsun, arzın teşekkülündenberü bu ana kadar gelen beşer kitlesi tarihlere sığmayan ve her sahifasına altun yazılarla yazılan senin kutsiyetini azametini takdirden kendini alamıyor. Yüksel, yüksel semalara çık yıldızları da ayı da güneşi de şereflendir, taşıdığın, dünya Türklüğünün büyüklüğünü ve asilliğini onlara da oku. De ki, ben dünyanın harikalar azametler şecaatler, hakiki büyük Türkün batmaz güneşiyim. Benim dalgalanarak doğduğum semalarda ne gece karanlığı ne de bir dolu bulutu olamaz. Ne büyük bir neslin evladıyım ki senin için doğdum, senin için ölüyorum. Ölüm ızdırabı bu anda kemiklerimi çatırdatırken gözlerim ebediyen sana kapanırken ant içtiğim, son emelim, işte bu son püşemdir.”⁵⁰⁶ Gösteriden sonra Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü dolayısıyla hazırlanan “İstiklâl Piyesi” sahnelendi. İğdır Halkevi açılış töreni akşam saat 18.00’da halkın coşkulu alkışlarıyla sona erdi.⁵⁰⁷

İğdır Halkevi’nin açılışı ve açılış kutlama program metni İğdır Halkevi Başkanlığı tarafından 11 Mart 1934’te CHF Fırka Umum Kâtipliğine ulaştırılmak üzere CHF Kars İl Temsilciliğine gönderildi. CHF Kars İl Temsilciliği de 3 Nisan 1934’te açılış ve kutlama metnini CHF Fırka Umum Kâtipliğine göndererek CHF Genel Sekreterliğini bilgilendirdi. CHF Genel Sekreterliği bilgilendirme yazısına cevaben; “Halkevinizin açılışını bildiren malumatı okuduk. Açılıшта söylenen nutuklardan Halkevinin orada da muvaffakiyetle yürüyeceğini anlıyoruz. Halkevleri yurdun dört bucağında günden güne kuvvetlenen kültür müesseseleridir. Bu itibarla açılış nutuklarında söylenen esasların faaliyet sahasına çıkarılmasını diler, muvaffakiyetler temennisiyle gözleriniz-

506 BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

507 BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

den öperim."⁵⁰⁸ şeklinde bir cevap yazarak açılış nutuklarında söylenenlerin faaliyete geçirilmesi temennisinde bulundu.

3.2.2. İğdir Halkevi'nin Yönetimi ve Çalışmaları

İğdir Halkevi'nin ilk başkanı Ali Rıza Bey'dir. Ali Rıza Bey bu görevi 1938 yılına kadar yürüttü. 1938 yılında Halkevi Yönetim Kurulunda değişiklik oldu. Buna göre Yönetim Kurulu Başkanı Hüseyin Saydam ve Yönetim Kurulu üyeleri ise Hilmi Ergir, Mehmet Kan, Şevki Güner, Kadri Süngün, Kerim Aşan ve Kemal Urfa idi. 1940 yılında Halkevi Başkanlığına Üçüncü Umum Müfettişlik ve Kars Vilayetince Kağızmanlı Tüccar ve Belediye Meclis üyesi Osman Ataman görevlendirildi. CHP Genel Sekreterliği de 2 Ocak 1940'ta bu görevlendirmeyi onaylayarak resmileştirdi.⁵⁰⁹

İğdir Halkevi çalışmaları kapsamında 1934 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını gerçekleştirdi. 29 Ekim 1934 Günü Cumhuriyet Bayramı kutlama töreni başlamadan önce kaza Kaymakamı Nedim Bey hükümet namına tebrikleri kabul etti. Tebrik kabulünden sonra Nedim Bey ve Alay Komutanı E.Şevki Bey tören alanına gelerek Cumhuriyet Meydanı'nda hazır olan asker, jandarma, öğrenciler, halkevi sporcuları ve halkın bayramlarını kutladılar. Saat 9.00'da törene sporcu gençler ve öğrenciler tarafından İstiklal Marşı'nın okunması ile başladı. Ardından törene katılanlar tarafından 10. Yıl Dönümü Marşı okunarak coşkulu bir şekilde alkışlandı. Kaza Kaymakamı Nedim Bey, Alay Komutanı E.Şevki Bey, Halkevi ve Belediye Reisi Ali Rıza Bey, Belediye Azası Abbas Bey, Tüccar Cemal Bey, birer konuşma yaptılar. Konuşmaları halk tarafından coşkulu bir şekilde alkışlandı. Konuşmaların ardından resmigeçit töreni yapıldı.⁵¹⁰ Halkevi sporcuları, gençler ve halk atlı birlikler şeklinde şehir turu yaparak halkın tezahüratları eşliğinde belediye bahçesinde toplandı. Burada millî oyunlar ve eğlenceler düzenlendi. Daha sonra belediye salonuna geçilerek burada Halkevi Temsil Şubesinin hazırladığı "Yarım Osman" adlı bir piyes sergilendi. Saat 18.00'da askerler ve halk tarafından büyük bir fener alayı düzenlenerek davul zurna eşliğinde şehir içinde eğlenceler düzenlendi. Gece de Cumhuri-

508 BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

509 İsmail Eyyupoğlu, "Sarıkamış, Kağızman ve İğdir Halkevlerinin Yapım ve Onarımında Karşılaşılan Finansal Sorunlar", **Tarih İğdir ve Kültür Bağlamında Uluslararası Sempozyumu İğdir Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.401.

510 BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

yetin 11. Yıldönümü şerefine Iğdır Halkevi salonunda bir balo düzenlendi.⁵¹¹

Cumhuriyetin 11. Yıldönümü köylerde de törenler ve eğlenceler düzenlenerek coşkulu bir şekilde kutlandı. Tören günü tüm resmi ve diğer binalar bayraklar ve kırmızı beyaz kurdelelerle süslendi. Gecede Cumhuriyet meydanında ve mahallerde fenerler ve lambalar yakıldı.⁵¹² Iğdır Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey: *“Binlerce halkın ve köylülerimizin saffet ve samimiyetle ve büyük bayrama karşı sönmez bir aşk ve muhabbetle bayramı geçirdikleri ve asil bir Türk gelini gibi baştanbaşa allara bürünmüş bedii bir surette süslenerek, ortaya atılmış bir vaziyetle Cumhuriyetimizin yıldönümünü karşılayan Iğdır o gün tasvirinden aciz bulunduğumuz bir heyecan içinde bulunuyordu.”* şeklindeki açıklamasıyla Iğdır’da Cumhuriyetin 11. Yıldönümü kutlamalarının yapıldığını belirtmişti.⁵¹³

23 Şubat 1934 tarihinde açılan Iğdır Halkevi’nin 1935 yılında 649 kayıtlı üyesi bulunmaktaydı. Yönetim kurulu ve şubeler toplamda 83 toplantı yapmışlardı. Bu toplantılara katılanları sayısı 2.406’dır. Iğdır Halkevi’nde yapılan bu toplantıların dışında gösteri, konferans, sinema, oyun, balo, şölen, bayram ve köy gezileri olmak üzere yapılan toplantılarla birlikte toplamda 157 etkinlik yapılmıştı. Bu etkinliklere 10.210 vatandaş katılmıştı.⁵¹⁴

1936 yılı birinci altı aylık dönemde halkevi şubelerinin üye durumu şu şekilde idi: Halkevinin toplam üye sayısı 30 bayan ve 649 erkek olmak üzere toplam 679 idi. 30 bayan üyenin tamamı sosyal yardım şubesine kayıtlıydı. Halkevinin CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği birinci altı aylık faaliyet raporunda göre halkevi yönetim kurulu ve şubeler toplamda 89 toplantı yapmış ve toplantılara 2.459 kişi katılmıştı. Halkevi bu dönemde yönetim kurulu, şube ve komite toplantıları dahil 131 etkinlik yapmış ve bu etkinliklere 6.742 kişi katılmıştı. 1936 yılı ikinci altı aylık raporuna göre de şubelerin toplam üye sayıları 5 öğretmen, 88 tecimen, 120 işçi, 419 çiftçi ve üyelerden 30 bayan 632 bay olmak üzere toplam 662 üye olduğu görülmektedir. Bu dönemde yapılan halkevi yönetim kurulu, şubeler ve komiteler toplamda 133 toplantı yapmış ve toplantılara 3.840 kişi katılmıştı. Bir önceki dönemle

511 BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

512 BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

513 BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

514 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

karşılaştırıldığında toplantı ve katılımcı sayısında artış olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki toplam etkinlik sayısı 174 ve katılımcı sayısı 7.510'dur. Bir önceki dönemle karşılaştırıldığında etkinlik ve katılımcı sayısında ciddi bir artış olduğu görülmektedir.⁵¹⁵

1937 birinci altı aylık dönemde halkevi şubelerinin üye durumu: 4 öğretmen, 69 tecimen, 88 işçi, 475 çiftçi, 1 güzel sanatlar ve üyelerden 26 bayan, 677 bay olmak üzere toplamda 703 üye olduğu görülmektedir. 30 Haziran 1937 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen birinci altı aylık raporun mesai cetveli incelendiğinde bu dönemde yapılan halkevi yönetim kurulu, şubeler ve komiteler toplamda 153 toplantı yaptığı ve bu toplantılara 2.132 kişinin katıldığı görülmektedir. Bir önceki dönemle karşılaştırıldığında toplantı sayısının arttığı ancak katılımcı sayısının azaldığı görülmektedir. 1937 ikinci altı aylık dönemdeki şubelerin üye sayılarına bakıldığında 22 öğretmen, 61 tecimen, 61 işçi ve 461 çiftçi olduğu görülmektedir. Bu üyelerin 26'sı bayan ve 646 bay olmak üzere toplamda 672 üye olduğu görülmektedir.⁵¹⁶ Bu dönemde komiteler 105 toplantı yapmış ve katılımcı sayısı 404 olmuştur. Şubeler de 28 toplantı yapmış ve katılımcı sayısı 1.316 olmuştur. Bu dönemde halkevi yönetim kurulu toplantısı bulunmamaktadır. Yapılan etkinlik sayısı 39, katılımcı sayısı da 3.326'dır. Toplantılarla birlikte toplam etkinlik sayısı 172, katılımcı sayısı da 5.046 olmuştur.⁵¹⁷

1938 yılı Iğdır Halkevi'nin çalışma defterinde şu bilgiler yer almaktadır: Halkevinin yıllık bütçesi 1.350 liradır. Halkevinin altı lambalı radyosu vardır. Halkevi devamlı bir voleybol etkinliği yapmakta ve bu etkinliğe 96 kişi sürekli katılmaktadır. Bu dönemde 2 spor gezisi ve 9 av etkinliği yapılmıştır. Halkevinde bir okuma odası oluşturulmuştur.⁵¹⁸ Iğdır Halkevi Çalışma Raporu'nun ekinde sunulan belgede halkevi, CHP Genel Sekreterliğinden birtakım isteklerde bulunmuştu. Buna göre: halkevi bütçesi çalışma masraflarına harcandığı için inşaat ve tadilat masraflarına ödenek ayrılamamıştı. Halkevi binası üzerinin toprak olması kış mevsiminde sıkıntılar yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle binaya saclı bir çatı yapılması gerektiği ve bunun içinde 2.200 lira yardıma ihtiyaç olduğu bildirilmişti. Ayrıca halkevinin bandosu bulunmadığı ulusal bayramlarda ve halkevi etkinliklerinde kulla-

515 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

516 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

517 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

518 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

nılmak üzere bir bando takımı alınması gerektiği belirtilmiş bunun için de 1.600 lira yardım yapılması istenmişti.⁵¹⁹

1939 yılında halkevi köy gezilerine ağırlık vermiş ve 8 Nisan 1939 tarihinde Iğdır'ın köyleri ziyaret edilmişti. Halkevi başkanı, komite başkanları, doktorlar, sporcular, jandarma komutanı, sorgu hâkimi ve halktan oluşan kalabalık bir grup halkevi önünden hareket ederek atlar, arabalar ve bisikletlerle Karakuyu, Halfeli ve Hoşhaber köylerine ziyaret gerçekleştirilmişti. Köy halkı ziyaretçileri kalabalık bir şekilde tezahüratla karşılamıştı. Daha sonra köylüler arasında ne kadar hasta varsa meydana gelemeyenler de evlerinde ziyaret edilerek sıtma mücadelesi hekim ve hükümet tabibi tarafından muayene edilerek ihtiyaç sahibi olanların ilaçları halkevi tarafından alınmıştı. Halkevi sosyal yardım kolu her hafta perşembe gününü tüm halkın bedava muayene olabilmesi için bir muayenehane tesis etmiş ve verilecek ilaçlar tedarik edilmişti. Askeri ve sivil her doktor haftada bir gün gerektiğinde iki gün bu muayenehanede gönüllü olarak çalışmayı severek kabul etmişti.⁵²⁰

Halkevi ikinci köy gezisini Alikamer, Yayı ve Küllük köylerine yaptı. Yapılan bu köy gezisinde köylülerle hasbıhal edilerek istekleri dinlenmişti. Halkevi başkanı tarafından konuşma yapılarak halkevi muayenehanesinin açık olduğu ve hasta olanların müracaat edebileceği belirtilmişti. Ayrıca Yayıcı köyünde yaşanan bir kavga neticesinde iki tarafa ayrılan köylüler barıştırılmıştı.⁵²¹

3.2.3. Halkevinin Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri

Halkevleri Atatürk İlke ve İnkılâplarının öngörmüş olduğu toplumsal dönüşümde kültürel alanda fonksiyonel bir görev üstlenmişlerdir. Bu tarihi projede görevlerini organları aracılığıyla yerin getirmeye çalışmışlardır. Halkevi şubeleri yetişkin eğitimi ile sosyal dönüşümü öngören şubeler ve sanatsal, kültürel canlanmaya katkı sunan şubeler olarak çalışmalarını devam ettirmişlerdir.⁵²² Iğdır Halkevi de Gösterit, Spor, Köycülük, Sosyal Yardım, Dil-Tarih-Edebiyat, Kitap Sarayı ve Yayın, Halk Dershaneleri ve Kursları şubeleri olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

519 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

520 Kars Gazetesi, 14 Nisan 1939, S 735.

521 Kars Gazetesi, 28 Nisan 1939, S 739.

522 Atlı, Kars'ta Siyasi Hayat, s.101-102.

3.2.3.1. Gösterit Şubesi

Halkevlerinin Gösterit (Temsil) şubeleri temsil sanatına ilgisi olan üyelerden oluşturuluyordu. Bu kapsamda halkevlerinin hazırladığı piyes ve oyunların sahnelenmesi etkinlikleri gerçekleştiriliyordu.⁵²³ İğdir Halkevi Gösterit Şubesi de 1935 yılında faaliyete başladı. Gösterit Şubesi Başkanı Abbas Akçay, Üyeleri de Abbas Çetin ve Hüseyin Cahit idi. Gösterit Şubesi 1935 yılında 4 temsil sundu. Ayrıca 2 temsilde okullarda öğretmenlerle birlikte verildi. Şube bu yılda üye sayısının artması ile ilgili çalışmalara da önem verdi. 1935 yılında Gösterit Şubesinin 1 öğretmen, 6 tecimen, 22 işçi, 6 çifti olmak üzere toplam 35 üyesi bulunmaktaydı. Gösterit Şubesinin 1936 yılında yönetimi Başkan: Abbas Akçay, Üyeler: Hüseyin Cahit, Hamit Dönmez, Fettah Şekerci'den oluşmuştu. Şubenin üye sayısı bir önceki yıllara aynı idi. Gösterit Şubesi bu yılda "*Hisse-i Şayia*", "*Akın*", "*Beyaz Kahraman*" adı altında üç piyes sergilemiş ve bu piyesleri 630 kişi izlemişti. Ayrıca bu yıl içerisinde 2 tane de temsil sunmuştu. Gösterit şubesinin yönetiminde 1937 de değişiklikler oldu. Buna göre Şube Başkanı: Kerim Aşan, Üyeleri: Sabri Bey ve Abbas Akçay idi. Gösterit Şubesi bu dönemde 3 gösteri yaptı.⁵²⁴

1938 yılında şube yönetim kurulu üye sayılarında azalma oldu. Şube Başkanı Kerim Aşan ve Üye Abbas Akçay idi. Gösterit Şubesi bu yılda 20 toplantı yapmış ancak herhangi bir gösteri ve piyes sergilenmemişti.⁵²⁵ 1939 yılında Gösterit Şubesi, gelirleri Tayyare Cemiyeti ve spor kulüplerine verilmek üzere bir müsamere düzenledi. Belediye meydanında halka açık bir alanda yapılan müsamerede "Ana" adlı piyes sergilendi. Müsamereyi kalabalık bir seyirci kitlesi izledi. Müsamere sonuncunda iyi bir gelir elde edildi.⁵²⁶ Gösterit Şubesi yine bu dönemde belediye meydanında kalabalık bir davetli huzurunda bir müsamere tertip etmişti. Müsamerede Kars Halkevi Bandosu güzel parçalar çalarak müsamereye katıldı. Müsamerede gençlerin temsil ettiği "Devrim Yolcuları" piyesi başarılı bir şekilde oynanmıştı.⁵²⁷

523 **CHP Halkevleri Talimatnamesi**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s.11.

524 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

525 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

526 **Kars Gazetesi**, 4 Ağustos 1939, S 766.

527 **Kars Gazetesi**, 1 Eylül 1939, S 774.

3.2.3.2. Spor Şubesi

Halkevlerinin spor şubelerinin kuruluş amaçları spor dalları hakkında halkı bilgilendirmek, sporu kitlesel bir etkinlik haline getirmek, toplumda spora karşı sevgi ve ilgi uyandırmak ve beden eğitimi dersi veren kuruluşlara yardımcı olmaktı.⁵²⁸ Bu kapsamda kurulan İğdır Halkevi Spor Şubesinin 1935 yılında yönetimi şu şekilde idi: Başkan Esat Çetinkaya, Üyeleri ise Mahmut Cengiz, Zeki Küçüksay, Abbas Yücel, Hüseyin Karaçay idi. Spor Şubesinin 2 öğretmen, 5 tecimen, 22 işçi, 7 çifti olmak üzere toplam 36 üyesi bulunmaktaydı. Spor Şubesi bu yılda yedi defa atlı gezinti yaptı ve iki defa da 16 km mesafedeki Orkof köyüne gezi düzenlendi. Ayrıca haftada iki defa futbol ve voleybol etkinliği düzenlendi. Bu bağlamda İğdır Halkevi Futbol Takımı Kars İdman Yurdu Futbol Takımı ile resmi bir maç yaptı.⁵²⁹

1936 yılında Spor Şubesinin yönetiminde değişiklikler oldu. Buna göre: Şube Başkanı Fahri Ekeman (Su ve Fen Memuru), üyeler ise Haydar Yüksel (Tüccar), Mahmut Yeşilyurt (Tüccar), Abbas Yücel (Esnaf) ve Reşit Sönmez (Terzi) idi. Şubesinin 1936 yılında 2 öğretmen, 4 tecimen, 22 işçi ve 7 çiftçi olmak üzere toplam 35 üyesi vardı. Spor şubesi 1936 yılının ilk altı aylık döneminde 16 voleybol, 3 tanesi resmi olmak üzere 18 futbol maçı ve 2 defa atlı gezi etkinliği düzenlendi. İkinci altı aylık dönemde ise 27 voleybol, 16 futbol maçı ve iki defa atlı gezinti yapıldı. Haftanın bir günü spor günü yapılarak İğdır'da sporun gelişmesi için çalışmalar yaptı.⁵³⁰

1937 yılında şubenin yönetim kurulu yeniden oluşturuldu. Şube Başkanlığına Rüstem Emircan (Ziraatçı), Üyeliklere de Haydar Yukul (Tüccar), Naci Güneş (Tüccar), Fahri Ekeman (Su ve Fen memuru), Ali Mutlu (Ziraat Bankası Memuru) getirildi. Spor Şubesi 1937 yılında resmi olarak 4 futbol 3 voleybol maçı düzenlemişti. Bunun dışında 48 futbol 96 voleybol etkinliği ve ayrıca 4 defa da bisiklet sürme etkinliği yapılmıştı. Bu dönemde tenis sahası inşası için de çalışmalara başlanmıştı.⁵³¹

1938 yılında şubenin yönetim kurulu Başkan: Kemal Urfa (Fen Memuru) Üyeler: Naci Güneş (Tecimen), Ali Mutlu (Bankacı), Fahri

528 Atlı, **Kars Halkevi ve Faaliyetleri**, s.36-37.

529 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

530 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

531 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

Ekmen (Fen Memuru) den oluşmuştu. Şube 1938 yılında 23 toplantı yapmış toplantılarda alınan kararlar gereği 2 spor kulübü kurulmuştu. Bu dönemde spor etkinlikleri yapılmış, atlı ve bisikletli kabileler oluşturularak köy gezileri düzenlenmişti⁵³² Ayrıca Ağrı Halkevi Futbol Takımı Iğdır'a gelerek Iğdır Halkevi Spor Kulübü ile bir futbol maçı yapmıştı.⁵³³

3.2.3.3. Köycülük Şubesi

Halkevlerinin Köycülük Şubelerinin amacı köylerde yaşayan vatandaşların sağlık ve kültürel yönden gelişmelerine ortam oluşturmak ve köylerin güzelleştirilmesi çalışmaları yapmaktır.⁵³⁴ Iğdır Halkevi Köycülük Şubesi de çalışmalara başlamak üzere 1935 yılında şube yönetimi oluşturdu. Oluşturulan şube yönetimi Başkan: Abdullah Ekinci, Üyeleri ise Kerim Zengi, Beyler Aydın ve Hüseyin Sökmez'den oluşmuştu. Şubenin 2 öğretmen, 30 tecimen, 40 işçi, 416 çifti olmak üzere 488 üyesi bulunmaktaydı. Köycülük şubesi 1935 yılında altı köyü ziyaret etmiş ve köylüleri ulusal bayramlara davet etmişti.⁵³⁵

1936 yılında şube yönetiminde değişiklik olduğu gözlenmektedir. Şube Başkanı: Beyler Aydın (Tüccar), Üyeler ise Kerem Zengi (Gazinoçu), Fehmi Bey (Öğretmen)'dir. Köycülük Şubesi 1936 yılında haftanın bir günü köylü gecesi olarak düzenlemişti. Bu dönemde Köycülük Şubesinin 2 öğretmen, 30 tecimen, 40 işçi ve 416 çiftçi olmak üzere 488 üyesi bulunuyordu.⁵³⁶

1937 yılında tekrar yönetimde değişiklikler olmuştur. Buna göre Başkan: Arif Aytaç (Emniyet Memuru), Üyeler: İbrahim Okan, Aziz Çiftlik, Abdürrezzak Güneş, Ali Alkazar'tır. Bu yılda Köycülük Şubesi her ay 2 defa köyleri ziyaret etmiş ve köylülerin sorunları tespit edilerek çözüm bulunmaya çalışılmıştı.⁵³⁷

1938 yılı şube yönetimi: Başkanı: Şevki Güner Üyeler: Abdulrezak Güneş, Aziz Çiftlik, İbrahim Cihangir idi. Köycülük Şubesi 1938 yılında 25 toplantı yaparak kararlar almış ve uygulamıştı. Ayrıca 9 köy gezisi yapılarak köylülerin ürünlerine zarar veren yaban domuzu avları

532 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

533 Kars Gazetesi, 6 Eylül 1938, S 674.

534 CHP Halkevleri Talimatnamesi, s.19.

535 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

536 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

537 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

yapılmış ve 75 domuz itlaf edilmişti. Daha önce bölgede yapılmayan cirit oyunu etkinliği yapılmaya başlanmış ve köylülerden atlı birlikler oluşturularak spor sahasında atlı cirit oyunları tertip edilmişti. Köy gezilerinde halkla iletişim kurularak dilekçelerinin ücretsiz yazılması için çalışma yapılmış ve 6 ay içinde 120 köylüye ücretsiz dilekçe yazılmıştı. Bölgede ipek böcekçiliğinin tanıtımı yapılmış böcek tohumu tedarik edilmiş ve böcek besleme yöntemleri köylülere gösterilmişti. Bu kapsamda dut yetiştiriciliği için çalışmalar yapılmış ve bir dut fidanlığı oluşturulmuştu. Köycülük Şubesinin yaptığı köy gezilerinde Karakoyunlular dönemine ait oldukları kanaatine varılan koç başlı mezar taşları tespit edilerek resimleri çekilmişti.⁵³⁸

3.2.3.4. Sosyal Yardım Şubesi

Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin amacı halkevlerinin buldukları bölgelerdeki yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, hastalar ve yardıma muhtaç vatandaşlara yardım yapmaktır.⁵³⁹ İğdır Halkevi Sosyal Yardım Şubesi de bu faaliyetleri yapmak üzere 1935 yılında şube yönetimini oluşturarak çalışmalara başladı. Oluşturulan şube yönetiminde Başkan: İbrahim Aras, Üyeler: Timur Necip ve Naki Odoğlu idi. Sosyal Yardım Şubesinin bu dönemde 47 tecimen, 35 işçi, 8 çiftçi olmak üzere 90 üyesi bulunmaktadır. Sosyal Yardım Şubesi tarafından 1935 yılı içerisinde 24 hasta tedavi ettirilerek ilaçları alınmıştı. Ayrıca muhtelif yerlere 11 hasta sevk edilmişti. Sağlıkla ilgili bilgilendirme çalışması yapmak amacıyla 4 köy ziyareti yapılmış ve yıl içerisinde 5 konferans düzenlemişti. Şube sosyal yardım çalışmaları kapsamında da 23 kimsesiz çocuğa yardım etmiş ve elbise ihtiyaçlarını karşılamıştı.⁵⁴⁰

Sosyal Yardım Şubesinin 1936 yılında 1 doktor, 46 tecimen, 36 işçi ve 8 çiftçi olmak üzere 91 üyesi vardı. 1936 yılının ilk altı aylık döneminde 24 yoksul hasta muayene ettirilerek ilaçları alınmış ve 38 öğrenciye elbise yardımı yapılmıştı. Şube sağlıkla ilgili 4 konferans düzenlemiş ve 2 köye gidilerek bilgilendirme yapmıştı. Ayrıca 1936 ikinci altı aylık döneminde 3 öğrenci okula kazandırılmış ve 8 yoksul vatandaşa da yardım edilmişti.⁵⁴¹

538 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

539 CHP Halkevleri Talimatnamesi, s.14.

540 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

541 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

1937 yılında şubenin yönetiminde değişiklik olmuştur. Buna göre Başkan: Hilmi Engin (Baytar), Üyeler: Cevdet Evgin (Tüccar), Teymur Necili (Tüccar), Bekir Odoğlu (Tüccar)'dur. 1937 yılında Sosyal Yardım Şubesi tarafından 15 çocuk ve 6 aileye yiyecek ve giyim yardımı yapılmıştı.⁵⁴²

1938 yılında şubenin yönetimi Başkan: Hilmi Ergir (Baytar) Üye: Cevdet Evgin (Tecimen)'den oluşmuştu. Sosyal Yardım Şubesi 1938 yılında 22 toplantı yaparak alınan kararlar gereği yardıma muhtaç aileler araştırılmış ve 12 aile tespit edilerek yiyecek yardımı yapılmıştı. Ayrıca okula giden çocuklara ve Bulgaristan göçmenlerinin okuyan çocuklarına kırtasiye malzemeleri yardımı yapılmıştı.⁵⁴³

3.2.3.5. Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi

Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubelerinin amacı Halkevlerinin kuruldukları bölgelerdeki halkın genel bilgisini arttırmak ve bu amaçla konferanslar düzenlemek, Cumhuriyet ve inkılâp prensiplerinin kökleşmesini sağlamak, ülke sevgisi ve vatandaşlık bilincini yükseltmek, dil, edebiyat ve tarih alanında araştırmalar yapmaktır.⁵⁴⁴ Iğdır Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi bu amaçla 1937 yılında kuruldu. Şubenin Yönetim Kurulu Başkan: Kadri Sungur, Üyeleri de Şevket İçten ve Kemal Urfa idi. 1938 yılında faaliyetlere başlayan şube bu yılda 22 şube toplantısı yaptı. Yapılan toplantılar neticesinde alınan birçok kararın yanı sıra tarihi konferanslar yapılması ve Iğdır ve çevresindeki tarihi eserlerin incelenmesi kararı da alınmıştı. Bu kapsamda ilçe merkezinden 17 km uzaklıktaki Selçuklu dönemine ait Kervansaray'a gidilerek burada incelemeler yapılmıştır.⁵⁴⁵

Iğdır Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi 1939 yılında etkinliklerini arttırmıştır. Cumartesi günlerini "Halk Gecesi" ne ayırmıştır. İlk halk gecesi toplantısı 12 Şubat 1939 tarihinde yapılmıştı. Saat 19.00'da başlayan toplantıda Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi Başkanı halk gecesi toplantıları hakkında bilgi vermişti. Daha sonra halk müzikleri çalınmış ve şiirler okunmuştu.⁵⁴⁶

542 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

543 BCA, 490.1.0.0.988.825.1

544 CHP Halkevleri Talimatnamesi, s.10.

545 BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

546 Kars Gazetesi, 21 Şubat 1939, S 720.

3.2.3.6. Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi

Halkevleri Kitap Sarayı ve Yayın Şubeleri halkevlerindeki kütüphanecilik çalışmalarını yürütmek için kurulmuştu.⁵⁴⁷ Iğdır Halkevi Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi kurulmadan önce Iğdır Halkevi'nin Kitap Sarayı olarak adlandırılan bir kütüphanesi bulunmaktaydı. Kitap Sarayında 1935 yılında 395 adet kitap bulunuyordu ve kitap sarayından 625 kişi faydalanmıştı.⁵⁴⁸ 1936 yılında halkevinin kitap sarayında birinci altı aylık dönemde 495 kitap bulunuyordu. Kitap, gazete ve mecmua okuyanların sayısı da 299 kişi idi. 1936 yılı ikinci altı aylık döneminde kitap sarayındaki kitap sayısı belirtilmemiş olup kitap, gazete ve mecmua okuyanların sayısı 315 kişi olarak belirtilmiştir.⁵⁴⁹

1937 yılında kurulan Kitap Sarayı ve Yayın Şubesinin Başkanı: Hüseyin Aydemir, Üyeleri ise Mehmet Kom ve Sait Akalın idi. Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi 1938 yılında çalışmalara başladı. Şube bu dönemde kapalı olan kütüphaneyi tekrar açarak tüm kitapları numaralandırmıştı. Bu çalışmalar sonucunda iki ay içinde 297 kitap ve 372 gazete okunmuştu. Kütüphanede Ulus, Doğu, Karagöz, Yurt, Çığır, Uyanış, Akbaba, Yedi Gün, Ülkü, Taşan, Taşpınar, Uludağ gibi dergi ve gazeteler bulunmaktaydı.⁵⁵⁰

3.2.3.7. Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi

Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesinin öncelikli amacı halkın genel bilgi ve kültür düzeyini yükseltecek çalışmalar yapmaktı. Şubeler bu amacı gerçekleştirmek üzere okuma yazma kursları, yabancı dil, fen bilimleri, el sanatları gibi alanlarda kurslar düzenleyerek eğitim veriyordu.⁵⁵¹ Bu kapsamda Iğdır Halkevi'nin çalışmaları sonucu 1939 yılında halk dershaneleri faaliyete başlamıştı. Halkevi salonunda ilkokul öğretmenleri tarafından verilen derslere okuma yazma bilmeyen birçok vatandaş gelerek okuma yazma öğrenmeye başlamıştı.⁵⁵²

Sonraki yıllarda çalışmalarına devam eden halkevlerinin faaliyetleri 1950 yılından sonra durgun bir döneme girdi. 8 Ağustos 1951 ta-

547 Atlı, **Kars Halkevi ve Faaliyetleri**, s.38.

548 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

549 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

550 **BCA**, 490.1.0.0.988.825.1.

551 **CHP Halkevleri Talimatnamesi**, s.15-16.

552 **Kars Gazetesi**,19 Birinci Kanun, 1939, S 803.

rihinde çıkarılan bir kanun ile Türkiye'deki bütün halkevleri kapatıldı. Alınan kararın Iğdır'da uygulanması ile Iğdır Halkevi de kapandı.⁵⁵³

Iğdır'da halkevinin açılması ve çalışmaları Iğdır halkının eğitim ve kültür hayatı üzerinde büyük bir etki oluşturdu. Düzenlenen eğitim programları çerçevesinde açılan okuma-yazma kursları, düzenlenen konferanslar, tiyatro ve müsamereler halkta büyük bir ilgi uyandırdı. Halk bu etkinliklere yoğun olarak katıldı. Halkevinin Sosyal Yardım Şubesinin çalışmalarıyla ilgiye ve yardıma muhtaç insanların sorunları çözülmeye çalışıldı. Köycülük Şubesi yaptığı etkinliklerle halkla yakından ilgilendi ve çiftçilerin sorunlarının çözümünde etkin rol oynadı. Özellikle halkevi üye durumuna bakıldığında çiftçi üyelerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Spor Şubesi, Iğdır'da sportif faaliyetlerinin yaygınlaşmasında büyük katkılar sağladı. Geleneksel olarak yapılan, güreş ve cirit sporlarının yanında, futbol ve voleybol sporlarının yaygınlaştırılmasında da etkili oldu. Bu amaçla Iğdır'da spor kulüplerinin kurulmasında ve gençlerin spora olan ilgisinin artmasında Spor Şubesi etkin rol oynamıştır. Halkevinin Cumhuriyet ilkelerinin ve Atatürk devrimlerinin halka anlatılmasında büyük rol oynadığı görülmektedir.

3.3. Iğdır'da Kurulan Dernekler ve Kulüpler

Iğdır'da Cumhuriyetin kuruluşundan 1945 yılına kadar Türk Hava Kurumu Derneği, Çocuk Esirgeme Derneği ve Kızılay Derneği kurulmuştu. Türk Hava Kurumu Derneği'nin kuruluş amacı, memleket savunması için gereken maddi desteği sağlamaktı. Derneğin Iğdır Şubesi 1926 yılında kuruldu. Şubenin 10 üyesi bulunmaktaydı ve aynı zamanda bu üyeler CHP'nin kayıtlı üyelerindendi. Çocuk Esirgeme Kurumu Derneği Iğdır şubesi de 1944 yılında kuruldu. Derneğin amacı yoksul çocukların giyim ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktı. Derneğin 18 üyesi bulunuyordu. Derneğin Yönetim Kurulu Başkanı: Zeliha Özel, Veznedar: Kerim Aşan, Kâtip: Bozkurt Ergenekon, üyeler ise Ağa Erkan ve Resul Taner idi. Kızılay Derneği Iğdır Şubesi 1932 yılında kuruldu. Amacı yoksul yurttaşların ihtiyaçlarını karşılamaktı. Derneğin 148 üyesi bulunmaktaydı. Derneğin yönetim kurulu üyeleri Başkan: Rıza Yalçın (Eski Belediye Başkanı), Kâtip: Bozkurt Ergenekon (Öğretmen), Veznedar: Feyzullah İnan (Dava Vekili), Üyeler: Timur Necilli, Gulam Parlar, Enver Ula ve Lütfü Erkut idi.⁵⁵⁴

553 Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat*, s.124.

554 BCA, 490.1.0.0.596.61.8.7.

İğdır'da 1945 yılında kurulan diğer bir dernekte İğdır Şehir Kulübü idi. 29 Ekim 1945 yılında kurulan kulübün amacı İğdır ve çevresinde, ilmi ve içtimai bir ilerleme sağlamaktı. Kulübün kurucuları: Hüseyin Mutlu, Hüseyin Yayıcı, Rıza Yalçın, Servet Gökgün, Feyzullah İnan, Ali Yardım, Osman Ataman, İsrail Gökçe, Celil Cantürk, Hilmi Yücel, Eşref Kaya ve Bozkurt Ergenekon idi.⁵⁵⁵

İğdır ilçesinin İmar Derneği 5 Kasım 1945 tarihinde kuruldu. Derneğin yönetim kurulu üyeleri: Başkan: Rıza Yalçın, Başkan Vekili: Resul Taner, Üyeler: Osman Ataman, Temur Necilli, Abdulrezzak Güneş, Hüseyin Yayıcı ve Feyzullah İnan idi. Derneğin amacı; devlet, özel idare ve belediyenin İğdır'ın imar ve inkişafı maksadı ile yapacağı tesis ve genel hizmetlere halkın yardımını sağlamak, okul, cami, köprü, elektrik, hal, içme suyu, kaldırım, kanal, lağım, spor alanı, park, mezarlık, fidanlık gibi tesis işleri yapmak ve mevcutların ıslahatını temin etmekte.⁵⁵⁶

İğdır Esnaf Kulübü 1948 yılında kuruldu. Kulübün amacı İğdır ticaret hayatının kalkınma ve ilerleme imkânlarını sağlamak, küçük sanat ustalarının sanatları ile ilgili bilgilerini arttırmak, imkânlar nispetinde bakım, sağlık ve sosyal yardım, tesis ve teşkilleri vücuda getirmektir. Kulübün kurucuları: Ali Otal (Tüccar), Gulam Parlar (Tüccar), Tefi Solmaz (Saatçi), Kadir Günde (Tüccar), Ali Yılmaz (Tüccar), Talip Sayan (Tüccar) ve Oruç Vurgun (Tüccar) idi.⁵⁵⁷

İğdır Çiftçi Kulübü 1949 yılında kuruldu. Kulübün amacı çiftçilere kalkınma ve ilerleme imkânı sağlama, çiftçiler arasında yakın bir dayanışma ve samimiyet oluşturma, sanatlarına dair bilgilerini attırma, imkânlar nispetinde sağlık ve sosyal yardım tesis ve teşekkülleri vücuda getirmektir. Tamamı çiftçilerden oluşan kulübün kurucuları: Paşa Çağatay, Nebi Yaşar, Kadir Günde, Adil Ertürk, Hasan Çetiner, Hüseyin Çağlar ve Mehmet Ağrı idi.⁵⁵⁸

İğdır Avcılar Kulübü 1949 yılında kuruldu. Kulübün amacı İğdır'daki avcıları bir araya toplamak, kış ve yaz av sporları, atıcılıkla meşgul olmaktır. Kulübün kurucuları: Başkan: Mehmet Duman (Çiftçi), Üyeler ise: Mehmet Gülten (Dava Vekili), Hüseyin Özer (Yemenici),

555 **Kars Gazetesi**, 28 Kasım 1945, S 1381.

556 **Kars Gazetesi**, 5 Aralık 1945, S 1383.

557 **Kars Gazetesi**, 22 Eylül 1948, S 1663.

558 **Kars Gazetesi**, 15 Haziran 1949, S 1736.

Ali Rıza Vurgun (İstidacı), Hasan İğneci (Kunduracı), Sadrettin Kekeç (Şoför), Kemal Güner (Makinist) ve Mürsel Taner (Ticaret) idi.⁵⁵⁹

559 **Kars Gazetesi**, 10 Aralık 1949, S 1785.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EKONOMİK HAYAT

4.1. Tarım

İğdir ve çevresinde Urartular döneminde tahıl, bağcılık ve meyve tarımı yapılmıştır. Sulama imkânlarının olmasından dolayı dere boylarındaki arazilerde tarım faaliyetleri yoğunlaşmıştır.⁵⁶⁰

Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ı yenen Timur'u tebrik için İspanya Kralı tarafından Semerkant'a elçi olarak gönderilen Roy Gonzales Clavijo seyahati sırasında Sürmeli Çukuru'na da uğramıştır. Seyahat ile ilgili yazdığı eserde Sürmeli Çukuru'nda ipek böcekçiliği ve ipek üretildiğinden bahsetmektedir.⁵⁶¹ Bölgede Aras Nehri boyunca Kazancı köyünden Koçkıran köyüne kadar olan alanda yapılan kazılarda toprak altından asma köklerinin çıkması bölgede geçmişte bağcılığın yaygın olarak yapıldığını göstermektedir.⁵⁶²

İğdir bölgesinde Rus idaresi döneminde (1828-1917) pamuk tarımı yaygın olarak yapılmıştır. Karakoyunlu, Melekli, Cennettebat ve Taşburun'da 1850-1900 yıllarında kurulduğu tahmin edilen çırçır atölyeleri tespit edilmiştir. Bu dönemde yetiştirilen pamuklar Erivan şehrindeki çırçır atölyelerine götürülmüştür.⁵⁶³

Cumhuriyet Dönemi'nde İğdir Ovası'nda tarımı geliştirmek için yapılan çalışmalar 1925 yılında başlamıştır. İğdir Ovası arazisinin ıslah çalışmaları ve ovada pamuk tarımının geliştirilmesi için alınan tedbirler

560 Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.63.

561 Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, s.90.

562 Güner, **İlimiz İğdir**, s.235.

563 Güner, **İlimiz İğdir**, s.251.

kapsamında çiftçilere kaliteli tohum verilmesi amacıyla dış ülkelerden getirilen pamuk tohumu çiftçilere dağıtılarak devlet eliyle pamuk tarımı teşvik edilmiştir.⁵⁶⁴ Bu dönemde Iğdır ve Kulp kazalarının da bağlı olduğu Bayazıt'ın 1925-1926 yılı ziraat durumuna bakıldığında tüm vilayette tahminen 250.000 dönüm arazide tarım yapılmaktadır. Tarım yapılan arazide 8.5 milyon kilo buğday, 9.5 milyon kilo arpa, 50 bin kilo mısır, 150 bin kilo çavdar, 25 bin kilo darı, 71 milyon kilo pirinç, 750 bin kilo pamuk mahsul elde edilmişti. Elde edilen bu mahsulâtan 3.5 milyon kilo buğday, 2.5 milyon kilo arpa, 600 bin kilo pamuk ve 40 bin kilo pirinç Erivan ve Kars'a ihraç edilmişti.⁵⁶⁵ Iğdır ve Kulp kazalarında bu dönemde bağcılıkta gelişmişti. Birçok meyve ağacının bulunduğu bölgede, üzüm bağları da bulunuyordu. Ayrıca sebze tarımı da yaygın olup birçok sebze yetiştiriliyordu.⁵⁶⁶ Bu dönemde Iğdır'da en fazla yetiştirilen tarım ürünleri buğday, pamuk, arpa ve pirinçti. Ayrıca yulaf, darı, burçak, bakla ve patates tarımı da yapılmaktaydı. Kulp (Tuzluca) kazasında en fazla yetiştirilen tarım ürünleri buğday ve arpa olmak üzere patates ve pamuktu. Iğdır ve Kulp kazalarında 1927-1928 yıllarında ekimi yapılan ürünlerin dönüm ve kilogram cinsinden miktarı aşağıda gösterilen şekildeydi.⁵⁶⁷

564 M.Salih Mercan, "Iğdır Ovası'nın Sulanması Hakkındaki 1935 Yılı Raporu ve 1910-1914 Devresi Dünya Pamuk Üretimi ve Ticaretinin Durumu", s.533.

565 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.512.

566 Edhem, Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti, s.4.

567 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.706-707.

Tablo 4.1. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında 1927-1928 Yıllarında Ekimi Yapılan Ürünlerin Dönüm ve Kilogram Cinsinden Miktarı

Iğdır Kazası			Kulp (Tuzluca) Kazası	
Ürün Adı	Dönüm	Kg	Dönüm	Kg
Buğday	26.132	1.460.029	30.000	1.500.00
Arpa	1.600	129.250	13.000	700.00
Yulaf	114	13.170	-	-
Burçak	30	96	-	-
Darı	30	385	-	-
Bakla	5	160	-	-
Patates	7	224	200	10.000
Pamuk	7.238	424.036	300	6.000
Pirinç	1.496	97.946	-	-

Bayazıt vilayetinin 1928-1929 yıllarındaki ziraat durumuna da bakıldığında 224.282 dönüm arazide buğday, 104.925 dönüm arazide arpa, 114 dönüm arazide yulaf, 18.020 dönüm arazide çavdar, 4.030 dönüm arazide darı, 35 dönüm arazide bakla, 267 dönüm arazide patates, 7538 dönüm arazide pamuk ve 1482 dönüm arazide pirinç tarımı yapılmıştı. Yapılan tarımdan 9.359.529 kilo buğday, 5.765.000 kilo arpa, 13.170 kilo yulaf, 1.240.000 kilo çavdar, 120.385 kilo darı, 1.060 kilo bakla, 12.024 kilo patates, 430.036 kilo pamuk ve 97.946 kilo pirinç elde edilmişti. Iğdır kazasının iklim ve sulama olanaklarından dolayı Bayazıt'ın tarımsal üretim anlamında önemli bir kazası idi. Özellikle pamuk tarımının büyük bir bölümü ve pirinç tarımının tamamının bu kazada yapılması ve bu ürünlerin ihraç edilmesi Iğdır'ın tarımsal önemini arttırmıştı.⁵⁶⁸

Iğdır'da sonraki yıllarda tarım ürünü çeşitliliği artmıştır. 1937 ile 1945 yılında Iğdır ve Tuzluca'da yetiştirilen tarım ürünlerinin ekim

568 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı, s.366.

alanı ve bu ekim alanlarından elde edilen ürün miktarları aşağıdaki şekilde idi.⁵⁶⁹

Tablo 4.2. 1937 ile 1945 Yılları Iğdır ve Tuzluca'da Tarımı Yapılan Ürünlerin Ekim Alanları ve Ürün Miktarları

Ürünler	Iğdır				Tuzluca			
	1937		1945		1937		1945	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Buğday	10.000	1.500	8.097	9200	50.000	4.880	2.098	2.365
Arpa	2.000	600	425	737	25.000	2.410	483	717
Mısır	7	5	20	23	40	20	15	7
Darı	145	25	10	1	10	2	15	1
Pirinç	1.800	800	195	365	-	-	-	-
Nohut	20	15	10	4	60	1	7	6
Mercimek	5	20	4	3	65	1	2	3
Patates	3	2	5	10	-	-	20	35
Pancar	-	-	-	-	4	2	-	-
Pamuk	11.000	6.000	220	250	4.000	200	42	3
Soğan	10	20	490	2.500	2	2	4	5
Keten	-	-	-	-	-	-	5	4

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde buğday ve arpa tarımında üretim alanı azalmasına rağmen ürün miktarlarında artış olduğu görülmektedir. Darı ekiminde ekim alanı daralmış ve üretim miktarı da düşmüştür. Iğdır için önemli ihraç ürünleri olan pamuk ve pirinç gibi tarım ürünlerinde üretim alanlarının azaldığı görülmektedir. Pirinç tarımının

569 BİUM, **Tarım İstatistikleri 1934-1937**, DİE Yayınları Yayın No:135, Ankara 1939, s.154-304; BİGM, **Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945**, DİE Yayınları Yayın No: 264, Ankara 1947, s.63-175.

ekim alanlarında sivrisineğin sıtma hastalığına sebep olmasından dolayı tarım alanı sınırlandırılmıştı. 1937 yılına göre sulama olanakları arttığından Iğdır Ovası'ndaki tarım ürünlerinde çeşitlilik artmıştır.

Iğdır ve çevresinde meyve yetiştiriciliği de önemli bir ekonomik faaliyetti. Iğdır'ın iklimi ve verimli bir ova oluşu meyve tarımının gelişmesinde etkili olan faktörlerdendi. Iğdır ve Tuzluca'da 1937 ile 1945 yıllarında tarımı yapılan meyveler ve üretim miktarları da aşağıdaki şekilde idi.⁵⁷⁰

Tablo 4.3. 1937 ile 1945 Yılı Iğdır ve Tuzluca'da Meyve Ağacı Sayısı ve Ürün Miktarı

Ürünler	Iğdır				Tuzluca			
	1937 yılı		1945 yılı		1937 yılı		1945 yılı	
	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)
Ceviz	-	-	240	4	500	25	250	5
Armut	1.300	78	3.650	162	-	-	400	19
Dut	2.000	140	640	40	200	10	250	16
Elma	1.500	75	2.000	11	800	40	500	4
Erik	1.000	40	1.050	29	1.000	50	150	8
İğde	5.000	250	8.780	45	-	-	-	-
Kayısı	2.000	100	10.600	57	2.000	600	2.500	219
Şeftali	3.000	75	12.000	182	-	-	200	6
Vişne	1.000	10	5.000	57	-	-	350	6
Üzüm	833(Hektar)	15.000	279	40	-	-	-	-
Kiraz	-	-	110	1	-	-	-	-

570 BİUM, *Meyva İstatistiği 1937-1939*, Hüsütabiyyat Basımevi, İstanbul 1942, s.6-127; BİGM, *Meyva İstatistiği 1941-1945*, DİE Yayınları Yayın No: 277, Ankara 1947, s.197-241.

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde Iğdır Ovası'ndaki meyve tarımı çeşitliliğinin Tuzluca'dan fazla olduğu görülmektedir. Iğdır Ovası'nda ürün çeşitliliği olmasında sulama olanaklarının fazla olması etkilidir. Iğdır'da ceviz ve kiraz tarımı 1937 yılında yapılmadığı halde sonraki yıllarda bu ürünlerin de tarımı yapılmaya başlanmıştır. Tuzluca'da da 1937 yılında armut ve şeftali tarımı yapılmazken sonraki yıllarda bu ürünlerin tarımı yapıldığı görülmektedir. Dut ve üzüm tarımında 1937 yılına göre hem ağaç sayısında hem de üretim miktarında 1945 yılında azalma olmuştur. Elma, erik, kaysı ve içde gibi tarım ürünlerinde 1937 yılına göre ağaç sayısı arttığı halde 1945 yılında üretimin düştüğü görülmektedir. Iğdır'da armut, vişne ve şeftali gibi tarım ürünlerinin 1937 yılına göre hem ağaç sayısı hem de ürün miktarlarında artış olmuştur. Iğdır ve çevresinde yetiştirilen tarım ürünlerinin yıllar itibariyle değişiklik göstermesi iklimden kaynaklı olabilmektedir. Kış mevsiminin uzaması durumunda meyvelerin olgunlaşma süresinin uzamasına ve ürün miktarının düşmesinde etkilidir. Bu duruma etki eden diğer bir faktör de ticari kaygılardır. Ticareti daha çok yapılan ürünlerin ekim alanı genişlemekte ve üretim miktarları da artmaktadır.

Iğdır'da 1945 yılında Iğdır'da Kaymakamlık görevinde bulunan Sadık Artukmaç kaleme aldığı “Bir yaşamın Öyküsü” adlı hatıra eserinde 1945 yılındaki Iğdır tarımı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“Iğdır Ovasında tahullardan yaz meyvelerine kadar her çeşit ürün yetiştirilebilmektedir. Sanayi ürünü olan pamuk üretimine çok önem verilmektedir. Iğdır'ın şeftali ve üzümleri meşhurdur. Naki Bey adında bir zat şeftali konserveleri üreterek civar vilayetlere ve hatta Ankara ve İstanbul'a göndermektedir. Üzümlerinden standartlara uygun şarap ta imal edilmektedir.”*⁵⁷¹

1947 yılında Amerikalı Uzman Thornbourg incelemelerde⁵⁷² bulunmak amacıyla Yirminci Yüzyıl Vakfı⁵⁷³ adına Türkiye'ye gelmişti.

571 Sadık Artukmaç, **Bir Yaşamın Öyküsü**, s.42.

572 Yirminci Yüzyıl Vakfı'nın Türkiye ekonomisini araştırmakla görevlendirdiği Thornbourg Bahreyn'de petrol ile ilgili çalışmalar yaptığı dönemde hükümetin davetlisi olarak Türkiye'ye gelmişti. Yapacağı çalışmalarla ilgili iktisatçılarla görüşmüş, üretim bölgelerini gezmiş ve sanayi tesislerinin faaliyet durumlarını incelemiştir. Yaptığı çalışmalarla Türkiye'nin zirai, iktisadi ve ticari durumunu tespit ederek ABD tarafından Türkiye'ye yapılacak yardımların hangi esaslara göre yapılacağı ile ilgili bir rapor hazırlamıştı. Metin Kopar, “ABD'nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 11, S 61, 2018, s.307.

573 Yirminci Yüzyıl Vakfı 1919 yılında kurulmuştu. Vakıf çeşitli ülkelerde sosyal ve ekonomik alanlarda bilimsel araştırmalar yaparak elde ettiği sonuçları bir rapor halinde Amerikan ka-

İncelenme yaptığı bölgelerden biri de Iğdır idi. Thornbourg, 15 Haziran 1947 tarihinde Iğdır'a gelerek üç gün boyunca incelemelerde bulundu. Çalışmalarını tamamladıktan sonra Iğdır Kaymakamı Sadık Artukmaç'a Iğdır tarımı ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştı: *"Iğdır tarım ürünleri bakımından son derece verimli bir ilçe. Pamuk, pirinç, tahıl çeşitli ve nefis meyveler ve sebzeler yetişiyor. Ancak bunları gereği kadar değerlendiremiyorsunuz. Neyiniz noksan, biliyor musunuz? Birincisi, sulama tesisleriniz yok. Her şeyden önce Aras Nehri'nin sularından yararlanabileceğiniz biçimde sulama tesisleri kurmanız gerekli. İkincisi, yolunuz yok. Kars-Iğdır ve Iğdır-Doğubayazıt yollarını yaptığınız takdirde Iğdır kalkınır ve Türkiye'ye döviz yağar. Pamuğunuz var. Burada niçin bir tekstil fabrikanız yok. Bu bir noksandır."*⁵⁷⁴

Sonraki yıllarda Iğdır ve çevresinde sulama olanaklarının artırılması çalışmaları yapılmıştır. Iğdır Ovası'nın sulama sorununun çözmek için 1927'de temeli atılan ve daha sonrasında bir türlü çözülemeyen Serdarabat Barajı meselesinin 1953'te çözülmesiyle Iğdır Ovası sulaması temin edilmiştir.⁵⁷⁵ Ekim alanlarının genişletilmesi kapsamında da çalışmalar yapılmış tuzlu araziler ıslah edilmişti. Yapılan bu çalışmalarla Iğdır Ovası'nda 61.000 hektar arazinin sulanması öngörülmüştü. Iğdır Ovası'nın sulama şebekesi için 1966 yılına kadar yapılan tesisler için 99.242.405 lira harcanmıştı. Yapılan bu çalışmalar sonucunda 1963 yılında 119.992.2 dekar olan tarım ekim alanları 1966 yılında 178.888.8 dekara yükseldi. Iğdır Ovası sulama şebekesi dâhilinde sulanan çeşitli tarım ürünlerinin 1967-1969 yılları arası ekim alanları ve yüzde oranları da aşağıdaki şekildeydi.⁵⁷⁶

muoyuna sunmaktaydı. Metin Kopar, "ABD'nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)", s.307

574 Sadık Artukmaç, **Bir Yaşamın Öyküsü**, s.42.

575 **Şarkın Dili Gazetesi**, 8 Ekim 1953, S 127.

576 Ali Özdengiz, **Iğdır Ovası Sulama Şebekesinin Bugünkü Durumu, Şebeke Dâhilindeki Toprakların Sulama Yönünden Problemleri ve Çözüm Yolları Üzerine Bir Araştırma**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s.55,78-79.

Tablo 4.4. Iğdır'da Tarım Ürünlerinin 1967-1969 Yılları Arası Ekim Alanları (Dekar) ve Yüzde Oranları

Ürünler	1967	%	1968	%	1969	%
Hububat	104.177.5	51.32	94.225.0	47.63	97.790.0	49.68
Bostan	8.817.7	4.34	6.533.7	3.30	10.710.0	5.44
Pancar	21.716.5	10.69	16.498.8	8.40	13.220.0	6.72
Pamuk	38.294.1	18.86	44.471.7	22.43	30.860.0	15.68
Ayçiçeği	1.951.9	0.96	2.257.6	1.14	2.200.0	1.12
Susam	118.3	0.06	701.5	0.35	5.730.0	2.91
Mısır	157.6	0.08	126.7	0.07	380.0	0.19
Çeltik	215.3	0.11	326.4	0.16	340.0	0.17
Fidanlık	2.225.1	1.10	2.349.3	1.19	2.530.0	1.28
Bağ	630.5	0.31	656.5	0.33	-	-
Meyve ve Üzüm Bağı	3.371.6	1.66	3.759.0	1.89	4.750.0	2.42
Sebze	2.194.1	1.08	2.508.7	1.27	2.940.0	1.49
Soğan	1.093.7	0.54	768.4	0.39	860.0	0.44
Kavaklık	483.9	0.24	874.3	0.44	930.0	0.47
Hayvan Yemi	17.555.8	8.65	21.789.5	11.01	23.600.0	11.99
Toplam	203.004.7	100.00	197.851.1	100.00	196.840.0	100.00

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde hububat, pamuk ve pancar ekim alanlarında daralma olduğu görülmektedir. Buna karşılık diğer ürünlerin ekim alanlarında genişleme olmuştur. Sulama olanaklarının artmasına bağlı olarak ürün çeşitliliği artmıştır. Sulama olanaklarının artması bahçe ve sebze tarımının artmasını sağlamıştır.

4.1.1. Iğdır'da Tarımsal Potansiyelin Geliştirilmesi İçin Yapılan Çalışmalar

4.1.1.1. Iğdır Ovası'nın Sulama Sorunu ve Serdarabat Barajı Meselesi

Iğdır Ovası Rus idaresi zamanında Aras Nehri'nden gelen su ile sulanmaktaydı. Aras Nehri Iğdır Ovası'na hakim bir konumda aktığı için nehir üzerinde bir tesisat yapılmasına gerek görülmemiştir. Kanallar vasıtasıyla Aras Nehri suyu Iğdır Ovası'na ulaştırılıyordu.⁵⁷⁷ Aras Nehri sınır olduktan sonra Ruslar kendi hisselerine düşen suyu Aras Nehri'nden yüksekte olan Serdarabat Ovası'na ulaştırmak için bir baraj yapımına karar verdiler. Türkiye'de Iğdır Ovası'nın sulanması için çalışmalara başladı. Bu kapsamda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 8 Ocak 1927 tarihinde Kars'ta bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre Aras Nehri ve Karakale Köprüsü üzerinden nehrin membana doğru 750 metre mesafe dâhilinde Serdarabad'ta bir baraj yapılmasına karar verildi. Sınırları oluşturan nehir, çay ve dere sularından yararlanmasına dair imzalanan antlaşmanın maddeleri şu şekilde idi:

1- *Anlaşmayı imzalayan Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri ittifakı sınırında nehir, çay, dere sularında miktar itibari ile yarı yarıya istifade ederler.*

2- *Anlaşmayı imzalayanlardan her biri suların faydalanmak için bu anlaşmayı imzalamışlardır. Taraflar anlaşmanın imzalandığı zaman mevcut olan bütün inşaatı muhafaza etmek hakkına sahiptir. Bu inşaat tamir ve tekrar tesis edebilecek, suların feni bir tarzda kullanımına uygun olarak kullanılması anlaşmayı imzalayanlar tarafından sağlanacaktır.*

3- *Suların taksimi ve nehir sularının durumunu araştırmak için taraflar inceleme amacıyla araştırmalar yapacaktır.(suyun miktarı, sathi ve sürati) Taraflar su miktarının dağıtılacağı alanlarda nehir sularını inceleme hakkına sahiptir. Bu görev için eşit üyeli bir karma komisyon icra edilecektir.*

4- *Nehirlerin su sarfiyatının tespiti için taraflar eşit üyelerden olu-*

577 BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

şan bir komisyon kurarlar, bu komisyon senede 2 defa 15 Eylül'e kadar belirlenen alanlarda nehir suları sarfiyatını tespit eder. Komisyon her ülkenin iki üyesinden oluşur. Nehir seviyesinin alçalması halinde yukarıda bahsedilen dönemlerin dışında taraflardan biri su sarfiyatını araştırmak isterse diğer taraf bu isteğe karşılık 15 gün içerisinde üyesini göndermeyi taahhüt eder. Taraflardan birinin temsilcisi belirlenen dönemde gelmezse diğer taraf yalnız olarak, nehir sularının sarfiyatını belirleme hakkına sahiptir. Fakat incelendiği alandaki sonuçları diğer tarafa bildirmeye mecburdur. Diğer taraf aynı su sarfiyatını ayrıca inceleyip başka sonuçlar elde ederse bu sarfiyatın yeniden belirlenmesini talep etmek hakkına sahiptir. Taraflar karma komisyon tarafından nehirlerin su sarfiyatını belirlemek için yapılan çalışmaların masrafını yarı yarıya karşılayacaktır.

5- İska kanalları inşası için nehir suları seviyesinin yükseltilmesi ve suni depolar yapılması gerek olduğu takdirde, tarafların her biri baraj yapma hakkına sahiptir. Taraflardan biri bir baraj yaptırdığı takdirde diğer tarafa ait olan su miktarının barajdan veya depolardan, serbest geçmesi sağlanacağı gibi balıklarında serbest geçmesi sağlanacaktır. Barajların inşası esnasında suyun geçici akıtılması için, nehirlerin her iki tarafından istifade etmek ve geçici tünel, koruma, inşaat gibi her nevi hidro teknik inşaat yapmak hakkına sahiptir. Bu halde adı geçen inşaat, suyu 250 metreden fazla bir mesafeye taşımaması gerekmektedir. Barajı inşa eden taraf diğer tarafın bütün menfaatini korumak zorundadır. Fakat tüm tedbirlere rağmen inşaatın bitiminde diğer taraf barajın inşasından dolayı sıkıntı çekmiş ise, barajı inşa eden taraf bu zararı tanzim edecektir. Köprü olarak kullanılan baraj her defasında taraf hükümetlerin itilafıyla inşa edilebilecektir.

6- Sınırı oluşturan nehirlerin kenarlarının su tarafından tahrip edilmemesi için taraflardan her biri, mahmuz dikme hakkına sahiptir. Ancak bu mahmuzların inşasından doğacak zararlar telafi edilecektir.

7- Taraflardan hiçbiri geçici olarak nehrin talveg istikametini değiştiremez. Sınırı oluşturan nehir yataklarında değişiklik yaptıkları takdirde, taraflar diğer tarafı zamanında haberdar etmek şartıyla zik-

redilen nehirlerin kenarlarında düzenleme hakkına sahiptir.

8- Taraflar hidroelektrik istasyonlar ve değirmenler inşa edebilir. Yalnız bu istasyonlar ve tesisat için suyun alındığı ve bırakıldığı yerler diğer tarafı sıkıntıya sokmayacak şekilde birbirine yakın olarak, hidroelektrik istasyon veya değirmen tarafından istifade edilen nehir kısmı, serbest kısım bu anlaşmada bahsedilip taraflara ait esasen mevcut olan veya inşası ileride yapılması düşünülen iska kanalları ve diğer çalışmalar zarar vermeyecek biçimde tespit edilecektir.

9- Taraflardan her biri yalnız ilgili tarafa ait su miktarından, istifade etmek şartıyla tulumbalar kurabilir.

10- 3. 5. 6. 7. 8. 9. Maddelerde belirtilen inşaatın yapılması ilgili maddeler karma komisyon tarafından yerine getirilecektir. Karma komisyonun toplanma zamanı taraflardan biri tarafından gönderilecek davetin, tebliği tarihinden itibaren üç ayı geçmemek şartıyla tespit edilecektir. Toplantı teklif eden taraf diğer taraf hükümetine toplantı teklifi ile beraber birlikte inşaatın şematik bir krokisini gönderecektir. Karma komisyonda aleyhte oylar çıktığı takdirde bütün hakkında belirtilen sorun taraf hükümetleri kararına bırakılacaktır.

11- Anlaşmayı imzalayan tarafın halkı Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti İttihadı sınırlarını oluşturan, sulardan belirlenen şartlar dâhilinde aynı derecede kullanım hakkına sahiptir. Halk sınıra uygun olan çay ve derelerden gündüzün izin almaksızın değirmen tesisatı, sulama, hayvan sulamak ve balık avlaması konusunda istifade edebilir. Ancak faydalı bir durum olduğu takdirde ve yalnız iki devlet sınır memurlarının belirledikleri bölgelerden geceleri çay sahipline yaklaşabilirler. Sulanmak üzere yalaklara götürülen hayvanlar, diğer tarafın arazisine geçemez. Şayet hayvan tesadüfen sınırın karşı tarafına geçmişse çobanlar hayvanı en kısa zaman için çevirmek üzere hududun 50 metreden fazla olmamak şartıyla diğer tarafa geçebilirler. Yalak noktaları her iki taraf sınır memuru tarafından tespit edilir. Halk kendi bölgesinde balık avlama hakkına sahiptir. Fakat gece vaktinde avlanması yasaktır. Bu maddenin Aras, Arpaçay, Poshof Çayı, Kora ve

Çoruh nehir ve derelerinde geçerliliği yoktur.

12- Anlaşma imzalandıktan sonra 2 ay içerisinde tasdik edilecektir ve tasdiknamelerin imza tarihinden itibaren geçerli olacaktır. Anlaşma 5 sene için geçerlidir. Bu süreden önce taraflardan biri fesh veya değiştirme için başvurmadığı için 1 sene daha devam edecektir. Fesh veya değiştirme talebi olmadığı sürece geçerli sayılacaktır. Anlaşma 1927 yılında ocak ayının sekizinci günü iki nüsha ve Fransızca olarak imzalanmıştır.⁵⁷⁸

Yapılan antlaşmaya ilave olarak aynı tarihte bir protokol imzalandı. İmzalanan protokolün maddeleri de aşağıdaki şekildedir.

“1- 8 Ocak 1927’de Kars’ta imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı sınırlarını oluşturan nehir, çay ve derelerden yararlanmak amacıyla anlaşmanın beşinci maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti tarafından inşa edilmekte olan Serdarabad Kanalı için Aras Nehri üzerinden ve Karakale Köprüsünden nehrin kaynağına doğru 750 metre mesafe dâhilinde Serdarabad ‘da bir baraj yapılacaktır. Bu amaçla Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti Aras Nehri’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne ait olan bölümünde gereken inşaat masraflarını karşılayacaktır. Barajın tipi bu protokole bağlı plana göre tespit edilmiştir.

2- Aras Nehri’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne ait olan bölümünde keşif yapılacağı alan ile baraj inşaatının yapılması için gereken alanın ölçüleri aşağıdaki şekildedir. Keşif bölgesinin Karakale Köprüsünden itibaren kaynak yönüne doğru uzunluğu 1400 genişliği 80 metredir. Baraj inşası alanının uzunluğu aynı noktadan itibaren 800 m, genişliği 150 metredir.

3- Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti, Iğdır Ovası tarlalarının sulanması için Türkiye Cumhuriyeti tarafından inşa edilecek bir kanal vasıtasıyla suların yüzde elli miktarına kadar şartlar dahilinde alma hakkını Türkiye Cumhuriyeti’ne bırakır. Türkiye Cumhuri-

578 Atlı, “Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır (1927-1953)”, s.188-190.

yeti Serdarabad Barajının su miktarı ve barajdan belirlenen ekonomik menfaat nispetinde iştirak eder. Türkiye Cumhuriyeti belirlenen ücreti ödemek şartıyla istediği zaman bu barajdan istifade etmek hakkını saklı tutar. Ücretlerin ne zaman ödeneceği iki taraf hükümetlerince belirlenecektir.

4- Serdarabad Barajının inşasıyla oluşan depolardan bir kanal vasıtasıyla su alarak istifade edileceği zamana kadar Iğdır Ovası'ndaki kanalların kurumasını önlemek için bu kanalların Serdarabad Barajının inşasından evvel almakta olduğu su miktarını alabilmelerini barajı inşa eden Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti temin eder. Özellikle kurak mevsimde nehir suyunun yarısı nehrin Türkiye sahili yönünden ve yanından verebilmesi için de Türkiye sahili tarafından Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı sahili yönünde bir ekloz inşa etmeyi ve eklozdan itibaren Iğdır Ovası'nın kanalı ağızlarına kadar suyun nehir yatağının tamamına yayılmayacak suretle yatağın düzenini Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı taahhüt eder. Barajı inşa eden Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti inşaatın gerektirdiği masrafları karşılar.

5- Barajı inşa eden Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti bu inşaatın doğacak zarar ve ziyan konusunda Türkiye Cumhuriyet Hükümeti'nin menfaatini gösteren bütün tedbirleri alacak ve inşaatın sonunda kabul edilen tedbirlere rağmen maddi zarar ve ziyan hâsıl olmuşsa bunu da tazmin etmeye mecburdur.

6- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti barajın bu protokole bağlı plan çerçevesinde inşasını kontrol etme hakkını saklı tutar.

7- Protokol imza tarihinden itibaren iki ay içinde tasdik edilecektir. İki nüsha ve Fransızca olarak Kars'ta tanzim edilecektir."⁵⁷⁹

Baraj inşaatı 1930 yılı son günlerinde tamamlandı. Resmi açılış töreninde Sovyet heyetinin göstermiş olduğu ilgi ve alakaya mukabil Sovyet hudut komutanları ve yetkililer Kars'a davet edildi.⁵⁸⁰ İmzalanan protokol gereğince Aras suyunun yarısı Sovyetler Birliği'ne diğer yarısı

579 Atlı, "Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır (1927-1953)", s.191-192.

580 BCA, 30.10.0.0.248.675.29.

da Türkiye'ye aitti. Ancak Aras Nehri'nden alınan yarı su Iğdır Ovası'nın tamamının sulanmasına yetmemekteydi. Sular Umum Müdürlüğü 18 Ekim 1935 tarihinde Iğdır Ovası'nın sulama durumu ilgili bir rapor hazırladı. Rapordaki bilgilere göre ovanın Taşburun'dan aşağıda bulunan kısımları kaynağı Ağrı Dağı'nda bulunan ve Aras Nehri ile birleşen Karasu Nehri ile sulanmaktaydı. Ovanın Markara Köprüsü'nün aşağısında bulunan kısmı çorak arazi olduğu gibi Ağrı Dağı eteklerine isabet eden kısmı da askeri sebeplerden dolayı tahliye ettirilmişti. Iğdır Ovası'nın sulanması için 20 kanal mevcuttu. Bu kanallar Karakale ile Markara Köprüsü arasında bulunmaktaydı. Suların azaldığı dönemde köylüler tarafından kanal ağzında yapılan bentlerle su kabartılarak tarım alanlarına doğru yönelmesi temin edilmekteydi.⁵⁸¹

Raporda baraj suyunun ovanın en yüksek noktalarına kadar ulaştırılması için yapılacak çalışmalar şu şekilde açıklanmıştı. *“Mevcut barajın hemen yanında takriben 563 metre tulinde ve 4 metre kutrunda bir tünel açarak bu tünelle alınacak suyu 1150 metre tulinde bir kanalla ovanın en yüksek noktasına vermek kabil olduğu görülmüştür. Buna ait nivelman ve mesahalar mahallinde yapılan ve avan proje halinde olarak hazırlanan resimlere göre ilk keşfe göre hissemize isabet eden baraj masrafı hariç takriben 350 liraya çıkacağı hesaplanmıştır. Yalnız bugünkü sulama kanalları iptidai şekilde olduğu ve köylüler tarafından mahdut miktarda arazi parçalarını sulayacak surette açıldığı için mevcut suya göre ovada yeniden fenni bir sulama şebekesi yapılmadıkça sulamanın yine mahdut sahalara inhisar edeceği bundan başka iptidai bir surette açılmış bulunan sulama şebekesi ile beraber tahliye şebekesi de mevcut bulunmadığı cihetle sulamada kullanılan sular öteye beriyeye dağılarak husule gelen bataklıkların olduğu gibi kalacağı aşikârdır. Buna mâni olmak için fenni bir sulama şebekesi yapmak ve tarlaların sulanmasından sonra geriye artan suları tahliye ayakları vasıtası ile toplayarak harice akıtmak lazımdır. Şu mütalaalara göre barajdan bir tünel vasıtasıyla suyun ovaya alınması işinin iyi bir netice verebilmesi aynı zamanda ovada fenni bir sulama şebekesinin de yapılması hakikatini meydana koymaktadır. Bunu yapmak için bütün ovanın muntazam haritasının alınması ve bu harita üzerinde yeni sulama şebekesinin çizilerek buna göre ıslahatın yapılması icap eder ki buna ait bütün masraf sulanacak saha 20000 hektar olduğuna göre tahminen 3,5 milyon liradır. Bu hale göre Iğdır Ovası'nın sulanması meselesi barajdaki nisıf hisseye iştirak etmek tünel ve yarma ile barajdan su almak ve ovada*

581 BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

*fenni sulama şebekesi tesis etmek suretiyle ehemmiyetli bir mevzuu olarak karşımıza çıkmaktadır.”*⁵⁸²

Raporda ayrıca tüm bu işler yapılıncaya kadar da Aras Nehri'nin sularından protokol gereği yarısından faydalanmak içinde Aras üzerindeki mecra düzeltilerek köylü bentleri vasıtasıyla suyun kanallara alınması sağlanması gerektiği belirtilmişti. Zira kurak mevsimlerde Aras Nehri'nde su azaldığı zamanda bütün sular yeni açılan Sovyetler Birliğine ait kanallara gittiğinden, Aras Nehri'nin alt mecrasına su gitmediği ve bu sebeple Iğdır Ovası'nı sulayan kanalların susuz kaldığı belirtilmişti.⁵⁸³ Bu konu ile ilgili İktisat Vekili Celal Bayar 1937 yılında Yüksek Başvekâlete yazdığı yazıda Iğdır'da pamuk ziraatını takviye edecek en önemli işin sulama meselesi olduğunu vurgulamıştı. Bunun içinde Serdarabat Barajı'ndan istifade etmenin zaruri olduğunu ifade ederek Aras suyunun payımıza düşen yarı hissesini kullanmak için yapılacak tesisler dolayısıyla oluşacak mali fedakârlıktan kaçınılmaması gerektiğini belirtmişti.⁵⁸⁴

Nafia Vekâleti 1937 yılında Iğdır'daki sulama sorununu çözmek için bazı çalışmalar yaptı. İlk olarak yapılacak tünel ve yarma ile ve daha sonra yapılacak sulama tesisatı vasıtasıyla sulama sorununu çözmeye çalışmıştı. Bunun için 1937 yılında Erzincan'da etüt çalışmaları yapan heyeti bu iş için Iğdır'a göndermişti. 31 milyon lira olan bu projenin ve gerekli olan diğer projelerin de yapılacağını belirtmişti.⁵⁸⁵ Bu projeler yapılıncaya kadar Aras Nehri'nden yarı hissemiz olan suyun alınabilmesi için Sovyetler Birliği ile bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyona Türk tarafı iki teklif sunmuştur.

“1. Yarı hissemiz olan suyun alınabilmesi için otomatik kapakların açık bulundurulması

*2. Kanallarımıza suyu verebilmek için Sovyetler Birliği tarafından taahhüt edilmiş olan yatağın tanzim edilmesi.”*⁵⁸⁶

Komisyonunda bulunan Sovyetler Birliği temsilcileri teklif edilen maddelerden birincisini kabul etmişlerdi. Yatak tanzimi konusunun ko-

582 BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

583 BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

584 BCA, 30.10.0.0.185.276.9.

585 BCA, 30.10.0.0.185.276.9.

586 BCA, 30.18.1.2.83.47.19.

misyonun yetkisi dışında olduğunu belirterek müzakeresini kabul etmemişlerdi. Otomatik kapakların açık bulundurulması ile ilgili 11 Mart 1938 tarihinde bir talimatname imzalanmıştı. Talimatname aşağıdaki şekildeydi:

Sedarabat Barajında Aras Nehri suyunun Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti (S.S.Ş.C.I.) arasında müsavi miktarda fenni taksimine ve kontrolüne ait talimatname;

1. Sulama mevsiminde (bir hazirandan bir eylüle kadar) Aras Nehri suyunun Türkiye Cumhuriyeti ile S.S.Ş.C.I. arasında müsavi miktarda taksimi S.S.Ş.C.I. tarafından Sedarabat kanal kapakları vasıtasıyla yapılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti su hissesi baraj üzerinden S.S.Ş.C.I'nin su hissesi de Sedarabat kanalı vasıtası ile alınacaktır.

2. Türkiye Cumhuriyeti Memuru istediği ve lüzum gördüğü zaman Sedarabat kanal kapaklarının vaziyetini ve suyun doğru bölünmesini gösteren su ölçme tertibatını kontrol etme hakkını haizdir. Ayarlama görülen inhiraf derhal baraj idaresi tarafından bertaraf edilecektir.

3. Sedarabat kanalındaki su miktarının ölçülmesi, ayarlama kapasitesi ile kanal köprüsü arasında tespit edilecek kontrol muntikasında ve değişmeyen arzani makta üzerinde sabit taksimatlı ve lüzum görülürse otomatik aletlerle olacaktır. Barajdan geçen Türkiye'nin su hissesi, $Q=mb \sqrt{2gho^3/2}$ formüle tabii seviyelerde ve bende yaklaşan suyun sürati nazarı itibara alınarak hesap edilecektir. Barajın üzerindeki su irtifai, barajdan tahminen on ile on beş metre memba tarafına ve barajın iki ucuna konacak taksimatlı sırtık vasıtası ile ölçülecektir. Bu sırtıkların sıfır noktası baraj üstü ile aynı tesviyede bulunacaktır.

4. Suyun pratik bir surette taksim ve kontrolü için baraj ve kanalın kontrol muntikasına ait tablo ve grafikler müştereken hazırlanacaktır. $Q=f(H)$ Taksimatlı sırtıkların ve lüzum olursa otomatik aletlerin baraja konması ve kontrolü Türkiye Cumhuriyeti mütehassısının da iştiraki ile ve iş bu talimatnamenin meriyet mevkiine girmesinden itibaren bir ay zarfında Sovyet Hükümetince yapılacaktır. Haşiye: Teknik ihtiyaç his

olundukça kanalın kontrol yeri ve su ölçen tertibatı müştereken tetkik edilerek hâsıl olan değişiklikler doğrultulacak, tablo ve grafikler de düzeltilecektir.

5. Kanalın kontrol yatağına ve baraja konacak taksimatlı sıvıklar su seviyesini Aras Nehri'nin Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Hükümeti sahillerinden tarassut mümkün olacak şekilde yerleştirilecektir.

6. Regülâtörün ve tahliye kapılarının önünü temizlemek için, ayda bir kereden fazla olmamak şartı ile her iki tahliye kapağı açılabilir. Bu takdirde yüzde elli su nispeti bozulmayacaktır. Feyezan zamanında teknik mülahazalarla baraj idaresi tarafından bir veya her iki tahliye kapısı vasıtası ile fazla su yatağa bırakılacaktır.

7. Lüzumlu vesikayı haiz alakadar Türkiye ve Sovyet memurları bu talimatnamede yazılı işleri yapmak için tarafeynin mahalli hudut karakolları tarafından müstekillen Karakale Köprüsünden iş mahalline müşkilatsız ve bilateahhur geçirilecektir. Hududu geçen bu memurlar hudut nizamlarına riayete mecburdurlar.⁵⁸⁷ Bu talimatname ile Türkiye yeni bir kanal ve fenni su tesisatı yapıncaya kadar Aras Nehri suyunun hakkımız olan yarı hissesini kullanacaktır.

Kanal yapımı için 14 Eylül 1938 tarihinde yapılacak olan temel atma töreni için Iğdır kaymakamı İhsan Olgun, su ve fen memurları ve diğer yetkililer Tuzluca'ya gelmişlerdi. Kars Valisi Akif Eyidoğan ve diğer yetkililerin de gelmesi ile birlikte kanalın temel atma töreni yapılmıştı.⁵⁸⁸ Kars Valisi Akif Eyidoğan kanal kazısına başlanması mü-nasebetiyle Reısicumhur Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf çekmişti. Telgraf şu şekilde idi: “Serdarabat Barajı'ndan Iğdır Ovası'nı sulamak üzere yapılması mukarrer büyük fenni tesisattan ana kanal ve tünelin kazılmasına bugün pamuk müstahsili, çiftçi ve halkın coşkun tezahürleri arasında törenle başlanmıştır. Binlerce yıllık Türk yatağı olan Sürmeli Çukuru Ovası'na yeniden hayat katacak olan Cumhuriyetin bu feyyaz eseri karşısında yurttaşlarımızın sonsuz şükran ve bağlılık duygularını en derin tazimlerle yüce huzurlarına arz eder ellerinizden öperim.” şeklinde idi. Reısicumhur Mustafa Kemal Atatürk çekilen bu telgra-fa: “Şarktaki çalışkan müstahsillerin emeklerinin verimini arttıracak

587 BCA, 30.18.1.2.83.47.19.

588 Kars Gazetesi, 16 Eylül 1938, S 677.

olan fenni sulama tesisatının ana kanallarının kazılmasına başlanması münasebeti ile sayın halkın bana gösterdikleri temiz ve yüksek hislere teşekkür ederim."⁵⁸⁹ şeklinde cevap vermişti.

1938 yılında başlanan kanal inşaatına 1939 yılında da devam edildi. Kanalin beton kaplama işlerine devam edilmekte ve tamamen delinmiş olan tünelin her iki başında beton çalışması yapılmaktaydı. İnşaatın kasım ayı sonuna kadar bitirilmesi için çalışmalara devam edilmişti.⁵⁹⁰ Ancak 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasından dolayı baraj meselesi ikinci plana atılmıştı. Bu dönemde Sovyet Hükümeti çeşitli bahaneler ileri sürerek Türkiye'ye su vermemeye başlamıştı.⁵⁹¹ Yıllarca çözülemeyen bu sorun TBMM gündemine getirilmişti. 1948'de Kars Milletvekili Esat Oktay yeniden yapılacak su işleri için gelecek yıllara geçici yüklemelere girişilmesine izin verilmesi hakkında 4649 sayılı kanunlara ek kanun maddelerinin görüşülmesi sırasında söz alarak Iğdır'ın sulama sorunu ve Serderabat Barajı ile ilgili olarak: "*Aras Nehri üzerinde Serderabat'ta vaktiyle 10-12 sene evvel bir baraj yapılmış ve iki hükümet arasında bu hususta mukavele mevcut bulunuyor. Bu mukaveleye göre baraj yapıldıktan sonra bizim de istifade etmemiz için o baraj masrafının bir kısmını ödememiz lâzımdır. Hâlbuki aradan 8-10 sene geçtiği halde şimdiye kadar bu ödeme işi halledilmemiştir. Geçen sene yine bu iş için 250 bin lira tahsisat konmuştu fakat bu para da sarf edilmedi. Aradaki anlaşmazlık, bir defa ödeme ve para rayiçlerine aittir. Bir Türk lirası bir hesaba göre 1, 94 ruble, bir hesaba göre dört ruble, bir hesaba beş rubledir. Bu işin tediyesi için para mı vereceğiz, onu hayvan olarak mı ödeyeceğiz bu hususati halletmek üzere muhtelif toplantılar yapılmış, buna rağmen 10 senedir mesele halledilmemiştir. Şimdi ortada bir vaziyet var, karşı tarafın barajı çalışıyor ve ova kâmilen yeşillik içinde, mümbit araziden istifade ediliyor. Fakat bizim hissemize düşen su boşuna akıp gidiyor. Hatta barajın bizim tarafımızda tünel de yapılmıştır. Sırf kanalların yapılmaması yüzünden baraj ve tünel boş olarak duruyor. Halk bütün mevsim mesaisinin yarısını sulama işlerine hasrediyor. Boyuna toplanıyorlar, iptidai bir vaziyette bent yapıyorlar, bir yağmur ve sel onu bozuyor, tekrar yapıyorlar. Bu suretle halkın me-*

589 **Kars Gazetesi**, 23 Eylül 1938, S 679.

590 **Kars Gazetesi**, 25 Ağustos 1939, S 772.

591 Muzaffer Başkaya, "Cumhuriyetin ilk yıllarında Iğdır'da Pamuk Ziraatı ve Serdarabat Barajı Meselesi", **I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı**, Edt. Cengiz Atlı, Salkımsöğüt Yayınevi, Konya 2014, s.765.

saisinin kısmı azamı bu sulama işinde boşu boşuna israf ediliyor. Şimdi yüksek huzurunuzda Bayındırlık Bakanından ricam: 8-10 senedir uza-yıp giden, karşı tarafla anlaşamamak yüzünden memleketimiz çok zarar görüyor. Bu yüzden Kars'ın, memleketimizin bu kısmının kalkınmasına imkân hâsıl olmuyor. Bir taraftan hayvan yetiştirme işleri, diğer taraftan sulama işleri halledilmezse memleketimiz nasıl kalkınacaktır. Bahusus bu olgunca bir iştir. Bu sulama işinin halledilmesini hükümetten rica ediyorum; ele alsınlar ve bir hal çaresi bulsunlar, memleketimiz kalkınsın ve istifade etsin.”⁵⁹² şeklinde açıklama yaparak barajın Iğdır Ovası için önemini belirtmişti.

Kars Milletvekili Hüsametdin Tugaç 6 Ocak 1950 Başbakanın cevaplama isteği ile aşağıdaki soruları sordu.

“1. Anlaşma gereğince barajın temin ettiği sudan yarı yarıya istifademiz icap ederken, şimdiye kadar bu cihetin sağlanamamış olmasının sebepleri nelerdir?

2. Anlaşma mucibince ödenmesi gereken paranın 1950 senesinde temini için ne tedbir alınmıştır ve ne düşünülmektedir?

3. Tarafımızdan yerine getirilmesi gereken taahhütler sağlandığı takdirde dahi mukabil taraf müşkülât çıkarmakta devam eder ve taahhüdünü yapmazsa, bu takdirde Hükümetçe ne gibi çarelere başvurmak düşünülebilir?”

Sorulan bu sorulara Başbakan adına Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak cevap verdi. Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak cevabında: “Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti hudutları arasında Aras Nehri üzerinde 1927 senesinde bir baraj inşa edilmiştir. Daha doğrusu o sene inşasına başlanmıştır. Sovyet Rusya ile Türkiye Hükümeti arasında imzalanan bir Sulama Mukavelesi mucibince bu barajın inşa ve tamir masraflarını Sovyet Rusya Hükümeti temin edecek ve bilâhare bu masrafın yarısını Türkiye Hükümeti tediye edecektir. Bu şartlar dâhilinde her iki toprak karşılıklı olarak bu sulamadan istifade edeceklerdir. 1937 yılında Sovyet Rusya Hükümeti, bu barajın inşa ve tamiri işinde Türkiye hissesine düşen miktarın bir milyon ruble olduğunu bildirmiş. O zaman bu para tediye edilememiş. Araya harp girmiş. Harp esnasında bu borcumuzun Türk parasıyla veya mal ile tediyesi düşünülmüş. Bu konuşmalardan da

592 TBMMZC, VIII. Dönem, C 12 / B 86, s.1086.

bir netice çıkmadığı için hissemiz tediye edilememiş. Son defa Sovyet Rusya Hükümetine borcumuzun miktarı sorulduğu zaman, Sovyet Hükümeti, bu borcumuzun bir rubleden biraz fazla bir paranın bir dolara tekabül etmesi suretiyle tediyesinin zaruri olduğu cevabını vermiştir. Hükümet, Bayındırlık Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı bu fiyatı fahiş bulmuşlardır ve tediye etmemişlerdir. Bunun içindir ki, bu sene Bayındırlık Bakanlığı Bütçesine bu hissemizin tediyesi için bir para konulmamıştır. Dışişleri Bakanlığı bu iş üzerinde durmaktadır. Yakında Sovyet Rusya Hükümetine Hükümetimiz tekliflerini yapacak ve bir tesviye şekli bulunacaktır. O zaman Hükümet Millet Meclisinden bu tediye için lâzım gelen tahsisatı isteyecektir ve bu suretle hissemizi ödeyeceğiz. Hissemizi ödediğimiz takdirde karşı taraf müşkülât çıkarır mı diye bir sual vardır. Hiç şüphesiz ki, bizim evvelâ taahhüdümüzü yerine getirmemiz şarttır. Taahhüdümüzü yerine getirdiğimiz, yani mukavele gereğince sarfiyatın nisfini tediye ettikten sonra karşı tarafın müşkülât çıkaracağı peşinen iddia edilemez. Her iki taraf da hüsnüniyetle taahhüdünü yerine getirdikten sonra, her iki tarafın arazisi de bu sulardan istifade edecektir. Şayet biz taahhüdümüzü yerine getirerek hissemizi ödediğimiz takdirde de karşı taraftan müşkülât çıkacak olursa bu müşkülâtın halli için, iki komşu memleket arasında ihtilâfların halli noktasından başvurulması âdet olan usullere başvurmaktan geri durmayız.”⁵⁹³ şeklinde bilgiler vererek sorunun çözüleceğini ifade etti.

5 Mart 1953 yılında Rus lider Josef Stalin'in ölmesiyle Türk-Rus ilişkileri yeni bir döneme girdi. Serdarabat Barajı ve Aras Nehri suyunun ortak kullanımı ile ilgili sorunun çözümü için Türkiye ile Sovyetler Birliği hükümetleri arasında görüşmeler başladı. Yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye barajdan eşit şekilde yararlanmak için payına düşen 449 bin dolar ödemeyi kabul etti ve para kullanılmak üzere Amerikan Millî Bankasına yatırıldı. Ağustos 1953'te yapılan görüşmeler sonucunda iki ülke temsilcileri tarafından bir komisyon kuruldu. Komisyonun İğdir Ovası'nın sulanması ile ilgili yaptığı çalışmalar sonucunda Barajın Türkiye'ye ait olan kısmı teslim alındı.⁵⁹⁴

4.1.1.2. İğdir Devlet Üretim Çiftliğinin Kurulması ve İğdir Tarımına Etkisi

Tarım Bakanlığı ülkede tarımın geliştirilmesi kapsamında zirai

593 TBMMZC, VIII. Dönem, C 23 / B 26, s.52-53.

594 Atlı, “Türk Rus İlişkileri Bağlamında İğdir (1927-1953)”, s.197.

verimi arttırmak, üretimi çeşitlendirmek, mahsulün kalitesini yükseltmek için tohumluk, damızlık ve fidan yetiştirerek çiftçilere örnek olacak çalışmalar yapmaktaydı. Ayrıca çiftçilik ve tarımla ilgili kurslar açmak suretiyle çiftçilere bilgiler vermek ve makineli tarımın ülkede yaygınlaşmasını sağlamak için de çalışmalar yapıyordu. Tüm bu çalışmalarını yapmak ve uygulamak için devlet üretme çiftlikleri kuruldu. Iğdır bölgesinde de yapılan incelemeler sonucunda Iğdır'ın Rus ve İran sınırında olması, Kars ve Ağrı illerinde bu yönde herhangi bir tesisin olmaması, Iğdır'da bir üretme çiftliği kurulmasını gündeme getirdi. Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü bu amaçla Iğdır'ın Dil Mıntıkasında bir devlet üretme çiftliği kurulması yönünde olumlu görüş bildirdi. Üretme çiftliğinin hububat, pamuk tohumluğu, fidanlık, damızlık hayvan, kümes hayvancılığı ve arıcılık üzerine çalışmalar yapılmasının faydalı olacağı belirtildi. Konu Bakanlar Kurulu gündemine geldi. Bakanlar Kurulu 10 Eylül 1952 tarihindeki toplantısında Iğdır'ın Dil Mıntıkasındaki 150 dönümlük araziye üretme çiftliği kurulması kararı aldı.⁵⁹⁵ Bakanlar Kurulu kararından sonra Iğdır ilçe merkezinin 70 km doğusunda kuzeyden Sovyetler ve güneyden ise İran sınırı ile çevrili olan ve Dil Bölgesi adı verilen 150.000 dekar genişliğindeki araziye çiftlik kurulması çalışmalarına başlandı.⁵⁹⁶ 1953 yılı mayıs ayında çalışmalar tamamlandı. Devlet Üretme Çiftliğinin açılış töreni için 9 Mayıs 1953 tarihinde Kars Valisi Niyazi Akı, Sarıkamış Tümen Komutan Vekili, Kars Garnizon Komutanı, Ziraat Müdürü, Memleket Hastanesi Baştabibi, Doğumevi Baştabibi, Defterdar, Bayındırlık, Sıhhat Müdürleri, Anadolu Ajansı Müdürü ve birçok subay ve memur kalabalık bir kfile halinde Iğdır'a geldiler. 10 Mayıs 1953 tarihinde Iğdır Devlet Üretme Çiftliği büyük bir törenle açıldı.⁵⁹⁷ Açılıştan kısa bir süre sonra Devlet Üretme Çiftliğine 1953 yılı şubat ayında Ziya Ayrım müdür olarak atandı. Çiftlikte çalışmaların yapılması için, 10 kamyon ve lüzumlu zirai alet ve makinelerin verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca hayvan üretimi içinde çiftliğe 200 sığır ve 100 koyun gönderilmesi çalışmaları başlatıldı.⁵⁹⁸ Iğdır Devlet Üretme Çiftliği, açıldıktan kısa bir süre sonra 150.000 dekarlık ve asırlardan beri insan ayağı girmemiş arazinin büyük bir kısmını ıslah edilerek 20.000 dekar toprak sürüldü. Toprak sürümü bir taraftan devam ederken, diğer taraftan da ekilmiş olan 4.000

595 **BCA**, 30.18.1.2.130.73.2.

596 **Kars Gazetesi**, 12 Mayıs 1953, S 606.

597 **Birlik Gazetesi**, 13 Mayıs 1953, S 156.

598 **Ekinci Gazetesi**, 9 Şubat 1953, S 426.

dekara ilave olarak ekim faaliyetlerine devam edildi. Ankara'dan gönderilen yüksek ziraat mühendisleri ayrıca tecrübe ekimi yaptı. Diğer taraftan koyun cinsini ıslah etmek amacıyla merinos koçlar getirildi. Hükümetin milyonlar sarf ederek iki ülke sınırında bulunan Dil mıntıkasında bir çiftlik kurması halk üzerinde olumlu bir etki oluşturdu. Çiftliğin kurulduğu tarihe kadar arazi almaktan, mesken yaptırmaktan ve uzun vadede para harcamaktan çekinen halk, çiftlik kurulduktan sonra en ufak bir endişe duymadan arazi almakta ve gayrimenkule para yatırmaya başlamıştı. Çiftliğin Dil mıntıkasında kurulması zirai kalkınmada önemli bir gelişme olmasının yanı sıra sınır boylarında yaşamakta olan halk üzerindeki emniyetsizliğinde ortadan kalkmasına yol açtı.⁵⁹⁹

Devlet Üretme Çiftliğindeki binaların yapılması için, 13 Mayıs 1954 tarihinde müteahhit Fuat Hatungil ile sözleşme imzalandı. Sözleşmeye göre 9 parçadan oluşan idare ve lojman binaları keşif tutarı 520.235, 35 liraydı. 16 parçadan oluşan çeşitli bina keşif tutarı da 697.574, 34 lira olmuştu. Sonraki süreçte müteahhit Fuat Hatungil idarenin muvafakati ile bütün hak ve vecibeleri ile birlikte işi Latif Polat'a devretti. 30 Kasım 1954 tarihinde bitirilmesi gereken işin süresi uzadı. Sürenin uzamasından dolayı müteahhide ceza kesildi. 15 Temmuz 1956 tarihine kadar uzayan süreçte bu cezalar kaldırıldı ve çalışmalara tekrar başlandı. 15 Temmuz 1956 tarihinden işin bitirilmesi tarihi olan 25 Aralık 1957 tarihine kadar birtakım olumsuzluklar yaşandı. Sermaye zararları, müteahhidin kendi kusuru, birim fiyatların müteahhit aleyhinde değişmesi etkili oldu. İnşaatın yapım işi 1960 yılına kadar devam etti.⁶⁰⁰ Devlet üretme çiftlikleri ile ilgili yapılan bir çalışma da numune köylerin kurulması çalışmalarıydı. Ziraat Vekâleti aldığı bir kararla devlet üretme çiftliklerin bulunduğu yerlere en yakın bir köy numune bir köy haline getirilecekti.⁶⁰¹ Bu kapsamda 1958 yılında İğdir'in Ali Kızıl köyü örnek köy haline getirildi. Köy Muhtarı İsa Yiğit, Devlet Üretme Çiftliği Müdürü Ziya Ayrım ve Ziraat Teknisyeni Nuri Güngör iş birliği yaparak bir proje hayata geçirdiler. İlk etapta köyde zirai yayın postası kuruldu. Ayrıca 4-K Genç Çiftçiler Kulübü kurulması çalışmaları başlatıldı. Köyde örnek meyve bahçeleri için yer ayrıldı. Köy yolunun her iki tarafında ağaçlandırma çalışmaları yapıldı.⁶⁰²

599 **Şarkın Dili Gazetesi**, 21 Kasım 1953, S 160.

600 **BCA**, 30.11.1.0.282.13.4.

601 **Kars Gazetesi**, 7 Aralık 1957, S 1962.

602 Arslan, Ural, **Kars Tarihi 1960-1980**, s.91- 92.

4.1.1.3. Iğdır Pamuk Tarım Satışları Kooperatifleri Birliğinin Kurulması ve Iğdır Tarımına Etkileri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Iğdır’da pamuk tarımının geliştirilmesi için birtakım çalışmalar yapıldı. Hükümet Iğdır’daki pamuk üretimini arttırmada kullanılan tohum kalitesini arttırmak için 1925 yılında İzmir bölgesinden 50.000 kilo pamuk tohumu satın aldı. Alınan tohumlar, Trabzon güzergâhı kullanılarak Iğdır’a ulaştırıldı.⁶⁰³ 1936 yılında bölgeye bir ziyaret gerçekleştiren İktisat Vekili Celal Bayar, Iğdır’da kredi ve satış kooperatifleri kuruluş çalışmalarını başlattı. Pamuk üreticileri ile yapılan toplantıdan sonra, kooperatif kuruluş çalışmaları için Umum Müfettişliğe ve Ziraat Bankasına gerekli talimatları verdi.⁶⁰⁴ İktisat Vekili Celal Bayar bölge gezisini tanımladıktan sonra 1937 yılı başlarında Iğdır gezisi ve Iğdır’da pamuk tarımı üzerine Başvekâlete bir rapor sundu. Rapor şu şekilde idi: *“Şarkın belli başlı istihsal maddelerinden birini Iğdır pamukları teşkil etmektedir. Kalitesi yüksek olan bu pamuklar hakkında mahallinde yaptığım tetkikler neticesinde, bir cihetten pamuk istihsal miktarını arttırmak diğer taraftan da pamuklara emniyetli sürüm ve sarf mahalli bulmak zaruretinde olduğumuzu anladım. Bugün istihsal olunan pamukların belli başlı piyasalarından biri olan İstanbul’a sevkiyat hemen hemen tesadüfe bağlı gibidir. Herhangi bir siparişi kabul edip, muayyem bir tarihte teslimatta bulunabilmek imkânsızdır. Bunun içindir ki Iğdır pamukları daha fazla hudut kapılarında Ruslara arz edilmekte Ruslarda diledikleri fiyata satın almak imkânını bulmaktadırlar. Bu muntika pamuğun satış işini tanzim hususunda İstanbul’a kadar nakliye işinin muntazam ve emniyetli bir şekilde tesisi, satış kooperatif ve birliği kurulması, nihayet bu pamukların daimî bir alıcısı vasiyetinde şarkta bir iplik fabrikası kurulması teşebbüsündeyiz. Bilhassa bu tedbirler alındıktan sonra muntika pamuk istihsalini çoğaltmak zarureti ile karşılaşacağımız muhakkaktır. Hatta bu tedbirler alınmamış dahi olsa, bu yüksek kaliteli pamuklara ihtiyacımız vardır. Iğdır pamuk sahası geniş mümbit olduğu gibi nüfusta kâfi derecede vardır. Bu bakımdan bugün ki istihsalin süratle birkaç misline çıkarılması mümkündür. Burada yapılacak en mühim iş pamuk ziraatını takviye edecek olan sulama meselesidir. Bunun içinde Serdarabat Barajı’ndan istifade etmek zarureti vardır. Bu barajdan istifade edebilmek hususundaki hakkımızı kullanmak ve tesisat için lazım gelen mali fedakârlıklardan çekinmemek, icap ettiği kanaatini yüksek*

603 BCA, 30.18.1.1.13.28.9.

604 BCA, 30.10.0.0.199.360.14.

takdirlerinize arz ederim."⁶⁰⁵ Rapor üzerine Hükümet Iğdır'da pamuk ıslah çalışmaları, ekim sahasının genişletilmesi ve üretim masraflarının düşürülmesi konularında çalışmalar yapmak üzere 1937 yılında Iğdır'a bir pamuk uzmanı gönderdi.⁶⁰⁶

Yapılan tetkik ve incelemelerden sonra Iğdır'da pamuk tarım satış kooperatifleri açılış çalışmalarına başlandı. Bu kapsamda İktisat Vekâleti tarafından, Dördüncü Umumi Müfettişlik İktisat Müşaviri Şükrü Kasapoğlu kooperatiflerin açılış çalışmalarını yapmak üzere Iğdır'a gönderildi.⁶⁰⁷ Yapılan planlamaya göre Iğdır merkez, Tuzluca kazası, Başköy nahiyesi ve Taşburun nahiyesinde olmak üzere dört satış kooperatifi ve bu kooperatiflerin birliği kurulacaktı.⁶⁰⁸

Iğdır'da pamuk tarım satış kooperatifleri açılması çalışmaları bölgedeki komisyoncuları harekete geçirdi. Komisyoncular kooperatifler hakkında olumsuz propaganda çalışmaları yapmaya başladı. Bunun üzerine Iğdır'da pamuk tarımının gelişmesinin önemini bilen Üçüncü Umum Müfettişi Tahsin Uzer Iğdır pamuk üreticilerine hitaben bir bildiri yayınladı. Bildiri: *"Cumhuriyeti idarenin, Atatürk inkılâbının en büyük hedef ve gayesi müstahsillerimizin, çiftçilerimizin, köylülerimizin refah ve saadetine bağlıdır. Sizin medeni hayatta yaşadığınız ve neşri saadetiniz bizimde yegâne emelimizdir. Zirai ve kredi kooperatifler teşkili, mesainizi randımanınızı sizin elinizde ve cebinizde bırakmak içindir. Bu teşekküller sizin içindir ve sizin malınızdır onları benimseyiniz. Yüce Başvekil Celal Bayar büyük devlet meşguliyetleri arasında sizin kalkınmanız, genişlemeniz, yükselmeniz için vatani, millî duygular ile ve sizin gibi memleket müstahsillerine olan samimiyetle dopdolmuş muhabbet ile çalışmaktan hali değildir. Sizi iğfale uğraşacaklara yüksek bir vatanperver gibi hiyaneti vataniye ile mağrur adamlara yapacağınız muameleyi yapınız. Bu yıl bir tecrübe devri geçiriyorsunuz ve geçiriyoruz. Her geçen yıl sizin nam ve hesabınıza kaydedilecek müjdelerle beraber yürüyecektir. Buna emin ve müsterih olunuz. Riyakârlık perdesi altında eski tuzaklarını kurmak ve düzmek isteyenleri hırpalayınız biz de onların yakasını bırakmayacağız. Iğdır barajını yalnız sizin selametiniz yolunda bir an evvel yapmak Celal Bayar hükümetinin programının ön safına koyduğu başlı başına bir davadır. Mahsulünüzün revacı için hü-*

605 BCA, 30.10.0.0.185.276.9.8.

606 BCA, 30.10.0.0.185.276.9.8.

607 Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart, 1937, S 4610.

608 Ulus Gazetesi, 17 Mart 1937, S 5614.

*kümetçe her fedakârlığa katlanmak yine hükümetin bir borcudur. Bunu böylece bilerek Türk civanmertliğine yakışan açık alınla çalışmanızı beklerim. Teşekkürlerinize bir iman gibi bağlanarak ve onu namusunuz gibi muhafaza ederek yürüyorsunuz. O sizin hayati muhitinize maskara çehreleri ile sokulmak isteyen başları kırınız. Ve bu yazdıklarım karşı düşüncelerinizi, tahassüslerinizi telgrafla bildiriniz.”*⁶⁰⁹ şeklinde idi. Üçüncü Umum Müfettişi Tahsin Uzer bu bildiri ile kurulacak olan kooperatiflerin önemine değindi. Ayrıca hükümetin Iğdır’da pamuk tarımının geliştirilmesi için yapacağı çalışmalar hakkında bilgi verdi.

Komisyoncuların olumsuz propaganda çalışmalarına rağmen Şükür Kasapoğlu iki üç ay gibi kısa bir zamanda yaptığı çalışmalarla Iğdır, Tuzluca ve Kağızman kazalarında dört bine yakın pamuk üreticisini kooperatiflere kaydetti.⁶¹⁰ Yapılan çalışmalar sonucunda Iğdır pamukçuluğunu arttırmak, rasyonelleştirmek ve değerlendirmek için 1937 yılında bölgede 4 satış kooperatifi ile bunların birliği kuruldu. Pamuk üretimini arttırmak ve çiftçilere destek olmak amacıyla da Ziraat Bankası ve Kredi Kooperatifleri, çiftçilere kredi imkânı sağladı.⁶¹¹ Iğdır’da pamuk tarım ve satış kooperatiflerinin çalışmaları sonucunda pamuğun üretim masrafı azaldı. Önceki yıllarda 27,5 kuruş olan 1 kilo pamuğun üretim masrafı kooperatifin yaptığı çalışmalardan sonra, 18,5 kuruşa düştü. 1937 yılında 1 kilo Iğdır pamuğunun satış fiyatı 40 kuruştur.⁶¹² Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifi 1938 yılında Iğdır pamuğunu tanıtmak için bir broşür hazırladı. Broşürde Kars vilayeti hakkında bilgiler sunulduktan sonra, Iğdır pamukçuluğu hakkında da bilgiler verildi. Broşürde Iğdır pamuklarının sevkiyatı, pamuk balyaları, birlik çalışmaları, pamuk tarlaları ve tarlalarda çalışan çenekçilere⁶¹³ ait fotoğraflar yer alıyordu. Broşürde Iğdır’ın yakın bir gelecekte rekoltenin birkaç misli arttırılması suretiyle bu bölgede fabrikaların pamuk ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayacak ve dış pazarlara da pamuk ihracatında önemli bir rol oynayacağı şeklinde bilgiler yer alıyordu.⁶¹⁴ Pamuk Tarım Satış Kooperatifinin 1939 yılında pamuklarda meydana gelen hastalığa rağ-

609 Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.170-171.

610 **Doğu Gazetesi**, 2 Şubat, 1938, S 53.

611 **Kars Gazetesi**, 24 İkinci Teşrin 1943, S 1191.

612 **Kars Gazetesi**, 18 Haziran 1938, S 652.

613 Iğdır’da pamuk toplama işine çenek, pamuk toplama işini yapanlara da çenekçi denilmekteydi.

614 **BCA**, 30.10.0.168.166.10.

men elde ettiği ürün 1.400.000 kilo elyaf pamuk oldu. Bu pamuklar 10 Nisan 1939 tarihinde satılmak üzere, Trabzon ve Erzincan'a sevk edildi. Birliğin bu yılki genel masrafları toplamı geçen yıla göre %35-%40 daha az oldu. Satışlar neticesinde üreticilere 170.000 lira kâr dağıtılacağı hesaplandı.⁶¹⁵ Iğdır'da pamuk tarımını geliştirmeye yönelik yapılan çalışmalar neticesinde pamuk tarımında elde edilen verimin yanı sıra pamuk ekim alanında da artış oldu. Iğdır'da 1935 yılında pamuk ekim alanı 650 hektar iken 1940 yılında ekim alanı 700 hektar olmuştu.⁶¹⁶

Sonraki yıllarda II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle tarım ürünlerinde fiyat yükselişi olmasına rağmen pamuk tarımında bir gerileme yaşandı. Kars Gazetesi yazarlarından Fuat Araslı, bu durumu bahse konu gazetenin 24 Kasım 1943 tarihli nüshasında şu şekilde açıklamıştı: *“Saha bakımından yurdumuzun, diğer pamukçuluk bölgelerine nazaran küçük olmakla beraber Şarki Anadolu iktisadiyatında jeografik bir hususiyet ve pamukların yüksek evsaf taşınması dolayısıyla Iğdır kazamız Cumhuriyet rejiminin daima özel ilgisine mazhar olmuştur. Dokumacılık sanayi malumatının mamulatu yurdun her tarafında ucuza mal etmek mahlumdur ki, her şeyden evvel nakliye işlerindeki kolaylığa bağlıdır. Bizde belki günün birinde Iğdır Karaköse veya Erzurum'da kuracağımız bir mensucat fabrikası ile şark vilayetlerinin giyim ihtiyacını daha ucuza temin edecektik. Bu düşünce ile olsa gerektir ki Iğdır pamukçuluğunu arttırmak rasyonelleştirmek ve değerlendirmek için en iyi niyetlerle işe sarılan devlet, 1937 yılında 4 satış kooperatifi ile bunların birliğini kurdu. Ziraat Bankası kasanın ağzını açtı. Bir taraftan kredi kooperatifleri diğer taraftan satış kooperatifleri kanalı ile Iğdır'a harıl harıl para döktü. Yine bir gün Iğdır Ovası'na hâkim Karakale mevkiinde patlayan dinamitler, pamuk çiftçisine müstakbel kanalın müjdesini getirdi. 750.000 lira bir hamlede taş, demire ve çimentoya intikal etmiş heyecanlı bir törenle Serdarabat Kanalı açılışını yapmıştık. Harp patlamasa bir 750.000'de ikinci derecedeki sulama kanallarına sarf olunacaktı.*

İhracatçı şahıslar elinde iken Almanya'da içinden taş ve çarık parçaları çıkan ve numuneye hiçbir suretle uymayan Iğdır pamuk balyaları 1938 senesinde Almanya'nın takdir ve taleple karşıladığı bir mal oldu. Bir taraftan mahsulün fazlalığı bir taraftan kooperatiflerin teşekkür intihap, avans dağıtma gibi işleri Iğdır'a mutadın üstünde

615 Kars Gazetesi, 20 Haziran 1939, S 753.

616 Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu, s.24.

bir canlılık getirmişti. Kooperatiflerin Iğdır'ın yalnız pamuğunu değil adını da her tarafa tanıttılar. Fakat yazık ki bütün o faaliyet neticede yalnız reklamla kaldı. Odunla yanan soba harareti gibi birdenbire en yüksek dereceler gösteren kooperatif faaliyeti kısa zamanda hazin bir durgunluğa düştü. Bu düşüşün münakaşasına mevzuunda bu sütunlarda müsait değil. Ortada bir hakikat varsa o da içinde bulunduğumuz pamuk mevsiminde Iğdır'dan eskisinin yirmide biri nispetinde dahi mahsul alınmayacağıdır. Birinci sebep kooperatifin kendisini halka ısındıramaması, ikinci sebepte hiç şüphesiz ki pamuk fiyatlarıdır. Bu mevsimlerde beyaz bir çarşaf gibi gözleri okşamakta olan Iğdır pamuk ovası şimdi muazzam bir mısır tarlası haline gelmiştir. Iğdır pamuk çeltik ve meyvecilik gibi zengin mevsular karşısında kendi toprağına arpa bile ekmeye tenezzül etmez iken ve mısırı yalnız çerez, çocuklara eğlence olsun diye bahçelerin şurasına burasına birer ikişer tohum serpiştirirken bu yıl yüzlerce ton mısırı ne yapacağını düşünüp duruyor. Çiftçinin hesabı çok kere kendisi için masa başında yapılan hesaplardan daha isabetli oluyor. Onun bu hesap bilirliliğini Iğdır'da kolayca müşahede edebiliyoruz. Son dünya buhranına takaddüm eden yıllarda kilosu 2 kuruştan satılan buğdayın 60 paradan satılan arpanın yanı başında taranmış pamuğun kilosu 45-55 kuruşa idi. Ve pamuğun bu cömertliği karşısında köylü pek haklı olarak kadını ve çocuğu ile birlikte emeğinin mühim kısmını pamuğa verirdi. Derken harp patladı, her şeyde olduğu gibi toprak mahsullerinde de fiyat yükselişi baş döndürücü bir hız aldı. Bu hıza uymayan veya uydurulamayan yalnız pamuktu. Başka yerleri bilmem, fakat Iğdır'da çiftçiye getireceği kar bakımından arpa ile boy ölçüşemeyecek derecede nankörlerşen pamuğu ova çiftçisi terk etmiştir. Ve bu hadise sanayileşme sahası günden güne genişleyen memleketimiz için bir zarardır. Arpayı; Göle'de de yetiştirebiliyoruz, fakat pamuk için yurdun her tarafında bir Iğdır bulmak imkânsızdır.⁶¹⁷

Savaş yıllarında gerileyen pamuk üretimini canlandırmak isteyen Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifi bölgedeki pamuğun rekoltesindeki düşüşü engellemek amacıyla bazı girişimlerde bulundu. Kaliteli tohum geliştirme çalışmaları kapsamında 1943 yılında Nazili Pamuk İstasyonundan getirilen 40 ton orijinal akala tohumu üreticilere ücretsiz olarak verildi. Bu kapsamda yapılan diğer bir çalışma da tarım makinelerinin Iğdır'a getirilmesi çalışmaları idi. Bu yıllarda pamuk yetiş-

617 Kars Gazetesi, 24 İkinci Teşrin 1943, S 1191.

tirilen diğer bölgelerde olduğu gibi Iğdır'da da görülen makineleşme süreci kapsamında Ziraat Vekâleti pamuk üreticilerini elle çapa yapmaktan kurtarmak yönünde bazı adımlar attı. Böylece hem köylü zahmetli ve külfetli bir işten kurtarılacak hem de üretim masrafları düşecekti. Bu amaçla 1944 yılının ilk günlerinde 100 adet pulluğun Iğdır'a gönderilmesine karar verilmiş, pullukla birlikte tırmık ve çayır biçme makineleri satın alınarak Iğdır'a sevk edilmişti.⁶¹⁸

Sonraki yıllarda pamuğa olan ilgi azalmıştır. Daha önce dış ülkelere ihraç edilen pamuk artık iç piyasada da ilgi görmemeye başlamıştı. 1952 yılında Iğdır'da akala cinsi pamuklar yetiştirildiği halde ve 200'den fazla fabrikaya teklif edilmesine rağmen ilgi görmemişti. 1952 yılında Iğdır bölgesindeki pamuklarda elyaf kısa olmuştu bu durum pamuğu işleyecek makinelerin ayarlanması zaruretini ortaya çıkardığından pamuğa olan ilgi azalmıştı.⁶¹⁹ 1954 yılı Iğdırlı çiftçiler için zor bir yıl oldu. Hububat üretiminin beklentinin altında olması traktör sahibi çiftçileri zor duruma düşürdü. Çiftçiler taksitlerini ödeyebilmek için ya traktörü ya da tarlasını satmak mecburiyetiyle karşılaştı. Bütün tarım ürünlerinin fiyatlarında artış olduğu halde pamuk fiyatları yıllardır aynı seviyede kaldı. Pamuk bedelleri çiftçilerin ihtiyacını karşılayamamaktaydı.⁶²⁰ Iğdır'da pamuk tarımın etkileyen diğer bir faktörde Erzurum'da şeker fabrikasının açılmasıydı. Şeker fabrikasının üretim sahası içinde Iğdır'da yer almaktaydı.⁶²¹ Şeker fabrikasının açılması ile Iğdır'da şeker pancarı tarımı ön plana çıktı. 1961 yılında şeker pancarı tarımı pamuktan daha fazla gelir getiriyordu. Iğdır'da şeker pancarı tarımı yalnız pamuğu değil diğer tarım ürünlerinin de ekim alanını azaltmıştı.⁶²² 1960 yılında Iğdır'daki pamuk ekim alanı önceki yıllara göre gerileyerek 1.800 hektara düşmüştü. Sonraki yıllarda pamuk tarımının ekiminde artış yaşandı ve 1970 yılında Iğdır'da pamuk ekim alanı 6.800 hektara ulaştı.⁶²³

618 Başkaya, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır'da Pamuk Ziraati ve Serdarabat Barajı Meselesi", s.761.

619 **Kars Gazetesi**, 8 Aralık 1952, S 477.

620 **Kars Gazetesi**, 15 Ekim 1954, S 1006.

621 Figen Atabey, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Tarım Politikalarının Ağrı İline Yansımaları", **Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, (Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s.185.

622 **Bugün Gazetesi**, 4 Mart 1961, S 893.

623 **Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu**, s.24.

4.2. Hayvancılık

Iğdır'da Cumhuriyetin ilk yıllarında küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu görülmektedir. Bunun yanında öküz, inek ve manda gibi büyükbaş hayvancılıkta yapılmaktaydı. Bu dönemde taşımacılıkta kullanılan beygir, kısrak, merkep ve deve gibi hayvanlar da yetiştirilmekteydi. 1927-1928 yılı Iğdır ve Kulp kazalarında yetiştirilen hayvan sayıları aşağıdaki şekildeydi.⁶²⁴

Tablo 4.5. 1927-1928 Yılı Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında Hayvan Sayıları

Iğdır		Kulp (Tuzluca)
Hayvan Türü	Hayvan Sayısı	Hayvan Sayısı
Beygir	1.000	155
Kısrak	263	305
Merkep	639	208
Deve	148	8
İnek	6.091	4.272
Öküz	6.092	4.162
Manda	1.685	300
Koyun	64.708	23.012
Keçi	29.340	12.554

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde Iğdır ve çevresinde küçükbaş hayvancılığın fazla olduğu görülmektedir. Bu durum bu dönemde bölgede hayvancılığın önemli bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Ayrıca taşımacılıkta faydalanılan hayvan türleri ve sayılarının fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni de bu yıllarda taşımacılıkta hayvanların kullanılmasıydı. Ayrıca bölgede küçükbaş hayvancılık yapılmasından dolayı yaylacılık faaliyetlerinin olması ve taşımacılığın bu hayvan türleri ile yapılması diğer bir sebepti.

Bölge halkına göre zenginliğin göstergesi ve kaynağı yetiştirilen

624 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.709.

koyun, sığır ve at sayısı idi. Bir kimsenin yetiştirdiği koyun sığır ve at sayısı ne kadar fazla olursa o kimse bununla iftihar ederdi. Bölgede kümes hayvanları olarak tavuk, kaz ve ördek yetiştirilirdi. Bölgede yaban hayvanları olarak da kurt ve tilki bulunmakta idi. Ağrı Dağı eteklerindeki sazlıklarda yaban domuzu da mevcut idi. Kış aylarında bölgede kurt gibi yırtıcı hayvanların sürü ile gezdikleri de görülmekteydi. Özellikle kış mevsiminde avlanmak faaliyeti de yaygındı.⁶²⁵

Sonraki yıllarda Iğdır'da hayvancılığın geliştiği görülmektedir. Iğdır'da 1954 yılında yetiştirilen büyükbaş hayvan sayısı 57.879 sığır, 13.249 manda, 50 deve idi. Taşımacılık ve ulaşım için de yetiştirilen 2.200 at, 770 merkep bulunuyordu. Ayrıca küçükbaş hayvan sayısı da 136.490 koyun ve 56.113 keçi idi. 1954 yılında Iğdır'da köy hayvancılığı yapılmaktaydı. Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvancılığın büyükbaş hayvancılığından fazla olduğu görülmektedir. Keçi türü olarak daha çok kıl keçisi yetiştiriliyordu. Koyunlar genellikle Kıvrıkcık ve Karaman türü koyunlardı. Genellikle yerli cins olan Göle ve Kafkas türü sığırlar yetiştiriliyordu. Iğdır'da göçmenlerin yetiştirdiği az miktarda Romanya ırkı sığırlarda bulunuyordu. Bölgede kümes hayvancılığı mahalli ihtiyacı karşılayacak kadar yapılmaktaydı. Iğdır göç yolları üzerinde olması ve Aras Nehri'nden dolayı göçmen kuşların da fazla olduğu bir yerd. Sonbaharda sürülerle kaz, ördek, keklik, turna, çil ve bildircin gibi hayvanlar Aras Nehri bölgesinde bulunuyordu.⁶²⁶

Iğdır'da 1953 yılında açılan Devlet Üretim Çiftliği, Iğdır tarımını geliştirmenin yanı sıra Iğdır'da hayvancılığın geliştirilmesi ve hayvancılıkla ilgili yaşanan sorunların çözümü yönünde de çalışmalar yaptı. Bu kapsamda Devlet Üretim Çiftliğindeki hayvanların Ağrı yasak bölgesine girişi için Bakanlar Kurulu 30 Mayıs 1956 tarihinde bir karar aldı. Alınan karara göre Iğdır Devlet Üretim Çiftliği hayvanlarını Serdarbulak Yaylası'na götürmek üzere sürü personelinin geçmesine izin verildi. Ağrı yasak bölgesinin belirli kısımlarına hayvan otlatmak için sürü personelinin devamlı olarak geçmesi sağlandı.⁶²⁷ 1956 yılında kışın uzun sürmesi sebebiyle Doğubayazıt mıntikasındaki yarım milyondan fazla hayvan yemsiz kalarak telef olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Konuyla ilgili Dahiliye Vekâleti, hayvanların Ağrı yasak bölgesine girişi ve Iğdır Devlet Üretim Çiftliğindeki hayvanların da bu

625 Edhem, *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti*, s.5.

626 Veli Orkun, *Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, Aydın Matbaası, Iğdır 1955, s.30-33.

627 *BCA*, 30.18.1.2.143.46.20.

bölgeye geçişine izin verilmesi için, Başvekâletten istekte bulundu. Bu şekilde Iğdır Devlet Üretim Çiftliğindeki hayvanlar da yayla yolundaki arazide otlamaları suretiyle mevcut damızlık hayvanların ölüm tehlikesinden kurtarılmaları sağlanacaktı. Konu ile ilgili Bakanlar Kurulu 21 Nisan 1956 tarihinde bir karar alarak, Doğubayazıt bölgesindeki hayvanlar ile Iğdır Devlet Üretim Çiftliğindeki hayvanların otlatılması için ilgili kimselerin her türlü emniyet tedbirlerinin almak suretiyle 15 Mayıs 1956 tarihine kadar Ağrı ve Dil yasak bölgelerine girmesine izin verdi.⁶²⁸ Devlet Üretim Çiftliği Iğdır'da hayvancılığın geliştirilmesi çalışmaları kapsamında 1958 yılında çiftlik için damızlık ve kasaplık olmak üzere, yerli ve Göle kırmızısı 100 adet büyük baş hayvan alımı gerçekleştirmişti.⁶²⁹

4.3. Sanayi

Cumhuriyetin ilanından sonra uzun ve zor bir dönem başladı. Kurtuluş Savaşı'nda ülkenin beşerî ve fiziki kaynakları sonuna kadar kullanılmış ve Cumhuriyetin ilanından sonra her işin devletten beklenildiği bir dönem başlamıştı. Devlet bir taraftan okul, yol ve hastane yaparak ülkeyi yeniden inşa ederken diğer taraftan üretimi gerçekleştirecek olan fabrikaları da kurmayı planlıyordu. 1923 yılında ülkenin ekonomi politikalarını belirlemek üzere İzmir İktisat Kongresi toplandı. Kongrede özel sektör ağırlıklı iktisadi kalkınma modeli benimsendi.⁶³⁰ Devlet bu dönemde ekonomiye direk olarak müdahale etmemiş, aldığı kararlar ve yaptığı düzenlemelerle özel teşebbüsün önünü açmıştı. 1925 yılında Aşar Vergisi kaldırılmış 1926 yılında da Temettü ve Harp Vergileri kaldırılmıştı. 1929-1938 yılları arasında dünyada yaşanan ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemişti. Türkiye bu dönemde ekonomide devletçi bir sistemi benimsemişti. 11 Haziran 1930 tarihinde Merkez Bankası kurulmuş ve sonrasında devlete bağlı diğer bankalar da kurulmaya başlamıştı. Ziraat Bankasına bağlı olan Tarım Mahsulleri Ofisi 1938 yılında bağımsız bir kurula dönüşmüştü. Ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesi için de coğrafi şartlar ve ulaşım imkânları göz önünde bulundurularak tarım merkezli bir ekonomi modeli benimsenmişti.⁶³¹

628 BCA, 30.18.1.2.142.36.2.

629 **Bugün Gazetesi**, 2 Mart 1953, S 81.

630 Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 9, S 1, 2007, s.254.

631 Selda Aydın, **Kars Ekonomisi (1923-1970)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, Kars 2013, s.36-37.

İğdir'da Rus yönetimi zamanında pamuk tarımının yapılmasına bağlı olarak, fabrika ve atölyeler bulunmaktaydı. Bu dönemde pamuk tarımının yaygın olarak yapılmasına bağlı olarak 1850-1900 yılları arasında Karakoyunlu, Melekli, Cennetabat ve Taşburun'da çırçır atölyeleri bulunmaktaydı. At gücüyle işletilen bu atölyelerde bölgede yetiştirilen pamuklar işlenmekteydi.⁶³² Cumhuriyet döneminde İğdir'da makine gücüyle çalışan ilk çırçır atölyesi, 1926 yılında Abdulrezzak Güneş tarafından kurulmuştu.⁶³³ 1927 yılında İğdir'da pamuğu çekirdeğinden ayıran ve balya yapan Komandit Şirketi'nin bir pamuk fabrikası bulunmaktaydı.⁶³⁴ Sonraki yıllarda çırçır atölyelerinin sayılarında artış oldu. 1936 yılında Aras Çırçır Atölyesi, 1945 yılında Pamukova Çırçır Atölyesi, 1949 yılında Parlar Çırçır Atölyesi kurulmuştu. 1950 yılında da Ağrı Çırçır Atölyesi, Doğu Çırçır Atölyesi ve Varoş Çırçır Atölyesi, 1957 yılında ise Karasu Çırçır Atölyesi kurulmuştu.⁶³⁵ İğdir'da pamuk tarımında üretimin arttırılması çalışmaları kapsamında İğdir Pamuk Kooperatifleri Birliği tarafından tesis edilen bir çırçır fabrikası kurulmuştu. Mazotla çalışan bu fabrika saatte 400 kilo pamuk temizlemekteydi.⁶³⁶

İğdir'da pirinç tarımına bağlı çeltik fabrikaları da kurulmuştur. 1946 yılında İğdir'da Doğu Çeltik Fabrikası ve Resul Taner Çeltik Fabrikası adında iki çeltik fabrikası bulunmaktaydı. Bu fabrikalardan her biri 24 saatte 5 ton pirinç çıkarabiliyordu.⁶³⁷

İğdir'da var olan diğer bir sanayi alanı da un değirmenleri idi. II. Dünya Savaşı öncesinde su gücüyle çalışan un değirmenleri, savaştan sonra motor gücüyle çalıştırılmaya başlandı. 1955 yılında İğdir ve köylerinde 10'dan fazla değirmen bulunmaktaydı. 1948 yılında İller Bankası yardımı ile İğdir merkezde mazotla çalışan 120 beygirlik bir elektrik fabrikası kurulmuştu. Bu motorla İğdir merkezinin yarısına ancak elektrik veriliyordu. 1955 yılında ikinci bir motorun alınması için, ihale yapılmıştı. İğdir'da 1955 yılında var olan atölyeler 9 adet pamuk

632 Ünal Taşkın, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İğdir'in Sosyo-Ekonomik Durumu (1925-1930)", *Tarih ve Kültür Bağlamında İğdir Uluslararası Sempozyumu İğdir Bildiri Kitabı*, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.34.

633 Güner, *İlimiz İğdir*, s.304.

634 **1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi**, s.710.

635 Güner, *İlimiz İğdir*, s.304-306.

636 **Kars**, CHP Halkevleri Bürosu Yayınları, İstanbul 1943, s.69.

637 **Kars Yaylası**, Kars Lisesinden Yetişenler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1946, s.5.

ve pirinç işleyen fabrikalar, 3 adet gazoz fabrikası, 7 adet demirci, 6 adet kalaycı, 10 adet tenekeci, 3 adette motor tamircisi ve kaynakçıdan ibaretti.⁶³⁸

4.4. Ulaşım

Aras havzasında yer alan ve güneyi dağlarla çevrili Iğdır Ovası, Asma Geçidi, Çilli Geçidi ve Pamuk Geçitlerine sahiptir. Bu geçit ve vadileri izleyen yollar Iğdır'ın eski çağlardan beri, çeşitli bölgelerin kültür ve medeniyetlerinden etkilenmesine ve sosyoekonomik yönden bu bölgelerle temas kurulmasında etkili olmuştur. Bölgede Selçuklular dönemine ait bir kervansarayın bulunması, bu dönemde kervan yolunun bu bölgeden geçtiğini göstermektedir. Iğdır Kervansarayı Batum-Teb-riz kervan yolu üzerinde yer alan menzil noktalarından birini oluşturuyordu. Batum'dan gelen kervanlar Çilli Geçidi'ni aşmadan önce burada konaklıyorlardı. Iğdır 1920 yılında anavatana katılmasıyla sınır bölgesi haline geldi. Iğdır'ı Sovyetler Birliği ve İran topraklarında kalan bölgelere bağlayan yollar, önemini kaybetmeye başladı.⁶³⁹ Cumhuriyet Dönemi'nde Iğdır'da tamamı şose olan yollar bulunmaktaydı. Kızıldere-Iğdır Markara Köprüsü'ne kadar olan 92 km'lik yolun, 75 km'si tamire ihtiyacı olan yoldu.⁶⁴⁰ Iğdır Pernavut yolu 45 km idi ve bu yolun tamamının tamir edilmesi gerekmektedir.⁶⁴¹

1935 yılında Iğdır'da, Kağızman-Pernavut-Tuzluca yolu 60 km, Iğdır-Markara-Rus sınırı 19 km yol vardı ve bu yollar tamamıyla şosa yoldu. Tuzluca-Iğdır yolu da 41.5 km ve kırma taştan oluşan şosa idi. Iğdır-Ağrı sınırına kadar olan yol toplam 36 km ve bu yolun 8 km'si kırma taştan oluşan şosa ve 28 km'si köprüleri yapılmış toprak yoldu.⁶⁴² 1938 yılında Iğdır'ın Zor Yaylası ile ulaşımı ancak atlarla yapılabiliyordu. Iğdır Kaymakamı İhsan Olgun'un çalışmaları sonucunda Iğdır-Zor Yaylası arasında her türlü ulaşım aracının gidebileceği yeni bir yol yapıldı. Aynı yıl Iğdır'ı İran sınırına bağlayan Başköy-Boralan yolu da gidiş geliş müsait hale getirildi.⁶⁴³ Bayındırlık Bakanlığı 1946 yılında şosa ve köprü yapılması çalışmalarını hızlandırdı. Bu amaçla 1946 yılı

638 Orkun, *Süremeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, s.40-41.

639 Güner, *İlimiz Iğdır*, s.310.

640 *1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı*, s.367.

641 *1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.712.

642 *BCA*, 30.10.0.0.65.433.3.

643 *Kars Gazetesi*, 13 Nisan 1938,636.

bütçesinde bu giderler için illerdeki özel idarelere para aktarıldı. Para aktarılan iller arasında Kars ili de yer almaktaydı. Bakanlar Kurulunun 18 Nisan 1946'da aldığı karar gereği Kars İl Özel İdaresi bütçesine 40.000 lira aktarıldı. Bu bütçe ile Kars-Erzurum yolu ile Kars-İğdır yolları yapılacaktı.⁶⁴⁴

İğdır'da yolların yapımı ve bakımı yanında yaşanan diğer bir sorun da kış mevsiminin uzun sürmesi sonucunda il, ilçe ve köy yollarının uzun süre kapalı olmasıydı. 1951 yılının ilk aylarında kar yağışı nedeniyle Kars'ın ilçelerine ve Erzurum'a otomobil seferleri durdu. Bu yüzden Kars'ın ilçeleri ile irtibat ve posta seferleri kızaklarla yapılmaktaydı. Kars'a 182 km uzakta olan İğdır'a irtibat iki şekilde yapıyordu: Kars-İğdır yolu üzerinden ve Kars'tan 40 km uzakta olan Paslı köyüne kadar kızaklarla, Paslı köyünden İğdır'a otomobil ile gidilmekteydi.⁶⁴⁵

1957 yılı Kars ilinin çalışma programını tespit etmek için 28 Ocak 1957 tarihinde Kars Valisi Asım Büyüklü başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantıya ilçe kaymakamları, il daimî encümenleri ve ilgili daire müdürleri katıldı. Üç gün süren toplantıda Kars'ta var olan sorunlar ve yapılacak işler gündeme getirilerek alınacak önlemler ve yapılacak çalışmalar belirlendi. Kars'taki yolların yapımı ve onarımı konusu da toplantıda görüşülen konular arasındaydı. Bu kapsamda Kağızman-Tuzluca devlet yolunun ıslah edilmesi, Pernavut Köprüsü yanından başlamak üzere Çiftlik, Başköy ve Çıyıklı köy yollarının yapımı ve onarılması programa alındı.⁶⁴⁶ 1957 yılında yapılması kararı alınan diğer bir yolda Tuzluca-Krempe yolu idi. Kars Valisi 1957 yılı temmuz ayında bayramın birinci günü Nafia Müdürü Rüştü Akalın ile DP İlçe İdare Kurulu Üyesi Ahmet Bulak ile beraber Krempe köyüne bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarete burada yapılacak olan yolun güzergâhı tespit edildi.⁶⁴⁷

4.5. Ticaret

İğdır'da 1920-1939 yılları arasında Erivan bölgesi ile canlı bir sınır ticareti vardı. İğdır ve çevresinden Erivan bölgesine pamuk, yün ve canlı hayvan satılmaktaydı. Erivan bölgesinden de gazyağı, şeker ve manifatura gibi mamul maddeler alınıyordu.⁶⁴⁸ 1925-1926 yıllarında Bayazıt

644 BCA, 30.18.1.2.110.29.2.

645 Topçu, 1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat, s.389.

646 Kars Gazetesi, 1 Şubat 1957, S 102.

647 Birlik Gazetesi, 13 Temmuz 1957, S 1396.

648 Güner, İlimiz İğdır, s.314.

vilayetinde 3.5 milyon kilo buğday, 2.5 milyon kilo arpa, 600.000 kilo pamuk ve 40.000 kilo pirinç Erivan ve Kars'a ihraç ediliyordu.⁶⁴⁹ İhraç edilen bu ürünlerden pamuk ve pirinç tamamıyla Iğdır ve çevresinde yetiştirilmekteydi. Diğer ürünlerinde bir kısmın Iğdır'da yetiştirilmesi ve ihraç edilmesi Iğdır'ın bu dönemde ticari anlamda önemli bir yer olduğunu göstermektedir.

Bayazıt'ın 1925-1926 yıllarında ticaret odalarının bulunduğu kazalardan biri de Iğdır kazasıydı. Ticaret odasının bulunduğu diğer kaza da Karaköse kazası idi.⁶⁵⁰ Iğdır'a 1930 yılında bir ziyaret gerçekleştiren Erkânı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak yaptığı incelemeler sonucunda, Iğdır'da Ziraat Bankasının bir şubesinin açılması gereği ile ilgili Başvekâlete bir yazı yazdı. Mareşal Fevzi Çakmak gönderdiği yazıda Iğdır'ın çok mümbit ve mahsuldar tarım alanlarına sahip olduğunu, bölgenin kalkınması ve mali anlamda desteklenmesi için banka şubesinin açılmasının önemini belirtti. Bunun üzerine Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Iğdır'da şube açılması çalışmalarına başladı.⁶⁵¹ 1938 yılında Ziraat Bankasının Kars il merkezi dışında şubesi olan kaza Iğdır kazasıydı.⁶⁵²

Iğdır'da önemli bir ticari ürün olan pamuk, 1943 yılında Trabzon'a gönderilmekte ve oradan da Almanya, İtalya gibi ülkelere satılmaktaydı. Ovada yetiştirilen üzüm, erik, nar gibi meyvelerle; kavun, karpuz gibi ürünler diğer vilayetlere satılıyordu. Kuru meyveler de diğer vilayetlere satılan ürünlerdendi.⁶⁵³ Iğdır'dan tarım ürünleri dışında diğer vilayetlere canlı hayvan, yün, deri, yağ ve peynir gibi ürünlerde satılmaktaydı.⁶⁵⁴ Iğdır'daki tarım ürünü çeşitliliği ve bu ürünlerin ticaretinin artması, ayrıca artan nüfus ve şehrin gelişmesine bağlı olarak ikinci bir banka şubesi açılması ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu kapsamda Türkiye İş Bankasının da Iğdır'da bir şube açması ile ilgili çalışmalara başlandı. Konu ile ilgili Ekonomi ve Ticaret Vekâletinin yazısı üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 18 Şubat 1953 tarihinde Türkiye İş Bankasının Iğdır'da şube açması kararlaştırıldı.⁶⁵⁵ Iğdır bu dönemde gerek

649 1925-1926, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.512.

650 1925-1926 Yılı *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.513.

651 BCA, 30.10.0.0.210.432.7.

652 BCA, 30.10.0.0.168.166.10.

653 Kars, CHP Halk Evleri Bürosu Yayınları, s.64.

654 Orkun, *Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, s.40.

655 BCA, 30.18.1.2.131.12.8

esnaf türleri ve gerekse meslek çeşitleri sayısının fazla olduğu ilçelerden biriydi. 1955 yılında Iğdır'da bulunan esnaf ve meslek erbapları aşağıdaki şekilde idi.⁶⁵⁶

Tablo 4.6. Iğdır'da 1955 Yılındaki Esnaf Türleri ve Sayıları

Yaptığı İş	Adet
Saatçi, Kuyumcu	4
Gazeteci ve Matbaa	2
Marangoz	11
Eczahane	2
Acenta	6
Sinema	1
Kunduracı	2
Terzi	21
Halıcı	1
Manifaturacı	64
Tuhafiyeci	27
Bakkal	85
Komisyoncu	3
Otel	8
Lokanta	4
Kahve	42
Müteahit	16
İnhisar bayii	2
Zahireci	8
Fırıncı	11
Kasap	11
Sebzeci	3
Eski elbiseci	3
Şoför ve otomobil	20
Faytoncular ve arabacılar	22
Avukat	3
Fotocu	3

656 Orkun, *Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, s.40.

Iğdır'da 1970 yılında ticaretin gelişimini sağlamak amacıyla, Iğdır İhracatçılar Birliği kuruldu. Kaymakam Muharrem Barlı'nın başkanlığında yapılan toplantıda geçici yönetim kurulu belirlendi. Buna göre, Osman Ataman, Nağdali Parlar, Ömer Şark, Zöhrat Makinist, Mehmet Ekmekçi, Cemalettin Güneş, Rıza Karasu ve Mehmet Iğdır geçici yönetim kurulu üyesi oldular. Seçimden sonra yapılan görev taksiminde Osman Ataman birlik başkanlığına getirildi.⁶⁵⁷

1970 yılında Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne canlı hayvan, nebat ve maddelerinin ihracı için Iğdır-Erivan yolu üzerinde bulunan Markara Köprüsü giriş ve çıkış kapısı olarak belirlendi. Bununla ilgili 29 Mayıs 1970 tarihinde Bakanlar Kurulunda bir karar alındı.⁶⁵⁸ 1970 yılında ticari anlamda yaşanan diğer bir gelişmede Vakıflar Bankasının bir şubesinin Iğdır'da açılması idi. Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü Kars il merkezinde açtığı şubeden sonra ildeki ikinci şubeyi Iğdır'da açma kararı aldı.⁶⁵⁹

657 **Ekinci Gazetesi**, 12 Ağustos 1970, S 5439.

658 **BCA**, 30.18.1.2.257.67.8.

659 **Ekinci Gazetesi**, 19 Aralık 1970, S 5545

SONUÇ

Iğdır, Anadolu'nun giriş kapısında olması, verimli tarım arazileri ve ulaşım imkânlarından dolayı tarihin ilk dönemlerinden itibaren devletlerarası mücadele alanı içerisinde yer almıştır. Bu durumdan dolayı Iğdır, tarihsel süreç içinde siyasi, sosyal ve ekonomik alanda birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Iğdır ve çevresi anavatana katılmadan önce Rus yönetiminde idi. Rusya'nın I. Dünya Savaşı sırasında 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile bölgeden çekilmesi, Iğdır ve çevresinde bir yönetim boşluğunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Ermeniler bu yönetim boşluğundan yararlanarak Iğdır ve çevresinde Müslüman halka karşı zulüm ve katliamlara başladı. Ermenilerin zulüm ve katliamlarına karşı bölge halkı, millî teşkilatlar kurarak Ermenilere karşı mücadele etti. Bölgedeki zulüm ve katliamların artması üzerine Kazım Karabekir Paşa Büyük Millet Meclisinin görevlendirmesi ile ileri harekete başladı. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki ordunun Ermeniler üzerine düzenlediği ileri harekât sonucunda 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalandı. Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla Iğdır ve çevresi anavatana katıldı. Ancak Iğdır'ın anavatana katılması ile sonuçlanan bu süreç bölgede var olan sorunların daha da artmasına sebep oldu.

Iğdır'ın makûs talihi anavatana katılmasından sonra değişmeye başladı. Iğdır ve çevresinde ilk olarak idari teşkilatlanma çalışmalarına başlandı. Bu kapsamda 1921 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir kanunla Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt vilayetine bağlandı. TBMM bu dönemde Iğdır ve çevresinde var olan sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yaptı. Bu dönemde bölgede yaşanan en önemli sorun toprak ve arazi sorunları idi. TBMM bu sorunların çözümü ile ilgili çalışmaların yanı sıra bölge halkına yönelik vergi kolaylıkları sağlayan düzenlemeler de yaptı. Yapılan bu düzenlemeler Iğdır ve çevresinde 1918 yılından beri yaşanan yönetim boşluğu sorununun giderilmesinin

yanı sıra yıllarca anavatana kavuşma hayalinde olan bölge halkının aidiyet duygularının da artmasını sağladı.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tüm ülkede yaşanan sosyal, kültürel ve ekonomik gelişme süreci Iğdır'da da etkili oldu. Iğdır verimli tarım arazilerine sahip bir ovardı. Ancak ovanın sulanması ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle Iğdır'ın tarımsal sulama sorunu ve Sedarabat Barajı meselesi TBMM gündemine sık gelen konular arasındaydı. Iğdır'ın sulama sorununun çözülmeye çalışılmasının yanı sıra pamuk üretiminin artırılmasıyla ilgili çalışmalar da yapıldı. Bu kapsamda 1925 yılında Iğdır Ovası arazisinin ıslah çalışmaları ve ovada pamuk tarımının geliştirilmesi amacıyla çiftçilere kaliteli pamuk tohumu dağıtımı yapılarak devlet eliyle pamuk tarımı teşvik edildi. İktisat Vekili Celal Bayar 1936 yılında Iğdır'a yaptığı ziyaret ile Iğdır'da kredi ve satış kooperatiflerinin kuruluş çalışmalarını başlattı. Yapılan çalışmalar sonucunda kurulan Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifi Iğdır'da tarımın geliştirilmesine önemli katkı sundu. Özellikle kaliteli pamuk üretimi ve pamuğun ihracı ile ilgili yapılan çalışmalar Iğdır'da pamuk tarımının gelişmesinde etkili oldu. Yapılan bu çalışmalar neticesinde Iğdır Avrupa ülkelerine pamuk ihracatı yapan bir bölge haline geldi. Ancak sonraki yıllarda pamuk tarımına olan ilgi azalmaya başladı. Özellikle 1956 yılında Erzurum Şeker Fabrikasının açılması ve Iğdır'ın da şeker pancarı üretim sahasında olmasından dolayı Iğdır'lı çiftçiler şeker pancarı tarımına yöneldi. Bu durum Iğdır'da pamuk üretiminin daha da azalmasına sebep oldu. Sonraki yıllarda sulama olanaklarının artmasına bağlı olarak pamuk üretimi artsa bile Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gibi ilgi görmedi. DP iktidarı döneminde Iğdır'da tarımın geliştirilmesi çalışmalarına devam edildi. Iğdır'da 1952 yılında kurulan Devlet Üretim Çiftliği bu dönemde tarım ve hayvancılığın gelişmesi için yapılan en büyük yatırımlardan biri oldu. Devlet Üretim Çiftliği'nde ekilen tarım ürünleri ve yetiştirilen hayvanlar bölge çiftçileri için örnek teşkil etti. Sonraki dönemlerde Iğdır'ın sulama sorununun çözümüne yönelik çalışmalar devam etti. Bu kapsamda yapılan sulama kanalları ile Iğdır tarımsal anlamda gelişme gösterdi. Iğdır'da sulama olanaklarının artmasıyla ovanın tarımsal önemi daha da artmaya başladı.

Tarımsal potansiyeli ve sosyoekonomik yapısından dolayı her dönem TBMM'nin gündeminde olan Iğdır'da çözümü geciken sorunlar da olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Iğdır'da içme suyu ciddi bir

sorun teşkil etmekteydi. Bu sorunun çözümü için 1935 yılında Iğdır'a kaynak suyu sağlama çalışmalarına başlanmış ve sonraki yıllarda da çalışmalar devam etmişti. Ancak Iğdır'a temiz içme suyu getirilememişti. Bu sorunla ilgili daha çok kaymakamlık görevinde bulunan kişilerin çabaları ön plana çıkmış ancak görev yeri değişiklikleri neticesinde çabalar sonuçsuz kalmıştı. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra sondaj kuyularının açılmasına ağırlık verilmiş ve bu şekilde içme suyu sorunu çözülmeye çalışılmıştı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından çok partili hayatın başlamasına kadar olan dönemde ülkenin tek partisi olan CHP Iğdır'da parti teşkilatı kuramamıştı. Bu dönemde CHP parti teşkilatı kuramadığı il ve ilçelerde var olan sorunların çözümü için parti genel merkezinden gönderdiği heyetlerle bu yerlerin sorunlarını tespit ederek çözmeye çalışıyordu. Bu kapsamda CHP Parti Müfettişi Esat Bey 1926 yılında Kars ve ilçelerinde yaşanan sorunların tespiti ile ilgili yaptığı çalışmalar sonucu bir rapor hazırlayarak parti genel merkezine gönderdi. Raporda Iğdır'da var olan sorunların tespiti ve çözüm önerileri de yer almaktaydı. Hazırlanan bu raporun yanı sıra Iğdır'da var olan sorunlar CHP Kars il kongrelerinde ve CHP kurultaylarında da gündeme gelmekteydi. Yapılan bu çalışmalar neticesinde Iğdır'da halkın CHP'ye olan ilgisi de artmaya başladı. Çok partili siyasi hayatın başlamasıyla tüm ülkede olduğu gibi Iğdır'da da siyasi hayat hareketlenmeye başladı. Bu kapsamda Iğdır'da 1946 yılında CHP, teşkilat kuran ilk parti oldu. Iğdır'da kurulan ikinci parti de 1948 yılında teşkilat çalışmasını tamamlayan DP oldu. DP Iğdır'da teşkilat kurduğu yıllarda gerek maddi sıkıntılar gerekse yeni bir parti olmasından dolayı örgütlenme çalışmalarında yeterince başarılı olamadı. Ancak partinin iktidara gelmesi ile birlikte 1950 yılından itibaren Iğdır'da yapılan çalışmalar sonucu Iğdır'da DP'ye olan ilgi artmaya başlamıştı. Iğdır'da CHP ve DP'nin yanı sıra 1952 yılında MP ve 1954 yılında da CMP teşkilat kuran diğer partilerdi. Uzun yıllar Rus yönetiminde olan Iğdır'da halk cumhuriyet kültürüne hızlı bir şekilde uyum sağlamıştı. Özellikle çok partili siyasi hayatın başlamasıyla Iğdır halkı siyasete ilgi duymuş parti teşkilatı kurma çalışmaları köylere kadar yayılmıştı. Ancak 1960 askeri darbesinden sonra siyasete olan ilgi azaldı. Bu durumun sonucunda Iğdır'da 1961 yılında sadece AP ve YTP parti teşkilatı kurmuştu.

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin ilk seçimlerine Iğdır ve Kulpa (Tuzluca) kazaları işgal altında olduklarından dolayı katılama-

mışlardı. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları anavatana katıldıktan sonra Bayazıt vilayetine bağlandı. Sonraki dönemlerde yapılan seçimlerde bu ilçeler TBMM’de Bayazıt milletvekilleri ile temsil edildi. 1934 yılına kadar Bayazıt vilayetine bağlı olmasına rağmen Iğdır’ın sorunları TBMM’de daha çok Kars milletvekilleri tarafından gündeme getirilmekteydi. Bu durum Iğdır’ın 1934 yılında idari olarak Kars’a bağlanmasına etki eden faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Çok partili hayatın başlamasıyla birlikte yapılan seçimlerde Kars milletvekili adayları Iğdır’da mitingler düzenleyerek seçimlerde Iğdır halkının desteğini istemişlerdir. Iğdır gerek nüfus potansiyeli gerekse sosyal yapısıyla seçimlerde partilerin ilgi odağı olan bir ilçe olmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Iğdır’da eğitim alanında var olan sorunlar çözülmeye çalışıldı. 1926-1927 eğitim-öğretim yılında Iğdır’da ilkokul düzeyinde bir okul bulunmaktaydı. 1927 yılında 25.209 nüfusa sahip Iğdır kazasında 373 kişi okuma yazma bilmekteydi. Hükümet Iğdır’da yaşanan eğitim sorununun çözümü için okul sayısını artırma çalışmaları yaptı. Bu kapsamda 1928 yılında Iğdır kazasında Aralık İlkokulu ve Karakoyunlu İlkokulu eğitim ve öğretime başladı. 1937 yılında da İnönü İlkokulu eğitim öğretime başladı. Hükümet 1938 yılında ülkedeki okuryazar oranını arttırmak için Ulus Eğitim Okulları açmaya başladı. Bu kapsamda Iğdır’da 25 ve Tuzluca’da 50 ulus okulu açıldı. Sonraki yıllarda da özellikle öğretmen okullarının sayısında artış oldu. Yapılan bu çalışmalarla Iğdır ve çevresinde okuryazar nüfus oranı artmaya başladı. İlköğretimde yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen lise eğitimine 1965 yılında Iğdır Lisesinin açılmasıyla başlanabilmişti. 1965 yılına kadar lise eğitimi için yakın illerde bulunan liselere gitmek germekteydi. Bu durum eğitim açısından ciddi bir zorluk oluşturuyordu. Iğdır Lisesinde 1967-1968 eğitim-öğretim yılında 464 öğrenci eğitim görmekte iken 1969-1970 eğitim-öğretim yılında bu sayı 820’ye ulaşmıştır. İki öğretim-öğretim yılı gibi kısa bir sürede öğrenci sayısındaki bu ciddi artış Iğdır halkının eğitime verdiği önemi göstermektedir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında hükümet toplumun kültür alanında ilerlemesini sağlayacak çalışmalar da yaptı. Özellikle yapılan inkılâpların toplum tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla 1 Şubat 1932 tarihinde halkevleri açıldı. Halkevleri halkın kültürel gelişimini sağlayacak çalışmaların yanı sıra kuruldukları bölgelerdeki halkın sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar da yaptı. Bu kapsamda Iğdır Halkevi de 23 Şubat 1934 tarihinde açıldı. Iğdır

Halkevi şubelerinin yaptıkları çalışmalar Iğdır'ın sosyal ve kültürel hayatının gelişmesine önemli katkılar sundu. Iğdır Halkevi eğitim ve kültür faaliyetleri başta olmak üzere tarım, sağlık ve sosyal sorunlar gibi birçok konuda vatandaşların sorununa çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu durum halkevine duyulan ilgiyi de artırmıştır.

Iğdır tarihte birçok devlet arasında el değiştirdiği için nüfus yapısı sürekli değişime uğramıştır. Bu değişim Iğdır'ın anavatanına katılmasından sonra da devam etmiştir. Bu dönemde özellikle Kafkasya ve İran'dan bölgeye göçler olmuştur. Sonraki yıllarda Balkanlardan ve özellikle Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin bir kısmı Iğdır'a yerleştirilmiştir. Hükümet Iğdır'da göçle gelen nüfus için arazi tahsisi yapmış ve barınma sorununu çözmek içinde konutlar inşa etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan bu nüfus politikası başarılı olsa da zamanla birtakım problemler de ortaya çıkmıştır. Özellikle Balkanlardan bölgeye yerleştirilen nüfus, Iğdır'ın iklimine ve tarım yapma biçimine uyum sağlamamış bir süre sonra bu nüfusun bir kısmı Iğdır'dan ülkemizin başka bölgelerine göç etmiştir. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 25.209 olarak tespit edilen Iğdır'ın nüfusu, 1950 yılında 39.411 ve 1970 yılında da 68.159 olmuştur. Iğdır'da yaşanan bu nüfus artışında göçlerle bölgeye gelen nüfusun yanı sıra idari taksimatta yaşanan değişiklikler ve nüfusun doğurganlık oranının yüksek olması da etkili olmuştur.

Iğdır'ın ulaşım, ticari ve sanayi yönünden gelişmesi için Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Iğdır'da şehir içindeki yol düzenlemeleri ile ilgili var olan sorunlar Iğdır Belediyesi tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Iğdır'ı Kars ve Erzurum'a bağlayan yollarda yolların yenilenmesi yerine kısmı tamirler yapılarak ulaşım sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle kış mevsiminde kar yağışından dolayı yolların kapanması ve yol açma çalışmalarında yaşanan sorunlar ulaşımda zorluklar yaşanmasına sebep olmuştur. Iğdır'daki ulaşım sorunu ticareti de olumsuz etkilemiştir. Özellikle yetiştirilen tarım ürünlerinin iç pazara sunulmasında zorluklar yaşanmıştır.

Iğdır'ın üç ülkeye sınır komşusu olması ve jeopolitik konumundan dolayı özellikle ticaretin gelişmesi beklenirken bu alanda gelişmeler yetersiz kalmıştır. Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında pamuk ihracında önemli gelişmeler olmuşsa da sonraki yıllarda pamuk üretiminin azalmasına bağlı olarak pamuk ihracatı da azalmıştır. Üç ülkeye sınırı olan bir konumda olan Iğdır'da ticaretin geliştirilmesine yönelik

çalışmalar yetersiz düzeyde kalmıştır. Iğdır'da ticaretin geliştirilmesine yönelik kapsamlı çalışmalara 1970 yılında başlanmıştır. Bu kapsamda 1970 yılında Iğdır İhracatçılar Birliği kurulmuş ve aynı yıl Iğdır ticaretini geliştirmek amacıyla Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne canlı hayvan ve tarımsal ürünlerin ihracı için Iğdır-Erivan yolu üzerinde bulunan Markara Köprüsü giriş ve çıkış kapısı olarak belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmalarla Iğdır ticari hayatı canlılık kazanmıştır. Iğdır'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Pamuk tarımına bağlı olarak çırçır fabrikaları, çeltik tarımından dolayı çeltik fabrikaları Iğdır'ın önemli sanayi tesisleridir. Zamanla bu tarım ürünlerinin üretimindeki azalmaya bağlı olarak bu işletmelerin sayısında da azalmaların olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

1.Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.10. 78.517.15.

30.10.77.511.11.

30.10.75.497.16.

30.10.75.494.1.

30.18.1.2.131.12.8

30.10.0.0.185.276.9.8.

30.11.1.0.282.13.4.

30.01.00.00.52.312.4.

30.18.01.02.44.30.3.

30.10.0.0.6.38.17.

30.10.0.0.248.675.29.

30.10.0.0.210.432.7.

30.10.0.0.199.360.14.

- 30.10.0.0.185.276.9.
30.10.0.0.168.166.10.
30.10.0.0.158.110.2.
30.10.0.0.157.106.13.
30.10.0.0.118.827.1.
30.10.0.0.118.823.1.
30.10.00.00.70.463.10.
30.10.0.0.65.433.3.
30.18.1.1.13.28.9.
30.18.01.129.50.16.
30.18.1.2.257.67.8.
30.18.1.2.228.92.5.
30.18.1.2.163.71.9.
30.18.1.2.166.44.1.
30.18.1.2.143.46.20.
30.18.1.2.130.73.2.
30.18.1.2.142.36.2.
30.18.1.2.110.29.2.
30.18.1.2.83.47.19.

490.1.0.0.495.1993.1.

490.1.0.0.370.1560.1.

490.1.0.0.273.1091.1.

490.1.0.0.988.825.1.

490.1.0.0.957.705.1.

490.1.0.0.167.666.1.

490.1.0.0.1145.18.1.

490.1.0.0.596.61.8.7.

2. TBMM Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

I. Dönem, C 11 / B 47

I. Dönem, C 12 / B 64

I. Dönem, C 14 / B 119

I. Dönem, C 14 / B 104

I. Dönem, C 14 / B 106

I. Dönem, C 14 / B 119

I. Dönem, C 14 / B 120

II. Dönem, C 8 / B 34

II. Dönem, C 10 / B 2

- II. Dönem, C 11 / B 23
- II. Dönem, C 20 / B 18
- III. Dönem, C 26 / B 32
- IV. Dönem, C 22 / B 55
- IV. Dönem, C 23 / B 65
- IV. Dönem, C 23 / B 66
- VI. Dönem, C 30 / B 30,
- VII. Dönem, C 10 / B 62
- VII. Dönem, C 20 / B 18
- VIII. Dönem, C 12/B.86
- VIII. Dönem, C 22 / B 22
- VIII. Dönem, C 23 / B 26
- IX. Dönem, C 11 / B 16
- IX. Dönem, C 11 / B 20
- IX. Dönem, C 12 / B 23
- IX. Dönem, C 12 / B 25
- IX. Dönem, C 15 / B 73
- IX. Dönem, C 16 / B 79
- IX. Dönem, C 24 / B 112

IX. Dönem, C 25 / B 2

IX. Dönem, C 27 / B 24

IX. Dönem, C 5 / B 51

X. Dönem, C 15 / B 19

X. Dönem, C 6 / B 60

X. Dönem, C 3 / B 17

X. Dönem, C 6 / B 60

XI. Dönem, C 13 / B 52

XI. Dönem, C 13 / B 57

XI. Dönem, C 13 / B 60

XI. Dönem, C 13 / B 63

XI. Dönem, C 13 / B 66

XI. Dönem, C 13 / B 68

XI. Dönem, C 4 / B 80

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)

I. Dönem, C 31 / B 110

I. Dönem, C 6 / B 113

I. Dönem, C 6 / B 114

I. Dönem, C 6 / B 116

I. Dönem, C 6 / B 117

I. Dönem, C 9 / B 13

II. Dönem, C 19 / B 122

II. Dönem, C 2 / B 38

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
(TBMMGCZ)**

I. Devre, C 12 / B 75

3-Resmî Gazete Arşivi

18 Temmuz 1921, No 21.

14 Haziran 1934, S 2727.

17 Aralık 1942, S 5258.

6 Haziran 1946, S 6326.

10 Haziran 1946, S 6329.

12 Haziran 1946, S 6331.

21 Şubat 1950, S 7438.

29 Mart 1950, S 7469.

15 Mart 1954, S 8658.

13 Eylül 1957, S 9705.

17 Eylül 1957, S 9708.

19 Eylül 1957, S 9710.

31 Mayıs 1961, S 10810.

17 Kasım 1961, S 10960.

20 Ekim 1969, S 13331.

B-RESMİ YAYINLAR VE İSTATİSTİKLER

Aksoy, Yasin; Savaş, Demet; Dursun, Sezen; **İğdir İlinin Mekânsal Analiz Raporu**, İğdir Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, İğdir 2012.

Aras, Efkan; Tekay, Nesip, **İğdir İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu**, İğdir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, İğdir 2018.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **Genel Nüfus Sayım Kat'ı ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935**, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'ı Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:75, Ankara 1937.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **Kars Vilayeti 20 ilkteşrin 1935**, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:286, Ankara 1950.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:410, İstanbul 1961.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:412, Ankara 1961.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:412. Ankara 1961.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı 1951**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No:332, Ankara 1951.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Meyve İstatistiği 1941-1945**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 277, Ankara 1947.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 270, Ankara 1947.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:305, İstanbul 1949.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim İstatistikleri 1942-1943**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:238, Ankara 1945.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1950-1951**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:347, Ankara 1954.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1951-1952**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:356, Ankara 1954.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1952-1953**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:367, Ankara 1956.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:247, Ankara 1946.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 271, Ankara 1947.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:281, Ankara 1947.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1946-1947**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:296, Ankara 1948.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:307, İstanbul 1949.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1948-1949**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:326, Ankara 1950.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Millî Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1949-1950**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:335, Ankara 1952.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:264, Ankara 1947.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Fasikül I, Ankara 1929.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Fasikül III, Ankara 1929.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Belediyeler İstatistiği (1929-1935)**, Ulus Basımevi, Ankara 1937.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Belediyeler İstatistiği (1929-1938)**, Ulusal Matbaa, Ankara 1941.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940**, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1942.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Maarif İstatistiği 1932-1933**, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Meyva İstatistiği 1937-1939**, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1942.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1950-1951**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:346, Ankara 1954.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Tarım İstatistikleri 1934-1937**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:135, Ankara 1939.

CHP Halkevleri Talimatnamesi, Ankara 1932.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:598, Ankara 1970.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **15.10.1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Seçimi Sonuçları İl İlçe ve Sandık Bölgeleri İtibariyle**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 463, Ankara 1964.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **1950-1965 Milletvekilleri ve 1961-1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 513, Ankara 1966.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **1960 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 444, Ankara 1963.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:158, Ankara 1941.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayın No: 444, Ankara 1963.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:568, Ankara 1969.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.197**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:756, Ankara 1977.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1961-1965**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:530, Ankara 1967.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1965-1967**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:587, Ankara 1969.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1967-1972**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:818, Ankara 1977.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:437, Ankara 1963.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1960-1961**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:466, Ankara 1965.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1961-1965**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:564, Ankara 1968.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:608, Ankara 1970.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Millî Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:761, Ankara 1976.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 25.10.1970**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayın No:672, Ankara 1973.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001.

İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, (Yay. Haz. İlhan Turan), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları 1920-1973, (Der. Ali Rıza Cihan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, C II, Ankara 1993.

Kars ve Iğdır Projeleri İstikşaf Raporu, Bayındırlık Bakanlığı, Ankara 1963.

Kars Yaylası, Kars Lisesinden Yetişenler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1946.

Kars, CHP Halkevleri Bürosu Yayınları, İstanbul 1943.

TBMM Albümü 1920-2010, C I 1920-1950-C II 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, **1926-1927 İstatistik Yıllığı**, C 4, Ankara 1929.

Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları Yayın No:3685, Ankara 2012.

Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları Yayın No:3168, Ankara 2008.

C-YILLIKLAR

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi

1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı. İstanbul 1929.

Kars İl Yıllığı 1967, Tisa Matbaacılık, Ankara 1967.

D-MİLLETVEKİLİ SEÇİM MAZBATALARI

TBMM II. Dönem Mehmet Şefik Baydar'a Ait Seçim Mazbatası.

TBMM II. Dönem Süleyman Sudi Acarbay'a Ait Seçim Mazbatası.

TBMM IV. Dönem Übeydullah Bey'e Ait Seçim Mazbatası.

TBMM V. Dönem Fuat Köprülü'ye Ait Seçim Mazbatası.

TBMM VI. Dönem Cevat Dursunoğlu'na Ait Seçim Mazbatası.

TBMM VI. Dönem Ethem İzzet Benice'ye Ait Seçim Mazbatası.

TBMM VI. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.

TBMM VII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.

TBMM VIII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.

E-GAZETELER

Birlik Gazetesi

Bugün Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Demokrat Kars Gazetesi

Dil Gazetesi

Doğu Gazetesi

Ekinci Gazetesi

Hüryurt Gazetesi

Kars Gazetesi

Kars Postası Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Şarkın Dili Gazetesi

Ulus Gazetesi

F-ARAŞTIRMA ESERLERİ VE HATIRALAR

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

Ahmad, Feroz; Turgay Ahmad, Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1946**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

Akandere, Osman, **Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phonix Yayınevi, Ankara 2004.

Altan, Suna, **Kars, İğdır ve Ağrı Vilayetlerinde İskân Meselesi (1926-1960)** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013.

Artukmaç, Sadık, **Bir Yaşamın Öyküsü**, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1995.

Atalay, Besim (Çev.), **Divanü Lugat-it Türk Tercümesi I**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

Atalay, Sırrı, **Bir Ömür Boyu Politika Kars'tan Zincir Bozan'a**. Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

Atlı, Cengiz, **Kars Halkevi ve Faaliyetleri**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya 2013.

Atlı, Cengiz, **Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Atnur, İbrahim Ethem, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Aybar, Celal, **Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935**, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1937.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam (1938-1950)**, C II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1991.

Aydın, Selda, **Kars Ekonomisi (1923-1970)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013.

Bal, Murat, **Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Parti Kapatmaları ve Millet Partisi Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2019.

Binark, İsmet, **Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)**, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

Boy, Arzu, **Kars Eğitim Tarihi (Tanzimat'tan, 2015'e)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016.

Burçak, Rıfki Salim, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998.

Clavijo, Ruy Gonzales De (Trc. Ömer Rıza Doğrul), **Anadolu Orta Asya ve Timur**, Ses Yayınları, İstanbul 1993.

Çavdar, Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, II. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2000.

Çetinkaya, Nihat, **İğdir Tarihi (Tarih, Yer Adları ve Bazı Oymaklar Üzerine)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996.

Çınar, Menderes, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-XIII. Dönem (1965-1969)**, C I, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2011.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935**, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

Doğualp, Hazine, **Kars Belediyesi Tarihi (1920-1970)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014.

Durmuş, İlhami, **İskitler (Sakalar)**, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Edhem, İbrahim, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti**, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, İstanbul 1925.

Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Erzen, Afif, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Ezherli, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992.

Gökdemir, Ahmet Ender, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Gülcan, Yılmaz, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

Güner, İbrahim, **İlimiz İğdir**, İl Millî Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yayınları, İğdir 1993.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939**, C I-II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2001.

Hun, Mücahit Özden, **İğdir Sevdası**, C II, Alter Yayıncılık, Ankara 2018.

Karabekir, Kazım, **Ermeni Dosyası**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), 2.Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C IX, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Keser, Müge, **1923-1970 Yılları Arasında Kars'ta Eğitim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Kars Tarihi**, C I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Ani Şehri Tarihi**, San Matbaası, Ankara 1982.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**, II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Koçak, Cemil, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Kuntman, Mehmet Derviş, **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, (Der. Metin Özata), Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Oran Arslan, Nebahat; Ural, Selçuk, **Kars Tarihi 1960-1980**, Sonçağ Yayınları, Ankara 2018.

Orkun, Veli, **Sürmeli Çukuru İğdir'in Tarih ve Coğrafyası**, Aydın Matbaası, İğdir 1955.

Özdengiz, Ali, **İğdir Ovası Sulama Şebekesinin Bugünkü Durumu, Şebeke Dâhilindeki Toprakların Sulama Yönünden Problemleri ve Çözüm Yolları Üzerine Bir Araştırma**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927**, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931**, C I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Öztürkci, Alpaslan, **Demokrat Partide Parti İçi Muhalefet (1946-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya 2019.

Saray, Mehmet, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

Şavkılı, Cengiz, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Taşpınar Dağcı, Gül Tuba, **Ekrem Alican'ın Siyasi Hayatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2003.

Tekir, Süleyman, **1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2010.

Togan, Zeki Velidi (Trc.), **Oğuz Destanı**, Enderun Yayınları, İstanbul 1982.

Topçu, İlyas, **1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

Ural, Selçuk; Oran Arslan, Nebahat, **Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950**, Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum 2015.

Yalçın, Durmuş (vd), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

Yılmaz, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

G-MAKALELER VE BİLDİRİLER

Arıkan, Mustafa, “27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler”, **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.116-136.

Arslan, Nebahat; Tekir, Süleyman, “Cumhuriyet Dönemi Iğdır Yerel Basını”, **Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır 5-7 Kasım 2015, **Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.115-131.

Atabey, Figen, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Tarım Politikalarının Ağrı İline Yansımaları”, **Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu**, Şanlıurfa 12-14 Nisan 2018, **Bildiriler**, (Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.177-193.

Atlı, Cengiz, “Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır (1927-1953)”, **Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır 5-7 Kasım 2015, **Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.185-202.

Atnur, İbrahim Ethem, “1917 Rus İhtilalinden, Türk Ordusunun Bölgeyi Ele Geçirilişine Kadar Olan Dönemde Iğdır ve Nahçıvan’da Türk-Ermeni İlişkileri”, **Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır 24-27 Nisan 1995, **Bildiriler**, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.155-162.

Aydın, Mahir, “Elviye-i Selase”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Bala, Mirza, “Erivan”, **İslam Ansiklopedisi**, C 4, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

Başkaya, Muzaffer, “Cumhuriyetin ilk yıllarında Iğdır’da Pamuk Ziraatı ve Serdarabat Barajı Meselesi”, **I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu**, Iğdır 19-21 Nisan 2012, **Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı**, Edt. Cengiz Atlı, Salkımsöğüt Yayınevi, Konya 2014, s.748-771.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, “Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar”, **Bellekten**, C XXI, S 84, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957, s.567-580.

Çolak, Filiz, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)”, **Türkler**, C 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s.1427-1445.

Çolak, Melek, “27 Mayıs sonrası Türkiye’de Partileşme”, **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.137-146.

Dayı, S. Esin, “1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 5, Erzurum 1996, s.1-27.

Dayı, S. Esin, “Elviye-i Selase Üç Sancak (Kars, Ardahan ve Batum)’da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 23, Erzurum 2004, s.245-261.

Demirel, Muammer, “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 37, Erzurum 2008, s.247-259.

Ekici, Yunus, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 27, S 2, Elâzığ 2017,s.249-360.

Eyyupoğlu, İsmail, “91. Yılında Sarıkamış Taarruzu”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 31, Erzurum 2006, s.93-103.

Eyyupoğlu, İsmail, “Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır Halkevlerinin Yapım ve Onarımında Karşılaşılan Finansal Sorunlar”, **Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır 5-7 Kasım 2015, **Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.391-458.

Gök, Nurşen, “Ebubekir Hazım Tepeyran’ın Memleket İdaresine Dair Önerileri”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Aştırmaları Dergisi**, C 26, S 42, Ankara 2007, s.201-2015.

Güner, İbrahim, “Kafkaski Kalender Yıllığı’ındaki Iğdır’la İlgili Nüfus Verilerine Coğrafi Bir Yaklaşım”, **Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır 24-27 Nisan 1995, **Bildiriler**, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.127-146.

Güner, İbrahim; Ertürk Mustafa; Bekdemir, Ünsal, “İğdır İli’ndeki Yer Adlarının Kaynakları”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 6, S 4, 2000, s.273-299.

Hacieva, Saide, “İrevan (Revan) Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri”, **Türkler**, C 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.76-89.

Kaya, Faruk, “İğdır İlinin İdari Coğrafya Analizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 8, S 41, 2015, s.703-715.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, “Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1784-1948)’daki Millî Mücadele’de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler”, **Belleten**, C XLVIII, S 189-190, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1984, s.109-165.

Kısıklı, Emine, “Demokrat Parti Döneminde Yerel Basında İğdır ve İğdır’ın İl olma Mücadelesi”, **Kültür ve Tarih Bağlamında İğdır Uluslararası Sempozyumu**, İğdır 5-7 Kasım 2015, **Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.591-611.

Kopar, Metin, “ABD’nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 11, S 61, 2018, s.306-314.

Kökten, İ. Kılıç, “Kars’ın Tarih Öncesi”, **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 15-20 Kasım 1943, **Nutuklar ve Tebliğler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943,s.194-204.

Limoncuoğlu, Alihan, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi 1948” **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, C 5, S 10, 2018, s.145-155.

Mahmutoğlu, Tansu Barış, “Atatürk’süz İlk Seçimler-1939 Genel Seçimlerinde CHP’nin Çalışma ve Propagandalar”, **Atatürk Dergisi**, C 5, S 1, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2016, s.38-64.

Memmedova, İrade, “İğdir ve Çevresinin Nüfusu, Sosyal, Ekonomi ve Ticari Hayatı (18. Ve 19. Yüzyıllar)”, **Kültür ve Tarih Bağlamında İğdir Uluslararası Sempozyumu**, İğdir 5-7 Kasım 2015, **Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.43-68.

Mercan, M. Salih, “İğdir Ovası’nın Sulanması Hakkındaki 1935 Yılı Raporu ve 1910-1914 Devresi Dünya Pamuk Üretimi ve Ticaretinin Durumu”, **II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu**, İğdir 13-15 Aralık 2011, (Yay. Haz. Oktay Belli, Vedat Evren Belli), İğdir Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum 2012, s.531-544.

Oran Arslan, Nebahat, “Güney Kafkasya’dan Türkiye’ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C 14, S 35, Erzurum 2007, s.341-359.

Öğün, Tuncay, “Sarıkamış Harekâtı”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C EK-2, İstanbul 2016, s.476-479.

Özçelik, Özer; Tuncer, Güner, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 9, S 1, 2007, s.253-266.

Özdemir, Hikmet, “Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi”, **Türkler**, C 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1624-1665.

Özfirat, Aynur, “Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, **29. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Malatya 23-28 Mayıs 2011, (Yay. Haz. Adil Özme), C 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara 2012, s.155-171.

Taşkın, Ünal, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır’ın Sosyo-Ekonomik Durumu (1925-1930)”, **Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu**, Iğdır 5-7 Kasım 2015, **Bildiri Kitabı**, (Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s.27-42.

Tekir, Süleyman, “Sarıkamış Harekâtında Türk ve Rus Kayıpları”, **Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı III**, S 73, 2015, s.795-805.

Toksoy, Nurcan, “Erzincan Mütarekesi ve Türk-Ermeni İlişkileri”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, C II, I Kısım, Ankara 2002.

Topçu, İlyas; Oran Arslan, Nebahat, “Kars’ta 1950-1954-1957 Milletvekilleri Seçimleri ve Demokrat Parti”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 58, Erzurum 2017, s.389-407.

Tuncel, Metin, “Doğubayazıt”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Tuncel, Metin, “Iğdır”, **II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu**, Iğdır 13-15 Aralık 2011, (Yay. Haz. Oktay Belli, Vedat Evren Belli), Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum 2012, s.545-458.

Yeşilot, Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C 14, S 36, Erzurum 2008, s.187-199.

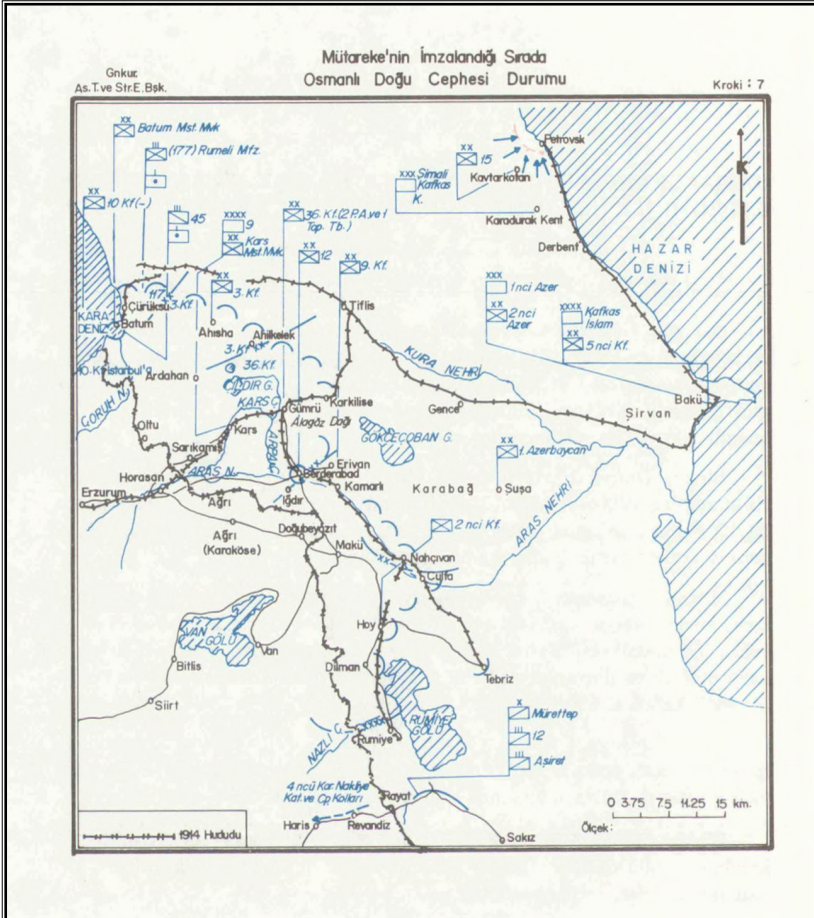
H-İNTERNET KAYNAKLARI

http://igdiranadolulisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/76/01/278810/icerikler/okulumuzuntarihcesi_58247.html?CHK=d8d7d087ce43a6b1354249cfe8b0b8de (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

EKLER

1.Belgeler

Belge 1: Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) İmzalandığında Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesindeki Durumu

Kaynak: Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Belge 2: İğdir ve Kulp (Tuzluca) Kazalarının Bayazıt Vilayetine Bağlanması ile İlgili Kanun (18 Temmuz 1921)

— 148 —

Ana vatana iltihak eden araziye icra edilecek teşkilâtı mülkiyeye dair kanun

(*Ceridei Resmîye ile neşir ve ilânı: 18 temmuz 1337 - No. 21*)

No.
133

BİRİNCİ MADDE — Ana vatana iltihak eden mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve İğdir ve Kulp kazaları Bayazıt sancağına raptedilmiştir.

İKİNCİ MADDE — Artvin sancağı: Artvin, Şavşat, Borçka, ve Kars sancağı: Kars, Kağızman, Zaruşat, Sarıkamış ve Ardahan sancağı: Ardahan, Oltu, Göle, Poshof kazalarından mürekkeptir.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Artvin sancağının merkezi (Artvin) ve Kars sancağının merkezi (Kars) ve Ardahan sancağının merkezi (Ardahan) şehirleridir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Elviyei selâsede Teşkilâtı Esasiye kanununa tevfikan nevahi teşkilâtı icra edilinceye kadar nevahi müdiranı kemafissabık ahali tarafından intihap olunur.

BEŞİNCİ MADDE — İşbu kanun tarihi neşirinden itibaren mer'îdir.

ALTINCI MADDE — İşbu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

7 temmuz 1337 ve 3 zilkade 1339

	Tarih	No.	Makam
Büyük Millet Meclisi Riyasetinden tebliği :	9 temmuz 1337	915	İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine
Meclis zabıt ceridelerindeki müzakerat Fihristi :	11	Sayfa 174:186	
İşbu kanunun alakadar olduğu diğer kanunlar :			

Kaynak: Resmî Gazete, 18 Temmuz 1921, No:21.

Belge 3: Kars Milletvekili Ömer (Tarım) Bey ve Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Kars, Kağızman, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır Yollarının Genel Yol Palanına Alınmasının Önemi ile İlgili TBMM'de Yaptıkları Konuşma (1925)

İ : 18 2 . 12 . 1341 C : 1

REİS — Efendim, ruzmanenin sekizinci maddesine geçiyoruz :

8. — *Erzurum - Sarıkamış - Kars demiryolları idaresi bütçesinin üçüncü faslına tahsisat ilâvesi hakkında (1/747) numaralı kanun lâihesi ve Nafta ve Muvazenei Maliye encümenleri mazbataları. (1)*

REİS — Efendim, kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz isteyen yoktur. Maddelere geçiyoruz :

Nafta Vekâleti 1341 Senesi Bütçesiyle Erzurum - Sarıkamış - Kars Demiryolları Bütçesine (170 000) Lira İlâvesine Dair Kanun

Madde 1. — 1341 senesi Nafta Vekâleti bütçesinin «261» nci «Havallî Şarkîye demiryollarının inşaat ve tamirat ve işletmesine muavenet» faslına ve müteakibinden Erzurum - Sarıkamış - Kars ve şubehat demiryolları 1341 senesi masarif bütçesinin üçüncü «Masarif-i umumîye» faslına tahsisatı munzamama olarak (170 000) lira ilâve olunmuştur.

REİS — Maddeyi reyinize arz ediyorum. Kabul edenler ellerini kaldırsın... Kabul etmeyenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Madde 2. — İşbu kanun neşri tarhinden müteberdir.

REİS — Maddeyi reyimize arz ediyorum. Kabul edenler ellerini kaldırsın... Kabul etmeyenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Efendim, kanunun heyeti umumiyesini tayin esami ile rey'e arz ediyorum. Şimdi ruzmanenin 9 ncu maddesine geçiyoruz :

9. — *Kars Mebusu Ömer Beyin; Kars - Kağızman - Kulp ve Iğdır yoselerinin turuku umumiye meyanına ithali hakkında (2/389) numaralı teklifi kanunisi ve reddine dair Nafta ve Muvazenei Maliye encümenleri mazbataları. (2)*

(Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası okundu.)

ÖMER BEY (Kars) — Efendim! Arz etmiş olduğum bu yol, 190 kilometrelik bir yoldur. Her nasılsa muafesif encümenler bunun reddine karar veriyorlar. Halbuki memleketimizde memlehalat iki yerde var. Birisi Kağızman, diğeri, Kars'tadır. Bu iki memleha bütün civar vilâyetin ihtiyacatını temin ediyor. Bunlar da bana işliyor ve para kazanılmaktadır. Bu hususta nazarı dikkati âdâletini celbederim,

(1) Zaptın sonuna merbuttur.

(2) Zaptın sonuna merbuttur.

Memleketimizin hakkında bir varjdat yoktur ki, temin etsin de o yolları yapsın. Binaenaleyh İran'dan gelen ve asıl ana hat olan o yoldan, İran'dan gelen transit kervanları bile işlerler. Bunlar kışın gelmiyorlar. Bundan başka muntazam yol yoktur. Eğer vaktiyle Ruslar tarafından yapılan bu muntazam yol turuku umumiye meyanına alınmayacak olursa bu yol günden güne harap oluyor. Bu seneki seyahatimde Kulp'a iki saat mesafedeki bir köprü iki defa harap olmuş, idarei hususiyeye yaptırılmıyor. Bilhassa o yolun daha bir şeyi vardır ki hududa gayet yakındır. Binaenaleyh daima gerek askerî noktai nazardan ve gerek iktisadî noktai nazardan bu yolun çok ehemmiyeti vardır. Heyeti Celilenizden istirham ediyorum ki, bu yol tekrar turuku umumiye meyanına ithal edilsin.

HALİT BEY (Kastamonu) — Efendim! Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır yollarının turuku umumiye meyanına ithali hakkındaki Ömer Beyin, teklifi kanunisi, geçen sene Nafta Encümeninden mütalâa sorulmak üzere Müdafai Milliye Encümenine gönderilmişti. Bendeniz de orada bulunuyordum. O vakit bu meselenin de ehemmiyeti askeriyesi sorulmuş, Erkanı Harbiye Reisi Sanisi geldi. Bilhassa Askerî noktai nazardan ehemmiyetine de işaret ettiği için şimdi burada da zikrettiler - yapılınsı debişlerdi. Binaenaleyh bunun ehemmiyetine bendeniz de burada işaret ederim. Bu son ruzmanelerde Nafta ve Muvazenei Maliye Encümeninden bazı rüfekanın, bazı yolların turuku umumiyeğe ithaline dair olan tekliflerinin reddine dair teklifler karşısında bulunduk ve bunlar kabul edildi. Bendeniz esbabı mucibinin bir noktasına heyeti celilenizin nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Esbabı mucibede, bilhassa rüt esbabı mucibesinde deniliyorki, Meclisi Âli Mükellefiyeti Bedeniyeye Kanunu kabul buyurdu. Binaenaleyh vilâyetler amele tedarik etti, para temin etsinler, bu suretle bu yollar yapılınsı ve Nafta bütçesinden buna ayrıca para ayırmayalım deniyor. Bu sene gittiğim zaman, bendeniz dairei intihabiyemde bu bapta biraz tetkikat yaptım. Tabii Hükümetin teşebbüsü üzerine elde bulunan bütün vasait bilhassa şimendüfer hattı üzerine sevk edilmişti. Ankara - Sivas, Sivas - Samsun hatlarına... Tabii buna bir şey denemez. Bu bir lüzumdur ve Meclisi Âli karar vermiştir. Fıkat mühendis fikdani çoktur, sonra bugün bir adam amelelik ediyor, beş altı lira kazanabilir. Şimdi Meclisi umumiler bedenî mükellefiyete ahaliyi icbar edemiyor, tabii az para veriyorlar. Meclisi İdare azaları çok pa-

Belge 4: Iğdır ve Tuzluca Kazalarının Kars Vilayetine Bağlanması ile İlgili Kanun(14 Haziran 1934)

T.C. Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

*İdare ve yazı işleri için
Başvekkâlet Neşriyat Müdürlüğüne
müracaat olunur.*

14 HAZİRAN 1934

PERŞEMBE

SAYI: 2727

KANUNLAR

Bayazıt Vilâyetine bağlı Iğdır ve Tuzluca kazalarının Kars Vilâyetine ve Muş Vilâyetine bağlı Malazgirt kazasının da Bayazıt Vilâyetine bağlanmaları hakkında kanun

Kanun №: 2500

Kabul tarihi: 7/6/1934

Madde 1 — Bayazıt vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca kazaları bu Vilâyetten ayrılarak Kars Vilâyetine ve Muş Vilâyetine bağlı Malazgirt kazası da bu Vilâyetten ayrılarak Bayazıt Vilâyetine bağlanmışlardır.

Madde 2 — Bu kanunun hükmü neşri tarihinden başlar.

Madde 3 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

9/6/1934

Posta kanununun 21 inci maddesinin salisen fıkrasının tekrar tadiline dair olan 1404 numara ve 2/3/1929 tarihli kanunun birinci maddesine bazı fıkralar ilâvesine dair kanun

Kanun №: 2501

Kabul tarihi: 9/6/1934

Madde 1 — 28 mayıs 1928 tarih ve 1320 numaralı kanunun 9 uncu maddesi ile tadil edilmiş olan 376 numara ve 26 teşrinisani 1339 tarihli posta kanununun 21 inci maddesinin salisen fıkrasının tekrar tadiline dair olan 1404 numara ve 2/3/1929 tarihli kanunun birinci maddesindeki paket taşıma ücretine ait fıkranın sonundaki (ücreti tâbi tutulur) cümlesinden sonra şu kısımlar ilâve edilmiştir:

Kıymetli posta paketlerinin beher bin kuruş veya kesrinden 10 kuruş teminiye ücreti alınır.

İhbarnamelerin tebliğleri ve postrestant olanlar dahi vürutları tarihlerinin ferdasından itibaren geçecek her gün için kıy-

metli ve kıymetsiz her paket başına üç kuruş ardiye ücreti alınır. Mezkûr ücret her bir kıymetli paket için 1200 ve her bir kıymetsiz paket için de 400 kuruşu tecavüz edemez.

Kıymetli mukaddereli mektup veya kıymetli ve kıymetsiz posta paketlerini posta merkezinin tevzi dairesinde ikametgâhında teslim ettirmek isteyen mürsil veya mürselünileyhten kıymetli mukaddereli mektupların beheri için ayrıca 15 ve paketlerin beheri için 25 kuruş ücret alınır.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun ahkâmını icraya Nafia Vekili memurdur.

10/6/1934

Kars Vilâyetile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığınmaların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması hakkında kanun

Kanun №: 2502

Kabul tarihi: 9/6/1934

Madde 1 — Kars Vilâyetile Bayazıt Vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum Vilâyetinin Oltu ve Çoruh Vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa Nahiyesinde hiyar haklarını başka bir Devlet hesabına kullanıp buralarını bırakmış bulunan Rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti Devlete intikal etmiş bulunmakta olduğundan gerek bunlardan ve gerek Devlete ait başka topraklardan ve yapılardan muhacirlere, mültecilere yerleşmek üzere Hükümetçe bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan evler, ahırlar, samanlıklar dükkânlar ve topraklar bunlara parasız temlik olunup tapuya bağlanı. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da yerleştirme kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız yerleştirilir.

Madde 2 — Birinci maddede yazılı yerler halkından topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere bayağı yerleştirme haddi

Kaynak: Resmi Gazete, 14 Haziran 1934, S 2727.

Belge 5: İğdır Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey'e Ait Sicil Sureti (1932)

DEVLET İZMİR İLİ HALKEVİ VE İZMİR HALKEVİLERİ İDARESİ		SİCİL SURETİ	
ADİ ve SOY ADI	ALİ RIZA YAĞIN	İSİMİ	İSİMİ
Dünyağa yer ve taahhü	SÖZLER 322		
Tahsil derecesi, hangi okullarda hangi taahhüde diploma almış	Mektebi İğdir İktisadi İhtisas ve İktisadi İhtisas Mektebi		
Mektebi	İktisadi İhtisas Mektebi ve İktisadi İhtisas Mektebi		
Partiye girilgi taahhü	Hiç bir partiye girilgi taahhü		
Partiye almış, faaliyetlerinde (taahhüde) başarıları	Hiç bir başarı taahhü		
Parti'ye katılmaya istekli mi?	Evet		
Devlet işlerinde taahhüde başarıları	☒ Devlet işlerinde taahhüde başarıları ☐ Devlet işlerinde taahhüde başarıları ☐ Devlet işlerinde taahhüde başarıları		
Devlet işlerinde taahhüde başarıları	Hiç bir başarı taahhü		
Millî hizmetlerinde taahhüde başarıları	Millî hizmetlerinde taahhüde başarıları		
Millî hizmetlerinde taahhüde başarıları	Millî hizmetlerinde taahhüde başarıları		
Yabancı hizmetlerinde taahhüde başarıları	Yabancı hizmetlerinde taahhüde başarıları		
Yabancı hizmetlerinde taahhüde başarıları	Yabancı hizmetlerinde taahhüde başarıları		
Diğer taahhüde başarıları	Diğer taahhüde başarıları		
Diğer taahhüde başarıları	Diğer taahhüde başarıları		
Diğer taahhüde başarıları	Diğer taahhüde başarıları		
Diğer taahhüde başarıları	Diğer taahhüde başarıları		

1932/11/15 İğdir Halkevi Başkanı

Kaynak: BCA, 490.01.942.653.1.108.

Belge 6: Sedarabat Barajı ile İlgili Protokollerin Yürürlüğe Konulması ve İlgili Kararname (1938)

T. C. BASVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ		Kararname		BASBAĞKANLIK GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
Karar sayısı: <u>2</u>				
<u>9890</u>				
<p>Sedarabat Barajından Aras nehri suyunun Hükümetimizle Sovyetler arasında müsavi miktarda fenni taksimine ve kontroluna ait olan ilişik protokol ile merbutu talimatnamenin meriyete konulması; Nafia Vekilliği ile Genelkurmay Başkanlığının muvafakatına atfen Hariciye Vekilliğinin 28/5/938 tarih ve II567/278 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 30/5/938 tarihli toplantısında onanmıştır.</p>				
REİSİCÜMHUR <i>K. Atatürk</i>				
Bş. V. <i>C. Bey</i>	Ad. V. <i>Ad. Bey</i>	M. M. V. <i>M. M. V.</i>	Da. V. <i>S. Kay</i>	
Ha. V. <i>Ha. V.</i>	Ma. V. <i>Ma. V.</i>	Mf. V. <i>Mf. V.</i>	Na. V. <i>Na. V.</i>	
İk. V. <i>İk. V.</i>	S. İ. M. V. <i>S. İ. M. V.</i>	G. İ. V. <i>G. İ. V.</i>	Zr. V. <i>Zr. V.</i>	
030 18 01 02 83 47 19				

Kaynak: BCA, 30.18.01.02.83.47.19.

Belge 7: CHP Iğdır Ocak ve Bucak Kongreleri (1946)

1946 Yılı Ocak Ve Bucak Kongrelerine bağlandığı ve sonuçlandığı günlerle kongreye katılan üye sayısını gösteren cedveldir.				
Ocak veya Bucagin adı	Kayıtlı üye sayısı	Kongreye katılan üye sayısı	Kongrenin	
			Başlama T.	Bitme T.
Baharlı mahallesi	61	58	1/10/1946	1/10/1946
Söğütlu "	30	28	1/10/1946	1/ "
Karaagaç "	125	122	1/10/1946	1/ "
Başköy Bucagi	166	146	2/10/1946	2/ "
Taşburun "	80	78	2/10/1946	2/ "
Melekli Ocagi	239	236	3/10/1946	3/ "
Tecirli "	78	78	4/10/1946	4/ "
Necfeli Semt Ocagi	70	67	4/10/1946	4/ "
Pulur Ocagi	67	66	4/10/1946	4/ "
Küllük "	62	60	4/10/1946	4/ "
Alikamer "	58	52	4/10/1946	4/ "
Karakeyun "	62	48	5/10/1946	5/ "
Hakveis "	31	30	5/10/1946	5/ "
Oba Semt Ocagi	108	104	5/10/1946	5/ "
Yaycı Semt "	136	128	5/10/1946	5/ "
Arabgir Semt ocagi	73	71	5/10/1946	5/ "
Agaver semt ocagi	108	105	5/10/1946	5/ "
Kazancı "	72	68	6/10/1946	6/ "
Kızılzakir ocagi	45	42	6/10/1946	6/ "
Erhacı Semt ocagi	41	37	6/10/1946	6/ "
Halfeli ocagi	62	54	6/10/1946	6/ "
Heşhaber "	117	112	7/10/1946	7/ "
Muça Semt "	108	101	7/10/1946	7/ "
Aliköçek Semt ocagi	76	68	7/10/1946	7/ "
Taşlıca "	66	61	8/10/1946	8/ "
Zulfukar "	54	47	8/10/1946	8/ "
Alican "	48	41	9/10/1946	9/ "
Evcil Ocagi	47	44	9/10/1946	9/ "
Panik Ocagi	24	21	9/10/1946	9/ "

Tastik olunur.

Kaynak: BCA, 490.1.0.0.167.666.1.

Belge 8: İğdir Halkının Telefon Şebekesi Yapılması Talebi (1953)

SARKIN DİLİ

Diyadin Halkının Gazetesi

YIL 1 SAYI: 27
GÜNLÜK SİYASİ TARAFSIZ GAZETE
11-Haziran-1953 Perşembe

Mebus Ve Mes'uliyet!

Cezmi ÖZTERKİN

Büyük Millet Meclisinde Kars vilâyetini temsil etmekte olan 10 mebus'tan üçü iktidar partisine, diğer yedisi de G. H. Partisine mensupturlar.

Hangi parti safında buluşurlarsa bulunsunlar mebus'ların dairyei intihabiyelerini ilgilendiren mevzularda birleşmeleri, konuşarak anlaşmaları, istecilerini beraberce tesbit etmeleri icabettiği halde, bazı avvalde ayrılmalar, müferit teşebbüsler de olabilir ve bunu bütün vatandaşlar tabii karşılar. Fakat vadediş, kendisini temsil etmek üzere seçtiği insanın, kendisini yakından alakadar eden hususlarda ki ilgisizliğini hiç bir zaman affetmemiştir, etmez!

Kars vilâyetini alakadar eden en hayati meselelerde konuşan, çalışan, teşebbüs yapan, dairyei intihabiyeleriyle mevcut irtibatlarını inkıtaa uğraması üzerinde titizlikle duran mebus adadı 4 ü geçmez. Ne gariptir ki isimlerini zikretmeye cügm bu değerli mebusların 3 ü C.H.P. li, biriside bağrımsızdır. Garipdir diyorum. Evet muhterem okuyucular garipdir. Bir memleketin dertleri, ihtiyaçları ve halledilmesi gereken meseleleri ile yalnız muhalif veya yalnız iktidar partisi mensuplarını alakadar olmaları lâzımdır, muhalif ve muvafık mebuslar bir meseleyi aynı zamanda ele almamalıdır. lar veya yalnız muhalif tarafta kiler ilgilendirilmez bir nokta-i nazarı müdafaa edecek değildir. Ancak; yapmak, bir ese-

ri meydana getirmek vazifesinin daha ziyade iktidar partisine ait olduğu düşünülürse, bu partiyeye mensup mebus'ların bu mevzu'da biraz daha aktif olmaları icabettiğini kabul etmek gerekir. Hal böyle iken Kars mebuslarından (bir kısmının da olsa) muhalif parti mensuplarının daha aktif, daha yapıcı durumları, diğerlerinin seçim bölgelerine karşı alakasız oldukları mânâsından başka bir şey ifade edemez.

Bir misal veriyorum: 1942 Yılında, Kars'a bağlı bir kaç kazama, bu arada İğdir'in arazi meselesini ka'li olarak halletmek, mevcut ihtilafları tamamen ortadan kaldırmak üzere «Tapulama Komisyonu» celbinin temin edildiği bir sırada, iktidar partisine mensup bulunan üç mebus sırf böyle bir işin Halk Partili mebus'lar tarafından yapılmış olmasına tahammül edemediklerinden ilgili vekâlet nezdinde teşebbüse geçerek, Vekili, komisyonu 1954 yılında harekete ikna etmişler ve komisyonun gelmesini önlemişlerdir. O kadar ki o zaman vekil tarafından Kars Valisine yazılan ve durumu açıklayan bir mektup, halkın da diline düşmüş ve bu üç mebus ile vâli arasında ciddi bir şekilde açılması sebep olmuştur. Ye-niden yapılan teşebbüsler ilgili vekâlet tarafından anlayışla karşılanmış ve komisyonun gönderilmesi yeniden vekâlet programına alınmış ise de bir

İğdirlılar Telefon İstiyor

İlçemiz Belediye ve Parti reisleriyle, müessese müdürleri ve birçok iş sahiplerinin de imzası bulunan ve bir sureti gazetemize gönderilmiş olan mektupta kasaba için ve şehirlerarası telefon şebekesi talep edilmiştir.

Aşağıya dercettiğimiz mektubu ilgililerin dikkatine sunar İğdir için çok önemli olan telefon işinin biran evvel tahakkukunu bekleriz.

**

«Kazamızda 7 çarçur fabrikası, devlet işletme çiftliği ve büyük bir kasabada bulunması lâzımgelen devairi resmîyenin hepsi mevcut olmakla beraber Ziraat Bankası, İş Bankası, Tarım

kredi kooperatifleri, Tarım satış kooperatifleri ve birliği ile yüzlerce ticarethane, şirket ve tamiyhaneler mevcuttur. Halkımızın büyük bir kısmı mütemadiyen Kars, Ağrı, Ankara ve İstanbul ile muhabere etmek mecburiyetinde olduğu gibi şehir için geniş olması hasebiyle herhan-gi bir iş için görüşme icab ettiğinde kilometrelerce yol yürümek mecburiyeti hasıl olmaktadır.

Biz aşağıda imzaları bulunan kimseler İğdir halkı namına İğdir'da şehir içi ve dışı müstakil bir telefon şebekesinin yapılmasını istemekteyiz. Mübren ihtiyaçımız olan bu işin çok acele olarak ele alınmasını tavassutlarımızı dileriz.

Almanya'nın Batı Avrupa Müdafasına Katılması

Batı Almanya müdafaa bakanı Amerika'ya resmen davet edilmiş bulunmaktadır. Bu ayın sonlarında ziyareti yapacak olan vekilin Amerikan makamları ile, Almanya'nın Batı Avrupa savunması için ve receği 500 bin kişilik ordu nun teşkil meselesini konu şacağı tahmin edilmektedir.

Kaynak: Şarkın Dili Gazetesi, 11 Haziran 1953, S 27.

Belge 9: Iğdır Belediyesinin 1953 Yılı Çalışmaları ve Tuzluca CHP ve DP Teşkilatı Üyelerinin Kars Valisini Ziyareti

Pazartesi
6
TEMMUZ
1953
Yılı: I Sayı: 196

BİRLİK

DEMOKRASİNİN TEMELİDİR

Devlet Nüshası

SAHİBİ
ALİ RIZA İŞKİLİ
MÜBCEL MÜDÜRÜ
VELİ ÖZKAN
Telefon No: 124
190 040 0000
K A R S

Dava İbittir

VELİ ÖZKAN

Uzun görüşü, kavga, münakaşa, çekilme ve boşuşmanın simülük so nu alınmış demektir. Çünkü, yorgan gitti da va bitti. Bu yorgan şer hirlinin menfesina kul lanılacak fakat, şimdilik çok temire muhtaç ve pıstır. Bu zor için haltı Bakı Gündüğüdür o zmularına yüklenmiştir. Bir misalle devam e delim:

İki sevgili, gece küçük bir kayıkta mehtap sefa sına çıkıyor. Aşk bu güzel gecede sevgiline tatlı sözler söylemesi- nin lüzüm geleceğini id- rak ediyor. Konuşacak ama ne söyleyin? Yarada na sığınarak başlıyor:

Ne tatlı sakın havat mehtap insanı ruhunu aydınlatıyor. Denizin su ince dalgalarına bak, san ki bir yorgana beniyor. Kasırlaşmış sevgili derhal yapıtırır:

Eh ne olacak?
Acemi aşık ter içinde ancak şu cevabı bulabi- lir.

« Üstümüze çekip yat- mılıyız.»

Denizin derinliklerine gömüldüğünü tasavvur eden sevgili ertesi gün bütün ilgileri kesiyor...

Demokratların bütün didinmesi her gün biraz daha hızla çalışarak, ih- mal edilmiş bu şehrin kalkınmasını göz dol- durur bir şekilde sağla makdır. Bu davada her şeyden önce memleketle hizmet düşüncesi hakim olmamalıdır. Ve meclisin bütününün her şeye rağ men, memleketimizin durumunu ve parti mü- cadeslesini göz önüne a- larak ağır vazifesi yük- ledikleri arkadaşlarına müzaheret edip, bütün yardımları yapmadıkları Kendi aramızda fikir mücadelesi yapıcı fikir mücadelesi devam etme li, çabır mücadelesi or- danan kalkmalıdır. De- mokratların sağlam bir

KISA Haberler

Iğdır Belediyesi

Şarkımızın İncisi Iğdırın içerisinde de geniş bir faaliyette vardır.

Belediye Başkanveki li Esref Kaya, vekillik vazifesini üzerine alır almaz, iş ana caddenin parke döşetilmesi için faaliyete geçmiş ve Ka zıya başlamıştır. Fabrikalara giden yolun ortasına yamın geçen arki bir metre geri al dırınmış ve bu işlek cad de bir metre genişle- miş güzel bir haddi- mistakim almıştır. Be lediye yeni bir graj yaptırılmış ve senede 4 bin liragelir sağlamıştır.

Çok güzel olan be lediye bahçesine iki ha vuz yaptırılmış ve su teşkilatı getirilmiş, çok yerinde olan bu son havuz meselesi ve sula rın işkırması her ke si haddinden fazla memnun etmiştir. Üze- rine aldığı her işi mu vaffakiyetle neticelen diren iş adamımız Eş- refi tebrik ederiz.

cephe halinde bir birle- rinin fikirlerine saygı ve hürmet havası içinde, tayin edilen salim yolda hızla yürümlerinin zam- nında artık gelmiştir.

Milletle verilen söz için her şey katlanmıştır ge- ce gündüze katılarak ta- savvurun fekinde bir verim sağlamıştır. Ver- rien emeklerin neticele- ri parlaktır. Kars içinde böyle olmasını canı- gönülden dilemekteyiz.

Beldiyede; şimdilik mev cut bir pürüzün izalesin den sonra istenilenin ya- pılmasını bir sebep ve mani kalmıyor demektir.

MİZAH

Olmadı

ARIŞLI

3-7-953 Cuma günü, Belediye reisi seçimi için Belediye içtima salonundayız. Belediye meclis araları yerlerini almışlar. Basın mensupları için ayrılan masadayız. Şehirimize münterş Birlik, Ekinci, Kars gazeteleri temsilcileriyle bir çok kimseler; kendilerini, rois kim olacak diye bir konuş mayı kapmışlardır. Bu ara meclis azası "Bizlerin konuşmasını sizler, peki sizleri konuşmasını kim yatacak kibarca; sessiz konuşun diye ikaz ediyordu,

Halbuki; gazeteciler hem belediye meclisi azalarını hemde kendi konuşmalarını kendileri yazıyorlar. Şöyleki:

Gazeteciler, o anda, belediye reisiği için iki kuvvetli aday görüyorlardı. Biraz sonra aynı şey, onların tasniifiyle meydana çıktı,

Eğer, Sayın A z a, hemen ikaz etme- seydi. Bu iki aday üzerinde, kim kazanacak diye iddiaya girip belelesten bir akşam ye- meği yiyecektik. Fakat bu da olmadı.

Tuzlucadan gelen Heyeti Valimiz kabul etti

Tuzlucadan D. P. ve C. H. P. sinden gelen Hasan Karalar, Yusuf Temoçin, Naci Avgan, Tevekkül Güzel, Hüseyin Özyayın, Ali Sevil miştin müteşekkil he- yet Milletvekilimiz Ve- yis Koçulu refakatinde Valimiz tarafından ka bul buyrulmuştur.

Beşş bir simayla ve dikkatla heyeti dinle- yen Valimiz için üze- rinde durulacağını ma halhine tahkik heyeti göndereceklerini kendi lerinde 9 Temmuzda Tuzlucaya teşriflerini beyan buymuşlardır. Bir saat kadar Valilik makamında kalan be- yete Valimiz faydalı irşatlarla bulunmuş- lardır.

Türk Diplomatının açtığı sergi

Buradaki Türk Sefa retinin ikinci kâtibi, Ali Refik İleri dün bu radaki büyük mağaza lardan birinde bir resim sergisini açmıştır. Bu sergide Georgetown' celeri, Türk köylüleri Washington kiliseleri ve manzaraları Chosapoo- ko ve Ohio kanalının sulu boyu resimleri teş- hir edilmiştir.

Siyaset ve paraşöhreti

İnsanların bazı çürükleri varki; bunların ye gâne iki şeyi temsil ettikleri alemin ilk ya ratılışından beri sürüp gelen değişmiş unsur olduğu bilinmektedir.

Zira bunların akilları adeta iki dıvar ara sına sıkışmış kalmıştır. Biri para diğeri ise siyasettir. Para insanlar için hır, s, ide al, sevgi, saygı, aşk daha doğrusu hayatın ilk basamağını teşkil ediyor. Yoksa bir ku- sım insanların takip ettikleri lo gibi aşk hususunda pervasızca sarfetmek içtmi, yahut bol bol yiyip göbek bağlayarak rahat sızlanıp sabahlara kadar inlemek içtmi, veya varislerinin sağlığında hamallığı ya- parak aradan bir tepe inşa etmek içtmi? Bu kadar arzu ediyor. Ya siyaset? Buda in- sanı uzun ve yorucu bir çalışma ile yükle- leceği zirveyi görünceye kadar sevindirir. O zirveye vardımı tepeden bakmağa başlar buda pek uzun sürmez. Siyasetin aldatıcı civesi yakasına yapışarak hayli güçlükte tur mandığı zirveden aksine hızla düşürür.

İnsanlar kuvvetli ihtisaslariyle hiç bir za- man tam manasiyle elde edilemeyen bir çok şeyler ümit eder. Talih bir an için ya- vır giderecek arzularına kavuşabilir. Lâkin aksinde varit olacağı unutulmamalı. Görü- lüyorki bâzen hayatta insana ne para; ne de siyaset yâr oluyor.

DAMLA

Kaynak: Birlik Gazetesi, 6 Temmuz 1953, S 196.

254

Belge 10: Kars Milletvekili Rıza Yalçın'ın Iğdır İçme Suyu Sorunu ile İlgili TBMM'ye Sunduğu Soru Önergesi ve Soru Önergesine Verilen Cevap (1955)

BİRİNCİ CELESE

Açılma saati : 15,07

REİS — Reisvekilî Filkri Apaydın

KATIPLER : İhsan Güleş (Bolu), Attilâ Konuk (Antalya)

3. — YOKLAMA

REİS — Yoklama yapacağız.

(İstanbul mebusluklarının sonuna kadar yok-

lama yapıldı)

REİS — Ekseriyetimiz var, celseyi açıyorum.

4. — SUALLER VE CEVAPLAR

A — ŞİFAHİ SUALLER

1. — *Eskişehir Mebusu Salih Fuad Keçeci'nin, Askerî Müze'de mevcut tarihi eşyanın kaç parçadan ibaret olduğuna ve bunların mütehassıs kimseler tarafından bir tetkik ve tasnife tâbi tutulup tutulmadıklarına dair Millî Müdafaa Vekâletinden şifahi suali (6/63)*

REİS — Salih Fuad Keçeci buradalar mı? (Yok sesleri)

Sual sahibi arkadaşımız bulunmadıkları için sual, gelecek İnikada talik olunmuştur.

2. — *Kars Mebusu Rıza Yalçın'ın, Iğdır kazasına gönderilen artezyen makinesine ve Iğdır kazasıyla Başköy nahiyesi köylerinin suyu kavuşması hususunda ne düşünüldüğüne dair sualüne Nafsa Vekilî Kemal Zeytinoglu'nun şifahi cevabı (6/71)*

REİS — Rıza Yalçın buradalar mı? (Burada sesleri)

Suali okuyoruz.

14 Şubat 1955

T. Büyük Millet Meclisi Y. Reisliğine
Ankara

Aşağıda yazılı soruların Nafsa Vekilî tarafından sözlü olarak cevaplandırılmasının temini ni saygılarımla arz ederim.

Kars Mebusu
Rıza Yalçın

1. Kars'a bağlı Iğdır kazasına gönderilen

artezyen makinesi hangi tarihte kazaya gönderilmiş ve şimdiye kadar ne iş yapmıştır?

Bu makinenin nakli için ne kadar masraf yapılmış ve gönderilmeden evvel bu makinenin mahallinde faydalı olup olmayacağı tesbit edilmiş midir?

2. Makinenin gönderildiği tarihten şimdiye kadar faaliyete geçirilmesi için ne gibi tedbirler alınmış ve ne gibi masraflar yapılmıştır?

Iğdır ve Başköy nahiye köylerinin suya kavuşması üzerinde münakaşa edilmeyecek bir zaruret ve hakikat olduğuna göre binlerce vatandaşın hayatı ile alakalı olan bu hususun temini için Vekâletçe ne düşünüldüğünün açıklanması.

NAFLA VEKİLİ KEMAL ZEYTİNOĞLU (Eskişehir) — Kars Mebusu Sayın Rıza Yalçın arkadaşımızın suallerine cevaplarımı arz ediyorum.

1. Millî Müdafaa Vekâletinin eğitim maksadıyla kullanmakta olduğu sondaj makinelerinden emaneten alınmış olan bir tanesi de köy içme sularında kullanılmak üzere 1952 yılında Kars vilâyeti emrine gönderilmişti. Kars vilâyeti bunu Iğdır mntakasında çalıştırmayı düşünmüş ve oraya sevk ederek Melikli köyünde faaliyete geçmişti.

2. 15 000 lira kadar bir masraf ihtiyarı ile sondaj mahalline nakledilen makinenin faaliyeti sırasında bazı parçalarının değiştirilmesi icabetmiş ve vilâyetin işarı üzerine lüzumlu parçalar tedarik edilerek gönderilmiş, ayrıca Devlet Su İş-

İ : 60 6.4.1955 C : 1

lerinden bir teknisiyen gönderilerek gereken hususlar bilfiil gösterilmişti.

Aneak 43 metre kadar bir sondaj yapıldıktan sonra, memleketimizde pek nâdir olan mütehasşis sondaj personeli bulunmamasından dolayı, vilâyet bu işe devamda muvaffak olamamıştır.

3. Su İşleri Bölge Müdürleri Toplantısında bu eihet tezekkür edilmiş ve makinenin Su İşleri Bölge Müdürlüğüne devredilerek Iğdır köylerinin içme suyu işlerinde çalıştırılması kararlaştırılmıştır.

Bundan başka memleket ölçüsünde hazırlanmakta olan ve 3 000 sondaj kuyusunun açılmasını istihdaf eden büyük yeraltı suları araştırılması programına Iğdır ovası da dâhil bulunmaktadır.

REİS — Rıza Yalçın.

RIZA YALÇIN (Kars) — Muhterem arkadaşlar; Iğdır kazasının içme su mevzuu hususunda Muhterem Nafia Vekilimizin şifahi sualüne verdiği cevaba teşekkür ederim. Aneak şunu tebarüz ettirmek isterim ki, mühim bir hububat ve bilhassa pamuk istihşal bölgesi olan Iğdır ovasının içme su durumu Türkiyemizin hiçbir yerine benzememektedir.

Her yerde ve her köyün yakın veya uzağında bir pınar vardır ve bu pınarın malûm usullerle köy içine getirilerek akıtılması sağlanır. Halbuki düz bir müstevi satıh üzerinde bulunan Iğdır ovasının hiçbir yerinde veya civarında böyle bir pınar olmadığı gibi Ağrı Dağında olduğu farz olursa dahi bunun köylere büyük para masrafiyle getirilmesine dahi imkân yoktur. Teessürle arz etmek zorundayım ki, bu ova içinde bulunan 40 kadar köy halkı öteden beri Aras Nehrinin çamur gibi akan sıcak ve bulamık suyunu veya içinde her türlü haşaratin bulunduğu kara suyunu su birikintisini içmektedirler. Cumhuriyetimizin feyzi her yerde kendini göstermiş ve her dertli ve ihtiyaçlı bölgelere bir çare bulunmuş olmasına rağmen, Şark'ın Mısır'ı sayılmaya namzet, büyük istihşal merkezi olan Iğdır ovasındaki köyler kendi haline terk edilmiş ve dertleriyle baş başa bırakılmıştır. Bir artezyen makinesi gönderilerek bu dertlere son vermek için hükümetçe alınan tedbir köylüyü çok sevindirmiş ve hattâ bu makine davul zurna ve kurbanlar kesilerek karşılanmış ise de Melekli köyüne gönderilen bu makine iki yılda bir kova dahi su temin edememiştir. Üstelik iki yıldan beri köylü makine ve aksamının mu-

hafazası için bekkiye her yıl 1 200 lira kadar para ödemekte ve ayrıca çalışma sırasında da dört bin liraya yakın amele ücreti ödemiş bulunmaktadır. Üç milyar lirahlık bütgede bu miktarın büyük bir kıymeti yoktur. Ve fakat fakir köy halkı için büyük kıymeti vardır. Üstelik zahmeti ve emeği de heder olmuştur. Köylü haklı olarak bu durumda üzüntü içinde bulunmaktadır. Hükümetimizin köylünün bu teassürünü gidermek ve hayatını her türlü hastahlıklardan korumak için en aziz nimet olan içme suyuna kavuşturacağına ve bu hatayı telâfi etmek için mahalline yeni bir makine göndereceğine güveniyor ve inanıyorum.

Iğdır Ovasına ait köy içme suları aneak ve aneak yeraltı suyu ile temini kabildir. Nitekim aynı ovada ve Aras'ın öte yanında Rus'ların yaptıkları sondaj neticesinde yeraltı suyunun 60 - 70 metre derinlikte çıktığını duyduk ve hattâ Iğdır merkezinde dahi ilk kuyu açılmış bulunmaktadır. Öte yandan hükümetimiz, yeraltı suyu ile sulama yapmak üzere yurdun muhtelif bölgelerinde ve bu meydana Iğdır Ovasında etüdler yapmayı kararlaştırmıştır. Şimdi bizim istirhamımız : Devlet Su İşleri bu etüdünü yaparken köylerin içinde yaparsa hem köy içme suyuna kavuşmuş ve hem de su işleri yeraltı su derinlikleri hakkındaki etüdünü yapmış olur. Aksi halde bu işi vilâyetin veya köylünün 50 yıl sonra dahi yapmalarına asla imkân yoktur.

Muhterem arkadaşlar; yine ümitle tahmin ederim ki, hükümet bu feyizli, bereketli ve hareketli yıllarda bu bölge halkının içme su dâvasını kısa zamanda ve ehemmiyetle ele alacaktır. Asrımızın modern sondaj makineleri ile Iğdır Ovası köylerinin içme su ihtiyacı en çok bir yılda tamamlanmış ve böylece : Asırların ihmaline son verilmiş ve her yıl yüzlerce Türk evladı da ölümden kurtarılmış olacaktır. Kaza köylerini içme su gibi aziz bir nimete kavuşturmanın sevabı da Sayın Adnan Menderes ve arkadaşlarına yeter zannediyoruz.

REİS — Soru bitmiştir.

3. — *Manisa Mobusu Hikmet Bayur'un, göktaş ve potas gibi ilâçların bir an önce yurdumuza getirilmesi ve gelecek olanların karaborsaya düşürülmemesi hususunda ne gibi tedbirler alınacağına dair sualüne Ziraat Vekili Nedim Ökmen'in şifahi cevabı (6/73)*

REİS — Suâlî okuyoruz.

Belge 11: Iğdır'ın İl Olması Çalışmaları İle İlgili Oluşturulan Heyetin Başbakan Adnan Menderes İle Görüşmesi (1958)

10 Temmuz 1958

Perşembe

10

Nisan 1958

Yıl: 8 Sayı: 2066

10 KÜAŞ

Sehbi

FUAT ARASLI

Yazı İşleri Md. TOĞAN ARASLI

İdare Yeri: İstiklal Müh. Cad. 119-120

Gazetemize ait telefon numaraları

İdarehane

Müessesesi sabit-hatları

Ankara bürosu

Devlet Nüshası

KARS

GÜNDELİK SİYASİ MÜSTAKİL GAZETE

Maraş'ın öümünün 8 nci yıldönümü

İstiklal harbinin ve Türk inkılabının büyük şemalardan Maraş'ın 8 Nisan 1950'de istin buldu. Teşvikiye ajahlar yardımıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün kurtuluşu yakışıkla kutlanmaktadır. Bugünkü hür ve mesut Türkiye'nin yaratıcısı Atatürk'ün silah ve ideal arkadışı olan Maraş'ın mezarı başında bugün bir tören yapılarak anılmaktadır.

Iğdır heyeti Menderesle görüşte

Görüşmelerin müsbet neticeleneceğine muhakkak olarak bakılıyor

Ankara 9— İhalen şehri ziyaretine devam etmekte olan Iğdır heyeti Menderesle bir saat kadar görüşmelerini sürdürüyor. Başbakan Menderes Iğdır'ın yakında yeni teşkilatla görüşmelerini yapacağını ve görüşmelerin müsbet neticeleneceğine muhakkak olarak bakılıyor.

Koraltan iyileşiyor

Ankara 9— İsviçre'de bir safra kesesi ameliyatı geçiren Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan'ın şifahi durumunun düzeltilmiş olduğu bildirilmektedir. Daha 20 gün kadar doktor nezaretinde kulanacak olan Koraltan'ın ay sonunda yurda dönüşüne muhtemeldir.

Uzak köyler ebesizlikten şikayetçi

Vilayetsiz Sağlık teşkilatı emrine geçenlerde yemeden ondan fazla ebesizlerin şikayeti alınmıştır. Uzak köyler ebesizlikten şikayet etmektedir. Bilhassa şehir merkez ve çok yakın köyler...

HÜKÜMDAR İLE ÖĞRETMEN

Ökemesini görmekte olan bir hükümdar bir köyden geçerken bir köy okulunda durmuştu. Öğretmen gelenin hükümdar olduğunu anladığı halde hiç refleksini buzmadan dersine devam etmişti. Ders bitip de çocuklar veline döndükten sonra öğretmen hermen hükümdarın avaklarına kapını açarak onları davet etti. Hükümdar: — Peki, bana lütfen olan şeyi de benim nive gösterir misin? Diye sordu. Ö zaman öğretmeni:

Büyük Millet Meclisi Maarif Encümeninde 50 bin ilk oku! öğretmenleri ile ilgili teklif kabul edildi

İlkokul öğretmenlerinin de, ilköğretim müfettişleri ile öğretmenleri için, Afyon Mustafa Özalp Kökten tarafından hazırlanan kanun teklifi, Maarif Encümeninin toplantısında müzakere edilerek kabul edilmiştir. Bilindiği üzere, 3407 sayılı kanunun 3 ncu maddesi gereğince ilköğretim müfettişleri atılmak üzere...

Yeni bir tahkikat

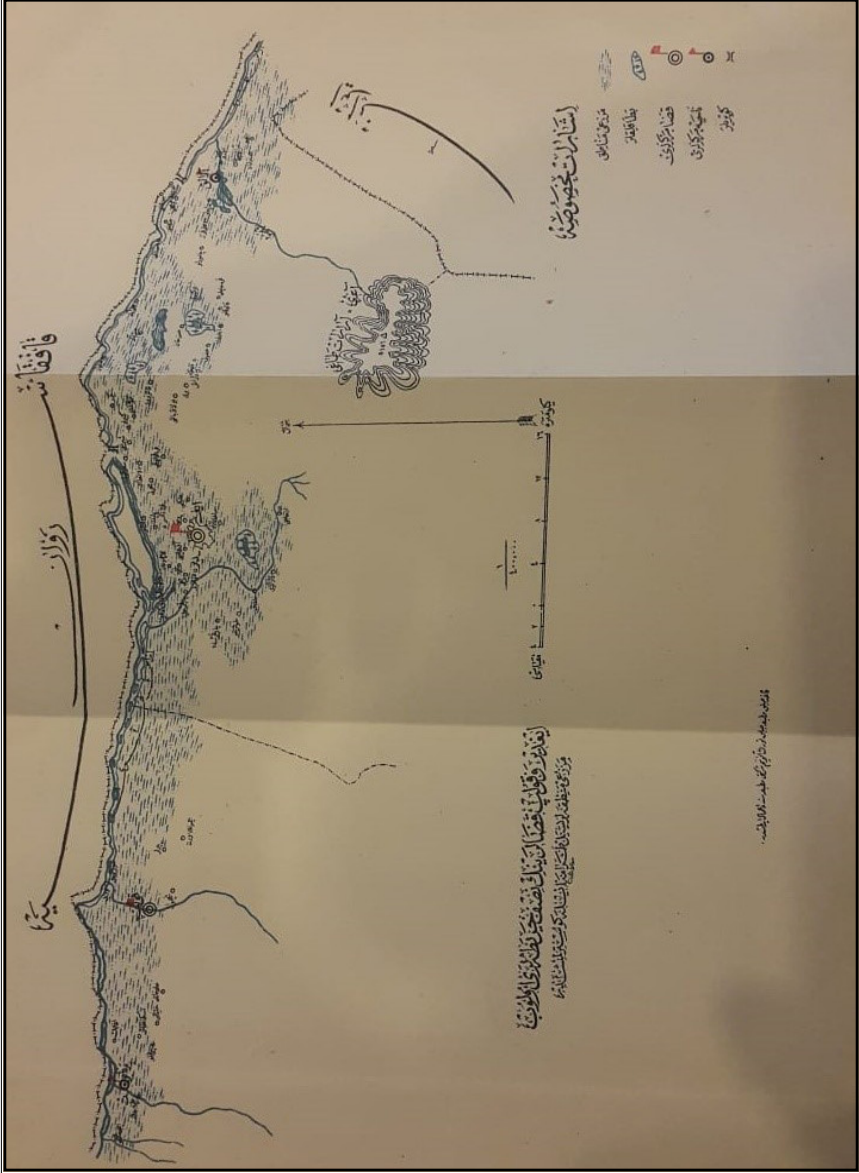
İki günün beri şehrimizde bulunan Sağlık Bakanlıkça müfettişleri ve diğer görevlilerin tahkikatı...

Birleşik Amerika otomobil sanayii gaz türbin motoru ile çalışarak otomobil imalini başlatmıştır. Resimdeki bu tip otomobillerden biri görülmektedir.

Kaynak: Kars Gazetesi, Nisan 10 Nisan 1958, S. 2066.

Belge 12: Iğdır Kazası Aras Nehri Sınır Hattı ve Sıtma Görülen Bataklık Alanlar (1925)

Kaynak: İbrahim Edhem, Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, İstanbul 1925.

Belge 13: Iğdır'da Sıtma Hastalığının Önlenmesi ile İlgili Yapılan Çalışmalar (1948)

T. SAĞLIK ve SOSYAL YARDIM BAKANLIĞI
Sıtma Savaşı Genel Müdürlüğü
Genel No. 15
Ozel No. 1548
İlişigi: "1"

Ankara 26. Mart 1948

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİ
T. 29. 3. 1948
No. 30094

Özeti: Aras nehri kenarındaki bozuk sedlerin tamiri ve Karasu mecrasının temizlenmesi Hk.

DEVLET ARŞİMLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİMİ

C.H.P. Genel Sekreterliğine

3/2/1948 gün ve 4/7274 sayılı yazılarına bağlı olarak gönderilen Sayın Karş Milletvekillerinin seçim bölgelerinde yaptıkları tetkiklere ait düzenledikleri müşterek raporun Sıtma Savaşına taallük eden kısmında, sıtma çalışmalarının müsabet sonuçları belirtilmekle beraber, bu çalışmaların daha müessir ve daha radikal olabilmesi için Iğdır'ın Dil Bölgesi ile Başköy Bucağındaki bataklıkların kurutulmasını sağlamak üzere Aras nehri kenarındaki bozuk setlerin tamirine ve Karasu mecrasının temizlettilmesine lüzum gösterilmiştir.

Sıtma çalışmalarının daha verimli olmasını sağlayacak ve aynı zamanda Iğdır ilcesinin de iktisaden kalkınmasını temin edecek olan bu konunun ele alınması taallûku dolayısıyla, Bayındırlık Bakanlığından rica edilmiştir.

Bu yazımıza cevaben sözü geçen Bakanlıktan alınan ve tasdikli bir örneği ilişikte sunulan 22/3/1948 gün ve 1673/4299 sayılı yazının tetkikinden de anlaşılacağı veçhile, büyük su işleri programına başlanmış olan işlerin ikmalî prensip olarak kabul edildiği, bu itibarla Aras nehri kenarındaki setlerin tamirile Karasu mecrasının temizlettilmesi işlerinin ancak gelecek programlarda nazarı itibara alınacağı bildirilmektedir.

Oluşu yüksek bilgilerine arz ederim.
Saygılarımla.

Sağlık ve Sosyal Yardım
Bakanı

29 - 11 1948

Yazılacak kaarılıktta geldiği gubenin tarih ve numarasının yazılması lazımdır.
mad: 88631

Belge 14: 1955 Nüfus Sayımında İğdır İlçesi ve Köylerinin Nüfus Durumu

İğdır Merkez ve Köyleri			İğdır Nahiye ve Köyler			
Sıra	Yerleşim yeri	Nüfus	Yerleşim Yeri	Nüfus	Yerleşim Yeri	Nüfus
	İğdır Şehir Merkezi	9646	Aralık Nahiyesi		Taşburun Nahiyesi	
1	Ağaver	223	Başköy Nahiye Merkezi	2005	Taşburun Nahiye Merkezi	1919
2	Alkamer	1054	Aşağı Çiftlik	957	Bayat Doğanşalı	484
3	Alut	783	Ortaköy	601	Cennetabat	673
4	Amarat	225	Pirço	1295	Dize	1 191
5	Arapkirliler	657	Yukarı Alıkızıl	1265	Gökçeli	437
6	Asma	297	Yukarı Aratan	465	Kaçardoğanşalı	1117
7	Aşağı Çarıkcı	160			Karakoyun	1485
8	Aşağı Erhacı	829			Kobi	1494
9	Bendemurat	123			Murşitali	594
10	Çilli	295			Şireci	211
11	Evcı	839			Yukarı Alican	561
12	Germeşof	222			Zülfikar	342
13	Güngörmez	334				
14	Hakmemet	385				
15	Hakveyis	642				
16	Halfeli	1342				
17	Hoşhaber	934				
18	Kadıkışlak	417				
19	Karakuyu	505				
20	Kasımcı	276				
21	Kazancı	361				
22	Kellehome	197				
23	Kızılzakir	389				
24	Kiti	253				
25	Kuzugüden	238				
26	Küllük	884				

İĞDIR'DA SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

27	Melekli	2046				
28	Mezre	193				
29	Muça	482				
30	Necefali	316				
31	Oba	333				
32	Orgof	1589				
33	Örüşmüş	263				
34	Panik	780				
35	Pulur	802				
36	Sarıçoban	211				
37	Sıçanlı	120				
38	Taşlıca	224				
39	Tecirli	654				
40	Yaycı	961				
41	Yukarı Çarıkçı	202				
42	Zor	443				

Kaynak:BiGM, 23 EKİM 1955 Genel Nüfus Sayımı, Ankara, 1961.

**Belge 15: İktisat Vekili Celal Bayar'ın Başvekalete Sunduğu
İğdir'da Pamuk Tarımı ile İlgili Rapor (1937)**

T. C.		T. C.	
İKTİSAT VEKÂLETİ		BAŞBAKANLIK	
İhracatı Teşkilâtlandırma Müdürlüğü		CUMHURİYET ARŞİVİ	
Sayı :	Genel	Özel	Eki
56			
		ANKARA	23 /Sonkânun/1937
		Özü :	
3785		Yüksek Başvekâlete	
<p>Şarkın belli başlı istihsâl maddelerinden birini İğdir pamukları teşkil etmektedir. Kalitesi yüksek olan bu pamuklar hakkında mahallinde yaptığım tetkikler neticesinde bir cihetten pamuk istihsâl miktarını arttırmak, diğer taraftan da pamuklara emniyetli sürüm ve sarf mahalli bulmak zaruretinde olduğumuzu anladım.</p> <p>Bugün istihsâl olunan pamukların belli başlı piyasalarından biri olan İstanbul'a sevkiyât hemen hemen tesadüfe bağlı gibidir. Her hangi bir siparişi kabul edüp muayyen bir tarihte teslimatta bulunabilmek imkânsızdır.</p> <p>Bunun içindir ki İğdir pamukları daha fazla hudut kapılarında Ruslara arz edilmekte ve Ruslar da diledikleri fiata satın almak imkânını bulmaktadırlar.</p> <p>Bu mantaka pamuğunun satış işini tanzim hususunda İstanbul'a kadar nakliye işinin muntazam ve emniyetli bir şekilde tesisi, Satış Kooperatif ve Birliği kurulması ve nihayet</p>			
030 10		185 276 9	
Karşılıklarda şube adı ve sayılarımızın yazılması.			

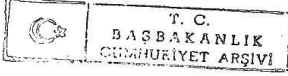
IĞDIR'DA SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

Ikt. Vek. İhracatı Teşkilâtlandırma Müdürlüğü

Özel:

Sayı ve

günlü yazının arkası

- 2 -

bu pamukların daimî bir alıcısı vaziyetinde Şark'da bir ip-
lik fabrikası kurulması teşebbüsleri üzerindedir.

Bilhassa bu tedbirler alındıktan sonra mntaka
pamuk istihsalini çoğaltmak zarureti ile de karşılacağı-
muhakkaktır. Hatta bu tedbirler alınmamış dahi olsa bu yüksek
kaliteli pamuklara ihtiyacımız vardır.

Iğdır pamuk sahası geniş ve münbit olduğu gibi
nufus da kâfi derecede vardır. Bu bakımdan bugünkü istihsâ-
lin sür'atle bir kaç misline çıkarılması mümkündür.

Burada yapılacak en mühim iş, pamuk ziraatini tak-
viye edecek olan sulama mes'alesidir. Bunun için de Serdar
Abat barajından istifade etmek zarureti vardır. Bu barajdan
istifade edebilmek hususundaki hakkımızı kullanmak ve tesi-
sât için lâzımgelen malî fedakârlıklardan çekinmemek icap
ettiği kanaatımı Yüksek taktirlerinize saygılarımla arz ede-
rim.

A. Karaman

Iktisat Vekili

Yazı İşleri C. Başarı
25-1-37

030 10 185 276 9

9
25-1-27 459

Karşılıklarda sayılarımızın yazılması

M

Kaynak: BCA, 30.10.0.0.185.276.9.

Belge 16: Iğdır'da Aras Nehri Taşkını (1952)

12
NİSAN 1952

KARS

"HER ÜÇ ÇIKAR BİRİNE HALAKÇI GAZETE"

Devlet Hükümeti

ÖZEL SURETTE GİDEN BAŞ MUHARRİRİMİZ FUAT ARASLI BİLDİRİYOR

Aras yüz yıldır görülmedik şekilde taşıtı

İĞDIR OVASI VE SEKİZ KÖY ÇAMUR DERYASI HALİNDE

Rahmetli Fuat Çakmak'ın Hıyatı

Rahmetli Marşal Fuat Çakmak, İstanbul'da doğmuştu. Babasının adı Toprak alı hayı Ali Çakmak oğlundu. Fuat Çakmak, asleniye Kavak Mekkebi, Sığaççama Askeri Kurşiyesi ve Kuleli İdaimesinde okuduktan sonra Harbiye'ye girmiş ve 1908'de Kurmay Yücebaşlık tahsisini bitirmiştir.

Erkân Harbiye Dördüncü şubesinde bulunmuş, sonra Rumeli'ye gönderilerek Sırp ların ve Arnavatların bulduğu bölgede hizmetleri de yapmıştır. Albay olmuştur. 1908'de Fuat Çakmak, Tuzluca Mutasarrıfı, aynı zamanda da 35 inci Fırka Komutanı bulunuyordu. 1910'da Kosa ve Kolordu Kurmay Başkanlığına, bir az sonra da Garip Kolordusun Kurmay Başkanı şnos getirildi.

Balkan Harbinde Vardar şubasını Erkân Harbiye Harekât Şubesi Müdürlüğünde bulmuş, bu harbin sonunda Anders Fırkası Komutanı olmuştur. Bir müddet sonra merkezde Ankara'da bulunan Başjenci Kolordusu Komutanı olmuş ve 1914'te bu vazifede iken general olmuştur.

Birinci Cihan Harbinde Kolordusu ile Çanakkale Muharebesine katılmıştır. Oradan Başjenci Kolordusu, 1916'da Kafkas Kolordusu bir yıl sonra da, aynı cephedeki Öncübirinci Kolordusu Komutanı hitarına tayin edilmiştir.

Daha sonra Suriye'de teşkil edilmiş Yedinci Ordunun başına getirildi ve hizmetlerinden dolayı Korgeneralliğe terfi ettirildi.

Birinci Cihan Harbinden sonra, bir müddet İstanbul Büyük Erkân Harbiye Reisliğinde ve 1920 başlarında Harbiye Nazarlığında bulundu.

Bu mekânlarda iken, Annedolu'ya askeri eşya ve cephanesini göndermek sureti ile Milli Mücadeleye mühim hizmetlerde bulundu. Damat Ferit Paşa'nın kabinesi ku-

(Buna 2 saat mütakale)

80 Kilometre dahitindeki güz mahsulü harap oldu

Erzincan, Karaköse, Trabzon ve Sarıkamış'tan giden ordu yordam ekiplerinin faaliyetleri hasarın büyümesini ve can kaybına engel olmuştur

İĞDIRIN GENÇ VE ENERJİK KAYMAKAMI BOĞULMAK TAN MESUT BİR TESADÜF ESERİ KURTARILDI

Ankara Öst Muhabirinin Atilla Arslan'dan Uğrak Postalesi

İnce su ve Çobuk çayının kabarması yüzünden sakarında, bir çok sakalet geçilene hale gelmiştir. Reainde davar üstlerinde yürümek zorunda kalkan Asvaraharlarda bir garabu görüyoruz.

İğdir (Özel surette giden hayyazımız Fuat Araslı'dan telgrafla) Su baskını felâketine maruz kalan İğdirli ve İnadagların hatıralarını sormak maksadıyla Saffet Tiryaki'nin başkanlığında Ali Yeniaras ve bendem müteşekkil C.H.P. heyeti Sali günü akşamı İğdir'a vardık. İğdir'i deşpetli bir hayran ve korku için de bulduk. Her tarafta hummalı bir çalıma göre çarpıyordu. Aras nehrinin Karakale altından itibaren şiperekti. İğdir ilçesi üzerine doğru süratle yayılmakta olduğuna haberiyn gelmesi üzerine başta kaymakam olmak üzere bir çok İğdirlihar Karakale istikametinde yola çıkmışlardı. Biz bunlara yolda fakileler halinde rastladık. Henüz bir tehlikenin mevcut olmadığını söyledik ve kendilerini de ik-

FEVİ ŞEKİLDE BOĞULDULAR

Salları 50 yaşında bir kadını 13 yaşındaki kızıyla beraber alıp götürmüş

Ladikere ötesindeki Karakale köyünde gıyasetle ölen Kara bas deresinde en çok bu büyük boğulmuşları hatırlayanlar. Yedigünce göküne giren kütür kütür su yüzünde olan Penaklık 13 yaşındaki kız Hanım İlık Kara bas köyünden kaçtı köylerine gelirken penaklık yanında bulduklarını Karakale deresinde bulmuşlar. Karakale deresinde okuyuş kaplılara sarımsı dalgalar olmuştur ve bu sırada suların tedirginliği derin kesarene etmişlerdir. Aradan dört gün geçtikten sonra su biraz azalmış fakir vatanımıza çok fahi bir şekilde boğulmuş 13 teki ve kadını, Hadise müddetinde herkeşin yardımına...

(Gün 2 saat mütakale)

ÜÇÜZLÜK HESABI

Ne demeyizdir? Öyle ya ne demeyizdir! Fakir bir aile bu maddenin yanında bir lira, gelse de iki buçuk lira kesersek. A dem hepse bir liradan yedi sekiz kuruş kadar bir şey. Bunun yanı başında pamukluya san, tosun, liflere san, yakışığı san, san da san.

İktidar paktının hali biter.

—Dava vaka daha en önde yeri. İktidare gelene garantide iki yıl bile tamamlanmaz. Daha bir süre yaparız seler.

—Fakat bu hükümetimiz kabul edilmiş. Fakat bu hükümetimiz müddet bir program olmalıdır. Defailt eden mi demektir. İktidarı iktidar koruyanda en silyone sanır doğrusu.

Eğer hükümetimiz dört yıllık bir programı varsa bunu belirlenmiş biliporuz demektir. Demokrat hükümetlerde dört yıllık programlar atom ateri değildir, herkes bilir. Bilirne de geleceği anı teo kit imkânlarla pagına kasazımı demektir.

Sıyası Meclisler İlimin hangi koruyuldu. 1951 meclisi yitmiş mi sal gülersek. Görünüşünde mi bulunur. Şifre ne kadar akıllık dölüyor da, bu kadar mi iktidar edilebilir demeyizdir.

Neredeyse çıpup, 1951'in yapılmaları da bu yapıldı. Arapadaki fiyat düşüklüğünde de bu yapılmış olacaktır.

Der mi der. En büyük ikballik bu sanıyım, diyen bir partinin başkanı yapmaya da yapıldığından bahsedene niteje hayret etmiş.

Bir kısım maddelerdeki vassalık herdevi sığınırden çok evvel yapılmıştır. Hatta İttihat'ın meclislerinden evvel alışıldık sanıyım idi. Yoksa Demokrat Parti bu kadar kadar ve sudan vassalite, ve vassalite iktidare gelebilirdiydi sanıyım sanıyım.

Şapşal'ın Macerası

(YAZISIZ)

Kaynak: Kars Gazetesi 12 Nisan 1952, S 259.

264

Belge 17: İğdir Belediye Başkanı Ali Ural'ın İğdir Halkı Namına Başkan Adnan Menderes'e Gönderdiği Telgraf (1952)

(Geniş : İLİM 1)

TELGRAF

Adres : Adnan menderes B.şaban ankara

44353

Sıra No	İlk merkez	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
				Tarih	Saat			Tarih	Saat	
47	İĞDIR	030 04	19	1952	H		SURUT	19	12-30	

Ovamızın sulanması için hal yoluna girdiğini hürriyet gazetesinin oniki gün önce tarihli nüshasında okuduk en hayati mevzularımızın birini hükümetçe ele alınmış bulmasından mutavellit minnet ve şükranlarımızın kabul buyrulmasını İğdir halkı namına hürmetlerimizle arz ederiz.. Belediye Başkanı Ali Ural DP. Başkanı Karottin kızıca tarım satış kooperatifleri birliği genel md. C.H.P. Başkan Hilmet çiftlik.....

22.1.1952

my.

2

030	04			20	115	40
-----	----	--	--	----	-----	----

Kaynak: BCA, 30.01.00.00.20.115.10.2.

Belge 18: İğdır'da 1962 Yılında Yaşanan Deprem ve Yapılacak Çalışmalarla İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

T. C.		KARARNAME	
BAŞBAKANLIK			
KANUNLAR VE KARARLAR			
Tetkik Dairesi			
Karar Sayısı			
6			
958			
<p>1- Kars İli'nin İğdır ve Tuzluca İlçe merkezleri ile bunlara bağlı bazı köylerde 4/9/1962 tarihinde başlayıp fasıllarla devam eden deprem sebebiyle vukua gelen zararın umumi hayata müessir olduğu;</p> <p>2- Depremden binaları yıkılan veya ağır hasar görenlere yapılacak inşaat yardımı ile yine bu yerlerde yapılacak yol, su, kanalizasyon ve elektrik gibi imar tesisleri ve yeni iskân sahasında arsa temini ve kadastro gibi imar işleri için Bütçeye şimdilik 10.000.000 (Onmilyon) liralık ek ödenek alınması;</p> <p>3- Aletten zarar gördükleri tesbit edilmiş ve edilmekte olanlardan, kendilerine 7269 sayılı Kanun hükümlerine göre ev yaptırılmasını talep ederek borçlanmayı taahhüt edenlere ait evlerin, toplu inşaat yaptırılması mümkün görüldüğü takdirde, İmar ve İskân Bakanlığınca inşa ettirilmesi ve Buna lüzum görülmemesi halinde, mahallî özellikler gözönünde bulundurulmak şartıyla yapı şartları, tipleri ve çeşitli kısımlarının eb' adı ve sayıları önceden tesbit edilerek hazırlanacak plânlara ve yapılacak keşiflere göre bulunacak inşaat bedellerinin bir kısmının binaların kendileri yapacaklara (inşaatın seyrine göre taksitler halinde nakden yardım şeklinde ödenmesi ve gerektiğinde teknik ve malzeme yardımı yapılması suretiyle) Kanunun 40 nci maddesindeki esaslar dairesinde yardım yapılması ve bu şekildedeki yardımların aynı maddeye göre tahsili;</p> <p>Adı geçen Bakanlığın 20/9/1962 tarihli ve 9162 sayılı yazısı üzerine, mezkûr Kanunun 1 inci ve 36 ncı maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 21/9/1962 tarihinde kararlaştırılmıştır.</p>			
EKİ			
<p>40.</p> <p>166 44 1</p> <p>030 18 01</p> <p>Dışişleri Bakanı ✓</p> <p>Maliye Bakanı ✓</p> <p>Millî Eğitim Bakanı</p> <p>Başbakan</p> <p>Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı ✓</p> <p>Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı</p> <p>Adalet Bakanı</p> <p>Millî Savunma Bakanı</p> <p>İçişleri Bakanı</p> <p>Sa. ve So. Y. Bakanı</p> <p>Güm. ve Tekel Bakanı</p> <p>Ticaret Bakanı</p> <p>Çalışma Bakanı</p> <p>Sağlık Bakanı</p> <p>Ba. - Ya. ve Turizm Bakanı</p> <p>Ulaştırma Bakanı</p> <p>İmar ve İskân Bakanlığı</p> <p>9.10.62</p>			
Dosya No: 100-67/388			

Kaynak: BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

Belge 19: İğdir İlçesi Markara Köprüsü'nün, Canlı Hayvan Ürünlerinin Sovyet Rusya'ya İhracı İçin Giriş-Çıkış Kapısı Olarak Belirlenmesi ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı (1970)

CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı : 7/1327

Ekl

Kars İli'nin İğdir İlçesi Erivan yolu üzerinde inşa edilmiş bulunan Markara Köprüsünün canlı hayvan ürünlerimizin Sovyet Rusya'ya ihracı için giriş-çıkış kapısı olarak tayini; Dışişleri, Gümrük ve Tekel, Ticaret ve Tarım Bakanlıklarının uygun mütalâalarına dayanan İçişleri Bakanlığının 24/9/1970 tarih ve 4.A.2.71429-61/1-143637 sayılı yazısı üzerine, 5682 sayılı Kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 25/ 9 /1970 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANT

030 18 01 02. 257 67. 8

1528

Dosya No : 50-20

Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
S. Demirel				X
Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Başyürük Bakanı	Ticaret Bakanı	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı	Güm. ve Tekel Bakanı
Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı	Sanayi Bakanı	En. ve Tab. Köy. Bakanı
Tarım ve Tan. Bakanı	İmar ve İskan Bakanı	Köy İşleri Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı

Kaynak: BCA,30.18.01.02.257.67.8.

2-Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Iğdır'ın Kurtuluşunda Yararlılıkları Görülen Merhum Kerem Güneş

Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, Iğdır 1955.

Fotoğraf 2: Millî Mücadelede Merhum Şamil Ayrım ve Arkadaşları

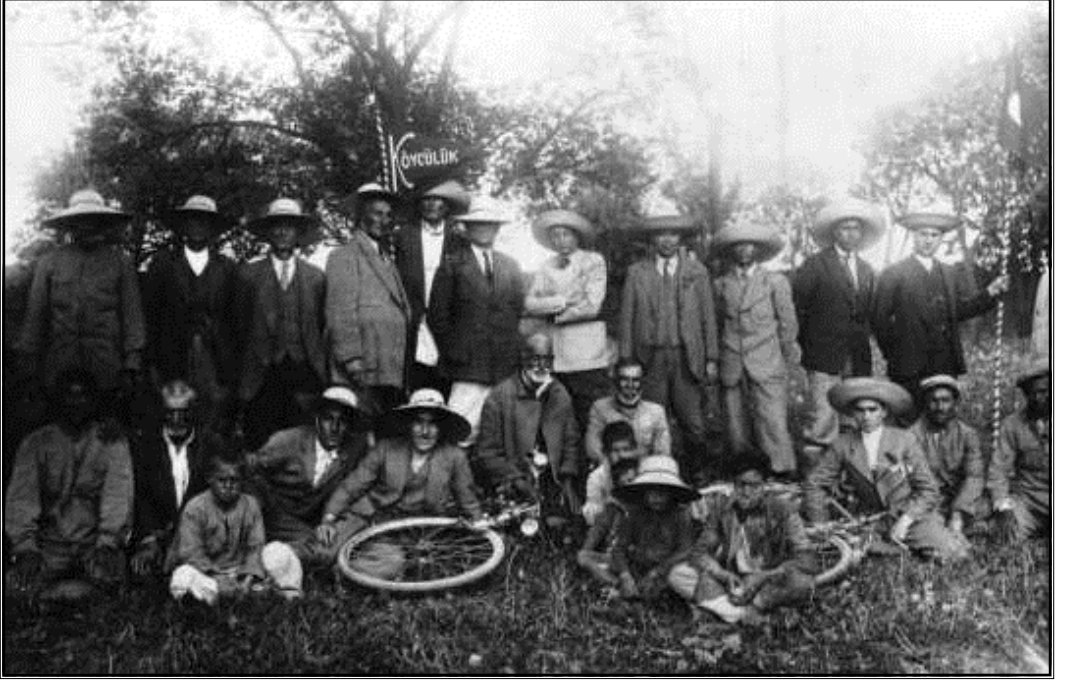
Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, Iğdır 1955.

Fotoğraf 3: İğdır Halkevi Köy Gezileri (1937)

Kaynak: BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

Fotoğraf 4: Iğdır Halkevi Köycülük Şubesi Çalışmaları (1937)

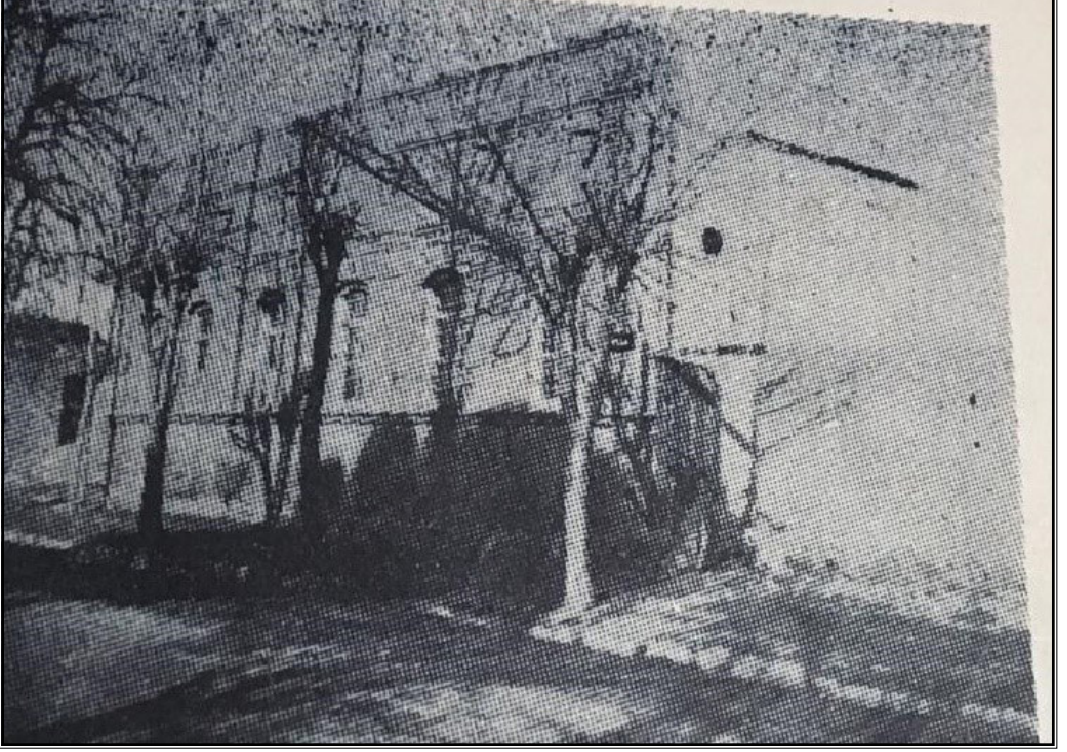
Kaynak: BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

Fotoğraf 5: Serdarabat Barajı ve Barajdan Kanala Su alınması (1938)

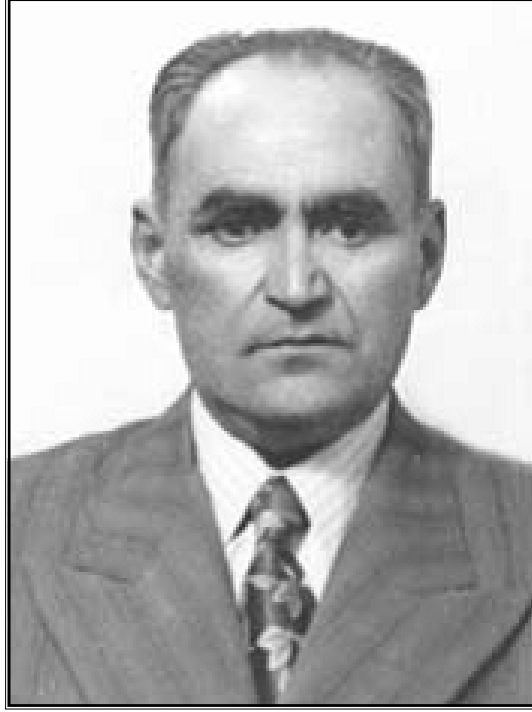
Kaynak: BCA, 30.10.0.0.168.166.10.

Fotoğraf 6: Iğdır Ortaokulu (1955)

Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, Iğdır 1955.

Fotoğraf 7: Rıza Yalçın TBMM X. ve XII. Dönem Kars Milletvekili

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010 C II 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Fotoğraf 8: Behram Öcal XI. Dönem Kars Milletvekili

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010 C II 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010

Fotoğraf 9: İğdır Belediye Binası (1955)

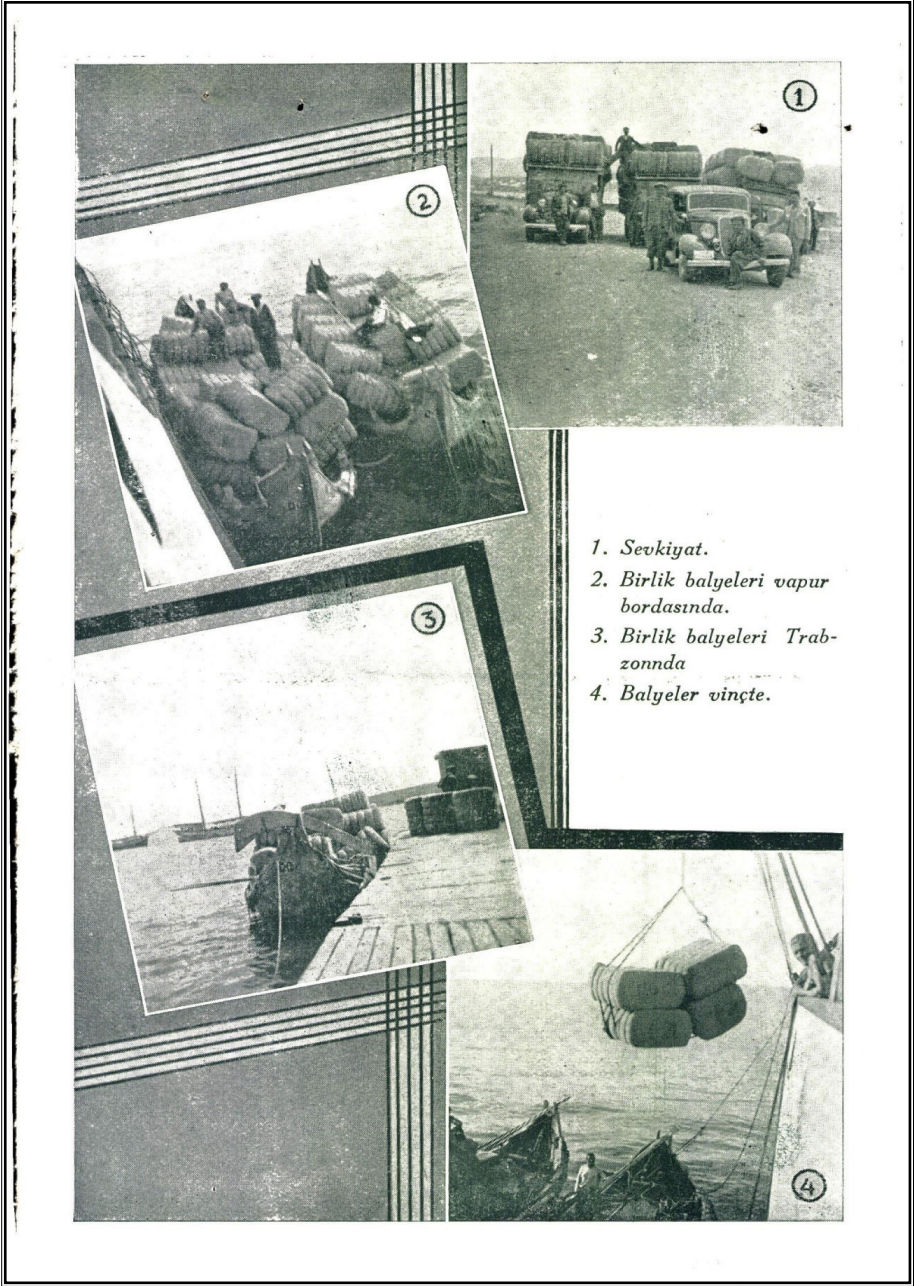
Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru İğdir'in Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, İğdir 1955

Fotoğraf 10: Iğdır'da Pamuk Tarımı (1938)

Kaynak: BCA, 30.10.0.0.168.166.10.

Fotoğraf 11: Iğdır'da Pamuk Nakliyatı (1938)

Kaynak: BCA, 30.10.0.0.168.166.10.

DİZİN

A

- Abbas Akçay 167
Abbas Çetin 31, 32, 72, 73, 90, 167
Abbas Çöllü 59
Abbas Odoğlu 92
Abdulrezzak Güneş 169, 174, 207
Abdurrahman Azizoğlu 89
Adalet Partisi V, XV, 78
Adnan Menderes 40, 70, 71, 115, 257, 265
Ahmet Armağan 73, 74, 115
Ahmet Tahtakılıç 77
Akif Eyidoğan 89, 105, 192
Ali Bilen 79
Alikamer 72, 146, 166
Aliköse 47, 78
Ali Rıza Bey 160, 161, 163, 164, 250
Ali Ural 115, 265
Amerika 31, 56, 61, 62, 144
Aralık XI, XII, 4, 57, 58, 65, 70, 79, 80, 95, 96, 98, 101, 102, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 121, 122, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 137, 143, 146, 147, 148, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 216, 260

- Aralık Belediyesi XI, 107, 108
Aras Türk Hükümeti 11, 12, 14, 15
Ardahan 6, 8, 9, 11, 15, 16, 18, 19, 24, 25, 33, 36, 37, 38, 59, 61, 85, 86, 87, 95, 98, 101, 110, 111, 238, 241
Arpaçay 16, 33, 85, 86, 87, 95, 98, 101, 120, 186
Artezyen Kuyuları 36, 132
Aşar Vergisi 19, 206
Azerbaycan 3, 4, 20, 22, 127

B

- Başköy Nahiyesi 43, 46, 133, 136, 199
Behram Öcal 43, 44, 45, 46, 49, 93, 275
Benliahmet İstasyonu 32
Boralan 133, 208
Brest-Litovsk Antlaşması 9, 110, 111, 213

C

- Cavit (Erdel) Bey 19, 20, 21, 23
Celal Bayar 70, 71, 190, 198, 199, 214, 262
Cengiz Ekinci 99
Cennetabat 112, 113, 114, 121, 122, 132, 207, 260

CHP IV, XV, 60, 62, 63, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 74, 85, 86,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 156, 163, 164, 165, 167,
169, 170, 171, 172, 173, 207,
210, 215, 228, 231, 243, 252,
254

CHP Iğdır İlçe Başkanlığı 66, 69

CHP Kars İl İdare Kurulu 66, 70

CHP Tuzluca İlçe Başkanlığı 67

Cihangir Turan 69, 70

CKMP XV, 78, 94, 96, 97

CMP 77, 78, 91, 93, 215

CMP İlçe Teşkilatı 78

Cumhuriyet Senatosu 49, 90, 91,
93, 97, 140, 142, 229

Ç

Çaldıran Savaşı 4, 109

Çıldır 33, 59, 85, 86, 87, 95, 98,
101, 110, 135

D

Devlet Su İşleri XVI, 40, 45, 105

Devlet Üretme Çiftliği VIII, 94,
195, 196, 197, 205, 206, 214

Digor 34, 38, 95, 96, 98, 101

Dil Mıntıkası 76, 196, 197

Doğubayazıt 2, 3, 7, 15, 18, 33, 40,
41, 42, 53, 182, 205, 206, 244

DP XVI, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 78, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 113, 114, 115, 209,
214, 215, 254

DP Iğdır İlçe Teşkilatı 72

E

Eğitmen Okulları 149, 150, 216

Elviye-i Selâse 10, 11, 18, 19, 20,
21, 23, 110, 111, 127

Ermenistan 1, 5, 9, 16, 20, 61, 62,
110, 127, 128, 238

Erzurum 1, 2, 5, 6, 8, 9, 16, 18, 26,
27, 28, 32, 37, 40, 41, 50, 54,
55, 61, 65, 86, 88, 110, 111,
128, 147, 201, 203, 209, 214,
217, 234, 239, 240, 241, 243,
244

Esat Bey 61, 215

Esat Oktay 27, 28, 30, 35, 87, 89,
90, 193

Eşref Kaya 73, 74, 115, 174

F

Fahrettin (Erdoğan) Bey 19, 21, 23

Ferzende Armağan 69

Fevzi Aktaş 36, 65, 66, 89, 90, 92,
93

Fevzi Çakmak 74, 75, 210

Feyzullah İnan 72, 73, 173, 174

Fuat Araslı 64, 201

Fuat Köprülü 71, 85, 86, 87, 232

G

- Gödekli 58, 72, 76, 92, 132, 133,
134, 137
Gümrü Antlaşması 16, 20, 111, 127,
213, 239
Gürcistan 20, 127

H

- Hadi Üçer 92
Hakveyis 67, 128, 145, 260
Halfeli 132, 146, 166, 260
Hilal-i Ahmer Cemiyeti 128
Horasan 31, 32, 37, 38, 41
Hoşhaber 132, 145, 166
HP 92, 93
Hüsamettin Tuğaç 29, 30, 65, 89,
194

I

- Iğdır III, IV, V, VI, VII, VIII, X, XI,
XII, XIII, XIV, XV, 1, 2, 3, 4,
5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 85, 86, 87, 89, 91, 92,
93, 94, 95, 96, 98, 101, 102,

- 103, 104, 105, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 166, 168,
169, 171, 173, 174, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 187, 188, 189, 190, 192,
193, 194, 195, 196, 197, 198,
199, 200, 201, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 208, 209, 210,
211, 212, 213, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 225, 231, 233,
235, 236, 237, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 248, 249, 251,
253, 255, 257, 258, 260, 262,
265, 267, 269, 276, 277, 278

- Iğdır Belediyesi X, XI, 63, 103,
104, 105, 106, 131, 217, 254

- Iğdır Devlet Hastanesi 35, 59

- Iğdır Halkevi VII, 38, 92, 159, 160,
162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173,
216, 217, 250, 270, 271

- Iğdır Ortaokulu XII, 155, 156, 157,
158, 273

- Iğdır Sağlık Merkezi 45

İ

- İbrahim Bey 12, 14, 15

- İhracatçılar Birliği 212, 218

İplik Fabrikası 63, 114, 198
İran 1, 2, 3, 5, 10, 14, 15, 22, 26,
36, 109, 119, 128, 137, 196,
208, 217
İsmail Gödekli 76, 92
İsmail Hakkı Alaca 73, 102
İsmet İnönü 67, 84, 85, 87, 88, 142,
230, 231
İsmet Paşa 62, 83
İtilaf Devletleri 7, 10, 17
İttihat-ı Millet Fırkası 11

J

Jeoloji 51, 52, 138
Jeopolitik Konum 217

K

Kadir Günde 72, 73, 79, 174
Kağızman 2, 5, 7, 15, 16, 25, 26,
31, 32, 33, 34, 37, 38, 45, 46,
48, 49, 59, 69, 74, 85, 86, 87,
95, 98, 101, 110, 133, 135,
163, 200, 208, 209, 241, 248
Karakale Barajı 28
Karakoyunlu 2, 3, 4, 92, 109, 132,
170, 176, 207
Karakoyunlu İlkokulu 148, 216
Karaköse 18, 32, 83, 112, 117, 119,
134, 201, 210
Kars IV, X, XIV, 1, 2, 3, 4, 6, 9, 11,
15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 24,

25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50,
52, 54, 56, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73,
74, 77, 78, 79, 80, 82, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
102, 103, 105, 106, 107, 109,
110, 111, 113, 114, 115, 116,
120, 121, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 128, 129, 131, 132,
133, 134, 135, 136, 137, 139,
140, 144, 147, 149, 156, 160,
162, 163, 166, 167, 168, 172,
173, 176, 177, 182, 184, 187,
188, 189, 192, 193, 194, 196,
197, 200, 202, 206, 207, 209,
210, 213, 215, 216, 217, 225,
231, 232, 233, 234, 235, 237,
238, 239, 241, 242, 244, 248,
250, 255, 256, 275

Kars Gazetesi 62, 63, 66, 67, 68, 73,
74, 75, 91, 92, 104, 105, 113,
115, 129, 131, 132, 134, 136,
138, 149, 151, 166, 167, 169,
171, 172, 174, 175, 192, 193,
196, 197, 200, 201, 202, 203,
208, 209, 232, 233, 257, 264

Kayısı 37, 180

Kazım Karabekir Paşa 16, 111, 213

Kemal Güven 40, 44, 45, 46, 48, 50,
91, 93, 96, 102

Kızılay Derneği 173

Kulp XI, XII, 16, 18, 21, 24, 25, 26,
27, 81, 82, 111, 112, 113, 116,
117, 128, 130, 148, 177, 178,
204, 213, 215, 216, 247, 248

Küllük 132, 166, 260

L

Latif Aküzüm 34, 49, 54, 90, 96,
99, 102

M

Markara Köprüsü 189, 208, 212,
218, 267

Mecit Hun 69, 70, 73, 75, 76

Mehmet Gülten 72, 74, 78, 92, 115,
174

Mehmet Hazer 37, 38, 91, 93

Melekli 36, 39, 47, 67, 68, 145,
176, 207, 261

Mondros Ateşkes Antlaşması 9,
111, 246

Moskova 18

MP XVI, 75, 76, 77, 90, 93, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 215

MP Iğdır İlçe Teşkilatı 75

Mustafa Kemal Paşa 17, 60, 80, 82,
83, 147

N

Nağdali Parlar 72, 73, 78, 212

Nahçıvan 1, 2, 3, 5, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 110, 234

Necmettin Sadak 29, 30, 194

Nurettin Kirman 71, 72

O

Osman Ataman 73, 77, 163, 174,
212

Ö

Ömer (Tarım) Bey 25, 248

P

Pamuk Tarımı 64, 133, 176, 177,
178, 198, 199, 200, 201, 203,
207, 214, 218, 262, 277

Pamuk Tarım Satış Kooperatifi
Birliği 63

Pernavut 34, 47, 91, 113, 114, 115,
116, 121, 123, 138, 208, 209

Pirinç 28, 63, 139, 177, 178, 179,
182, 207, 208, 210

R

Rahim Akyüz 72, 73

Resul Taner 173, 174, 207

Revan 1, 3, 4, 5, 12, 13, 16, 109,
110, 242

Rıza Yalçın 38, 39, 50, 54, 56, 66,
67, 68, 80, 92, 96, 105, 173,
174, 255, 274

Rusya 5, 6, 7, 8, 9, 11, 29, 30, 40,
41, 43, 61, 62, 109, 110, 116,
119, 128, 131, 194, 195, 213,
237, 267

S

- Sadık Tezel 72
Serdarabad 12, 114, 184, 187, 188
Serdarabat Barajı VIII, 28, 29, 36,
64, 182, 184, 190, 191, 192,
193, 195, 198, 203, 240, 272
Sevinç Düşünsel 59, 99
Sırrı Atalay 31, 32, 33, 36, 37, 69,
90, 91, 93, 134
Sıtma 45, 166, 180, 258, 259
Sovyetler Birliği 184, 188, 190,
195, 208, 212, 218
Sürmeli Çukuru 1, 3, 4, 62, 110,
116, 176, 192, 205, 208, 210,
211, 237, 268, 269, 273, 276

Ş

- Şeker Pancarı 203, 214
Şükrü Kasapoğlu 199, 200

T

- Tahsin Uzer 199, 200
Tarım Kredi Kooperatifi 58, 62
Taşburun 43, 65, 68, 91, 114, 115,
128, 133, 146, 176, 189, 199,
207, 260
Tezer Taşkıran 89, 90
Turgut Göle 91, 93, 99

- Tuzluca X, XI, XII, 16, 18, 21, 24,
25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35,
36, 37, 38, 44, 45, 46, 47, 48,
49, 52, 53, 57, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 74, 77, 78,
80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89,
91, 95, 96, 98, 101, 102, 109,
111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 130,
133, 135, 138, 143, 146, 148,
149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 158, 177, 178,
179, 180, 181, 192, 199, 200,
204, 208, 209, 213, 215, 216,
247, 248, 249, 254

- Tuzluca Belediyesi XI, 103, 104,
105, 107

V

- Veyis Koçulu 90, 102
Vildan Aşır Savaşır 159

Y

- Yakup Şevki Paşa 11
Yaycı 16, 146, 166, 174, 261
YTP XVII, 79, 80, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 215
YTP İğdir Teşkilatı 79, 80
Yukarı Çarıklı 132, 136, 146, 261
Yusuf Akçura 85
Yusuf Hikmet Bayur 70, 75

Z

Zihni Orhon 28, 86, 87, 89

Ziraat Bankası 37, 44, 57, 61, 64,
168, 198, 200, 201, 206, 210

Ziya Ayrım 196, 197

İbrahim ÖZKAL

1980 yılında Iğdır'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Iğdır'da tamamladı. 1998 yılında Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesinde başladığı lisans eğitimini 2002 yılında bitirdi. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak Adana ilinde göreve başladı. Sonraki yıllarda Iğdır'da farklı okullarda müdür yardımcılığı ve okul müdürlüğü gibi idari görevlerde bulundu. 2018 yılında Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Bölümünde başladığı yüksek lisans eğitimini 2020 yılında tamamladı. 2021 yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde doktora eğitimine başladı. Halen doktora eğitimine devam eden ÖZKAL aynı zamanda Iğdır'da Sosyal Bilimler Öğretmeni olarak görevini sürdürmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Iğdır, coğrafi konum olarak Anadolu'nun giriş kapısında olması, verimli tarım arazilerine sahip olması ve Asya'dan Avrupa'ya ulaşan tarihi İpek Yolu'nun buradan geçmesinden dolayı geçmişten günümüze kadar bir cazibe merkezi olma özelliğini korumuştur. İğdır bu özelliklerinden dolayı tarihte birçok devletin egemenliği altına girmiştir. 1828 yılında İğdır'da başlayan Rus yönetimi I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1917 yılına kadar sürmüştür. 1920 yılında İğdır'ın anavatana katılması sürecine kadar bölgede yaşanan gelişmeler sonucunda İğdır siyasi, sosyal ve ekonomik olarak birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülkede başlayan değişim ve dönüşüm süreci İğdır'da da kendisini hissettirmeye başlamıştır. Tüm ülkede yaşanan kalkınma hamlelerinden İğdır da payını almıştır. 1923-1970 yılları arasında İğdır'da yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri konu alan bu eser İğdır'daki değişimin ve dönüşümün izlerini sürmektedir. Tarihsel süreç içerisinde İğdır'da yaşanan gelişmeleri konu alan eser aynı zamanda günümüze de ışık tutacak veriler içermektedir. Eser hem yararlandığı orijinal belgelerin çokluğu hem de ortaya koyduğu sonuçlar itibari ile bu alandaki önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

